

Gottfried Barna – Nagy Szabolcs

A Székely Hadosztály története

tortoma
KÖNYVKIADÓ

Barót, 2011

1918 szomorú őszen egy kemény katonanép kezéből kihullott a fegyver. Törvényszerűség volt ez, hiszen több mint négy véres esztendőn át hadakozott többnyire olyan célokért, amelyben a magyar nemzeti érdek csak áttételesen volt felfedezhető. A bakák megcsömörlöttek a sok öldökléstől, s lassanként elpárolgott az az erkölcsi erő, amely hozzásegítette őket, hogy napról-napra szembenézzenek a szenvedés ezernyi arcával. A hátramaradt édesapa vagy édesanya, a hitves és a gyermek sem bírta jobban: szinte belelerokkantak a nélkülözésbe és a várakozásba, amelynek a végére sok esetben a gyászkeretes sürgöny tett pontot. Az elhibázott politikát, a birodalom gazdasági erejének kimerülését, a nemzetiségek elégedetlenségét, a társadalom megannyi baját – beleértve az egyes emberek fájdalmát is – pedig kihasználták olyan politikai körök, amelyek szánt szándékkal bomlasztották a véderőt, s lázámaik megvalósítása érdekében szerencsétlenek millióin kísérleteztek.

Az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia romjai természetesen temették maguk alá a Magyar Királyságot is. A harctérről hazatérő honvédeket és a volt közös hadseregbelieket a még egészségesen gondolkodók legnagyobb megdöbbenésére leszerelték akkor, amikor a régi ellenségek helyett újak ütötték fel a fejüket. A zűrzavarban akadt olyan „kilenc napos” hadügyminiszter is, aki nem akart katonát látni! Magyar tényleg nem is igen mutatkozott, viszont láthatott egyre több cseh-tót, oláh, meg rác katonát. Egy kivérzett ország hitét és a tisztánlátás erényét veszített, felocsúdni képtelen népe ölbe tett kézzel várta, hogy beteljesedjen sorsa. Vagy mégsem mindenki adta fel ilyen könnyen?

Ahogy a később keletkezett műdal is fogalmaz, „maroknyi székely” mozdult meg a délkeleti végeken. A harcos székelyek, akiknek mióta léteznek, küzdelem az életük. Hol fegyverrel a csataterén, hol kaszával-kapával az ősi családi fészek feletti hegyoldalon. Székelyek és más erdélyi magyarok, akik úgy gondolták, hogy nem hagyhatják szülőföldjüket egy olyan nemzet kezére jutni, amely ugyan az évszázadok során „körbeszülte” azt, de katonai vitézség terén sosem jeleskedett. Frontot megjárt vén hadfiak, és legények, akik még alig serdültek ki a gyermekkorból. Tettre kész férfiak, akiket bősztett a semmiből lett új országlók tehetetlenségnek álcázott sumákolása, amellyel hagyták, hogy az alig néhány hónapja még békéért könyörgő, csúcsos sapkás, bocskoros katonák kelet felől egyre beljebb és beljebb hatoljanak az ország szíve felé.

Ezekből az elszánt emberekből, lelkes tisztek vezetése alatt, szembeszállva a központi akarattal szerveződött meg a Székely Hadosztály 1918 decemberétől kezdve. Kérészetű seregtest volt ez, de mégis példát adott az egész magyar nemzetnek, hogy a legreménytelenebbnek látszó helyzetben is van értelme fegyvert fogni mindannak védelmében, amelyért ha kell, halni is érdemes. E harcosoknak, ismert és névtelen hősöknek állít emléket ez a kötet, amely ezen alakulat történetének első tudományos igényű, monografikus jellegű feldolgozása is egyben.

Gottfried Barna nyíregyházi és Nagy Szabolcs veszprémi levéltáros kollégák alapos munkája bemutatja a Székely Hadosztály megszervezését kiváltó okokat, a megalkotás nehézségeit, a mindig túlerővel szemben folytatott ütközeteket, azt, hogy a harcot nem csak a hazánk földjének egy darabját elfoglalni szándékozó ellenséggel kellett megvívni, de a hadosztály működését akadályozó budapesti vezetéssel is. Részesei lehetünk a románok előtti fegyverletétel borús pillanatainak, valamint képet kaphatunk a Tanácsköztársaság haderejében, majd a Nemzeti Hadsereg soraiban további szolgálatot vállaló székelyek rövid történetéről csakúgy, mint az 1945-ig létező Székely Hadosztály Egyesület aktív tevékenységéről, s persze a legendás parancsnokról, szentkereszthegyi Kratochvil Károlyról is.

Elfeledett arcok és történetek tárulnak elénk e könyv lapjain. Krónikásai egy olyan kornak, amelynek változásai máig ható traumát okoztak a nemzet életében. A szereplők és az események mégis olyan egyetemes értékeket hordoznak, amelyek átívelnek téren és időn: az élni akarás, a küzdeni tudás és a lehetetlen legyőzésébe vetett hit kincsét. Példát adtak hazaszeretetből és elszántságból, erkölcsi táptalajt nyújtottak mindazoknak, akik nem nyugodtak bele a megváltoztathatatlanba.

A szakszerűen feldolgozott levéltári és könyvészeti anyag, a kutató történész szívét is megdobogtató tekintélyes jegyzetapparátus mellett ezekre a kiveszőfélben lévő értékekre hívom fel az Olvasó figyelmét elsősorban, s ezek okán ajánlom a két szakember tárgyilagos művét. A könyv immár éppúgy megkerülhetetlen azok számára, akik 1918/19 vérzivataros hónapjait alaposabban is meg akarják ismerni, mint azoknak, akik a magyar katonai helytállás egy kevésbé ismert fejezetéről szeretnének bővebbet megtudni.

Budapest, 2011. október 23.

Illésfalvi Péter hadtörténész

Nagy Szabolcs

A román irredentizmus vázlatos története

A dualista állam háborús veresége következtében, a majdani utódállamok lehetőséget nyertek arra, hogy – ilyen-olyan indokok alapján – az újonnan létrejött, független magyar állam minél nagyobb szeletét hasítsák ki nemzeteik számára. Nem volt ez másként a románok esetében sem. A következőkben azt a folyamatot vázoljuk, melynek során az Erdélybe települt románság előbb nemzeti öntudatra ébredt, majd egyre gyakrabban adott hangot vélt vagy valós nemzeti sérelmeinek, amelyek megoldatlansága miatt egy idő után már szakítani akart a magyar állammal, míg végül ezen szándék tettekben is megmutatkozott, hiszen 1918 telének elején két és fél éven belül másodszer is fegyverrel indultak Erdély bekebelezésére.

Márton Áron egy beszédében szerepel a következő gondolat: „*De Erdélyt nem a román hadsereg és nem az Antant, hanem a termékeny román anyák vették el és a meddő magyar anyák vesztették el. A döntő nem a győzelmek sora, hanem a népesedési statisztika volt.*”¹ Bár a püspöknek (aki egyébként pappá szentelése előtt többek között a Székely Hadosztály tisztje is volt) a fenti gondolatai a kívánt retorikai hatás miatt (az erdélyi magyarságot szerette volna minél több gyermek vállalására ösztönözni) némiképpen sarkítottak (nyilvánvaló, hogy nem kizárólag demográfia folyamatok vezettek a területvesztéshez), ennek ellenére az állítás elsődleges jelentéstartalmától sem szabad eltekintennünk.

Erdély etnikai viszonyai a XIX. század végére a magyarság szempontjából meglehetősen rossz irányba változtak. A becsült 1919. évi adatok szerint,² a románság mintegy 2,9 millió, a magyarság körülbelül 1,6 millió, a németiség (a jiddis anyanyelvű zsidókat is ide számolva) hozzávetőlegesen 545 ezer, az összes többi etnikum pedig együttesen mintegy 200 ezer fő volt. Ez azt jelentette, hogy – mint egyébként már hosszú idő óta – Erdély lakosságán belül a románság nem csak a magyar etnikumhoz, hanem valamennyi más nemzetiség összességéhez képest is többséget képezett. Ez az állapot – kiegészülve azzal, hogy Havasalföld és Moldva 1862-ben bekövetkezett egyesülése óta Erdélyt félkör alakban egy román „anyaország” vette körül – mindenképpen veszélyforrásként jelentkezett a magyar állam egységének szempontjából. Mint a későbbiekben kifejtjük, ezt a veszélyt sajnos csak nagyon kevés korabeli politikai érzékelte, s biztos állítható, hogy még ennél is sokkal kevesebb volt azon politikai döntéshozók száma, akik a kihívásra érdemi, előremutató, a problémákat orvosolni tudó válaszokat tudtak – vagy akartak – adni.

¹ MÁRTON, 2005. 68. p.

² Lásd: VARGA E., 1977.

Anélkül, hogy munkánk kereteit feszegető őstörténeti, származástörténeti, topónómiai fejtegetésekbe bocsátkoznánk, illetve az erdélyi etnikumok történelmének XIX. század elejéig tartó szakaszát bővebben elemeznénk, témánk szempontjából mindenképpen érdemes felvázolni, mi vezetett a fent ismertetett etnikai összetétel kialakulásához.

A XIX. század nemzeti romantikus hangulatában, minden náció megteremtette eredetének, őstörténetének délibábos változatait. A különbség ezek között csak abban áll, hogy némely nemzetek ma már csak romantikus legendaként gondolnak az akkor kialakult nézetekre, máshol a társadalom egy-egy szűk rétege tekinti még mindig objektív tényeken alapuló történeteknek őket, megint máshol pedig tulajdonképpen a mai napig is ezek képezik a hivatalos történelemszemlélet alapjait. Ez utóbbi csoportba tartozik a dákoromán kontinuitás elmélet, illetve az azt még ma is megkérdőjelezhetetlennek tekintő román történelemoktatási fősodor. Az elmélet cáfolatával nem foglalkozunk, a kérdés körüli vitát mára már nem csak a magyar történészek zárták le kielégítően,³ hanem nyugat-európai,⁴ sőt, újabban egyes „különutas” román történészek is.⁵ A korábban nálunk (s a környező országokban még ma is), a korszak történelmével kapcsolatos objektív forrásként hivatkozott Anonymus-féle gesztárról egyértelműen állítható, hogy az kora viszonyait – így például az ország etnikai térképét – visszavetítette az általa leírt, több évszázaddal korábbi időszak állapotaira.⁶ Ezt azért is fontos megjegyezni, mivel a román – és más környező nemzetekhez tartozó – nacionalista gondolkodók fontos alapnak tekintették, tekintik ma is a névtelen jegyző művét, történelemhamisító tevékenységük során gyakran támaszkodnak annak egyes – nemritkán elferdített – állításaira. Bárhogy is vélekedünk azonban a románság erdélyi betelepüléséről, tény, hogy okleveleink őket az ország határain belüli letelepedettként először csupán a XIII. század elején említik.⁷

A korabeli magyarság – hagyományos életmódjából adódóan – elsősorban a Kárpát-medence nagy sík területeire (Alföld és Kisalföld), illetve a dombvidékekre, a hegyvidéki területek völgyeibe települt. Erdély ebből a szempontból a legkevesebb lehetőséget nyújtó országrészünk volt, így ott a területben rejlő gazdasági potenciál kiaknázáshoz szükséges lakosság szám viszonylag sokáig nem állt rendelkezésre. Ezért Árpád-házi királyaink folyamatosan ösztönözni igyekeztek bizonyos népcsoportokat az erdélyi letelepedésre az ottani speciális jellegű gazdasági tevékenységek folytatásának, illetve a határvédelmi feladatok ellátásának céljából. A szászokat először II. Géza

hívta a tartomány déli részébe, elsősorban határvédelmi célzattal, majd az első telepéseket sorra követték társaik, benépesítve a későbbi Szászföldet. II. András az 1224-ben kiadott, Andreanumként emlegetett oklevelében rendezte a szászok jogállását, rögzítette kiváltságait. Valószínűsíthető, hogy ezen folyamatokkal párhuzamosan kerültek Erdélybe az első jelentősebb román csoportok. Rájuk a magashegyi legelők kiaknázása, a transzhumáló pásztorkodás miatt volt szüksége a magyar államnak, mivel Erdély nagyon sok, kizárólag ilyen módon hasznosítható területtel rendelkezett, és ezt a mezőgazdasági ágat semmilyen más korabeli etnikai csoport nem tudta eredményesen űzni. A románok katonai határvédelmi feladatot nem láttak el (kivéve a pásztorkodáshoz kapcsolódó magashegyi őrszolgálatot),⁸ azt a környéken egyéb népcsoportok – többek között besenyők – végezték. A XII–XIII. század fordulójának forrásai elsősorban a Szászföld peremét, Fogarasföldet említik, mint román területet. Az évszázadok folyamán részben innen kiindulva népesítették be belső-Erdély magashegységeit, másrészt egyes földbirtokosok, uralkodók – elismerve gazdasági hasznukat – Moldva északi részéből hívtak telepéseket Erdély északi részének magashegységi területeire, például Máramarosba. Kenézeik vezetésével már a XIV. században jelentős román csoportok érkeztek az országba, akik hamarosan benépesítették a székelek lakta Keleti-Kárpátok kivételével az összes hegyvidéki területet. Az 1348–49. évi pestisjárvány után, mely az erdélyi magyar és szász lakosságot is megtizedelte, viszont a döntően elszigetelt területeken élő románságot megkímélte, tovább gyorsult a folyamat. A dolgos kezek hiánya miatt a földbirtokosok a korábban kizárólag a magyarok és szászok által lakott régiókba – így a Mezőségbe – is elkezdtek behívni őket.⁹

Az Erdélyi fejedelemség időszakára a románság betagozódott a helyi társadalomba. Kollektív jogokkal nem rendelkezett, egyes egykori kenézek leszármazottai felemelkedtek a rendes magyar nemesség sorába, a többiek pedig jobbággyá váltak. Gyakran hangoztatott vélemény román oldalról, hogy a román etnikum a középkori Magyar Királyság területén jogfosztott volt. Az 1437-es „kápolnai unió”, a „három nemzet szövetsége” valóban nem foglalta magába a románságot. Azonban fontos látnunk, hogy a nemzeten ekkor még nem a mai fogalmat értették, az jóval inkább egy-egy speciális társadalmi státuszt jelölt. Így bár a szövetség a vármegyei magyar, a székely és a szász „nemzet” részvételével kötött meg, mégsem jelenti azt, hogy ebből valamilyen indok miatt a románságot szándékosan kihagyták volna. A székelyek és szászok kollektív kiváltságokat élveztek a korban, társadalmuk (szinte kizárólag) szabadságokból állt, kifelé egységes csoportként viselkedtek. A „magyar” részek, a vármegyék társadalma azonban már ekkor is sokszínű volt, jelentős jobbággyi, jogaiban korláto-

³ Lásd: KRISTÓ, 1978.

⁴ Lásd: SCHRAMM, 1977.

⁵ Lásd: BOIA, 1999.

⁶ Lásd: GYÖRFFY, 1970.

⁷ ERDÉLY, 1986. 303. p.

⁸ Uo. 304. p.

⁹ Uo. 341–342. p.

zott réteggel. Rájuk a megállapodás nem vonatkozott, mint ahogy a szintén függésben élő románokra sem. A nemességbe felemelkedett román családokra viszont igen, ezek alapján a „kápolnai unió” – mai fogalmaink alapján – sokkal inkább tekinthető a kiváltságos rétegek szövetségének az alacsonyabb rangú néprétegek ellen, mintsem nemzeti alapú (és abból egy nációt kirekesztő) egyezménynek.

A román jobbágyság általánosságban rosszabb helyzetben élt a korban, mint magyar társaik. Ez leginkább életmódjukkal, illetve kései betelepedésükkel magyarázható. A pásztorkodás kevésbé jövedelmező tevékenység volt a földműveléshez képest, illetve ahol a földművelést választották fő megélhetési forrásként, ott is gyengébb minőségűek voltak a földek, mint a korábban érkező magyarok által kiválasztottak. A két etnikum keveredését a nyelvi, kulturális gyökerek különbözősége mellett a vallási különállás sem segítette elő. A betelepült románok – minden nehézség ellenére – megőrizték görögkeleti vallásukat. Ez a körülmény tovább nehezítette az erdélyi társadalomba történő beilleszkedésüket, hiszen ez az egyház nem rendelkezett helyi szervezettel, az erdélyi pópáknak Havasalföld, illetve Szerbia felé kellett tájékozódniuk. A korban szinte egyeduralkodó kultúráközvetítő, az egyház ilyenformán az ország határain kívülről érkező impulzusokból építkezett. Erdély élenjárt a protestáns mozgalmakban is. Ezek az új szellemi áramlatok a románságot szinte teljes egészében érintetlenül hagyták. Közvetve mégis a protestantizmus terjedésének köszönhették azonban, hogy az 1574. évi tordai országgyűlés rendelkezése értelmében Gyulafehérváron ortodox püspökség működhetett. De a püspököket továbbra is a határokon túl szentelték fel.¹⁰

Az Erdélyi fejedelemség fennállása alatt zajló háborúk tovább alakították Erdély etnikai viszonyait. A fejedelemség hadseregében román jobbágyság szinte egyáltalán nem szolgált, így katonai veszteségük csekély volt. Lakóhelyeik jellegéből adódóan a hadjáratokhoz kapcsolódó civil áldozatok számaránya is kisebb volt körükben, mint a többi erdélyi etnikum esetében. A hadjáratok, tatár betörések során elnéptelenedett területekre nagy számban érkeztek újabb román telepesek. Az ő betelepedésüket mind a századok, mind egyes magyar előkelők¹¹ is segítették, részben azért, mert a magyar ajkú népesség a demográfiai veszteség miatt erre nem volt felhasználható, részben azért, mivel a román telepeseket könnyebben kezelhetőnek gondolták, mint például a kollektív jogaira méltán büszke és ahhoz foggal-körömmel ragaszkodó székelyeket.

Az eddig tárgyalt időszak nemzetiiségi fogalmai némiképpen virtuálisnak tekinthetők. Az egyes embereket sokkal inkább foglalkoztatta egy-egy mikroközösséghez, nemzetséghez, faluhoz, illetve – egyáltalán nem utolsósorban – felekezethez való tar-

tozás, mint az anyanyelv által képződött összekötő kapocs. Mint láttuk, nem csak a „kisemberek” szintjén volt ez így, a politika irányítói sem törődtek az országukban élő „nemzetiségek” közötti különbségekkel, a „kápolnai unió” sem etnikai, hanem társadalmi törésvonalakat figyelembe véve kötődött. Egész Európában a XVIII. század volt az a korszak, melyben elkezdett kialakulni a mai nemzetfogalom. Nem volt ez más-ként Erdélyben sem.

Sajátos módon egy – az eredeti szándék szerint – a birodalmi egységet szolgáló lépés gyorsította első ízben a románság önálló nemzettudatának kifejlődését. I. Lipót ugyanis sérelmezte, hogy frissen megszerzett országrészében, Erdélyben nagyszámú, a főkegyúri jogokat tekintve tőle független, illetve vallási kérdésekben (amik a korban sokkal fontosabb részét képezték a mindennapoknak, mint ma) a határokon túlról irányutatást váró alattvaló – ortodox román – él. Ezért szorgalmazta, hogy az erdélyi görögkeleti egyház valamilyen formában tagozódjon be birodalmának katolikus hierarchiájába. 1697-ben az erdélyi Ortodox Metropolita csatlakozott is a katolikus egyházhoz, miáltal létrejött a Román Görög Katolikus Egyház. Ennek pappjai (bár hitelveiket jórészt nem adták fel) ezután mind többet tanultak Rómában, illetve egyéb római katolikus egyházi iskolákban, ahol a latin szövegek tanulmányozása közepette felfigyeltek anyanyelvük latin rokonságára. Bár a humanizmus korában már léteztek a románságot az ókori Rómával kapcsolatba állító elméletek,¹² az első olyan teóriák, melyek a románság szélesebb körei előtt is ismertté váltak, ezekhez a görög katolikus papokhoz köthetők. Az új áramlat elindítója Inocențiu Micu-Klein¹³ volt. Gondolatai (miszerint a románok Erdély legrégebbi lakói, illetve a románság Erdély legnagyobb nemzete), de főleg tettei (harcosan küzdött a románság „egyenjogúsításáért”) hamar kiváltották az erdélyi rendek, illetve a korabeli uralkodók (III. Károly, illetve Mária Terézia) rosszallását. Erről Jancsó Benedek a következőket írta: *„E tekintetben a pálma Klein, vagy romános nevén Micu Innocentiust illeti, ki püspöki székét 1729-ben foglalta el. Az ő buzgólkodásának volt eredménye, hogy a pápa a görög katolikus román papjelölteket befogadta a római propaganda de fide kollégiumba. ...Püspöki jövedelmének nagy részét a balázsfalvi kolostor és iskola alapítására fordította. Ez iskolából került ki az a fiatalabb papi nemzedék, amely az ő nemzetiiségi és politikai eszméinek lett örököse.*

Klein Innocentius püspökségének csak első négy évében nyolc folyamodást adott be III. Károly öfelségéhez és ugyanennyit Mária Terézia uralkodásának első öt évében is. Első folyamodásaiban egyháza és pappjai számára inkább csak egyházpolitikai természetű jogokat és kiváltságokat kért. Legutolsó folyamodásaiban azonban már a románság számára felekezeti különbség nélkül politikai és nemzeti jogokat is.

¹⁰ Uo. 498. p.

¹¹ Így jött létre a Székelyföld szívében (többek közt) Vasláb román település a Lázárok telepítése által.

¹² A legismertebb ezek közül talán Mátyás udvaroncához, Antonio Bonfinihez köthető, aki magyarországi utazásai során figyelt fel a románságra és alkotta meg a maga dákoromán elméletét.

¹³ Fogarasi román görög katolikus püspök. Cód, 1692 – Róma, 1768. szeptember 22.

...Klein Innocentius e zaklató kérelmezéseinek rá nézve az a kellemetlen eredménye lett, hogy Bécsben tudtára adták, hogy nágyon célszerű lenne, ha az ország nyugalmának érdekében püspöki székéről lemondana. Klein e tanácsot megfogadta és 1744-ben Rómába költözött.¹⁴

A Micu-Klein által alapított római intézményben tanult, így részben az ő szellemiségét fejlesztette tovább a dákoromán elmélet három máig ható, s minden bizonnyal legnagyobb alakja, az úgynevezett „erdélyi triász”: Samuil Micu-Klein,¹⁵ Gheorghe Șincai,¹⁶ illetve Petru Maior.¹⁷ Ők – illetve az általuk létrehozott „erdélyi iskola”¹⁸ szinte teljes munkásságukat az erdélyi románság felemelkedésének szentelték, mely tevékenységüknek voltak pozitív (román nyelvű szótárak megalkotása, latin betűs román abc létrehozása), illetve negatív fejleményei is. Ez utóbbiak közé tartozik a román nemzet erdélyi elsőbbségének hangsúlyozása okán elkövetett történelemhamisítás is. Erről a már idézett Jancsó a következőket írta: „Sinkai és Maior Péter a magyar állam keleti felének a honfoglaló magyarok által való meghódítására vonatkozóan Anonymus elbeszélését nemcsak egész teljességében magukévá tették, hanem politikai céljaik érdekében el is ferdítették. Anonymus szerint a Tisza–Marosszögben uralkodó Glad bolgár fejedelem, a Biharban uralkodó Mén Marót pedig kazár herceg volt. Sinkai és Maior Péter azonban egyszerűen mind a kettőből román fejedelmet csinálnak. Anonymus szerint Gelu országot szlávok és vlachok lakják. Sinkai és Maior Péter pedig a szlávokat Gelu birodalmából egyszerűen elsikkasztják és azt teljesen egységes etnikumú román fejedelemséggé teszik. Anonymus szerint a magyarok mind a három fejedelmet fegyverrel győzik le, de aztán szövetséget kötnek népükkel. Sinkai és Maior Péter szerint a magyarok a románokat nem fegyverrel győzik le. Gelut ugyan Tuhutum vitézei megölik, de a románok Tuhutumnak önként hódolnak meg és fejedelmükké választják. Helyzetükben e meghódolás következtében csak annyi változás állott be, hogy most politikailag Tuhutumnak voltak alávet-

ve, előbb pedig Gelunak, anélkül, hogy Árpádnak, illetőleg a magyaroknak is alávetettjéik lettek volna. Nemzeti különállásukat megtartották egészen addig, míg Szent István le nem győzte az ifjabbik Gyulát, aki éppen úgy a románok fejedelme volt, mint Tuhutum. Az egész Erdély ez időben különben sem tartozott a magyarok uralma alá, mert déli határainál teljesen független és szabad román hercegségek voltak. Fogaras, Omlás stb.

Sinkai ez elméletének nemzetiség-politikai szempontból a következő figyelemreméltó tételei vannak: a) a románok Erdélyben, a hajdani Dácia földjén, mint Traján császár légionáriusainak és colonusainak egyenes leszármazottjai, őslakók; b) a magyarok nem fegyverrel hódították meg a románokat, hanem velük, mint egyenlő féllel szövetségre léptek; c) később a magyarok, nem tartván meg a szerződést, a románokat jogaiktól megfosztották és leigázták. Mindezekből önként és logikailag következik, hogy a magyarok Erdélynek, a hajdani Dácia földjének csak bitorlói, szemben az őslakó román néppel és nem jogos birtokosai. Az igazi jogos birtokos e földön a román nemzet.

Az irredentizmus Sinkainál és Maior Péternél csak mint célzat, csak mint sejthető vágyakozás van kifejezve. Amit Sinkai és Maior helyzetüknél fogva nem mondhattak ki nyíltan, kimondották későbbi tanítványaik közül azok, kiket, az oláh vajdaságok polgárai lévén, helyzetük nem kényszerített célzataik és érzéseik óvatos elhallgatására.¹⁹ Mint láthatjuk, a triász tagjai már tovább mentek mesterüknél, az ő általa elindított jogkövetelő folyamat mellett fontosnak tartották egy olyan ideológiai alap kialakítását is, mely hamis történelmi tényekből kiindulva azt bizonyította volna, hogy a románság nem új jogokért küzd, hanem – mint egykor Erdélyben egyeduralkodó nemzet – csak elorzott jogait kívánja visszaszerezni.

Hasonlóan Lipóthoz, Mária Terézia is segítette akaratán kívül egy lépésével a román nacionalizmus megerősödését. Az általa létrehozott két román határőr ezred kezei között létrejöhetett egy addig hiányzó társadalmi réteg: a jobbágyi kötöttségektől mentes, katona-parasztok rétege. Nem mellékes az sem, hogy ezen ezredek tisztjei jelentették azt a „középstátuszú” társadalmi csoportot, amely ezáltal tulajdonképpen először jelent meg az erdélyi románság történetében, hiszen az eddig azt betöltetni hivatott, román ajkú kis és középnemesség általában kiváltságainak elnyerése után gyorsan asszimilálódott, inkább a (magyar) nemesi réteghez, mintsem a románsághoz tartozónak vallotta magát. A társadalomban az értelmiség szerepét szinte egyedül betöltő román görög katolikus papságnak (közülük is természetesen a főszerepet betöltő „triásznak”) tehát hamarosan hátszaga is lett, elvetett magjaik kezdtek termékeny talajra találni.

Az erdélyi román közvéleménynek a triász tevékenysége által megerősödött vezető rétege 1791-re elérkezettnek látta az időt arra, hogy elkészítse „az erdélyi ro-

¹⁴ JANCÓS, 2004. 24. p.

¹⁵ Történész, nyelvész, teológus, filozófus, az erdélyi iskola tagja. Cód, 1745. szeptember – Buda, 1806. május 14.

¹⁶ Történész, nyelvész, fordító, költő, az erdélyi iskola képviselője. Mezősámsond, 1754. február 28 – Szinerváralja, 1816. november 2.

¹⁷ Görög katolikus pap, író, történész, nyelvész, az erdélyi iskola kiemelkedő képviselője. Marosvásárhely, 1760 – Buda, 1821. február 14.

¹⁸ Az erdélyi iskola (Școala Ardeleană) felvilágosodás kori román kulturális mozgalom, amely azt követően alakult ki, hogy az erdélyi román ortodox egyház elismerte a pápa fennhatóságát és megalakították a román görög katolikus egyházat. A római kapcsolat hatására a felvilágosodás eszméi eljutottak az erdélyi románokhoz. A mozgalom legfontosabb központjai Balázsfalva, Nagyvárad, Lugos és Belényes voltak.

A mozgalom tagjai voltak az elsők, akik történelmi és nyelvészeti érveket állítottak a románok római eredetének az igazolására. Elméletük szerint a rómaiak elpusztították a dákokat, így a román nép kizárólag a rómaiak leszármazottja. Az erdélyi iskola jelentős hatást gyakorolt a román kultúra fejlődésére nem csak Erdélyben, hanem Havasalföldön és Moldvában is, hozzájárulva a román nemzeti öntudat kialakulásához. Ők fogalmazták a II. Lipót császárnak benyújtott Supplex Libellus Valachorum néven ismert dokumentumot, amelyben létszamarányos képviseletet kértek a román népnek.

¹⁹ JANCÓS, 2004. 29. p.

mánok kétségtelenül legfontosabb politikai irományát a 18. század folyamán”.²⁰ A mű a Supplex Libellus Valachorum, az 1791. március 11-én kelt felségfolyamodvány. Tulajdonképpen két csoport – egymástól részben függetlenül benyújtott – dokumentumát illetjük ma ezen a néven, melyek abban különböznek egymástól, hogy a Ioan Bob püspök által felterjesztett változathoz hiányzik a dákoromán kontinuitásra való utalás, amely a – jórészt valószínűleg Samuil Micu-Klein által kidolgozott – másiknak igen integráns részét képezte. A kérvény felsorolta a románság sérelmeit és kérte, hogy a román nemzetet vegyék be negyedik nemzetként az erdélyi rendiség keretei közé, engedélyezzék a vegyes vagy tisztán román névhasználatot románok lakta vagy román többségű törvényhatóságoknál és helységeknél, a nemzetek papságait ugyanolyan jogok illessék meg, illetve a tisztviselő és követválasztások során vegyék figyelembe a választói réteg etnikai összetételét. II. Lipót a kérvényt az erdélyi országgyűléshez küldte le, ahol azt elutasították. A döntést alátámasztó érvek között – teljesen helytálló megállapításként – szerepelt, hogy a nemesek és szabadosok jogai etnikai hovatartozástól függetlenül azonosak, ugyanúgy, ahogy a jobbágyság terhei is. A papokkal kapcsolatos kérdésekre válaszul pedig megemlézték, hogy a protestánsok is maguk tartják el papjaikat.

Az erdélyi románság vezetőinek első nagy politikai kezdeményezése eredménytelen maradt tehát, és a teljes elutasítás sértettségét szült köreikben. Ilyen mértékű vállalkozásba közel fél évszázadig nem is fogtak, tevékenységük azonban nem sikardt el: az egyre nagyobb számú értelmiségi réteg képzése során mindig odafigyeltek az iskolák fenntartói, hogy a diákok átítatódjanak az „eszme” fő motívumaival. Ilyen iskolák pedig Erdély-szerte mind nagyobb számban működtek. Ezek egyre kevésbé voltak egyházi jellegűek, és a hagyományosan román szellemi befolyás alatt álló városok mellett olyan helyszíneken is megjelentek, mint például az „erdélyi főváros”, Kolozsvár, vagy a szász központ Brassó. A szászság a fejedelemség kora óta egyébként is gyakran úgy látta, hogy érdekei nem egyeznek meg a magyar nemességével, így kihasználták minden alkalmat, hogy annak hatalmát gyöngítsék. Ennek érdekében mind szellemileg, mind anyagi javak segítségével pártolták a román mozgalmat, nem véletlen, hogy annak egyik központja éppen a fent említett Brassó volt.

Mindemellett a szellemi „csatározás” mellett egyre komolyabb jelek mutattak az alsóbb néprétegek körében is jelen lévő etnikai feszültségekre. 1784-ben, három érc-hegységi román jobbágy vezetésével alakult ki nagyszabású zendülés. A Romániában ma nemzeti hősnak tekintett Horea (eredeti neve Vasile Ursu Nicola), Cloșca (Ion Oargă), Crișan (Marcu Giurgiu) által összegyűjtött Zaránd megyei parasztok, 1784 novemberében eredetileg a jobb élet reményében a határőrséghez szerettek volna

csatlakozni. Látva a hatalmas tömeget a helyi adminisztráció ezt meg akarta akadályozni, egyrészt tartottak a nagyszámú hiányzó jobbágykéz okozta gazdasági problémáktól, másrészt a közrendre nézve is veszélyesnek tartották az összegyűlt embereket. Ezért amikor Horeák Gyulafehérvárra kívántak vonulni, hogy együtt jelentkezzenek a határőrségbe, útközben hajdúk állták útjukat, akik megpróbálták szétoszlatni a tömeget. Az intézkedés heves összecsapássá fajult, kirobantotta az egybegyűlt románok vezette villongásokat. A zendülők válogatás nélkül dúlták fel az útjukba kerülő falvakat, városokat, először elsősorban a nemeseket, illetve a helyi adminisztráció tisztségviselőit bántalmazták, majd mindenkit, aki nem volt hajlandó velük azonosulni, román viseletet hordani, illetve a keleti egyházakhoz csatlakozni (a lázadást sok helyi pópa is aktívan támogatta). Az időközben mintegy harminc ezresre duzzadt horda válogatott kegyetlenséggel pusztított el a környékbeli nemesi családokat, a hivatalnokokat, nem egy esetben még a falusi bírakat, illetve a nem a keleti egyházakhoz tartozó papokat is. A legteljesebb pusztítást talán Verespatak és Abrudbánya magyar lakossága szenvedte el. A két bányásztelepülésen nem csak az előbb említett rétegekhez tartozókat, hanem gyakorlatilag minden magyart meggyilkoltak. Mire 1785 februárjára a – későn reagáló – hadsereg le tudta verni a lázadást, legalább négyezer, döntő többségében magyar áldozatot követelt Horeák kegyetlensége. Az elsősorban szociális problémák miatt kirobant Horea-féle felkelés mozgó rugói között ott találjuk a vallási elemekkel keveredő etnikai jelleget. Ez volt az első alkalom, hogy – részben – nemzeti okokból gyilkoltak Erdélyben románok magyarokat. Nyilvánvaló, hogy ennek legfőbb oka az egyes társadalmi csoportok nemzeti meghatározottsága volt, de e mellett már etnikai jellegű (részben felekezeti okokkal magyarázható) feszültség is megmutatkozott. Horeák nem rendelkeztek XIX. századi értelemben vett nemzettudattal, de úgy érezték, hogy problémáiknak nem kizárólag a földbirtokos–jobbágy viszonylatban jelentkező alá-fölérendeltség az oka, hanem a magyarságnak a románságot elnyomó tevékenysége is. Természetesen nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy eddigre – elsősorban a pópák tevékenységének következtében – kezdett az erdélyi románság alsóbb rétegei között is terjedni az „erdélyi triász” által kialakított nézetrendszer egy egyszerűsített formája, miszerint a román nép az „őshonos” Erdélyben, melynek jogait a „jöttment” magyarság csak bitorolja. Erdemes megjegyezni azt is, hogy a felkelők magját az a román népcsoport, a „mócok” adták, akik a később tárgyalandó 48'-as vérengzések, illetve az 1919-ben elkövetett atrocitások alkalmával is élen jártak a kegyetlenkedésekben. Mindezek mellett fontos tény, hogy a korabeli románság részéről sem nézte mindenki jó szemmel Horeák tevékenységét, az értelmiség egyértelműen elítélte azt. Samuil Micu-Klein például „átkozott emberek”-nek nevezte Horeákat, „akik tönkre akarták tenni a nemességet”, ő tehát egyértelműen a felkelés társadalmi, mintsem a nemzetiségi oldalát

20 Lásd: PRODAN, 1967.

tartotta hangsúlyosnak.²¹ Az erdélyi magyarság azonban élesen felfigyelt a zendülés (részben) etnikai jellegére, ez az esemény volt az első olyan intő jel, mely sokak figyelmét ráirányította a román kérdésre.

Hasonlóan véres konfliktusok szerencsére ezután sokáig nem jellemezték a két nemzet erdélyi közös történelmét, az ideológiai háború azonban (elsősorban román részről) tovább folytatódott. Az elődök, a „triász” szellemiségét elsajátító, részben továbbfejlesztő új generáció gyűjtőhelye, műhelye a Micu-Klein püspök által alapított balázsfalvi iskola lett. Itt a korabeli román politikai elit olyan személyiségei tanultak, és/vagy tanítottak, mint például (az egyébként a következőkben felsoroltak közül leginkább a magyarsággal való megegyezésre hajlamos) George Barițiu, aki az általa 1838-ban létrehozott, brassói székhelyű *Gazeta de Transilvania* által, egy teljesen újszerű, minden addiginál hatékonyabb színteret adott az erdélyi román közvéleménynek. Nemzeti kérdéseket tekintve, nála jóval radikálisabbak voltak az elsősorban nyelvészeti kérdésekben megnyilvánuló Timotei Cipariu, illetve az inkább politikai jellegű tevékenységet folytató Simion Bărnuțiu. Az erdélyi román nacionalizmusnak immár nem csak „triásza” volt, hanem egy sokkal szélesebb értelmiségi rétegekre támaszkodó magja, amely tevékenységének eredményei mind szélesebb néprétegekhez jutottak el. Nem szabad elfelejteni, hogy ezzel egy időben a román fejedelemségekben is változások zajlottak. A török függés mind gyengébb lett, megindulhatott a kor vezető szellemi irányzatai felé történő orientálódás. Innentől kezdve a Kárpátokon innen, illetve túl élő románság vezető ideológusai kölcsönösen is hatottak egymásra. Az olyan személyiségek, mint például Mihail Kogălniceanu,²² illetve Nicolae Bălcescu,²³ folyamatosan tartották a kapcsolatot erdélyi társaikkal. Az általuk készített kiadványok – mint például a *Dacia literară* című irodalmi folyóirat – eljutottak az erdélyi román értelmiség széles rétegeihez, akik vágyakozva szemlélték a „szabad román államokban” zajló, „nemzetiségi elnyomástól mentes” szellemi tevékenységet. Mint Lucian Boia megállapítja,²⁴ erre az időszakra esik egy új kultusz kialakulása is: Vitéz Mihályé.²⁵ Mihály vajdában felfedezik azt a személyt, aki „először egyesítette a három román államot”. Ez az esemény és ő lett a példa, megjelent az országegyesítés eszméje.

²¹ ERDÉLY, 1986. 1097. p.

²² Történész, író, újságíró, politikus. Fontos szerepet játszott a havasalföldi 1848-as eseményekben, illetve a fejedelemségek egyesítésében. Jászvásár, 1817. szeptember 6 – Párizs, 1891. június 20.

²³ Katona, történész, politikus, az 1848-as havasalföldi forradalom vezére. Bukarest, 1819. június 29 – Palermo 1852. november 29.

²⁴ BOIA, 1999. 25–27. p.

²⁵ II. Mihály havasalföldi fejedelem, 1558 – Aranyosgyéres, 1601. augusztus 9. A törökök által kinevezett havasalföldi fejedelemtént a Habsburgokkal szövetekezett, a székelyek és a brassói polgárok támogatását hamis ígéretekkel elnyerte, ezután 1599 végén bevonult Erdélybe. Rövid időn belül hatalma megingott, 1601-ben korábbi szövetségese, Basta végeztette ki.

Ilyen változások zajlottak tehát a reformkori Erdély román nacionalista mozgalmában, miközben a magyar liberális politikai elit nem tudott az egyre több kihívást jelentő problémára megnyugtató válaszokkal szolgálni, a Habsburg hatalom pedig az „oszd meg és uralkodj” elve mentén támogatta – a többi mellett – a román nemzeti törekvéseket is. A magyar politikusok nem gondolkodtak kollektív nemzetiségi jogok biztosításában azt feltételezték, hogy az egyéni szabadságon nyugvó liberális szabadságjogok minden polgár számára biztosítják az egyenlőséget, akik, ha ezt megkapják, megszűnnek a nemzetiségi problémák miatt elégedetlennek lenni.²⁶ Bár az egyre erősödő elégedetlen hangok erre rávezethették volna őket, mégsem látták be tévedésüket a sorsfordító eseménysorig, 1848/49-ig. A Habsburg Birodalomtól független magyar állam megteremtésére tett kísérlet, az unió Erdéllyel voltak azok a próbatételek, amelyek során minden magyar politikus számára bebizonyosodhatott volna, hogy az addigi nemzetiségi politika olyan feszültségeket teremtett az országban, mely komolyan fenyegeti területi integritását. A szabadságharc alatt minden jelentősebb magyarországi nemzetiség – mint a románok példája is jól mutatja – a magyarság ellen fordult, vállalva akár a fegyveres harcot is a magyar honvédség ellen.

1848-ban a teljes erdélyi románság szimbolikus helyévé az a Balázsfalva vált, mely – mint előbb láthattuk – iskolája révén már korábban a román nacionalista értelmiség fellegette volt. Itt gyűlt össze három alkalommal az erdélyi román nemzetgyűlés, hogy az új körülmények között megváltozott helyzetét megvitassa, a lehetséges politikai irányok között válasszon. A legnagyobb problémát az jelentette számukra, hogy 1848. április 7-én a magyar országgyűlés alsóháza elfogadta az Erdélyt a Magyar Királysággal egyesítő törvényjavaslatot, így tehát megszűnt a két ország rész közjogi, illetve politikai különállása. Az új kihívásokra, lehetőségekre adandó lehetséges válaszok kidolgozói körül alapvetően háromféle politikai csoportosulás jött létre. Az első csoport tagjai nem elleneztek az egyesülést, a románság helyzetének javulását az új állam keretei között várták megvalósulni. Közéjük tartozott például a már említett Timotei Cipariu. A középen állók csoportja a románság nyelvhasználati jogainak bővítésének feltételéhez kötötte volna az unió elfogadását. Ennek legismertebb alakja George Barițiu, de kezdetben ide sorolható a fiatal marosvásárhelyi jogász, Avram Iancu is. A harmadik csoportosulás csak a románság államalkotó nemzetként való elismerése esetén volt hajlandó tárgyalni az unióról, vezetőjük Simion Bărnuțiu lett.

Az első, április 30-i gyűlésen az összesereglett jobbágy tömeg főleg saját felszabadítása ügyében kívánt nyomást gyakorolni a döntéshozókra, de egyes szónokok, például Bărnuțiu, a nemzetiségi kérdéssel is foglalkoztak beszédeikben. A második gyűlésre (az első hivatalosra) május 15-én került sor, azon több mint harmincezer román

²⁶ MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE, 2005. 379. p.

(főként paraszt) jelent meg. Az előtte való napon, a balázsfalvi templomban a politikai vezetők (mintegy ezer ember) előtanácskozást tartottak. Ezen Bärnuțiu kifejtette, hogy a románság követelése között helyet kell kapnia a nemzeti egyenjogúságnak, a külön román nemzeti gyűlésnek, az ország- és megyegyűléseken való anyanyelvű tanácskozásnak, illetve a külön román tisztségviselők kinevezésének. Az unióval kapcsolatban az alábbi nézeteinek adott hangot: „Az unió a magyarok számára élet, a románoknak halál. A magyarokra nézve határtalan szabadság, a románokra pedig örökös szolgaság. Ha a román nemzet egyesülni fog Magyarországgal, nem lesznek sem nemzeti iskolái, sem tisztségviselői, akik gondot viselnének nemzeti érdekeire. Még nemzeti egyháza sem lesz. ...ha nem lesz unió, megszakad az erdélyi és pannóniai magyarokat összekötő kapcsolat, és az erdélyi magyarok természetesen lassan el fognak enyészni.”²⁷

Bärnuțiu befolyása az egész gyűlés folyamán jelentős volt. Másnap, a város mellett réten összegyűlt tömeg felesküdt a román nemzetre, illetve az uralkodóra. A gyűlés eredményeként elfogadott tizenhat pontot 16-án hirdették ki. Ezek lényegében Bärnuțiu hatását mutatták. Többek között rendelkeztek a román nemzet elismeréséről és évenkénti nemzetgyűlés tartásáról, számarány szerinti képviselőtről a törvényhozásban és a teljes közigazgatásban, az unióról való tárgyalás felfüggesztéséről addig, míg követeléseik nem teljesülnek, a román nyelv hivatalos helyeken történő szabad használatáról, teljes román iskolahálózat létrehozásáról, független román nemzeti egyház létrehozásáról, és az Erdély és a dunai román fejedelemségek közötti vármok eltörléséről, mely utóbbi egyértelműen mutatta a gyűlés orientációját. A követeléseket egy Andrei Saguna püspök vezette küldöttség vitte Bécsbe és ezzel egy időben Kolozsvárra is eljuttatták azokat. A tárgyalások – nem utolsó sorban, mivel követeléseikre érdemi választ nem kaptak – ezután is folytatódtak. A román parasztok nem voltak megelégedve a jobbágyszabadítás intézkedéseivel, s az újonnan felállított honvédség tevékenységében sem szerettek volna részt venni. A magyar országgyűlés elé szeptember 27-én beterjesztett (a korabeli Európában példátlan nemzetiségi jogokat biztosító) nemzetiségi törvény későn jött, az Erdélyben már nem tudta megállítani az eseményeket. Bécsben ekkorra már felismerték a nemzetiségek felfegyverzésében rejlő lehetőséget, Erdélyben is fegyvert kapott a románság. Amikor szeptember 16-án harmadszorra is összegyűlt Balázsfalván a román tömeg, sokan már fegyverrel jelentek meg. Az új gyűlés résztvevői nem tisztán nemzeti követeléseket fogalmaztak meg, hanem elsősorban a felemás jobbágyszabadítást, illetve az újoncozást sérelmezték. Az események akkor váltottak irányt, mikor megjelentek Balázsfalván a nacionalista politikusok is. Hatásukra a tömeg közös petíciót fogalmazott meg, melyben kéri az uralkodót, hogy mentse meg őket a magyar elnyomástól. A határozat el-

²⁷ Az 1848–49. ÉVI FORRADALOM, 1996. 79–81. p.

fogadása után a mérsékeltbb politikusok is csatlakoztak Bärnuțiu radikálisabb vonalához. Az erdélyi románság vezetői egyöntetűen magyarellenessé váltak.

Az események hatására az erdélyi magyarság is szervezkedésbe kezdett. A székelek október 18-án gyűltek össze Agyagfalva mellett, hogy a követendő politikai irányt megvitassák. A gyűlést indokul használva Puchner Antal erdélyi főhadparancsnok ostromállapotot hirdetett, és a korábban általa felfegyverzett román parasztokat, nemzetőröket felkérte a rend biztosítására, miközben a magyar nemzetőröket lefegyvereztette. Ahogy az várható volt, a kialakult helyzetben a feltűzött román szabadságcsapatok egyre több atrocitást követtek el a védtelen magyar szórványlakossággal szemben, nem egy esetben szabályos irtó hadjárat zajlott le. A tevékenységben ezúttal is élen jártak a mócok, közülük is elsősorban a már említett Avram Iancu által vezetett csapatok. Az első mézszárlásra 1848. október 19-én került sor Kisenyeden, aztán sorra következett Székelykocsárd, Gerendkeresztúr, Zalatna, Boroskrakkó, Borosbenedek, Magyarigen, Borosbocsárd, Marosújvár, Felvinc. A mézszárlások többségét cselhez folyamodva követték el, békés szándékot színélve nyertek bebocsátást egy-egy településre, majd annak magyar lakosságát válogatott kegyetlenségek közepette pusztították ki. Minden szörnyűség közül kiemelkedik a Nagyenyeden lezajlott népirtás, melyről Egyed Ákos a következőket írta. „Nagyenyed mintegy 5000 döntő többségében magyar lakosságú város (a 4200 magyar mellett 600 román s 200 szász nemzetiségű lakosa volt). A nagyrészt román parasztság által lakott Alsó-Fehér vármegye központja a református kollégiumáról volt nevezetes.

...A román népfelkelés már 1848 októberében tervezte az elpusztítását, de akkor erős nemzetőrsege, valamint a Kolozsvárról, Tordáról s Aranyosszékről odavezényelt nemzetőr csapatok meg jelenése elrettentette Prodan prefektust, majd novemberben nagy hadisarc s megadás fogadalma által került el a felégetést. 1849 januárjában viszont annál borzalmasabb formában került rá sor.

Ma már aligha lehet kétségbe vonni azt, hogy Enyed elpusztítását az abban érdekeltek előre megtervezték, bár valószínű, hogy senki sem gondolt olyanszerű rombolásra s öldöklésre, mint ami bekövetkezett. Hogy a tragédiában a császári katonai parancsnokságnak is része volt, az is bizonyos, nem világos viszont az, hogy a császári parancsnokság utasította-e a román felkelést vagy csak megengedte az elkövetését.

...A császáriak elvonulása után Simion Prodan Prefektus, az Enyed környéki egyik román légió parancsnoka szállta meg a várost néhány száz felkelővel, akik elzárták a város kijáratú utcáit.

...egyre többet beszéltek arról – román forrásokra hivatkozva – hogy aki teheti meneküljön, mert Enyedet el fogják pusztítani.

...Az enyedik közül csak kevés embernek sikerült idejében elmenekülnie, s a nagy tömeg nem is indult el. Ehelyett más megoldásokat próbáltak találni; például küldöttség

kereste fel Tordán Eglofstein honvéd ezredest, hogy átadja Prodan üzenetét, de az igazi cél az volt, hogy a Tordán állomásozó sereg főparancsnokától, Czetz alezredestől katonai felmentő csapat küldését kérje. A küldöttség valóban megkereste az alezredest, de elutasító választ kapott.

...A lakosság egy része komolyan vette Prodan ígéretét, hogy az megvédi a várost s a lakosságnak bántódása nem lesz – és a saját lakásán nyugovóra tért. Néhány százan a minorita rend székházában, kevesebben a várban és annak épületeiben, több százan a tímárcéh épületében gyűltek össze. A menekülők áradata a közeli erdő és a szőlőhegyek felé tartott (nagy részt hiányos öltözetben vágtak neki az útnak).

Magáról a támadásról eléggé pontos képet alakított ki a kutatás.

Az történt, hogy Axente [a környéken állomásozó másik román csapat vezére] [január] 8-án este Csombordon elhelyezett csapatát a Maros jegén (-24 °C hideg volt) felállította s megeskette, hogy Enyedre mindenképpen benyomul. A tömeg nyomban elindult s ekkor megszólaltak a szomszédos falvak harangjai, és lovas futárok is vitték a tábor többi csapategységeihez az indulásra fel szólító parancsot. Aztán mintegy 8–9 ezernyi tömeg nyomult be Enyedre s rohanta meg este 11 órakor a lakosságot.

A lakásokba benyomuló felkelők előbb a pénztől és más értéktárgyaktól fosztották meg a családokat, majd levetkőztették s kínozni kezdték őket. Sokan az utcára menekültek, ezeket ott érte a támadás. Az eseményt hitelesen írta le az egyik névtelen átélő: »Éppen első álom idején fákllyákkal s elkészített gyűjtőeszközökkel legelőbb a Magyar utcában egyszerre több házakat felgyújtottak, a tűzből menekülőket lödözni kezdik személy válogatás nélkül. Borzasztó zűrzavar... Fut ki-ki merre lehet szívszakadva.«

...A felkelők sorra veszik az épületeket. A Repede Nicolae felgyógyi görög katolikus pap által vezetett csapat betört a minorita rend házába, s gyilkolni kezdte – minden válogatás nélkül – a több száz enyedit. A római katolikus templomba menekülteket Nemes Ioan tribun kiűzte az utcára: őket dorongokkal s lándzsákkal verték agyon a felkelők. Közben házakat gyújtottak fel, s leölték azok lakóit, valamint az odagyűlteket. A pusztítás mérete 10-én emelkedett a legmagasabbra, s a gyilkolás is ekkor tetőzött. Tovább égett a város: egész utcák hamvadtak el; leégett a római katolikus templom, a kollégium épülete, amelynek könyveit szétszórták, szétrombolták a református templomot is.

...Végre 11-én egy erősebb csapat: egy század honvéd, Mátyás-huszár és sok nemzetőr elindult Enyedre. A korabeli leírás szerint: „Az egész sereg elszántan behúzódeák a lúgok és üszkők között este a pusztult városba, számtalan menekültekkel, kik szív szakadva keresik az övéiket, kiáltván mindenfelől: »magyarok, kik elbújva vagytok, gyertek elé!«. Sokan elé is jöttek, sokan pedig cselnek vélvén, nem mertek helyükről kimozdulni; házról házra jártak, s kereste ki-ki a magáét. Iszonyú öröm és bánat... Örvendett, aki megtalálta övét, bánkodott, ki nem. Sokan futottak az utcákon, kérdezősködtek.

...Nagyenyed város tanácsa 1850-ben úgy tudta, hogy a román felkelők közel 600 enyedi polgárt gyilkoltak meg, ezek nagyobb részben tehetetlen öreg polgárok, nők és ártatlan kisderek. ... Szilágyi Farkas Maszák Hugó adataival értett egyet: eszerint 800 magyar pusztult el Enyeden. A bénákká, egy életre betegekké váltak száma sincs megjelölve, s azon gyerekeké sem, akiket »egyik vagy másik könyörületes szívű felkelő« hazavitt a falujába s bérést nevelt belőlük.”²⁸ A vérengzésekben összesen mintegy nyolcezer magyar vesztette életét, miáltal jelentősen átalakult a környék etnikai összetétele is. A vérengzés elkövetőit soha nem vonták felelősségre, egy részük ma nemzeti hős Romániában, Avram Iancu nevét település, jelentős közterek viselik, nemrégiben még az egyik bankjegyen is látható volt portréja.

Az események hatalmas pofonként hatottak a szabadságharc politikusaira, rájöttek, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatos eddigi politikájuk nem vezethet eredményre. Mikor Bem térnyerésével az erdélyi erőviszonyok megváltoztak, a magyar politikusok rögtön tárgyalni kezdtek a román erők vezetőivel. 1849. április 14-én, Ioan Dragoș román származású országgyűlési képviselőt bízta meg Kossuth, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon a szabadcsapatok vezetőivel, akik – Avram Iancu és Ioan Buteanu – ebbe bele is egyeztek. Ennek hatására a helyi magyar erők parancsnoka, Csutak Kálmán fegyvernagyvást hirdetett. Az előzetes tárgyalások a következőkről szóltak: a román nyelv szabadon használható a román iskolákban, egyházakban és a közösségi életben, a románok románul is benyújthatják folyamodványaikat és románul védekezhetnek büntetőperekben, a görögkeleti és görög katolikus egyház egyenjogú lesz a többi egyházzal, Andrei Saguna püspök kivételével amnesztiában részesülnek a bűnösök. Bár a felek már-már megállapodtak, az egyezés mégis meghíúsult. A tárgyalásról Bem ugyanis nem értesült, ezért nem értette Csutak tétovaságát, akit passzivitása miatt leváltott. A helyére kerülő Hatvani Imre viszont rögtön támadásnak indult csapataival, aminek hatására a román vezetők hitszegést gyanítva felálltak a tárgyalóasztaltól, és a szabadságharc alatt már nem is tértek oda vissza, a cselszövéssé gyanújába keveredett Dragoșt a helyi tömeg meglincselte. A román ellenállást Világosig sem sikerült felszámolni.

A nemzetiségeink szabadságharc alatt tanúsított magatartása rávilágított, hogy sokkal nagyobb a baj e probléma kezelése terén, mint amennyire korábban komolyan vették politikusaink. Bebizonyosodott, hogy a kérdést az addig adott válaszok segítségével már nem lehet megoldani. A románság esetében az is látható volt, hogy követeléseinek teljesítése érdekében hajlandó akár szeparatista eszközökhöz is nyúlni. Még egy dolog világossá vált. A Nyugat-Európában tartózkodó magyar emigránsok gyakran találkoztak szintén (a fejedelemségekben zajlott 1848-as események miatt) emig-

²⁸ EGYED, 1998. I. köt. 221–228. p.

rás óromániai politikustársaikkal, s beszélgetéseik során nyilvánvalóvá vált, hogy a románok számára Világos után már nem volt elegendő a szabadságharc idején megígért engedmények kerete. A román emigráció vezetőjének számító Nicolae Bălcescu nézeteiből egyenesen következett Nagyrománia létrehozásának szándéka, ami összeegyeztethetetlen volt a Magyar Királyság területi integritásával. A világpolitikai körülmények Bălcescuék malmára hajtották a vizet: 1859-ben a két fejedelemség egyesült. Már csak a „harmadik országrész” volt hátra...

A dualista állam liberális magyar politikusai eközben ott folytatták a nemzetiségi kérdés rendezését, ahol 1849-ben abbahagyták. A röviddel a kiegyezés után, 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvényben (1868. évi XLIV. tc.) deklarálták a nemzetiségekhez tartozó egyének teljes jogegyenlőségét, de a kisebbségeknek a közösségi jogokkal kapcsolatos követeléseit (a többségi területeiken részben önálló igazgatás, kulturális autonómia, szabad nyelvhasználat az államigazgatással való kapcsolat során) nem építették be a szövegbe. Mint sokszor elhangzott, így is a korabeli Európa legmegengedőbb hasonló jellegű jogszabálya született meg (ne felejtjük el, hogy például a ma nemzetállamnak tekintett Franciaországnak rengeteg nemzetiségi polgára volt – és van ma is – akik ebben a korban semmilyen „kollektív” joggal nem rendelkeztek, Korzikán például 1852-ben tiltották be a korzikai nyelv használatát). Más kérdés, hogy ezekből a rendelkezésekből, a törvény elfogadásától térben és időben távolodva egyre kevesebbet tartottak be a közigazgatás tisztviselői. A románság számára azonban egyre kevésbé jelentett alternatívát a Magyar Királyság keretein belül kivívott jogok lehetősége. Az Erdélyben is elérhető romániai lapok ugyanis mind több cikkükben foglalkoztak Erdély Romániához való csatolásának ötletével. Az 1877/78. évi román–török háborúban elért sikerek megerősítették az új állam polgárainak hitét: immár fegyveres erejükkel is számolniuk kell a politikai ellenfeleknek. Közben a magyarországi románság egy része a Bach-korszak magyarsága által alkalmazott politikai lépéshez folyamodott: 1869-től passzivitásba vonulással próbálkoztak. Mivel azonban ezzel a lépésükkel semmilyen hatást nem gyakoroltak a magyar belpolitikai életre, a passzivitási mozgalom pár év alatt elenyészett. Ugyancsak 1869-től számítható az Erdélyi Román Nemzeti Párt története, melyhez ez idő után tulajdonképpen minden erdélyi román politikus csatlakozott. A párt közjogi sorsa érdekesen alakult, mivel a korabeli törvények alapján az országban tisztán nemzetiségi alapú pártot nem volt szabad működtetni. Így, bár a pártot jogilag nem ismerték el, annak működését tudomásul vették, s annak vezetőit tartották a magyar politikusok is a román politikai mozgalmak vezetőinek. A párt nem volt egységes, magába foglalta valamennyi román politikai irányzatot, bár a hangadók egyre inkább az irredenta szárnyból kerültek ki.

Még a passzivitási mozgalom működésének idején fellépett az ellen Ioan Slavici, az 1884-ben indult Tribuna című nagyszombeni újság majdani főszerkesztője. Ez a lap tel-

jesen új hangnemmel jelentkezett a magyar politikai közéletben. Amellett, hogy kritizálta a magyarok nemzetiségekkel kapcsolatos tevékenységét, a magyarországi román politikai irányzatok közül is támadta mind a passzivistát, mind pedig a földrajzi értelemben vett magyarországi, a magyar politikai vezetéshez leglojálisabb román csoportosulásokat. Mint ahogy máshol megjegyzik: „A fő célpont [a lap körül csoportosuló értelmiségieké] azonban az alig egy hónappal korábban Miron Románul nagyszombeni érsek és Gheorghe S kúriai bíró által megteremtett, hangsúlyozottan mérsékelt román nemzeti párt lett, amely feltétel nélkül a kiegyezés és az unió alapjára helyezkedett.”²⁹ Slavici jelmondata: „Soarele românilor de la București răsare – A románok napja Bukarest felől kel fel” kifejezte politikai állásfoglalásának lehangsúlyosabb részét: a teljes román nemzetnek a román állam iránymutatását kell követnie. Emiatt, a nyilvánvalóan a magyar állam egysége ellen ható eszmeisége miatt több ízben folyt ellene sajtóper, 1888-ban egyéves börtönbüntetésre ítélték. Ezután végleg Óromániába költözött, ahol döntő szerepe volt az egyik legfontosabb román irredenta szervezet, a Liga Culturală megalapításában. Erről Fráter Olivér a következőket írta. „1891. január 24-én tartotta alakuló ülését a Liga Culturală nevű kulturális szervezet Bukarestben. A Liga azon eredeti és bevallott céllal alakult, hogy szervezete legyen az egész románság kulturális egységének, és hogy támogassa a román állam területén kívül élő románok kulturális törekvéseit. A kulturális egyesület azonban megalakulása második évében az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdés ügye alatt a legzajosabb magyarellenes politikai izgatás szolgálatába állott. Ehhez számára az alkalmat a magyarországi románságnak az a politikai mozgalma szolgáltatta, amely az 1893-ban tárgyalt Memorandum- és Replica-perekben csúcsosodott ki. Mindkét per a nagy nemzetközi nyilvánosság előtt zajlott. Ezzel egy időben, a Liga Culturală szervezése révén heves agitáció indult meg a külföldi sajtó eszközének felhasználásával, hogy széles körben elterjesszék, hogy „a mongol származású magyarság a nemes latin fajnak egy Európa keletre szakadt részét, a románságot tartja ezeréves fogságában és akarja megfosztani nemcsak politikai önállóságától, hanem édes anyjától, a nagy és nemes Rómától örökölt nyelvétől és nemzetiségétől.” A nemzetközi közvéleményben, a perről tudósító számos – kizárólag a Liga által tájékoztatott – külföldi újságíró hatására, a magyarsággal szemben Európa-szerte igen ellenséges kép alakult ki. E kérdésekről a francia, angol, olasz, sőt német sajtó orgánumai is egyre gyakrabban cikkeztek. Állandó felkapott témáik voltak a magyarországi nemzetiségek ellen elkövetett állítólagos magyar atrocitások.”³⁰

Véleményünk szerint a Liga tevékenységének köszönhető, Fráter által is említett Memorandum perben csúcsosodott ki a dualizmus magyar politikusainak a nem-

²⁹ ERDÉLY, 1986. 1656. p.

³⁰ FRÁTER, 2000. 68. p.

zetiségi ügyek kapcsán megmutatkozó tehetetlensége, politikai ügyetlensége. De mi is volt ez a Memorandum per? A Tribuna körül csoportosuló fiatal értelmiségiek 1891-ben elkészítettek egy, a nyugati ifúságnak szánt röpiratot, melyet a Liga adott ki. Ebben a románság 1867-et követően elszenvedett sérelmeit sorolták fel a románság történetének és az európai művelődéstörténetben betöltött szerepének taglalása után. Erre (informális kormány szintű ösztönzésre) érkezett egy magyar egyetemisták által, Moldován Gergely kolozsvári kormánypárti román professzor segítségével készített válasz, amire viszont a magyarországi román tanulóifjúság részéről Aurél C. Popovici orvostanhallgató 1892-ben közölt viszontválaszt (Replica). A Replica jelentős publicisztikai figyelmet keltett Európában. Az iratok nemzetközi hatásait mind a román, mind a magyar fél figyelemre méltónak tartotta. A kormány fel kívánt lépni a hangadókkal szemben, Popovici-ot ezért 1893-ban izgatás címén perbe fogták, de ő a büntetés elől külföldre szökött. Felbuzdulva a nemzetközi visszhangon, illetve felismerve azt, hogy számukra kedvezőek voltak a pillanatnyi körülmények, hiszen Magyarországon kormányválság és „választási láz” volt, a román vezetők úgy gondolták, eljött az idő arra, hogy egy minden kérdést érintő, részletes panaszírával forduljanak az uralkodóhoz. Az irat meglehetősen ellentmondásos, hiszen egyrészt támadta a kiegyezést, illetve az uniót, másrészt számon kérte az ezen keretek között keletkezett törvények betartását. Egyébiránt a szokásos sérelmeket tartalmazta, bár a magyar politikai vezetéssel szemben megütött hangneme talán kiemeli az addigi hasonló dokumentumok közül.

A Memorandummal „1892 májusában, egy 237 főnyi, parasztokkal kiegészített delegáció utazott Bécsbe, hogy ott – a komité titkárának ironikus kifejezése szerint – bevádolja a magyar királyt az osztrák császárnál.”³¹ A küldöttséget azonban Ferenc József nem fogadta, a kabinetirodájában hagyott lepecsételt dokumentum hamarosan Budapestre továbbítattott, ahonnan felbontatlanul visszaküldték a küldöttség vezetőjének, Ioan Rațiunak a lakására. A terv az érdektelenség miatt – hiszen sem a külföldi, sem az román visszhang sem volt pozitív – majdnem csúfos kudarcba fulladt. Ám ekkor közbelépett a magyar politikai közhangulat és segédkezet nyújtott. Előbb Tordán tüntetők megrongálták Rațiu házáat, majd 1893 májusában eljárást indított a kormány a Memorandumot aláírók ellen, mivel azok irományukat már korábban kinyomtatták és terjeszteni kezdték. Ezeknek az ügyeknek már nagy visszhangja lett külföldön, és a megosztott román közvélemény is összezárni látszott a perbe fogottak védelmében. Az eljárás végén rendkívül szigorú büntetések születtek: tizennégy személyt ítélték – sajtó útján elkövetett államellenes izgatás címén – két hónap és két év közötti államfogházban letöltendő szabadságvesztésre, egy személy

pedig a maximális öt évet kapta. Az ügy kapcsán nagyon megerősödtek a magyarországi nemzetiségi elnyomásról szóló nyugat-európai hangok. Mutatja a magyar állam koncepciótlanságát, hogy valamennyi elítélt már a következő évben amnesztiában részesült, amely tény persze semmilyen nemzetközi visszhangot nem kapott. Ekképpen a Memorandum megalkotóinak elítélése semmi másra nem volt jó, mint hogy egyrészt erősítette a magyarországi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos negatív hangokat a külföldi sajtóban, másrészt mártírokat kreált a román mozgalom részére, olyan mártírokat, kik aztán megerősödött tekintélyük révén kettőzött hatással küzdhetek céljaik elérése érdekében.

A XX. század elejére mind több magyarországi döntéshozó látta borúsán az erdélyi jövőképet. Kiemelkedett közülük az – első ízben 1903-ban miniszterelnöki kinevezést nyert – gróf Tisza István. Ő, erdélyi birtokosként felismerte a veszélyt, amit az erdélyi románságnak az óhaza irányába mutatott egyre erősebb kötődése jelentett. Kárhoztatta azokat a magyar hangokat, amelyek túlzott indulataikkal eltántorították tárgyalási szándékuktól a mérsékeltabb román politikusokat, ezáltal a szélsőséges román véleményformálók álláspontját igazolva. Súlyosbította a helyzetet az elmúlt századelőre jellemző belpolitikai válság is, bár a magyarországi nemzetiségekkel való megegyezés égető szükségként jelentkezett, arra koncentrálni a magyar politikai oldalak csatározásai miatt mégsem lehetett.

A fenyegető jelek egyre sokasodtak. A háború előestéjén Tisza tárgyalássorozatba kezdett a románság vezetőivel. A harmadik, utolsó, 1913 októberében zajlott tárgyaláson a magyar fél sok engedményt tett. Engedélyezték volna az anyanyelv használatát a közigazgatásban, illetve az első fokú bíraskodásban, a tisztviselőket kötelezte volna működési helyük nemzetiségi nyelvének elsajátítására, a nemzetiségi vidékeken az elemi iskolákban, illetve a gimnáziumokban lehetett volna románul tanulni, illetve létrehoztak volna egy román gimnáziumot is. A románoknak harminc választókerületet juttatott volna. Cserébe Tisza a sérelmi politika feladását, az állam kereteinek (a kiegyezésnek, uniónak) tartós elfogadását kérte. Az egyezmény végül elsősorban a regáti politika véleményváltozása (a második Balkán-háborúban elért sikerek hatására nőtt a vezetők önbizalma, egyértelműbben támogatták az erdélyi román irredentizmust), illetve a román vezetők kétségei (hogy a mögöttük álló tömegek támogatnák-e döntésüket) nem jött létre. Ezzel a hamarosan kitörő első világháború kezdetéig megghiúsult az utolsó lehetőség is a politikai rendezésre.

Az első világháború előestéjén nem csak a tárgyalások megakadása utalt arra, hogy egyre nő a két nemzet közötti feszültség. Az erdélyi magyarság olyan figyelmeztető jeleket tapasztalhatott, melyek azt mutatták, hogy a magyarok erdélyi hegemoniájának megtörése már a széles román néprétegek gondolatvilágába is beköltözött. Érdekes tanúbizonysága volt ennek az állításnak egy különös „terrorcselekmény”, mely a

³¹ ERDÉLY, 1986. 1660. p.

magyarok egy szimbolikus műemléke ellen követtetett el. A millenniumi ünnepségekhez kapcsolódóan, a történelmi Magyarország hét, jelképes jelentéssel is bíró (a legtöbb esetben határ) pontján állított fel az állam monumentális emlékműveket. A Thaly Kálmán javaslata alapján kijelölt helyszínek a következők voltak: Ópusztaszer, Munkács, Pannonthalma, a Nyitra melletti Zobor-hegy, Dévény, Brassó és Zimony. Brassóban a Cenk-hegy tetejére állított, 20,3 méter magas emlékművet 1896. október 15-én avatták fel Perczel Dezső belügyminiszter jelenlétében. A Jankovics Gyula által készített emlékmű egy oszlopból és az annak tetején álló, 3,5 méter magas, honfoglaló harcost ábrázoló szoborból állt. Elhelyezkedésénél – a Cenk-hegy a tőle északra fekvő, viszonylagosan sík barcasági, illetve háromszéki területekről már nagy távolságból is látható – és méreteinél fogva az emlékmű rendkívül hatásos volt, messziről hirdette a Brassó felé érkezőknek a magyarság ezeréves jelenlétét. A szimbólum rögtön szűrni kezdte a helyi és a városba látogató románság szemét. 1906-ban például román zászlót tűztek mellé.³² Jóval fajsúlyosabb volt azonban ennél a csínytevésnél az a „terrorcselekmény”, amit 1913. szeptember 27-én két besszarábiai diák, Ilie Catarau és Timotei Kirilov követett el az emlékmű ellen.³³ A két külföldi illetőségű román csak azért lopózott az országba, hogy a magyarság jelképét megsemmisítsék, ezáltal is bizonyítva a román nép elszántságát az erdélyi hatalmi viszonyok megváltoztatásának ügyében. A két szabotőr este hat óra tájban osont fel a hegycsúcsra, majd dinamittal megpróbálta felrobbantani az emlékművet. Az akció kivitelezése nem volt tökéletes, a műemlékben jelentős károk keletkeztek, de állva maradt. Az elkövetkező tél első nagyobb havazását azonban már bírta ki a megrongált szobor, a hó súlya alatt összedőlt. A két merénylő kiléte hivatalosan csak kilencven év elteltével került Romániában nyilvánosságra, és egyes romániai körök ma nemzeti hősként emlegetik őket.

³² „Román zászló a Cenk-hegyen. Ma reggel 7 óra tájban nagy csoportosulás volt az utcán. Az összeverődött tömeg a Cenk-hegyet vizsgálta, s igyekezett felfedezni azt a román zászlót, amelyet ott állítólag kitűztek. Csakhamar rá is találtak. Azonnal rendőrök mentek fel a hegyre és levették a zászlót. Hogy ki tűzte oda, nem lehet tudni, azonban minden valószínűség szerint román legények voltak a tettesek.” Brassói Lapok, 1906. május 24. Idézi: Erdélyi Napló, XIV. évf. 38. sz. 2004. szeptember 21.

³³ „Felrobbantották az Árpád emlékoszlopot. Ma este 6 óra tájban erős dörrenést hallhatott az utcán járó közönség. A rendőrség háromtagú őrjáratot küldött ki a helyszínre. Az Árpád emlékoszlop talapzata és vaskerítése a robbanás következtében szétroncsolódva jeküdt el. Maga az oszlop még áll. A vaskerítéshez egy bot volt támasztva, a végén kiégett gyutacs volt, amellyel a dinamittal aláaknázott emlékoszlop talapzatát felrobbantották. Több szemtanú 6 óra tájban egy külseje után idegennek ítélt embert látott, aki a rendes ösvényt megkerülve a hegyoldalon szaladt le a Czenk tetejéről.” Brassói Lapok, 1913. szept. 28. Idézi: Erdélyi Napló, XIV. évf. 38. sz. 2004. szeptember 21. „A cenki dinamitmerénylet. Megszakítás nélkül folyik a nyomozás a cenki műemlék ellen elkövetett dinamitmerénylet ügyében, azonban ez idáig egyetlen olyan nyom sincs a rendőrség kezében, amelynek alapján a tettes személyére lehetne következtetni. Igen érdekes azonban, hogy a Gazeta Transilvaniei tegnapi száma szemrehányással illeti a Brassói Lapokat, mert »román kéz munkáját« látjuk a merénylet mögött. Erre csak az a megjegyzésünk, mi volnánk a legboldogabbak, ha megtudnánk ennek ellenkezőjét.” Brassói Lapok, 1913. október 1. Idézi: Erdélyi Napló, XIV. évf. 38. sz. 2004. szeptember 21.

Annak ellenére, hogy (mint a fenti példa is mutatja) sejteni lehetett a románok viszonyulását a Magyar Királysághoz, a közelgő háború előestéjén mégis szövetségben állt egymással a két ország. Bár a marxista történetírás ma is széles körben ható állításai miatt még mindig nem köztudott, de a szarajevói merénylet után elsősorban Tisza István magyar miniszterelnök volt az a személy, aki a Központi Hatalmak vezető politikusai közül ódzkodott attól, hogy országa háborúba bonyolódjon.³⁴ Félelmei elsősorban abból (a korábban már említett) véleményéből adódtak, hogy Románia eltökélt szándéka Erdély bekebelezése, s erre egy kétes kimenetelű háborúban minden eddiginél jobb alkalom kínálkozhat. Bár a német és osztrák politikai körök pár hét alatt meggyőzték Tiszát a háború szükségességéről, félelmei nem oszlottak el.³⁵ Sajnos e félelmek jogosnak bizonyultak. A kiobbant háborúban Románia – szövetséges státusza ellenére – semleges maradt. A háttérben azonban titkos tárgyalásokat folytatott az antanttal, melyeken (elsősorban magyar) területekért cserében felajánlotta fegyveres fellépését a vele jogilag még szövetségesi viszonyban álló Központi Hatalmakkal szemben. Az események 1916-ban gyorsultak fel. Az antant ekkor a nyugati fronton is nehéz helyzetbe került, de a legfőbb problémát az összeomlás szélén álló Oroszország nagyon is fenyegető fegyverletétele jelentette számára. Románia estleges hadba lépése az oroszokat lélegztételhez juttatta volna, ezért az az antant szempontjából létszükséggá vált. A lázasan zajló tárgyalások során az antant képviselői gyakorlatilag egész Erdélyt, illetve némely azon is túlnyúló területet Romániának ígérték annak hadba lépése – s ami fontos – folyamatos hadban állása esetére.³⁶ A románok még ezután is halogatták a támadást, de miután az emiatt dühös oroszok kiállításba helyezték, hogy megszállják Moldvát, cselekedtek. 1916. augusztus 27-én hadat üzentek Magyarországnak és csapataikkal (egy források szerint még a hadüzenet előtt) meg is támadták a keleti és déli hegyszorosokon keresztül Erdélyt. Bár mint említettük, lehetett számítani arra, hogy a románok terület szerzési céljaik elérése ér-

³⁴ Lásd: BERTÉNYI, 2002.

³⁵ Uo. Tiszában a háború kiobbantóját láttatni, pedig – mint a citált mű alapján is látható – politikai szándékoktól indított történelemhamisítás.

³⁶ Az 1916. augusztus 17-én, Bukarestben aláírt titkos egyezmény 4. cikkelye szerint: „A határvonal kezdődik a Prutnál lévő jelenlegi határ ama pontjánál, amelyik Románia és Oroszország határát jelenti Novoselitzta mellett, majd követi a Prut folyását Galícia határáig, addig, ahol a Prut és a Caremos folyó összeömlik. Innentől kezdve a vonal követi előbb Galícia és Bukovina, majd Galícia és Magyarország határát Slogig, az 1655-ös magaslattig. E magaslattól a Tisza és a Visó vízválasztóján vonul és Trebusa községnél eléri a Tiszát, ahonnan a folyó jobb partján megy tovább addig a pontig, ahol a Visó a Tiszába ömlik. Ettől a ponttól kezdve mindenütt a Tisza folyását követi, egészen a Szamos beömlése után négy kilométerre lévő pontig, majd – Vásárosnaményt Romániának hagyva – dél-délnyugat felé fordul és egy Debrecentől hat kilométerre, keletre lévő pontig húzódik. Irányát hozzátétőleg megtartva, folytatódik a határvonal a Körös, a Fehér- és Sebes-Körös beömlése után három kilométerre lévő pontjára, majd három kilométerrel nyugatabbra, Orosháza és Békéssámon községektől megy tovább, hogy egy kisebb ívet írva le, Algyő magasságában érje el a Tiszát. Ettől kezdve mindenütt a Tisza folyása mentén halad a vonal egészen a Dunába való ömléséig, s végül a Duna mentén követi Románia jelenlegi határáig.” RAFFAY, 1989. 135. p.

dekében idővel bekapcsolódnak a háborúba, a hirtelen támadás mégis meglepte a Monarchiát. A támadó ékek mindenhol halomra lőtték a védtelen magyar tisztviselőket.³⁷ Erdélyben ekkor nem állomásozott elegendő számú védelmi erő, egyéb szervezési problémák is hátráltatták a sikeres ellenállást, ezért a románok kezdetben gyors sikereket értek el. József főherceg alábbiakban idézett soraiban nagyon szemléletesen írta le az eseményeket, illetve az azokhoz vezető okokat.

„Már ez a vázlat is világosan mutatja, mennyire el volt hanyagolva Erdély előkészítése katonai felvonulás esetére. Minden magyar ember, aki tisztában volt az oláh irredenta céljaival és e nép jellemével, úgy érezte, hogy Magyarországot a legkomolyabb veszély Oláhország felől fenyegeti. Mégis szomorúan kellett látni, hogy amíg a kettős monarchia összes határait vagy várak, vagy vasutak és utak építésével erősíti, addig Erdélyben ebben az irányban hosszú évtizedeken át semmi sem történt. Erdély szorosait egyetlen erőd, de még csak blokkház sem védte. Ha újabb vasutak épültek is a belterületen, azok irányát (talán az alvinc–nagysebeni rövid vonal kivételével) mindig a belügyi és kereskedelmi érdek szabta meg. Erdélynek az anyaországgal való összekapcsolására – Erdély nyugati hegységein keresztül – és tovább keletre, teljesítőképes, átfutó vasútvonalak telepítésére, valamint a Hargita nyugati lábainál észak–déli irányban futó eltolási vasútvonal kiépítésére mindvégig nem került a sor. Hogy ennek oka csak a magyar ellenzék Bécs iránti daca a költségek megszavazásánál, vagy pedig az a bécsi politika volt-e, mely az oláhokban Nagy-Ausztria legjobb barátját látta – azt nem áll módomban megállapítani.

...A kölcsönös viszonyokra nézve fontos tudni, hogy az oláhok részéről rögtön 12 gyalog- és 4 lovashadosztály kezdte meg a támadást, továbbá, hogy az oláh gyaloghadosztályok 20–20 hadi létszámú zászlóaljból, összesen tehát 480.000 főnyi gyalogharcosból állottak, akiknek tekintélyes része már 3. 4. sőt 5 év óta teljesített tényleges szolgálatot.

Ezzel szemben az osztrák–magyar hadosztályok – melyek mind a lucki harcokban történt szétveretésük után pihenés és feltöltés végett jöttek Erdélybe – kezdetben csak néhány száz emberből állottak. Példának a 61. hadosztályt említem (amelynél ekkor én is dandár vk. tiszt voltam), amely 1916. augusztus 4–10. között 11 zászlóaljból és 120 emberből állott. E létszám a pótlások beérkezése után is csak annyira tudott felszaporodni, hogy például a 16. honvéd hegyi dandár az oláh betörés napján csak 1200, alig kiképzett népfölkelőből, 800 még háborút nem látott csendőrből és a vasútbiztosítástól pár nap előtt elvont 3 hadtápszászlóaljból (összesen 1300 fővel) állott. Ez a csekély erő 80 km-es határgerincen 3 hágót, illetve szorosátjárót védett. Jellemző, hogy a 3 hadtápszászlóaljból kettő (csehek és olaszok) az első félórán, úgyszólván puskalövés nélkül, teljesen megadta magát.

³⁷ NAGYBACZONI, 1923. 76. p., vagy SZÁDECZKY, 1934. 65–67. p.

...Nem kis mértékben befolyásolta a felvonulást Erdély keleti és déli vármegyéinek a polgári lakosságtól való kiűritése is. Kétlem, hogy egy rendszeres kiűrités célszerű lett volna akkor, amikor Erdély gyors visszafoglalására számítottunk és amikor a határmenti hidak felrobbantása, valamint a gabonának még behordatlan volta megakadályozta azt, hogy az oláhok nagyobb zsákmányt vigyenek ki az országból. De feltétlenül károsnak bizonyult a kiűritésnek az a módja, hogy – az 1. hadsereg-parancsnokság egy irányadó tényezőjének leírása szerint – 10 napi gondolkodás után, éppen csak 1 nappal az oláh betörés előtt váltak közhírré a vonatkozó parancsok. Ennek következményei voltak: 1. A lassan gondolkodó parasztság alighogy megértette a parancsot, az oláh máris betört, aminek hírére rémülten szaladt mindenki azzal a kevés holmijával, amivel tudott; 2. Az ellenség martaléka lett minden érték, ami gazdátlanul a házakban maradt, de különösen az a 10.000-ekre rúgó marhaállomány, melyet a Maros és Olt medencéiből a meleg nyári nap alatt a messzi havasokra szoktak kicsapni legelni és amelyek hazahozatala már nem volt lehetséges; 3. A több 100.000 főnyi (becslések szerint 200.000-től 500.000-ig) menekült székely és szász annyira ellepte és kiélte a fővölgyeket, de különösen az átvonulás három gócpontját (Székelykocsárd, Tövis és Alvinc), hogy ott az osztrák–magyar és német hadak felvonulása a legnagyobb akadályokkal küzdöttek.

...Augusztus 27-ről 28-ra virradó éjjelen erős román csapatok törtek be Erdélybe és a határfigyelő csendő- és pénzügyőröket viasszaszorították.

Mivel a határterületet nem ürítették ki kellő időben, a betörés nagy pánikot okozott.

A magyar és német lakosság fejvesztetten menekült, magával vive ingóságait – akár csak egy népvándorlás, és jegyzőik vezetése alatt az aranykalással ringó gabonaföldeken keresztül Erdély belsejébe tódult, az összes utakat végtelen hosszú kocsisorokkal, sőt gyalogszerrel is ellepve, maguk előtt hajtva a szarvasmarhák ezreit és a birkanyájuk tolongó tömegeit, remegve attól, hogy oly brutális mészárlás érheti az oláhok részéről, mint 1848–49. években.

Augusztus 28-án Orsovánál, Nagyszebennél és Brassónál gyenge határbiztosító csapataink megütköztek a román elővédekkel. A túlerő feltartóztatására kilátás nem lévén, csapataink a menekülő lakosság utóvédeként lépésről-lépésre hátrálva, a hidakat és közlekedési műépítményeket, a távbeszélő vonalakat elrombolták, hogy a románok gyors előnyomulását késleltessék.”³⁸

A román hadsereg sikerei nem tartottak soká. A kezdeti meglepetés elmúltával a közben megerősített német és osztrák–magyar csapatok Erich von Falkenhayn tábornok vezetésével hamar magukhoz ragadták a kezdeményezést. Egy hónappal a megtámadtatás után, szeptember 28-án Falkenhayn csapatai győzedelmeskedtek a kisbári és nagybári csatákban, amit követően hamarosan már saját földjükön üldözték

³⁸ JÓZSEF, 1934. 148. p.

a románokat. Annak ellenére, hogy az ellentámadást több körülmény – így például a korábban védelmi célokból a Központi Hatalmak erői által megrongált műtárgyak pótlásához szükséges idő³⁹ – hátráltatta, december 6-án a német és osztrák–magyar csapatok bevették Bukarestet is. A román támadás csúfos kudarcba torkolt.⁴⁰

Mindeközben meg kell jegyezni, hogy a román betörés – hasonlóan például a 48-as eseményekhez – ismételt sok, polgári személyeket ért atrocitással járt. Jancsó Benedeknél például a következőket olvashatjuk. „A visszavonuló román hadsereg azonban nem távozott egyedül. Az általa megszállott városokban és nagyobb községekben túszoikat szedett s azokat embertelen módon minden igaz ok nélkül magával hurcolta. Magával hurcolta azokat az ártatlan földmívelő magyarokat is – köztük asszonyokat, lányokat, 10–16 éves fiukat – akiket fogataikkal hadianyag- és élelmiszerszállításra kirendelt. Ezeket az ártatlan embereket, kik között feles számmal voltak 60–70 éves öregek és betegek is, Moldovában fogoly- és internálótáborokban helyezték el, ahol igazán embertelenül bántak velük és a legnyomorúságosabb ellátásban részesítették. 1918. január végén volt alkalmam látni Bukarestben ezeknek a szerencsétleneknek nagy részét. Hogy milyen testi és lelki állapotban voltak ezek az elhurcolt túsók (többnyire tekintélyes polgárok, földbirtokosok, köztisztviselők, papok és tanárok), hogy a gyalázatos bánásmódnak, a szenvedésnek és a borzalomnak minő történeteit diktálták jegyzőkönyvbe, arra könnyekig való megindulás nélkül ma sem tudok gondolni.

Ha valaha nyilvánosságra kerülnek azok a jegyzőkönyvek, melyeket e visszatért túsók és internáltak előadásai alapján az osztrák–magyar és német katonai hatóságok felvettek, a művelt világ közvéleménye megborzadva fogja elítélni azt a durva kegyetlenséget, amelyet a román katonai és közigazgatási tisztviselők ez ártatlan túsókkal és internáltakkal szemben elkövettek.

...Az elmenekült magyarok és szászok lakásait és hátrahagyott vagyonát a velük együtt lakó román nép egy része közprédának tekintette. Azt az időt, amely a menekülés kezdetétől, illetőleg csapataink elvonulásától a román királyi hadsereg bevonulásáig tartott, a románság ez eleme, amely azonban nem állott kizárólagosan csak az úgynevezett csőcselékből, rablásra és fosztogatásra használta fel. »A bolgárszegi nép elemében volt – írja Brassó római katolikus apátplébánosa, Meisel József, naplójában, amelyet e szomorú napok eseményeiről vezetett – a részegségtől mámorosan haladt. Feltörték az üres lakásokat, az üzleteket és fosztogattak. így telt el az éj. Megjött a reggel. A délelőtti első óráiban volt még a csőcselék eljárása igazán kvalifikálhatatlan.« Azok, akik e rablásokban feltűnőbb szerepet játszottak, most félve a megtorlástól, a szaladó román hadsereghez csatlakoztak a menekülő román nemzeti mártírok szerepében.

E menekülőknek egy másik, előkelőbb rétegét alkották a román értelmiség azon tagjai, kik a rövid ideig tartó megszállás alatt különféle megbízatásokat vállaltak a román katonai hatóságok felszólítására, továbbá azok, kik az ellenségnek olyan szolgálatokat tettek, amelyeket a büntetőtörvénykönyv a hadviselés érdekei ellen való büntetésnek minősít s akiknek ennél fogva nagyon sok okuk volt a büntetéstől tartani. Számuk akkora volt, hogy az Erdély déli határszélén fekvő Brassó, Fogaras és Szeben megyék román intelligenciája majdnem 50 %-ban kimenekülni volt kénytelen. Természetes, e menekülők egészen más bánásmódban részesültek, mint a túsók gyanánt elhurcolt magyarok.⁴¹

A túszejtéseket több más forrás is megerősíti.⁴² Pál-Antal Sándor is megemlékezett az otthon maradtakat ért atrocitásokról a korabeli csíki eseményeket feldolgozó munkájában: „A férfiakat közmunkára fogták, majd a visszahúzódnakor magukkal hurcolták. Dr. Endes Miklós közlése szerint Csíkból és a többi székely megyéből mintegy 17 ezer embert hurcoltak a sipoti fogolytáborba. Ezekből a rossz körülmények és az emberietlen bánásmód miatt a háború végén csak háromezren jöttek vissza. A felrobbantott karakói híd újjáépítéséhez a román katonaság a felcsíki községek-ből mintegy 600 embert rendelt ki munkára és fuvarozásra. Ezek a még nem mozgósított, otthon maradt tizenéves fiatalok és a hatvan év körüliek voltak. A román csapatok visszavonulásuk alkalmával nem engedték őket haza, hanem magukkal hurcolták és Romániában hadimunkára fogták. Egyeseknek sikerült megszökniük, de a többiek közül sokan ott pusztultak el. Csíkmadaras esete az egész Felcsíkra jellemző. Innen az új helyi előjárósággal 70–80 embert előállítottak és a karakói hídnál végzendő munkára fogták. Visszavonulásukkor magukkal cipelték őket. Útközben egy páran hazaszöktek, de 31-en sosem látták viszont szülőfalujukat, ott pusztultak el Moldvában. Az életben maradtak csak a háború végével kerültek haza.⁴³ Az 1916. évi erdélyi román betörés az első világháború egyetlen olyan hadi eseménye volt, melynek során Magyarország civil lakosságát komolyabb atrocitások, károk érték. Ez még akkor is említést érdemlő tény, ha figyelembe vesszük, hogy – mint egyes szerzők rámutattak⁴⁴ – a károk egy részét nem a románok, hanem a helyben maradt garázda elemek, illetve a monarchia hadserege okozta. A román betörés hozzájárult ahhoz, hogy a két évvel későbbi újabb megszállás ellen éppen a román impériumot már megtapasztalt Székelyföldön kezdtek szervezkedni.

A román támadás az országos politikára is hatást gyakorolt: általa világosan megmutatkozott, hogy az erdélyi románság nagy része már nem lojális a magyar államhoz.

⁴¹ JANCsó, 2004. 398. p.

⁴² Lásd: Kovács, 1917.

⁴³ PÁL-ANTAL, 2003. 221. p.

⁴⁴ Lásd: Csóti, 2004.

³⁹ MADERSPACH, 2008. 48. p.

⁴⁰ Lásd: PILISI, 2005.

A helyi románok mindenütt üdvözölték a bevonulókat, a sebtében megalakított új adminisztráció tagjai általában az ott honos román értelmiség (papság, pedagógusok, egyéb városi értelmiségiek) köréből kerültek ki. Tarmészetesen a bevonulás feltett érzett öröm leginkább az előbb említett rétegek esetében volt nyilvánvaló, hiszen ők aktív módon, tettekkel is támogatták a támadókat (ezek jó része a román hadsereggel együtt elhagyta Erdélyt). De a helyben maradó parasztságban sem buzgott a Magyar Királyság irányába megmutatkozó hazaszeretet, még akkor sem, ha társadalmi szerepükből kifolyólag jóval kevesebb jelét tudták adni a Romániához fűződő érzelmeiknek. A román betörés arra kitűnően alkalmas volt, hogy a magyar politikusok megismerhessék az erdélyi románság valódi szándékait. Tiszának igaza volt, a helyzet Magyarország szempontjából elkeserítő volt. A sok elmulasztott lépés, melyet a reformkorban, s aztán a dualizmus alatt nem tett meg a magyar politikai elit, azt eredményezte, hogy Erdély területi hovatartozása komoly kérdéssé vált, mert a területén élő nagyszámú románság szinte egyöntetűen szerette volna azt Magyarországtól elcsatoltatni. A kérdés szempontjából a huszonnegyedik órában volt a magyarság, és csak a fegyverek dönthettek mellette.

Azok a fegyverek, amelyek egyértelműen nagyobb szerencsét hoztak a Központi Hatalmaknak, mint Romániának. Mint említettük, alig több mint három hónappal a román támadás után a Központi Hatalmak bevonultak Bukarestbe. Tovább elsősorban azért nem hatoltak, hogy elkerüljék egy újabb, az oroszokkal szembeni front kialakulását. De Románia nagy része a fővárossal egyetemben így is a kezükbe került. A román gazdaságot ők ellenőrizték, a román hadsereg gyakorlatilag összeomlott. A vezető román politikusok – élükön a királlyal – Iași-ba menekültek. Románia kezdetben nem kereste a megengedést a Központi Hatalmakkal, bízott az oroszok jelentette támogatásban, valamint a hadiszerencse megfordulásában. A helyzet csak akkor változott, amikor Oroszország 1917. legvégén Breszt-Litovszknál különbékét kötött. A Moldvába szorult független Románia magára maradt. Halogató politikájuk kudarcba fulladt, elkezdték lázasan szorgalmazni a fegyverszünet, majd az azt követő béke előkészítését. Ez a folyamat, az egész más területekre koncentráló Központi Hatalmaknak sem volt ellenére, a tárgyalások után 1918. május 7-én Bukarestben megkötötték a két fél közötti béke. A béke feltételei – ahhoz képest, hogy a volt szövetséges támadt orvul a Monarchiára – főleg területi kérdéseket tekintve – meglehetősen nagyvonalúak voltak a románokkal szemben. A gazdasági befolyás rögzítése mellett mintegy 5,6 ezer km² terület került Romániától Erdélyhez, az is elsősorban védelmi célokból, a határ szorosok jobb ellenőrizhetősége miatt.

Jellemző Románia szövetségi hozzáállására, hogy a béke megkötése után szinte azonnal hadjáratot indított a nemrég még öt oltalmazó Oroszország ellen, hogy tőle területeket szerezzen... Nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy a békekötéssel a koráb-

ban az antanttal kötött, titkos bukaresti egyezmény értelmében Románia eljátszotta a neki ígért magyar területek megszerzésének lehetőségét, mivel a titkos dokumentumban rögzítették, hogy abban az esetben, ha Románia különbékét köt, a teljes egyezmény semmisnek tekintendő. Más kérdés, hogy Románia saját törvényei közé sohasem iktatta be a bukaresti békét és azt a Központi Hatalmak fegyverletételével saját hatáskörében annulálta.

1916-ban tehát eljött a román irredenta tevékenység folyamatának legvégső lépéscsofoka, az addigi politikai, ideológiai harc, nemzetközi propaganda tevékenység után fegyverrel próbálták megszerezni Erdélyt. Bár próbálkozásuk hamar kudarcba fulladt, nem lehetett nem észrevenni, hogy a románság, amely pár évszázad alatt előbb többségi nemzetté vált Erdélyben, majd értelmiségének, elsősorban papságának köszönhetően nemzetté vált és elébb kollektív jogaiért, majd elszakadásáért harcolt. Egyszerű eszközökkel nem kezelhető problémát teremtve a magyar politikai elit számára. Bár tény, hogy a Márton Áron gondolatában rejlő állítás, a demográfiai folyamatok nagyon fontos szerepet játszottak a kialakult helyzetben, azért nem lehet elhanyagolni azt a politikai mozgásteret sem, melyben működve az államférfiak minden korban javíthattak, vagy ronthattak a kialakult állapotokon. Mint láthattuk, a XVIII. századtól jelen lévő román nacionalizmust (majd egyre inkább irredentizmust) nem sikerült a magyar politikusoknak kezelni, nem tudták a nagy tömegekben Erdélyben élő románságnak a magyar állam iránti lojalitását elnyerni. A kérdés csak az volt, hogy lesz-e olyan politikusi gárda a háború utáni Magyarországon, amely a problémát – amit az elődök kedvezőbb kül-, illetve belpolitikai viszonyok között, hosszú idő alatt sem tudtak megoldani – a válságos időszakban képes lesz kezelni.

Hadsergyszervezés és a Székely Hadosztály

1918 márciusában a szövetséges német hadvezetőség még bízott abban, hogy a breszt-litovszki béke megkötése után, a nyugati frontra átcsoportosított negyven német hadosztály kivívhatja az antant csapatok fölötti győzelmet. Július közepéig öt nagyszabású támadást indítottak, a frontot azonban nem sikerült döntően áttörniük. Az antant erők előbb megállították a német támadást, majd augusztus végéig visszavették a németek által 1918-ban elfoglalt területeket, ezt követően általános offenzívát indítottak a nyugati és a balkáni frontokon. A németek tehermentesítésére indított júniusi osztrák–magyar Piave-menti támadás öt nap után, 150 000-es veszteséggel, eredmény nélkül kifulladt. A déli fronton a bolgárok szeptember 25-én fegyverszünetet kértek, 29-én aláírták a szerződést. Összeomlott ezzel a balkáni front, a Központi Hatalmak a Duna–Száva-vonal irányába igyekeztek visszavonni csapataikat. A balkáni visszavonuló erőket lassan követő ellenséges haderő magatartása arra utalt, hogy az antant nem ott, hanem a délnyugati és a nyugati arcvonalon szándékozott megsemmisítő vereséget mérni a Központi Hatalmak katonai erőire.

A Monarchia október elejétől kezdve intenzív diplomáciai lépéseket tett a fegyverszünet és a béke érdekében. A számtalan ok közül, amelyek miatt nem érhettek el eredményt, ki kell emelnünk az antant totális katonai győzelem elérésére vonatkozó terveit, szándékát. Ennek az elképzelésnek a jegyében indult meg az antant-támadás az olasz fronton október 24-én, amelynek során sikeresen keltek át a Piave folyón és több ponton áttörték az osztrák–magyar erők védelmi vonalát. A Monarchia katonai veresége nyilvánvalóvá vált, érvényre jutott az antant csapatok számbeli, technikai, morális fölénye.

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság november 1-jén ismerte meg az antant fegyverszüneti feltételeit, amelyek aláírására 3-án délután adta ki a parancsot, Weber gyalogsági tábornok ezt aznap meg is tette. A főparancsnokság a fegyverszüneti szerződés aláírásával egyidőben kihirdette annak beálltát a fronton lévő hadsereg-parancsnokságoknak. Tette ezt úgy és akkor, amikor még nem volt tisztában az-
zal, hogy a délnyugati front olasz, angol, francia erői az ellenségeskedést csak 24 óra múlva, november 4-én délután szüntetik be. Egy napig tehát az egyik oldalon a jól fel-fegyverzett, kitűnően ellátott, harcra kész győztesek, a másikon pedig a rosszul felszerelt, ellátási nehézségekkel küzdő, demoralizált, a fegyverszünet életbe léptét tényként kezelő vesztesek álltak. Rubint Dezső tábornok 1922-ben úgy látta, hogy ennek a hibának a következtében emelkedett a foglyok száma 80 000-ről 300 000-re.⁴⁵

⁴⁵ RUBINT, 1922. 67. p.

Árnyaltabbá tette Breit József a képet, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy az osztrák–magyar hadvezetés így akarta elkerülni a további felesleges vérontást.⁴⁶

A Monarchia hadseregének felbomlása ekkorra már kész tény volt, a folyamat hetekkel az október 24-i támadás előtt megindult, október 25. után teljesedett ki. Ekkorra vált általánossá – főként az arcvonala mögötti tartalék és a hátszági csapatoknál – az ellenszegülés, parancsmegtagadás. A különböző nemzetiségű alakulatok esetében más-más okokból, intenzitással és mértékben, de valamennyire jellemző volt ez a jelenség. A felbomlás katalizátorai közül talán a legfontosabb a győzelem lehetőségének elvesztése, mindazoknak a „szent” eszméknek illúzióvá, értelmetlenné válása, amelyek miatt a háború elindult. A Monarchiát szétfeszítő nemzeti eszmék elvágták a hadsereget összetartó kötelékeket is. A csapatok által megtapasztalt erőtlenséget, nehézségeket felerősítette az ellenséges és a hátszágból jövő háborúellenes, a háború értelmetlenségét, a Monarchia bukását, társadalmi igazságosságot hirdető, parancsmegtagadásra buzdító propaganda.

A kort szemlélőnek az az érzése támadhat, hogy a Monarchia katonai és politikai vezetése mindent megtett a végzet beteljesülése érdekében. Kezdvé a júniusi Piave menti támadástól, a téves helyzetértékelésen és későn megszületett október eleji fegyverszüneti ajánlaton át, a Weber-féle egyezmény idő előtti kihirdetéséig. Nem elvitatva a duális állam szétesésének törvényszerűségét, esetleges modernizálásának, átalakításának – egyébként akkor már aktualitását veszített – szükségességét, meg kell állapítanunk, hogy IV. Károly 1918. október 16-án megjelent Legfelsőbb Kézirata a lehető legalkalmatlanabb pillanatban látott napvilágot. A Monarchia (Magyarország nélkül) föderatív átalakításáról rendelkező, a különböző tartományokat nemzeti tanácsok alakítására, saját alaptörvényük kidolgozására buzdító kézirat tovább mélyítette a duális állam válságát. Október 21-én az osztrák tartományok területén megalakult Német-Ausztria, a többi nemzetiség az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnéséként értelmezte a Legfelsőbb Kéziratot. Sorban jöttek létre a különböző népek érdekeinek képviselőire hivatott nemzeti tanácsok, nem a szövetségi állammá váló Ausztria, hanem az új, független nemzetállamok létrehozásának jegyében.

Október 23–24-én alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács, elnöke Károlyi Mihály lett, programját Jászi Oszkár jegyezte. Legfőbb pontjai a háború azonnali befejezését, a független magyar állam megteremtését, demokratikus átalakulást, szociális reformokat, a nemzetiségekkel való megbékélést hirdették. Kinyilvánították az ország területi integritásának sérthetetlenségét.

Ugyanezekben a napokban az olasz fronton a 38. honvéd hadosztály erdélyi ezredei is megtagadták az engedelmisséget. A 21. kolozsvári, a 22. marosvásárhelyi, a

23. nagyszebeni és a 24. brassói ezredek júniustól kezdve a hátszáiban teljesítettek karhatalmi szolgálatot, később hadseregpartalékot alkottak, október elején pedig a tiroli frontra rendelték őket. A négy ezred közül a huszonketteseknek kellett volna utolsóként elfoglalni állásaikat, azonban az erre vonatkozó parancsot megtagadták. Arra hivatkoztak, hogy szűkebb hazájuk, Erdély miatt aggódnak, annak védelmére haza akarnak menni. Az őket meglátogató József főherceg, a tiroli hadseregcsoporthoz parancsnokként kijelentették, hogy utolsó lehetőségükig vitézni és fegyelmezetten harcolnak, de nem itt, hanem erdélyi hazájukban, mert nem akarják megélni még egyszer az 1916-os román betörés következményeit. A vásárhelyiek hangulata átragadt a többi ezredre is, ezért az egész hadosztályt ki kellett vonni a frontvonalból. A pótlásukra rendelték pedig nem voltak hajlandók állásba menni. A dominók sorban eldőlték.

A hátszágból érkező hírek okozták az ezred és a hadosztály ellenszegülését. A sajtó tudósításai, a szabadságról visszaérkező katonák elbeszélései mind-mind a szülőföld veszélyeztetettségének, a háború értelmetlenségének érzetét erősítették a katonákban. Hivatalos adatok is igazolták a székely, illetve más erdélyi magyar katonák féltelmeit. A belügyminisztérium 1918. október elején már Háromszék vármegye esetleges kiürítésének lehetőségét vizsgálta. A feladattal megbízott Bornemissza János az Erdélyben állomásozó katonai erők elégtelenségéről számolt be, illetve arról, hogy a székelyföldi vezető körökben az a meggyőződés alakult ki, hogy Erdély keleti részét szándékosan fel akarják áldozni.⁴⁷ Nyáry Iván alezredes a 22. honvéd gyalogezred történetéről írva így értékelte az eseményeket: „Meddő dolog volna utólag vitatkozni azon, hogy helyes volt-e vagy nem, mert így is mi lett a következés? Könnyű utólag elgondolni, hogy nem a portám kapujában kell felfogni az árvizet, mert ott már nem tudom, amint-hogy a valóság is sajnos, így mutatta meg. De hozzá kell venni a történetek alapjául az akkori lezüllött, lehetetlen állapotokat. És habár kívülről nem látszott is, hogy mindez az ellenünk dolgozó aknamunka tervszerű propagandájának következménye, a dolog csakugyan úgy volt. A front harcainak testileg, lelkileg hihetetlen sokat kellett szenvedniük. És a kettő közül bizonyára nem is a testi, – a rossz ellátás, a hiányos étkezés, a lerongyolt ruha, a rengeteg fáradalom, az életveszély, stb. – volt a nagyobb és veszedelmesebb. Hanem a lelki hányatottság, az aggodás a hazáért, a családjáért, az otthonért.

Ilyen körülmények között kérte az ezred szabályosan, kihallgatáson, hogy a haza védelmére szállítsák haza, ami aztán rövidesen be is következett.”⁴⁸

A 38. hadosztály Arsietól (Monte Sisemol) északnyugatra a 11. hadsereg, XIII. hadteste, 75–76. honvéd gyalogdandárában harcoló, majd ellenszegülő ezredeit a hadsereg-parancsnokság – a magyar határok védelmének céljából – október 27-én vonta ki

⁴⁶ BREIT, 1929. I. köt. 26. p.

⁴⁷ RUBINT, 1922. 50. p.

⁴⁸ NYÁRY, é. n. 123. p.

a frontvonalból. Az ezt megelőző napokban Monte Sisemol környékén folytak a leghevesebb harcok, a 38. hadosztály állásban lévő alakulatai kitettek magukért, bár a franciáknak átmenetileg sikerült elfoglalniuk a csúcst, de további előretörésüket a honvédek megakadályozták. Körmendy Géza ezredes így írt a Monte Sisemol körüli harcokról: „A II. és a tartalékból előresiető III. zászlóalj a harmadik állás Romcaltig terjedő részében felfogta a további támadást, amit az olaszok által támogatva, főként francia zászlóaljak intéztek, sokszoros túlerővel. Egyre-másra intézték a rohamokat, de mind visszaverték őket ezredüknek [21.] a dandártartalék, majd a hadosztály rohamzászlóalja által is támogatott osztagai. Kerülő úton Frenzelába is bejutott az ellenség, de az ottlévő utász-osztagok a Frenzela szélére felkúszva, nem csak megállították, hanem a Sisemolra vissza is szorították az áttört alakulatokat. Az estig nem szűnő harc után – melyben a nyílt terpen támadó franciák óriás veszteséget szenvedtek – éjjel a II., III. zászlóaljunk a 23/I-el és a rohamzászlóaljjal együtt ellentámadásra indult, és hajnali 4 órára kézitusával, igen nagy veszteségek árán végül is kiverték a vitézül harcoló franciákat és olaszokat. A két-napi harc után a II. zászlóaljnak az I. zászlóalj megmenekült 35 emberével együtt is csak 150 embere, a III. zászlóaljnak is kb. ugyanannyi volt... [Egy gyalogzászlóalj hadi létszáma 1400–1500 fő volt.] A nagy veszteség miatt ezredünket fel kellett volna váltani, de nem volt kivel... Jöttek felváltó-csapatok, de felváltás helyett elmentek hátra, visszafelé.”⁴⁹

Október 30-án rendelték el a Monte Sisemol teljes kiürítését, november 4-én érte el az ezred Franzensfestét, majd a 390 emberből (egy gyalogezred hadi létszáma 4500 főt tett ki) álló alakulat november 9-én ért Matreiba.

Molnár Dezső altábornagy, hadosztályparancsnok november 9-én intézkedett csapatai bevagonírozásáról.⁵⁰ Az ország határainak védelmére rendelt alakulatokat öt szállítmánnyal november 10–11-én indították útba a Duna vonalához (balkáni front), majd a módosított útirány Erdély lett, ahova azonban a hadosztály nem a határok védelmére rendelt, hanem leszerelendő alakulatként érkezett meg. A 223 tisztből, 7063 fős legénységi állományból (egy hadosztály hadi létszáma 27 000 főt tett ki) álló ezredék bevonultak állomáshelyükre és leszereltek. A bevagonírozás előtt Molnár altábornagy gondoskodott a rendelkezésre bocsátott vagonok fegyveres őrizetéről, arról, hogy minden szállítmányt karhatalmi osztag kísérjen, a csapatok ellátásáról, a mozgókonyhák, lovak elszállításáról. Parancsának 9. pontja így szólt: „Br. Than ezredes dandárparancsnok és Arz százados f. hó 10-én az első szállítmánnyal Budapestre, hadügyhöz irányíttatnak a hadosztálynak Magyarországon való további irányítása és a hadosztálynak további működésére való utasítások kikérése céljából.”⁵¹

⁴⁹ KÖRMENDY, é. n. 105. p.

⁵⁰ Hadtörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: HIL), II. 1004. 38. Székely gyaloghadosztály, ill. Székely Különítmény (a továbbiakban: II. 1004.), 1918. 40/1–5. 2–5. f.

⁵¹ HIL, II. 1004. 1918. 40/1–5. 2–5. f.

A hadügyminisztérium – vélhetően – nem tett mást, mint az ekkorra már megjelent leszerelési rendelet⁵² végrehajtására adott utasítást. Amennyiben elő is fordult volna az a példátlan eset, hogy a leszerelési rendelettel és általában a hivatalos politikai irányzattal szemben egy, a frontról hazatérő hadosztályt határvédelmi, karhatalmi céllal a hadkiegészítési területére vezényelnek, abban az esetben is kételyek merülhettek volna fel a 38. hadosztály – az előbbieken említett feladatok, célok érdekében történő – alkalmazhatóságával kapcsolatban. Az erdélyi honvéd hadosztály négy ezrede közül 1918. június elején csak a 21. kolozsvári és a 24. brassói volt magyar többségű (54, illetve 51%), a 22. marosvásárhelyiben a románok (53%), a 23. nagyszebeniben a szlovénok (58%) alkották az ezredék több mint felét.⁵³ Ha ezeket az arányokat fogadjuk el október végére, akkor a Matreiban bevagonírozott legénységből legfeljebb 3500–4000 lehetett magyar.

A magyar földre „lépő” legénységet az őszirózsás összeomlás forradalmi zűrzavara fogadta. Magyarországnak királya már nem, hanem Károlyi Mihály vezette népkormány volt. Azon a napon, november 16-án proklamálták a köztársaságot, amikor a huszonegyesek Kolozsvárra értek. Ekkorra már volt két fegyverszüneti egyezmény és egy demarkációs vonal is, amelyen a 22., 23., 24. honvéd gyalogezredet szállító szerelvényeknek át kellett haladniuk, hogy állomáshelyükre beérkezzenek.

Az első fegyverszüneti szerződést Weber osztrák és Diaz olasz tábornok aláírásai szentesítették 1918. november 3-án. A fegyverszüneti tárgyalások előzményeiről, részleteiről, magáról az egyezményről a magyar képviselőt ellátó Nyékhegyi Ferenc alezredes először 1922-ben megjelent könyvében⁵⁴ számolt be a nyilvánosságnak. Az egyezmény második pontja Ausztria-Magyarországnak húsz békelétszámú hadosztály fenntartását engedélyezte. Kötelezte a Monarchiát a megszállt területek kiürítésére. Magyarország tekintetében külön demarkációs vonalat nem határozott meg, így a történelmi Magyarország határai képezték azt. A szövetségeseknek jogukban állt az országban bárhol szabadon mozogni, stratégiai pontokat megszállni, azokat hadműveletek céljára alkalmassá tenni, s ott a rendet fenntartani.

A hadsereg-parancsnokság utasította Kövess Hermann altábornagyot, a déli front csapatainak parancsnokát, hogy kezdje meg a fegyverszünet helyi alkalmazásával kapcsolatos tárgyalásokat. Ezt ő november 3-án megtette, majd a módosított parancs értelmében a fegyverszüneti tárgyalások folytatására a Károlyi-kormányának szabaddá tette az utat. November 3-án a balkáni fronton felállított fegyverszüneti bizottság két tagja megkapta Franchet d'Espèrey tábornok feltételeit: fegyverletétel; a szövetséges

⁵² RUBINT, 1922. 317. p.

⁵³ KUN, 1974. 121. p.

⁵⁴ Lásd: NYÉKHEGYI, 2003.

csapatok szabad mozgásának biztosítása; a román határtól kezdve, a Dunától és a Szávától északra 15 km-es övezet kiürítése. Franchet d'Espèrey azt is közölte, hogy ő illetékes a balkáni fronton a fegyverszünet megkötésére. Ezzel szemben Weber tábornok november 2-i értesítése szerint a padovai fegyverszünet Ausztria-Magyarország valamennyi frontjára érvényes, november 5-én a magyar hadügyminiszter erről a balkáni antant haderő-főparancsnokságát értesítette. Ezzel egyidőben útbaindított Berinkei Dénes igazságügyminiszter vezetésével egy delegációt, amely a magyar kormány november 1-jei fegyverletételi parancsáról tájékoztatta a győzteseket.

November 7-én Károlyi Belgrádban tárgyalt d'Espèrey tábornokkal. A tárgyalások eredménye az ún. belgrádi katonai konvenció lett, amelyet történetírásunk a padovai fegyverszünet magyarországi alkalmazásának tart, illetve vannak, akik egy második fegyverszüneti szerződésnek (először ez volt a dokumentum elnevezése, később lett katonai konvenció). Szükségességét a délről előrenyomuló antant csapatok közeledtével indokolják, aláírását pedig a november 10-i román mozgósítással és a francia erők másnapi dunai átkelésével magyarázzák.

Hogyan látta Károlyi az események idején Padova és Belgrád problematikáját? A november 26-i minisztertanácson kijelentette: „Nyilvánvaló, hogy két fegyverszüneti szerződés van.”⁵⁵ Ezért a helyzetért Franchet d'Espèrey-t tette felelőssé, aki azt állította, egyedül ő jogosult a szerződés megkötésére, illetve, hogy az – tartalmát tekintve – megfelel a Diaz-feltételeknek, illetve a bolgár fegyverszüneti megállapodásnak. D'Espèrey eljárását a nemzetközi jog súlyos megsértésének tekintette, s felvetette, hogy a kormány forduljon a versailles-i haditanácshoz, illetve megkérdőjelezte a konvenció érvényességét.

Weber gyalogsági tábornok a Károlyi-kormány hozzájárulásával, annak tájékoztatása mellett kötött fegyverszüneti szerződést. Szövegét eljuttatta a magyar kormányhoz, tudtak róla, ismerték, elfogadták, fegyverszüneti szerződésnek tekintették. Aztán kötöttek egy másikat, a padovainál és d'Espèrey előzetes feltételeinél sokkal súlyosabb következményekkel járó, ezt is fegyverszüneti szerződésnek tekintették és nem a padovai magyarországi alkalmazásának, hiszen Károlyi két fegyverszüneti megállapodásról beszélt.

Egyáltalán, miért kényszerült a minisztertanácson Károlyi magyarázkodásra? Az ok igen prózai, félő volt, hogy a padovai feltételek nyilvánosságra kerülnek. A Weber-féle fegyverszüneti bizottság magyar tagja, Nyékhegyi Ferenc alezredes, november 14-én hazaérkezett. Fogadtatásáról – az eseményeket értékelő megjegyzéseit elhagyva – a következőket írta: „... midőn a hivatalos fórumok elzárkóztak előlem, s a nekik kellemetlen páduai fegyverszünetről mit sem akartak hallani. Nagy nehézségek árán ju-

tottam az akkori hadügyminiszterhez, Bartha Albert alezredeshez, s bár ő felháborodással vett tudomást a fegyverszüneti pontozatoknak őt igen meglepő tartalmáról, és az utasítása alapján minden részletre kiterjedő jelentésemet nagy érdeklődéssel karolta fel...”⁵⁶

Igen, Bartha Albert alezredes, hadügyminiszter a padovai fegyverszüneti egyezményről nem tudott semmit. Az előbbieken említett minisztertanácson, a Nyékhegyi-jelentés birtokában, ő vetette fel a kérdést abban a hiszemben, hogy így van ezzel az egész kormány. Szavait a jegyzőkönyvben így örökölték meg: „Hadügyminiszter úr leszögezi, hogy a kormány minderről semmit sem tudott.”⁵⁷ Ami biztos: Károlyi és Bartha elődje, Linder Béla és a kormány több tagja ismerte a padovai egyezményhez vezető tárgyalások menetét, a dokumentum szövegét.

November 13-án Linder Béla tárca nélküli, a békétárgyalások előkészítésével megbízott miniszter aláírta a belgrádi fegyverszüneti szerződést, amely hat gyalog- és két lovashadosztály felállítását engedélyezte Magyarországnak. Az antant csapatok számára lehetővé tette az ország stratégiai pontjainak indoklás nélküli megszállását. A demarkációs vonal a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, onnan a Maros mentén Szegedig, majd a Baja–Pécs vonaltól északra a Drávaig húzódott. Így, más országrészek mellett a Székelyföld, Erdély déli része, a Bánát is a demarkációs vonalon túlra került. A konvenció jogi alapot teremtett a történelmi Magyarország említett területeinek megszállására.

Hogyan írt emlékiratában Károlyi a Padova–Belgrád kérdésről? Hogyan látta, látatta? „Később a magyar ellenforradalom azt a gyalázatos vádat hozta fel ellenünk, hogy a Diaz tábornokkal kötött fegyverszünet feltételei kedvezőbbek voltak, mivel ezek biztosították a régi határokat.”⁵⁸ Tegyük hozzá, 1918 novemberében még Károlyi is így látta, mármint hogy kedvezőbbek voltak. „De ha így lett volna, mi is elfogadtuk volna ezt a szerződést, amely azonban a valóságban nem befolyásolhatta és nem is befolyásolta a békeszerződés által megállapított végleges feltételeket.”⁵⁹ Itt a minisztertanácsi jegyzőkönyvek ismeretében azt kell mondanunk, hogy elfogadták a Diaz-féle feltételeket. „Az igazság az, hogy noha a Monarchia mint egész a padovai fegyverszünetet írta alá, Magyarországgal egyedül Franchet d'Espèrey-nek volt joga tárgyalni ... ha nem írtuk volna alá a fegyverszünetet, külföldi csapatok vonultak volna be Budapestre.”⁶⁰ Mint látjuk, emlékiratait írva, Károlyi újra hitt d'Espèrey-nek. A franciáknak november 11. után már nem fűződött érdekük a budapesti bevonuláshoz, hiszen a német fegyverszünetet megkötötték.

⁵⁶ NYÉKHEGYI, 2003. 61–62. p.

⁵⁷ MOL Filmt., X. 57. 953.

⁵⁸ KÁROLYI, 1977. 166. p.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁵⁵ Magyar Országos Levéltár Filmtára (a továbbiakban: MOL Filmt.), X. 57. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867–1944. (a továbbiakban: X. 57. 953.), 953. filmtekercs.

A háború befejeztét – már ha úgy tekintjük, hogy Magyarország számára november elején véget ért –, a fegyverszüneti szerződés életbelépését a leszerelésnek kellett követnie.

A 38. hadosztály példáján láttuk azt, ahogyan az osztrák–magyar haderő a spon-tán felbomlás jeleit mutatta, illetve azt, hogy milyen hatást váltott ki a fegyverszünet tényének idő előtti közlése. Tovább rombolta a hadsereg összetartását, fegyelmét az uralkodó november 1-jén kihirdetett legfelsőbb elhatározása⁶¹ a nemzetiségi hadse-regek létrehozásáról.

A leszerelés elrendelésének, végrehajtásának vizsgálatakor sajátos kettőséget fi-gyelhetünk meg. Egyrészt a fegyverszünetet megkötő, a csapatok fölött parancsnokló osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság; másrészt a politikai hatalmat megszer-ző Magyar Nemzeti Tanács, illetve a Károlyi-kormány intézkedéseit kell vizsgálnunk.

1918. október 30-án a Magyar Nemzeti Tanács proklamációt⁶² intézett a katonák-hoz, amelyben megbízottak választására buzdította őket, akik majd kapcsolatot tar-tanak a hadsereg és a nemzeti tanács között. Szorgalmazta azt, hogy az egész had-erő ismerje el a Magyar Nemzeti Tanácsot a nemzet és az ország jogos és törvényes képviselőjének. A fegyelem megőrzésére buzdította a katonaságot, mivel nem pol-gárháborút és vérontást akarnak, hanem azt, hogy békés úton kerüljön a hatalom a Magyar Nemzeti Tanács kezébe. Deklarálta a közös hadsereg, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, a független és demokratikus Magyarország létrejöttét. Kérte a katonákat, abban az esetben, ha a Magyar Nemzeti Tanács vezette mozgalom ellen akarják felhasználni őket, ne használják fegyvereiket. A szövegből végig, egyértelmű-en kitűnik az aggodalom, hogy a katonaságot bevetik a forradalmi mozgalom ellen. „Magyarország határai védtelenek. A magyar csapatokat nem a határra küldik, hogy őrt álljanak addig, amíg a békét meg nem tudják kötni és a rögtönös fegyverszünetet el-érjük, hanem idehozzák Budapestre, hogy a Magyar Nemzeti Tanácsot, amely rögtönös békét, teljes függetlenséget, önálló magyar hadsereget, magyar külügyet, népuralmat és szociális igazságot akar a dolgozó és szenvedő tömegeknek, a mindenfajta szegénység-nek, letörje és mozgalmát vérbefojtsa.”⁶³

Figyelemre méltó szempontként jelenik meg ebben az idézetben, a hadseregtől való félelem mellett a határokkal, azok védtelenségével kapcsolatos megjegyzés. Mit tett a hatalom birtokába került Károlyi-kormány a határok védelmében!

1918. november 1-jén, Linder Béla hadügyminiszter aláírásával, fegyverletételre és leszerelésre felszólító rendelet jelent meg.⁶⁴ Utasította a hadsereg-parancsnoksá-

⁶¹ RUBINT, 1922. 316. p.

⁶² BREIT, 1929. I. köt. 153–154. p.

⁶³ Uo.

⁶⁴ RUBINT, 1922. 317. p.

gokat, hogy Wilson békepontjai, a teljes leszerelés, a népek szövetsége és a döntőbí-róságok elvei alapján kezdjék meg a fegyverszüneti tárgyalásokat az antant csapatok-kal. Az azonnali leszerelés végrehajtására létrehozta a leszerelési különítményeket, amelyek a katonai felszereléseket, hadianyagot voltak hivatva összegyűjteni. A kato-náknak fegyver nélkül kellett megérkezniük Magyarországra. A fegyvertelen ember-tömeg nem jelenthetett veszélyt a forradalomra, könnyebben kezelhető, igaz, hogy a határok védelmének igénye is csorbát szenvedhetett ezáltal. A rendelettel kapcsolat-ban meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák–magyar hadvezetőség ezen a napon kezd-te meg a fegyverszüneti tárgyalásokat, ezért Linder felhívását nem közölték a csapa-tokkal, többszöri sürgetése ellenére sem. A rendeletről Linder 1918. november 8-án, a minisztertanácson azt állította, hogy azt nem látta. A jegyzőkönyvben ezt így rögzí-tették: „A leszerelési rendeletet kiadták anélkül, hogy látta volna, és intenciói ellenkez-tek az övéivel. Benn akarta tartani [mármint a leszerelési rendelet], pl.: az öt fiatal kor-osztályt, ami már azért is teljesen lehetetlenség, mert az antant fegyverszüneti feltételei még a felét sem engedik meg.”⁶⁵

1918. november 2-i proklamációja – utalva a leszerelési rendeletre – némileg el-lentmond ennek: „...a felelős magyar kormányt arra az elhatározásra készítette, hogy a további harcot az összes harctereken beszüntesse. A magyar kormány elhatározásából a rendelkezéseket erre egyidejűleg megtettem.”⁶⁶

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság által november 6-án kiadott ren-delet⁶⁷ két passzusa különösen érdekes lehet témánk szempontjából. Egyrészt a beve-zetőben, a haderő leszereléséről úgy intézkedett, hogy a végrehajtás során kell a fegy-verszüneti szerződésben engedélyezett, előírt csapatokat felállítani.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a hadügyminiszter 1918. évi 28315/ehc. 1-a sz. rende-lete a személyi leszerelés kapcsán előírta az öt legfiatalabb korosztály fegyverben tar-tását, ami gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt, a rendelet írott malaszt maradt. Rend, fegyelem, harcérték a felbomló hadseregben nem az évfolyamok határai mentén hú-zódott, hanem a különböző alakulatok között. A hagyományos hadseregszervezési el-vek, a hadkiegészítés, pótlás gyakorlata csődöt mondott. Ezzel szemben a teljes fegy-verzetben, rendben, fegyelmezetten hazatérő alakulatokat leszerelték. Lindernek az erőszakot, a háborút mint konfliktus-megoldási módot elvető pacifizmusa, amely-ről könyvet⁶⁸ is írt, illetve amelyet Károlyival a gyakorlati politikába kívántak átültet-ni, érdektelenné, fölöslegessé tette a haderő létét. Sőt, bizonyos tekintetben az ellen-forradalom fenyegető veszélyét látták benne. Politikai alapelveik sarkalatos pontjait

⁶⁵ MOL Filmt., X. 57. 953.

⁶⁶ BREIT, 1929. I. köt. 155. p.

⁶⁷ RUBINT, 1922. 322. p.

⁶⁸ LINDER Béla: Kell-e katona? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről. Lantos. Bp., 1919.

Wilson amerikai elnöknek az 1918 elején elmondott beszédeiben dekadált eszmék jelentették, amelyekről 1918 novemberében a Károlyi-kormányon kívül senki sem gondolta, hogy a vesztes népekre is vonatkoznak.

Visszatérve a hadsereg-parancsnokság leszerelési utasítására – a Linder-féle renDELETEH hasonlóan – előírta azt, hogy a fegyvereket a légénységnek le kell tenni. A gyakorlatban a hazatérés többféle módon ment végbe. Történt csapattesttel, rendben, fegyverzettel és fegyverzet nélkül. A feloszlott alakulatok részei kisebb-nagyobb csoportokban fegyverrel, fegyver nélkül, általában rendetlenül, gyakran fosztogatva, erőszakoskodva tértek haza.

A rendezett alakulatok hazatérésére nézzünk egy példát! Kratochvil Károly ezredes 1918 elejétől a 20. honvédhadosztály 39. dandárának (a dandárhoz a 3. debreceni és a 4. nagyváradai ezredek tartoztak) parancsnoka volt. 1921-ben beszámolt IV. Károly volt királynak 1918–1919-es tevékenységéről.⁶⁹ A hadosztályhoz tartozó ezredparancsnokok november 4-én este úgy döntöttek, hogy a fegyverszünettel a tiroli kötelezettségeik véget értek. Legfontosabb feladatukat a csapatok legrövidebb úton történő hazaszállításában látták. Az ezredek zárt menetben vonultak a bevagonírozás helyére. Ekkor Kratochvil már a szállítás feltételeinek megteremtésén dolgozott Budapesten. A hadügyminisztériumban felajánlotta az általa megbízhatónak, minden feladat megoldására képesnek tartott nagyváradai ezredet arra, hogy vezényelje a cseh határhoz, annak védelmére. Javaslatára a válasz a békeállomáshelyre utasítás és a leszerelési parancs volt. 1918. november 17-én vonult be Kratochvil ezrede élén Nagyváradra. Ott a püspök, a főispán, a polgármester-helyettes, a nemzeti tanácsok vezetői fogadták őket. Az ötvenegy hónapnyi távollét után teljes felszereléssel, rohamsisakban, gépfegyvereivel hazatért alakulat katonazene mellett foglalta el állomáshelyét, majd leszerelt.

A 4. honvéd gyalogezred példája inkább a kivételek közé tartozott, mint az általában jellemző tendenciához. A csapattestek többsége, ha a visszavonulást, kiürítést rendben hajtotta is végre és a magyar határhoz megérkezett, ott a fegyelem újabb próbáját kellett kiállnia. A határ túloldalán működő nemzeti tanácsok (horvát, ukrán, osztrák) a magyar kormány felhívását lobogtatva kísérelték meg a lefegyverzésüket, kifosztásukat. A magyar oldalon pedig az agitátorok lepték el a légénységet. Közltek velük, hogy a királyt elzavarták, nincs többé hadsereg, a katonák ne engedelmeskedjenek a tisztjeiknek, menjenek haza. November közepéig 1 200 000 katona szerelt le, december végére a személyi leszerelés teljesen befejeződött.

⁶⁹ Veszprém Megyei Levéltár (a továbbiakban: VeML), XIV. 10. Kratochvil Károly iratai (a továbbiakban: XIV. 10.), 2/1. raktári egység, 79. tétel. A Veszprém Megyei Levéltárban őrzött iratokkal kapcsolatos hivatkozások a két szerző esetében – részben – eltérnek. Ennek oka, hogy Gottfried Barna kutatásai után került sor – a Nagy Szabolcs által végrehajtott – darabszintű iratrendezésre.

Az elképzelés, amelynek értelmében a leszereléssel párhuzamosan kellett volna – az 1896–1900-ban született, öt legfiatalabb korosztály fegyverben tartásával – az új haderőt megteremteni, eleve reménytelen volt. Ez a gyakorlat normális körülmények között lehetett volna egy új hadsereg létrejöttének alapja, de 1918 novemberében nem.

A hadügyek „irányítójának” tántorgó ámokfutása november 8-án véget ért, Linder lemondott. Linder Béla a háborút megelőző időkben Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmasainak egyike volt, legszűkebb köréhez tartozott. A háború alatt súlyosan megsebesült, alkoholista lett, a pacifizmusban vélte megtalálni az emberiséget megváltó eszmét. Kunfi Zsigmond javaslatára nevezte ki őt Károlyi hadügyminiszternek. Később tárca nélküli, a békeszerződések előkészítésével megbízott miniszter lett. A hadügy vezetőjeként november 2-án elmondott beszédének gyakran idézett mondatai: „*Nem kell hadsereg többé! Nem akarok többet katonát látni!*” hozzájárultak lemondásához. Ő írta alá a belgrádi katonai fegyverszüneti szerződést, a Tanácsköztársaság idején bécsi katonai megbízott volt, 1919. augusztus 5-e után a szerb megszállás alatt lévő Pécs szocialista polgármestere. Az 1921. augusztus 14-én kikiáltott Baranyai-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság egyik vezetője, ebben a minőségében kísérletet tett annak a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz való csatlósására. A szerbek kivonulása után a délszláv államba emigrált, ott halt meg.

Elhíresült beszédére így emlékezett gr. Batthyány Tivadar belügyminiszter. „*Tisztában voltam azzal és ma is az a meggyőződésem, hogy Linder e gyűlés előtt túl sokat ivott és nem tudta mit beszél. Midőn másnap találkoztam vele, hozzám jött és szégyenlősen kérdezett, mi a nézetem a tegnapi eseményről, mert ő úgy látja, kissé elszóltta magát. Nem hagytam kétséget az iránt, hogy nem kissé, hanem hogy túlságosan nagyon is elszóltta magát.*”⁷⁰

A hadügyminisztériumban káosz uralkodott, a feladatára alkalmatlan Linder nem tudta kezelni a különböző politikai irányzatokhoz tartozó csoportosulásokat. Friedrich István Károlyi, Böhm Vilmos a szociáldemokraták javaslatára lett államtitkár. Utóbbi egyébként teljhatalmat kapott a leszerelési ügyek intézésére. Önállóan, miniszterüktől és egymástól függetlenül, gyakran egymás ellenében dolgoztak.

Az október 25-én létrejött katonatanácsok csak tovább mélyítették a válságot. Egyes csoportjaik egyértelműen szervezett rablóbandaként működtek, terrorizálták a főváros lakosságát, fosztogattak, raboltak, zsaroltak. Linder már a november 4-i minisztertanácson kijelentette, hogy az ellenforradalomtól nem tart, és a katonatanácsok feloszlása után rendet tud majd teremteni. „*A katonákat haza kell küldeni, és meg kell szervezni a nemzetőrséget. Ha nincs katonaság, nem kell katonatanács.*”⁷¹ Károlyi is

⁷⁰ BATTHYÁNY, é. n. 66. p.

⁷¹ MOL Filmt., X. 57. 953.

támogatta a feloszlatusukat. Kunfi felvilágosította azonban miniszter-társait, hogy két katonatanács van. Az egyiket „el kell intézni”, a másik viszont „...a tisztességes katonatanács propagatív értelemben szervező és oktató munkáját szükségesnek tartja.”⁷² A katonatanács maradt, vezetője Pogány József szociáldemokrata újságíró lett, a rosszak elintézésére pedig a kormány kétmillió koronát ajánlott meg. Pogány – Linderhez hasonlóan – Kunfi jelöltje volt.

A Linder helyébe lépő Bartha Albertnek súlyos örökség jutott. Az országban gyakorlatilag nem volt használható katonai erő. Az új miniszter legfontosabb feladatának a haderő megteremtését, a belső rend helyreállítását, a katonatanács befolyásának csökkentését tekintette. Utóbbi a hadügy területén önálló hatalmi szervként működött, szociáldemokrata vezetés alatt. A tanácsok formálisan is beépültek a hadseregbe, hiszen Bartha december 2-án kénytelen volt kiadni a katonatanács és a bizalmi rendszer bevezetésére vonatkozó rendeletet. Széleskörű beleszólási jogot kaptak ezzel a hadügyek irányításába, a politikai ellenőrzés jogával élve hatalmat gyakorolhattak az alakulatok fölött.

Az új hadügyminiszter kiáltványt adott ki november 11-én Magyarország Szent István-i határainak védelméről. Ezt a célt kívánta szolgálni az új, három részből álló magyar nemzeti fegyveres erő, amely a hadseregből, a nemzetőrségből és a polgárőrségből tevődött össze.⁷³ Bartha hadseregszervezési elképzelései novemberben az öt legfiatalabb korosztály behívására épültek. Ezeknek az évfolyamoknak a lakóhelyükhöz legközelebb eső póttesthez vagy kiegészítő parancsnoksághoz, ahol pedig ilyenek nem voltak ott az állomás-parancsnokságra kellett bevonulniuk. A rendelet alkotója a „közszellem erkölcsének ereje alá helyezte” annak végrehajtását. Kilátásba helyezte, hogy a bevonulók iránt érzett hála a birtokpolitikában (földreform), illetve az állami alkalmazások területén fog megnyilvánulni. Tette ezt a Linder által aláírt november 8-án megjelent leszerelési rendelet szellemében, amelyben még az említett korosztályok fegyverben tartásáról intézkedtek: „Annál is inkább visszatartandó ezen fiatalabb korosztály és katonai egyének – és ez előttük kihirdetendő – mert a népkormány meg van győződve róla, hogy ez a lelkes ifjúság önként is a haza szolgálatába szegődik, hogy a belső termelés felépítése és az ország belrendje minél gyorsabban és erélyesebben biztosítható legyen. A visszamaradottak ezen hazafiúi áldozatkészségét az ország és a magyar kormány azzal fogja meghálálni, hogy a földbirtokpolitika reformjánál ezen katonai egyéneket külön és számottevő előnyökben fogja részesíteni.”⁷⁴

⁷² Uo.

⁷³ Magyar miniszterelnök. 5220/M. E. 1918. számú rendelete.

⁷⁴ A magyar hadügyminiszter 1918. évi 28293/eln. 7. számú rendelete. Budapesti Közlöny, 1918. XI. 8. 6. p.

Jól látszik a Linder és a Bartha által jegyzett rendeletekből, hogy utóbbi miniszter-ségének első idejében – az új haderő megteremtése terén – követte az elődje idején alkalmazott elveket. Néhány hétnek kellett csak eltelnie, hogy a hadügy számára nyilvánvalóvá váljon, hogy az öt legfiatalabb korosztály, a „visszamaradottak” nem használhatók semmire, megkezdték a szabadságolásukat, leszerelésüket. Mind az e tárgyban kiadott rendeletek, mind az azok érvelését átvevő szakirodalom a leszerelésük legfontosabb okaként a magas létszámot említi. December 29-én az 1899 és az 1900 évben születettek tartós szabadságolását rendelték el⁷⁵, 1919. január 12-én azt, hogy a bevonulásra akkor jelentkező 1896–1898-as évfolyambeliek már nem vehetők fel szolgálatba.⁷⁶ A folyamat betetőzéseként szakítottak a hagyományos hadseregszervezési elvekkel, 1919 márciusában megjelent a 2669/eln. 6. 1919. sz. rendelet, amely létrehozta a Magyar Népköztársaság önkéntes hadseregét. Kétségtelen tény, a magas létszám okozhatott elhelyezési és felszerelési nehézségeket, de a legfontosabb probléma nem ez volt, hanem a bevonultak fegyverzetlensége, katonai szolgálatra való alkalmazhatatlansága.

Gombos Zoltán alezredes, a 4. (nagyváradi) honvéd gyalogezred parancsnoka 1918 december elején így jellemezte az ezredénél kialakult állapotokat a hadügyminiszterhez küldött jelentésében: „Ha, pl.: a közkatona új nadrágot akar, azt mondja tisztjének, hogy »Hallja! Mikor ad már más nadrágot?« Erre egy bajtársa közbeszól: »Hajítsd a pofájához!« A tiszt kérdésére, hogy ki használ ilyen hangot, az illető büszkén kiáll s fenyegető hangon jelentkezik: »Én mondtam, most új rend van, most más-képp beszélünk.« Egy másik katona a zászlóalj parancsnokának, ki a legénységi szobába ment a felszerelés ellenőrzésére, azon kérdésére, hogy kinek van még valami kívánsága, azt mondta: »Hát bassza ki az anyját, mikor ad már új bakancsot?«”⁷⁷ Azok ellen a tisztek ellen, akik kísérletet tettek a minimális katonai rend bevezetésére, a katonatanácsok rögtön felléptek, mint az ezred 5. századánál, ahonnan a századparancsnokot eltávolították. Csak azok az előjárók maradhattak meg közöttük, akik csendben tűrtek mindent.

A legénység egyébként csak étkezéskor és zsoldosztáskor tartózkodott a laktanyában. Az ezred békelétszámra már fel volt töltve (1650 fő), azonban a száz embert igénylő helyőrségi szolgálatot, őrséget nem mindig tudták kiállítani. Foglalkozások, gyakorlatok tartására gondolni sem lehetett. Munkára sem voltak hajlandóak, a mosdókat, folyosókat polgári munkaerővel kellett takarítani. Burgonyát nem ettek, hiszen nem volt, aki megpucolja. Viszont lelkesen jártak politikai gyűlésekre, kocs-

⁷⁵ Magyar hadügyminiszteri rendelet. 34229/eln. 2/a. 1918. sz. Körrrendelet.

⁷⁶ Magyar hadügyminisztérium. 753/eln. 6. 1919. számú rendelete.

⁷⁷ VeML, XIV. 10 2/1. 79.

mákba, éjjel-nappal szívesen lövöldöztek fegyvereikkel a levegőbe. Elloptak és eladtak minden mozdíthatót (rézkilincs, mosdókagyló stb.). Az alezredes szerint ezt a szellemet, magatartást a szociáldemokraták közül kizárt nagyváradi kommunisták terjesztették el az ezredben.

Gombos alezredes véleménye az volt, hogy ennek a legénységnek a fegyver alatt tartása főleg kiadás és állandó veszély a közbiztonságra nézve. Azt javasolta, hogy szereljék le őket és önkéntesekből alakítsák újra az ezredet. Ezek a viszonyok nem speciálisan nagyváradiak, az országban mindenütt ez volt a jellemző, a fővárosban még rosszabb volt a helyzet.

A haderő szervezése kapcsán felmerült nehézségeket Bartha már novemberben észlelte, megpróbált – ha csak átmenetileg, kivételként is – a kiadott rendeletek elveitől eltérő gyakorlatot alkalmazni. Megkísérelte egy, a frontról rendben visszatérő hadosztály, a 11. honvéd lovashadosztály fegyverben tartását, magasabb zsoldot, jó ellátást, felszerelést ígérve. A döntően magyar legénységű 2., 3., 5. és 9. honvéd huszárezredek harcolva vonultak október végén vissza, fegyelmüket, rendjüket megtartva, teljes fegyverzetben érkeztek meg a magyar határhoz. Hegedűs Pál vezérőrnagy, hadosztályparancsnok hadügyhöz küldött táviratában arról számolt azonban be, hogy a kérés nem teljesíthető. *„Grazig a magyar haza védelme volt a jelszó. Denghy százados hozta leszerelési határozványok kihirdetése után ki-ki már csak ott-hona után vágyik. Egyes szökések szörványosan előfordultak, de a magyar földre lépés után tömegesen következtek be. Újsághírek, hogy »katonaság többé nem kell«, a bevagonírozási nehézségek, a ki nem fizetett zsold, a legénységnél lévő nagy számú be nem váltott líra, a magyar földön látott rossz példa, a szanaszét kószáló katonák olyan tényezők, melyek mellett csak a pöttekhez való irányításról lehet szó, mert a bizonytalanság, hitetlenség teljes mértékben lábra kapott, és a legénységet alkalmazni most nem lehet. A vett feltételek kihirdetése azt eredményezné, hogy elszállítás előtt elszélednének.”*⁷⁸

⁷⁸ HIL, I. 29. Magyar Hadügyminisztérium 1. a. osztály (a továbbiakban: I. 29. 1. a.), 1918. 4/7. 715–716. f.

1. Gombos Zoltán tábornok

Itt tartott tehát a „közszellem erkölcsé”, a rendezetten visszaérkező csapatok fegyverben tartásával elkéstek, a „visszamaradottakból”, bevonulókból álló erők harcérték nélküli, megélhetési haderőt alkottak. Barthának tovább kellett lépnie, az országban uralkodó anarchia arra indította, hogy a belső karhatalmat megerősítse. A fővárosban működő népőrség és védőrség, valamint a vidéki nemzetőrség sok esetben ugyanis képtelen volt a rend fenntartására. Szigorúan megválogatott, önkéntes legénységből álló, riadózászlóaljakra szervezett mozgó karhatalmi alakulatok létesítését vette tervbe. Kísérletet tett tisztí zászlóalj létrehozására is.⁷⁹ A főállítandó új alakulatok az ellátás és felszerelés tekintetében elsőbbséget élveztek volna minden más fegyveres testülettel szemben. Ezekbe az intézkedésekbe bukott bele a hadügyek – székely származású – irányítója. Elképzelései, szándékai megtörték Pogány József és a katonatanácsok ellenállásán, december 12-én le kellett mondania.

Erdélyben 1918 áprilisában létrehozták az 1. hadsereg szállásmesteri osztályából, az első Generalkommando⁸⁰ részeként azt a Brassóban működő katonai közigazgatási egységet, amely szeptember elején alakult át Gruppen Kommando Siebenbürgen-né, Erdélyi Csoportparancsnoksággá, ettől kezdődően hadműveleti parancsnokságként is funkcionált. Elöljárója Anton Goldbach Edler von Sulittaborn altábornagy volt, ő rendelkezett az alárendelt cs. és kir. 1. lovashadosztály, a cs. és kir. 204. gyalogezred és a m. kir. 216. sz. honvéd gyalogdandár⁸¹ fölött. A 30 zászlóaljból, 12 tüzerütegből, 2 repülőszázadból álló csoport a moldvai határon Gyergyóban és a Csíki-medencében állomásozott. Goldbach tábornok betegsége miatt október végén vagy november legelején eltávozott Erdélyből, a parancsnokságot a rangidős tábornok Szabó Zoltán vezérőrnagy,⁸² a 216. gyalogdandár parancsnoka vette át. November elején kelt jelentéséből⁸³ pontos képet kapunk az erdélyi csoport helyzetéről. A 6-án kelt dokumentumban Szabó vezérőrnagy – többek között – a következőket írja: *„Mint már jelentve lett a hírlapok által elterjesztett fegyverletételi és leszerelési parancs az embereket teljesen megvadította és nem engedelmeskednek senkinek sem.”* Az Erdély védelmére rendelt alakulatok karhatalomként való alkalmazását kizártnak tartotta, legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy a bevagonírozás helyére vezesse őket, hogy mi-

⁷⁹ Magyar Hadügyminisztérium. 32243/eln., 16, 1918. számú rendelete.

⁸⁰ Nagyszebeni hadtestparancsnokság.

⁸¹ Cs. és kir. 1. lovashadosztály: cs. és kir. 7. és 14. huszárezredek, m. kir. 311/I. és 316/I. honvéd gyalogzászlóaljak. M. kir. 216. honvéd gyalogdandár: cs. és kir. 126. gyalogezred, m. kir. 17., 19/IV. és 29. népfőlkö gyalogezredek. RUBINT, 1922. 251. p. említi a cs. és kir. 204. gyalogezreden túl a cs. és kir. 113. és 206. gyalogezredek (a Szabó-féle jelentésben nincs róluk szó), a csoport erejét 28 zászlóaljra, 2 hadtápszászlóaljra, 12 tüzerütegre, 2 repülőszázadra tette.

⁸² Szabó Zoltán, kiskisvári (Kebele, 1858. július 18 – Arad, 1934. november 3.), 1919. május 5–30. között a gr. Károlyi Gyula vezette aradi ellenforradalmi kormány hadügyminisztere.

⁸³ HIL, I. 29. Karhatalmi osztály (a továbbiakban: Karhat.), 1918. 9/2. 244–245. f.

nél előbb megszabadítsa tőlük Erdélyt. A leszerelési rendelet megjelenése után a 204. gyalogezred (szerb, horvát többségű ezred) parancsnoksága és csapatai teljesen feloszlottak, vonaton és gyalog özönlöttek vissza, ahogy az 1. lovashadosztály nagyobb része is. Utóbbi részei Marosvásárhelyre, a 216. dandár Segesvárra vonult bevagónirozni. Szabó Zoltán így írt erről: „A csoportparancsnokság reméli, hogy ezen menetcélok elérése után az emberek kifáradva talán türelemmel lesznek, hogy egy esetleges vasúti elszállítást türelmesen megvárjanak.” A feloszlott, szétszéledt alakulatok emberei a Maros és a Küküllők völgyében lövöldözve, fosztogatva, a közbiztonságot veszélyeztetve, rendetlenül hagyták el a Székelyföldet. A legénység mellett – vagy előtt – a csoportparancsnokság főként osztrák állampolgárságú adminisztrációs személyzete élén a vezérkari főnökkel is távozott, ahogy a tisztek egy része is, valamint az összes tábori csendőr. A csoporthoz tartozó intézmények, raktárak, gazdasági telepek alkalmazottai is mind elhagyták szolgálati helyüket. Szabó nem tehetett mást, mint az összes nem mozgatható (nem volt mivel, kivel mozgatni) hadianyagot, élelmet és jószágot átadta a Székelyföldön alakult nemzeti tanácsoknak, amelyek később részben a bevonuló románok kezébe kerültek.

A Linder által jegyzett leszerelési rendelet itt is megtette tehát a hatását, ahogy a forradalom híre, szelleme is. Csíkszeredában anarchia uralkodott, a katonai raktárakat kifosztották, a tisztek rangjelzéseit letépkedték.⁸⁴ Az erdélyi csoportparancsnoksággal megszűnt az a katonai vezetési magasabb-parancsnokság, amely azzal a szándékkal jött létre, hogy az ország keleti határait óvja, kerete, irányítója legyen az alárendelt erőknél. Erdély katonailag teljesen védtelenné vált.

Az 1918 novemberét megelőző idők katonai közigazgatásában Erdély a XII. nagyszebeni katonai terület-parancsnoksághoz tartozott, amely mozgósítás esetén hadtestparancsnokságot alkotott. A történelmi Magyarország teljes területét lefedő – a hadtestek alá rendelt – hat honvéd katonai kerület közül a kolozsvári az V. volt. A XII. hadtesthez tartozott a közös nagyszebeni 16. és a kolozsvári 35., valamint a 38. magyar királyi honvédhadosztály. Az utóbbit a 21. kolozsvári, a 22. marosvásárhelyi, a 23. nagyszebeni és a 24. brassói ezredek alkották.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával együtt múlt ki a közös hadsereg és a katonai közigazgatás. Erdélyben is megszűnt a katonai terület-parancsnokság, a Kolozsvári Katonai Kerület vette át a helyét, szerepét, amely november elején az Erdélyi Katonai Kerület elnevezést kapta. Első parancsnoka Siegler Konrád altábornagy, a Kolozsvári Katonai Kerület utolsó előjárója lett. Siegler Konrád november 3-án értesítette az erdélyi katonai közigazgatás helyi szerveit, hogy az ott elhelyezett összes honvéd és volt közös csapatok, katonai intézetek fölötti parancsnokságot át-

vette, amint írta: „A nemzeti tanács bizalmából, a magyar hadügyminiszter parancsára...”⁸⁵ A nagyszebeni katonai terület-parancsnokság november 8-án szüntette be működését, miután megtette a szükséges lépéseket a parancsnokság csoportonkénti Kolozsvárra történő áthelyezésére.

Az időközben megalakult magyar, román és szász nemzetőrsekkel kapcsolatban szintén rendelkezett a tábornok, miszerint a helyi nemzetőr alakulatok parancsnokai útján a saját nemzetiségű előjáróknak vannak alárendelve. Az így létrejött három nemzetőr parancsnokság az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság egy-egy osztályát fogják alkotni alárendelve a katonai kerület parancsnokának.⁸⁶

Már a parancsok kiadását követő napokban kiderült, hogy a végrehajtás komoly nehézségekbe ütközik vagy egyszerűen lehetetlen. Az új katonai közigazgatás létrehozását és a parancsnoklási viszonyok tisztázását célzó utasításoknak nem lehetett érvényt szerezni. A nagyszebeni volt katonai terület-parancsnokság vezérkari főnök helyettese, Spiller alezredes Kolozsvárra küldött jelentésében⁸⁷ arról számolt be, hogy a három nemzetből megválasztott katonatanács a parancsadási és rendelkezési jogot magának vindikálja, a katonai eszközöket, javakat lefoglalja. Mohán százados a román katonatanács elnöke Logoschan vezérőrnagy, nagyszebeni állomásparancsnok előtt kijelentette, hogy parancsokat az erdélyi főparancsnoktól nem fogad el, a szebeni román légiók az Aradi Román Nemzeti Tanácsnak vannak alárendelve.⁸⁸

Hasonlóan járt el a gyulafehérvári román nemzetőrség is. Gyulafehérváron a magyar és a román nemzetiségű tisztek a november eleji káoszban megegyeztek abban, hogy a személyi és a vagyonbiztonság fenntartása érdekében külön, külön katonatanácsot hoznak létre. A román katonatanács közvetlenül megalakulása után kijelentette, hogy semmilyen magyar politikai, katonai rendelkezést nem fogad el, kizárólag a Román Nemzeti Tanács határozatainak veti magát alá. A román nemzetőrség az Aradon székelő román katonai főparancsnokság rendelkezéseit fogadta el. Kérték, hogy azokon a területeken, ahol ők vannak többségben, ott a katonai anyagokat, felszereléseket a román nemzetőrség vehesse birtokba. Az öt legfiatalabb korosztály bevonulásával kapcsolatban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a román nemzetiségűek ne a póttestekhez, hanem a román nemzetőrséghez vonuljanak be.⁸⁹

Az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság nem rendelkezhetett a román és a szász nemzetőrsekkel, ennek ellenére a hadügy támogatta – fegyverek és ruházat átadásával is – azokat. Apáthy István, a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának el-

⁸⁵ HIL, II. 891. V. Erdélyi katonai kerületi parancsnokság (a továbbiakban: II. 891.), 1918. 48/27–34. 679. f.

⁸⁶ Uo. 685. f.

⁸⁷ Uo. 759. f.

⁸⁸ Uo. 767. f.

⁸⁹ HIL, I. 29. Katonapolitikai osztály (a továbbiakban: Katpol.), 1918. 14/1. 31062. 9–10. f.

⁸⁴ BENE, 1997. 281. p.

nőke és dr. Vince Sándor alelnök, egyben katonai népbiztos azzal a kérdéssel fordult a hadügyminisztériumhoz, hogy adható-e fegyver és ruha a román nemzeti gárdának, illetve ha a gárda erőszakkal szerezne meg a felszerelést, akkor mi legyen a teendő? A hadügy intézkedése értelmében a fegyverek és ruházat kiadható, illetve amennyiben szükséges, az erőszakot karhatalommal megakadályozhatják.⁹⁰

A kolozsvári román nemzetőrség novemberben szintén levált a magyarrról, Siegler tábornok rendeletére külön kaszárnyában helyezték el. A magyar kormány pedig arról intézkedett, hogy felszereléssel, fegyverrel – más eszközök mellett – géppuskákkal lássák el őket. Kolozsváron a népek önrendelkezési joga és egyenlősége jegyében a román nemzetőrség parancsnokának, Kotucz századosnak két alkalommal összesen kb. 2 300 000 koronát utalt ki a kormány. Az így felszerelt zászlóalj erejű román alakulat a Magyar utcában lévő laktanyában került elhelyezésre.⁹¹

Az önálló, a magyar katonai hatóságoktól függetlenül működő román nemzetőr-ségek ott, ahol még a magyar állam valamilyen formában jelen volt, attól igényelték a felszerelést és ellátmányt. A román többségű területeken – amint azt Nagyszeben példáján láttuk – november elején lefoglalták a katonai felszereléseket, eszközöket. A mind jobban felfegyverzett, egyre magabiztosabb románok Balázsfalván az erdélyi katonai kerület kiküldött bizottsága előtt kijelentették, hogy a magyar katonai hatóságoktól utasításokat nem fogadnak el, jogosnak tartják azt az eljárásukat, amely során az átvonuló katonai szállítmányoktól fegyvert, lőszert, felszerelési tárgyakat, kocsikat, lovakat koboztak el. Igényt tartottak a koslárdi ruharaktár készleteire, illetve a tövisi vasúti csomópontra, olyan területre és javakra, amelyek a Maros jobb partján a demarkációs vonal (november 19-én, a belgrádi katonai konvenció aláírása után szállt ki a bizottság Balázsfalvára) „magyar oldalán” feküdtek. A balázsfalviak kijelentették, hogy ők nem kérnek, hanem majd – belátásuk szerint – ők adnak a magyaroknak a koslárdi készletekből. Közölték azt is, amennyiben nem kapják meg az említett katonai anyagokat és nem vehetik át az ellenőrzést Tövis fölött, akkor cselekedni fognak.⁹²

A Balázsfalván készült jelentésből kitűnik, hogy a románok nemzetőrségük felszerelésének „hagyományos formáin” – igénylés a magyar kormánytól, helyben lévő anyagok lefoglalása – megkezdték a Romániából kivonuló német és magyar erők kifosztását. Új elem volt az önálló cselekvéssel, erőszakkal való nyílt fenyegetés is. Gyors ütemben, szervezeten és gyakran fegyelmezetten építették ki az „ötödik hadoszlopukat”, azt a fegyveres erőt, amely túl a rend fenntartásán, a közbiztonság védelmén a román nemzeti célok megvalósításának erdélyi fegyveres ereje lett.

A román többségű területek magyar nemzetőr-ségei csak addig működhettek, amíg a demarkációs vonalig előre nyomuló román hadsereg alakulatai le nem fegyverezték őket, ahogy a csendőrséget is ott, ahol még esetleg jelen volt. A magyar nemzetőrség minden igyekezete ellenére gyakran a rend fenntartására is képtelen volt, még a demarkációs vonalon inneni területeken is. Általában jól érzékelhető, hogy a románok informális vagy később formális ellenőrzése alá kerülő, többségében általuk lakott területeken nagyobb volt a rend, mint a magyar nemzetőrség által is ellenőrzött vidékeken.

Ezen a ponton talán előre ugorhatunk az időben néhány hetet. A fegyverszüneti bizottság december 30-i ülésén elhangzottakról Hohenlohe alezredes referált a hadügyminisztériumban. Berthelot francia tábornokkal folytatott tárgyalásaival kapcsolatban közölte annak három kívánságát: „Állandó magyar kormány legyen. Rend az országban. Fegyelem a hadseregben.”⁹³ Kétségtelen tény, hogy e kívánságok teljesülésére nagy szüksége lett volna Magyarországnak. Ezzel szemben sem állandó, határozott politikai irányt követő kormányról, sem belső rendről, sem fegyelmezett hadseregről nem beszélhetünk, ami nem meglepő, hiszen a Károlyi-kormány az állami, társadalmi, gazdasági élet egyetlen területén sem tudott komoly eredményt felmutatni. Ha a nagy semmiben értelmezhető a „legkevesbé” szó, akkor az a hadügyek területére mindenképpen igaz.

Láttuk Linder tehetetlenségét, Bartha, a katonatanács ellenállásán kimúló biztató kísérletét. Felidéztük a 38. hadosztály hazatérést, az erdélyi hadseregcsoport utolsó napjait, és konstatálnunk kellett, hogy Erdély november elejére katonailag teljesen védtelenné vált. Megidéztük azt is, ahogyan a belső fegyveres ellenség, a román nemzetőrség, a gárda vagy légió – nevezzék akárhogy is – megszerveződött, megerősödött és függetlenítette magát a magyar polgári és katonai közigazgatástól. De mi történt a demarkációs vonalon innen, Erdély magyar oldalán az új katonai közigazgatás megszervezésén és működtetésén túl a belső karhatalomként is felhasználható hadsereg létrehozásáért?

Linder november 1-jén kiadott leszerelési rendeletének utolsó előtti mondata így szólt: „Az erdélyi csoportparancsnokságnak alárendelt csapatok, intézetek stb., valamint az ország belsejében lévő és érkező csapatok részére külön intézkedéseket adok ki.”⁹⁴ Csak találgathatnánk, hogy melyek is lettek volna a „külön intézkedések”, mindenesetre a Székelyföldön állomásozó csapatok nem várták meg azokat, hanem hazaözlöttek.

November 12-én jelent meg a 29867/1918. számú Friedrich István államtitkár által jegyzett rendelet,⁹⁵ amely az új, a belgrádi katonai konvencióban engedélyezett

⁹⁰ Uo. 69. f.

⁹¹ APÁTHY, 1920. 157. p.

⁹² HIL, I. 29. Karhat. 1918. 9/4. 615. f.

⁹³ HIL, I. 29. Katpol. 1919. 16/8. 417. f.

⁹⁴ RUBINT, 1922. 317. p.

⁹⁵ Uo. 337–339. p.

nyolc hadosztály szervezésével kapcsolatos irányelveket tartalmazta. Erdély és Dél-Magyarország tekintetében utasítást adott arra, hogy a demarkációs vonalon túli, kiürítendő területekről az újonnan megalakult egységeket azonnal ki kell vonni. A hadosztályok megszervezéséhez szükséges lépéseket a kerületi parancsnokságnak mielőbb meg kellett tenniük. A rendelet melléklete tartalmazta az új hadsereg hadrendjét. Az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság területén a 38. hadosztályt kellett felállítani, amely a 75. kolozsvári és a 40. szatmárnémeti alakulási helyű dandárokból állt. Előbbihez a 21. kolozsvári, a 24. (volt brassói, ekkor) zilahi, utóbbihoz a 12. szatmárnémeti és 32. dési gyalogezredek tartoztak. Amint az az ezredek hadrendi számából látszik, két régi, a hadosztályhoz tartozó ezredet a 22. marosvásárhelyit és a 23. nagyszebenit nem szervezték újjá, viszont két, korábban a hadosztály kötelékéhez nem tartozó ezreddel (12., 32.) pótolták azokat. Keveset tudunk a rendelet megjelenését követő napok szervező munkájáról, információink leginkább csak november végéről vannak, amikor már Kratochvil Károly ezredes irányította a kerületi parancsnokságot. Az ezredek feltöltésének nyilvánvalóan korábban meg kellett kezdődnie, hiszen az ezredest csak november 26-án rendelték Nagyváradról Kolozsvárra.

A 38. honvédhadosztály felállítása nehezen ment, rendkívüli körülmények közepette történt. A már említett négy ezred közül (dési, kolozsvári, zilahi, szatmárnémeti) a 12. szatmári gyalogezred feltöltése sikerült a leghamarabb. Az alakulat fegyelme a korszellemnek megfelelően rendkívül rossz volt, a kinevezett ezredparancsnokot távozásra kényszerítették, maguk választottak újat. A helyzet azonban nem a 12. ezrednél volt a legrosszabb.

A Kolozsvárról és környékéről kiegészített 21. ezrednél uralkodó állapotok fölülmúlták azt. A zabolátlan légénységet a tisztikar képtelen volt kordában tartani. Fő szórakozásukat a mennyezetbe és az ablakon át való lövöldözés jelentette. Munkára nem voltak hajlandók, asszonyok és más polgári alkalmazottak felvételét követelték. A légénységi szobák berendezését nem kímélték, az ablakon kihajigálták. Egy alkalommal maga Kratochvil ezredes látta, amint az emeletről berendezési tárgyak és egész kenyerek röpültek az utcára.⁹⁶ Az ezredes a demarkációs vonal védelmét ellátó csendőr- és nemzetőralakulatok, valamint a tiszti különítmények megerősítésére rendelte a 21. ezredet. Elsődleges célja az volt, hogy megszabadítsa tőlük a várost, illetve remélte, a vonalon a fegyelmezésük könnyebben fog sikerülni. Az ezred bevonulása, elindulása katasztrofális volt. A légénység egész nap ivott a pályaudvaron, lövöldöztek és kézigránátokat hajigáltak, egy részük szétszéledt. Később sikerült őket Tordára, Nagyenyedre és Székelykocsárdra szállítani. Magatartásuk a románoknak jó

ürügyül szolgált arra, hogy a zűrzavarra, fenyegetettségükre hivatkozva szorgalmazták a demarkációs vonalon túl stratégiai pontok megszállását.

Miközben a románok november 12-től kisebb, majd a hónap végén nagyobb erőikkel zárkóztak fel a demarkációs vonalhoz, Kolozsváron felcsillant némi remény. Néhány székely tiszt fejében megfogalmazódott a gondolat, hogy a románok által még meg nem szállt, illetve részben birtokba vett Székelyföldre kellene menniük légénységet toborozni. Így írt erről Zágoni István, aki maga is részt vett a toborzásban: „A gondolat adódott, kínálta magát a történelmi oszlopok recsegése mögül. Magam is házaltam vele, hivatott férfiaknak igyekeztem odafordítani a figyelmét, türelmetlenség provokálásig indítványoztam, ajánltam, míg egy erdélyi magyar nagyság, kinek emléke legyen áldott, reám nem kiáltott: »Ne mind mondja s ne beszéljen annyit, hanem csinálja meg!«”⁹⁷ Ez az erdélyi magyar nagyság Apáthy István, a nemzeti tanács erdélyi vezetője, későbbi fő kormánybiztos volt.

A szervezés néhány részletét Zágoni István 1943-ban kiadott könyvéből,⁹⁸ Kratochvilhoz írt leveléből,⁹⁹ Apáthy beszámolójából¹⁰⁰ és Hadnagy Gábor – 1943-ban nyugállományú alezredes – leírásából¹⁰¹ ismerjük.

Hadnagy Gábor főhadnagyot, a kolozsvári tiszti zászlóalj készülségi századának parancsnokát Bíró Tibor hadnagy november 25-én kereste meg az elgondolással. Hadnagynak tetszett az ötlet és Bíró kíséretében elment a városházán gyülekező tíz másik székely tiszthez. Ott kidolgozták a tervet, mely szerint mindegyikük elutazik a számára kijelölt, jól ismert székelyföldi területre, ahol buzdító beszédekkel felszólítják a katonaviselt férfiakat a csatlakozásra, a kolozsvári gyülekezésre. Megtárgyalták a saját felszerelésük dolgát is, hiszen némelyiknek még rendes téli ruhája sem volt. Reggel 8 órára újabb megbeszélésről egyeztek meg. Hadnagy Gábor így emlékezett a történetekre: „Megvallom, ez részemről próbatevés volt, hogy lássam, valóban az urak átérzik-e a megbeszélt terveket és komolyan vállalkoznak-e rá? 1918. november

⁹⁷ VeML, XIV. 10. 1/4. 70.

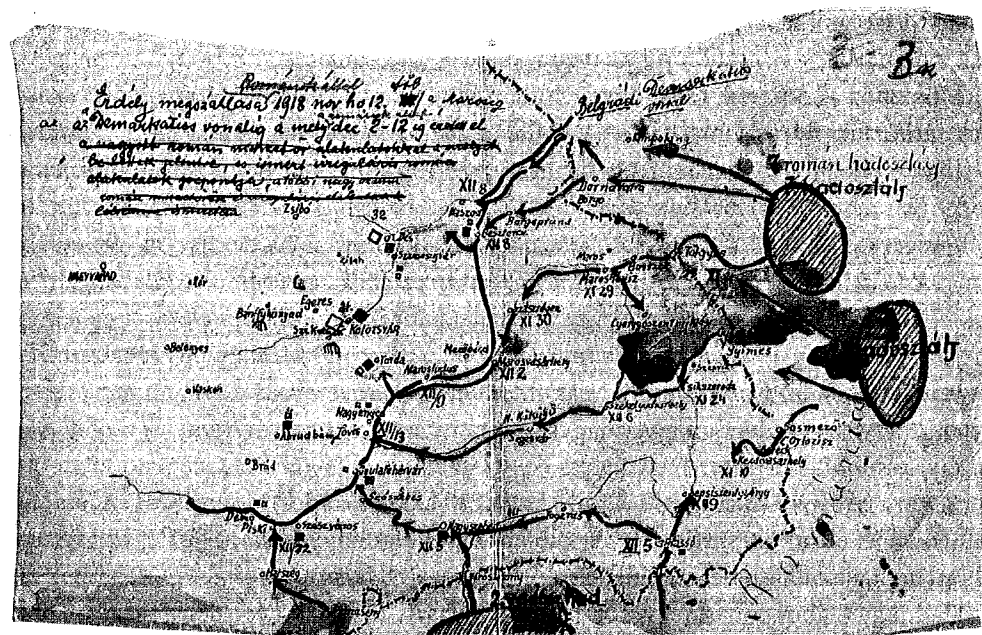
⁹⁸ Lásd: ZÁGONI, 1943. Zágoni István (1887–1959) újságíró. Benedek Elekhez gyerekkorától kapcsolat fűzte (hozzá hasonlóan Zágoni is az Erdővidékről származott). 1913–1915. között a 48-as Függetlenségi Párt hivatalos lapjának, az Újságnak a főszerkesztője. Kemény Bélával adta ki különkiadásban a különböző választójogi törvényjavaslatokat. 1918 decemberében egyik kezdeményezője volt a székelyföldi toborzásnak, de a Székely Hadosztály harcaiban nem vett részt, Kolozsváron maradt. 1919–25. között a Keleti Újság, 1925–1927-ben, Paál Árpád főszerkesztősége idején az Újság felelős szerkesztője, majd újra a Keleti Újság munkatársa. Az Országos Magyar Párt politikájának támogatója. Publicisztikája miatt huszonkét év alatt több mint egy tucat sajtópere volt, 1940 után Budapestre költözött. Az 1921-ben megjelent *Kiáltó* szó című kiáltvány egyik szerzője. 1924-ben egyike az Erdélyi Szépművészeti Céh alapítóinak. Az Országos Magyar Párton belül szemben állt a liberálisok felé orientálódó Bernády-csoporttal. 1935-ben államellenes izgatás vádjával hadbíróvási eljárást indítottak ellene. Benedek Elekkel kapcsolatos levelezését kiadták.

⁹⁹ VeML, XIV. 10. 1/4. 70.

¹⁰⁰ Lásd: APÁTHY, 1920.

¹⁰¹ VeML, XIV. 10. 3/1. 184.

⁹⁶ VeML, XIV. 10. 2/1. 79.

2. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat Erdély román megszállásáról

26-án reggel 8 órakor felmentem a városháza termébe és végtelenül jóleső érzés fogott el, amidőn egyik úr jelenti, hogy nem tizen, hanem már tizenhatan vannak.” A városházáról a katonai parancsnokságra mentek, ott Nagy Pál ezredesnek mondták el a terveiket. A meghallgatás után Kratochvil ezredesnél is jelentkeznie kellett Hadnagyának.

A parancsnokság vezető tisztjei magukévá tették a terveket. A fiatal székely tisztek parancsot, menetlevelet, pénzt és téli ruházatot kaptak. Zágoni István öccse – szintén tartalékos tiszt – azonnal útnak indult, ő készítette elő a többiek Székelyföldre érkezését. November 28-án már Baróton voltak, a szervezkedés központjában. A tisztek egy része Erdővidéken széledt szét, a többiek Háromszékbe és Csíkba mentek tovább.

Miért Erdővidéken kezdődött a toborzás és miért Barót lett a központ? Így írt erről Zágoni: „Nemcsak azért, mert mi, a szervezés elindítói, idevalók voltunk, hanem több más okból. Jól ismertük Erdővidék kultúrában magasan fejlett és nemzeti önértékben kemény, áldozatkészségben elszánt népét, ezért bizton számítottunk rá, hogy a felhasználható, igen rövid idő alatt feltétlenül eredményt tudunk elérni.”¹⁰²

Erdővidék olyan zárt földrajzi, gazdasági egység, amely távol esett a székely városoktól, így az ottani pártvillongásoktól is. A szorosokon benyomuló ellenség nem lepette meg a szervezkedőket. Baróton és az Udvarhely megyéhez tartozó településeken

¹⁰² ZÁGONI, 1943. 17. p.

3. Fox Aurél százados páncélvonata

volt telefon, a vasúti fővonal is közel esett. Bibarcfalváról dőcögtek november 30-án éjjelén az első szekerek az önkéntesekkel az ágostonfalvi vasútállomásra. Aztán jöttek a hermányiak, olasztelekiek, baconiak, füleiek, bardóciak, Erdővidék megmozdult.

Micsoda történelmi pillanat 1918. december 1-je! A gyulafehérvári román nemzetgyűlés napja, ahová és ahonnan a magyar kormány különvonatai szállították az erdélyi románságot. Ugyanazon a napon indult útnak Bocz százados páncélvonata, amely a családjukat, szülőföldjüket, hazájukat féltő erdővidéki székelyeket vitte fegyvert fogni Kolozsvárra.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Bartha Albert miniszterségének idején, november 16-án a hadügy arra utasította a hazatérő katonákat fogadó állomásokat, hogy a székelyföldi legénységet, mint egységes szállítmányokat indítsák útba, illetőségi helyük szerint csoportosítva. Egyben felkérték a Székely Nemzeti Tanácsot,¹⁰³ hogy a székely legénységet figyelmeztessék az öt legfiatalabb korosztály bevonulási kötelességére.¹⁰⁴ Kivételes eljárás volt ez, ahogyan az is, amellyel a volt cs. és kir. 82. gyalogezred pótzászlóaljának Szászvárosból Székelyudvarhelyre történő áthelyezését engedélyez-

¹⁰³ Lásd: PRIMIPILUS, 1920.

¹⁰⁴ HIL, I. 29. 1. a. 1918. 4/6. 583. f.

ték,¹⁰⁵ hogy ott végezze feladatát, a visszatartott legénység karhatalommá szervezését. A kivételek ezzel nem fejeződtek be, a két legfiatalabb korosztály szabadságolására vonatkozó rendelet megjelenése után a székely ezredparancsnokság Szatmárnémetiből kérte – a Székelyföld megszállására hivatkozva –, hogy a szabadságolástól a hadügy a székely zászlóaljak esetében tekintsen el. A minisztérium válaszában értesítette a szatmárnémeti dandárparancsnokságot, hogy a két legfiatalabb korosztályhoz tartozó önként további szolgálattételre jelentkezőket nem kell szabadságolni.¹⁰⁶ Úgy tűnik, Bartha alezredes kitüntetett figyelmet fordított a székely katonákra. Ennél még fontosabb az – és ezért tettük ezt a kitérőt –, hogy látható és érzékelhető legyen, az öt legfiatalabb korosztály visszatartására, behívására vonatkozó rendeletek a Székelyföldre is vonatkoztak, tehát élt a kötelezettség. November 12., a kiürítés elrendelése után a székelyeknek nem volt hova bevonulniuk, ezért bírt különös jelentőséggel a toborzás, hiszen megteremtette a bevonulás lehetőségét. Bár Zágoni István – már említett művében – azt írta, hogy szervezkedésük a helyi közigazgatás ellenállásába ütközött, több adattal rendelkezünk arra vonatkozóan, a helyi közigazgatási tisztségviselők a román megszállás idején is a legfiatalabb korosztályok bevonulása érdekében tevékenykedtek. Udvarhely megye alispánja december 16-án értesítette a minisztériumot Szabadi Tivadar és Tompa István főszolgabírók letartóztatásáról, akik bevonulásra szólították fel az érintett korosztályokat.¹⁰⁷

Az ügy kapcsán érdekes jelenséget figyelhetünk meg. A Szabadi Tivadar Oklándon történt letartóztatásáról hírt adó távirat szerint a főszolgabíró a bevonulásra vonatkozó felhívást december 13-án kapta meg, egy hónappal annak megjelenése után. Nem tudjuk, miért szenvedett egy havi késedelmet a rendelet kihirdetése, az viszont bizonyos, hogy ez nem volt az egész Székelyföldre jellemző. A Csíkszeredai Nemzeti Tanács már november 16-án felvilágosítást kért a hadügytől arra vonatkozóan, hogy a román megszállás előtt álló területekről bevonuljanak-e az érintett évfolyamok, ha igen, akkor hova.¹⁰⁸ A már megszállás alatt álló székelyföldi településekről a hadügy-minisztériumba küldött jelentésekből egyértelműen látszik, hogy még decemberben is igyekeztek a székelyek bevonulni. Erdőszentgyörgyről, Havadról és Havadtőről december 13-án 30–40 fiatal indult vonattal Kolozsvárra, Küküllőszegen azonban a román nemzetőrség letartóztatta őket. 15-én Marosvásárhelyről akart gyalog, szökve bevonulni 50 székely, őket a román hadsereg már ott állomásozó alakulatai ejtették foglyul.¹⁰⁹

¹⁰⁵ HIL, I. 29. 1. a. 1918. 4/4. 260. f.

¹⁰⁶ HIL, I. 29. Katpol. 1918. 14/1. 232., 238. f.

¹⁰⁷ ZÁGONI, 1943. 17. p.

¹⁰⁸ HIL, I. 29. Karhat. 1918. 9/4. 493. f.

¹⁰⁹ HIL, I. 29. Karhat. 1918. 14/1. 240. f.

A román katonai hatóságok a magyar kormány eljárásával gyökeresen ellentétes gyakorlatot követtek, hiszen nem fel, hanem leszerelték a magyar nemzetőrséget, csendőrséget, megakadályozták azt, hogy az általuk megszállt területekről a hadkötelesek bevonuljanak. A Székelyföldön a 18–36 éves korú férfiak nemhogy nem vonulhattak be, de utazni sem utazhattak.¹¹⁰

Az első székely önkénteseket szállító páncélvonat gond nélkül beérkezett Kolozsvárra. A pályaudvarról a tisztek zárt alakzatban, énekszóval vezették a legénységet a Honvéd utcai laktanyába, ahol pokoli állapotok fogadták őket. A feldúlt, kifosztott körletek olyan rendetlenek, mocskosak voltak, hogy az önkéntesek kérték, hozassanak nekik szalmát és inkább az udvaron alszanak. Néhány nap alatt a székelek kitaraktak, lakhatóvá tették a körleteket. Napjaik azzal teltek, hogy alakzatban, nyolcas sorokban bejárták Kolozsvár főterét és fontosabb utcáit. Erőt árasztottak és nyugalmat hoztak a város magyar lakosságának. A kincses város fellélegzett, ez a helyzet azonban csak néhány napig tartott. A város tele volt lopott katonai egyenruhába bújt szélhámosokkal, román provokátorokkal, akik székelynek kiadva magukat folytatták a „forradalmat”, hatalmaskodtak, garázdálkodtak, megpróbálták lejáratni az önkénteseket. Szükségessé vált, hogy a székelyek megkülönböztető jelvényt viseljenek. Sárga Kristóf rófos Deák Ferenc utcai üzletében fehér anyagot vásároltak, amelyből szalagokat vágtak és a Lyceum Nyomdában rájuk nyomták a feliratot: „Székely Zászlóalj”, körbélyegző is került a jelvényre, elkerülendő a hamisítást. A festék kiválasztása a nyomdában nehezen ment, két szín állt rendelkezésre a fekete és a piros. Az előbbi kátrányos anyag volt, amely maszatolódott a szalagon, utóbbit pedig túlzottan „szocialistának” találtak, így aztán a kátrányos feketével és a pirossal vöröses barnát keverték, ez a szín került az első jelvényekre.

A megkülönböztetés mellett a tisztek szerették volna a székelyeket elkülöníteni attól a szellemtől, amely a nagyvárost belengte. Igyekeztek megóvni a legénységet a provokációktól és önmaguktól, természetükből fakadó hirtelenségüktől, ezért határoztak el, hogy a város kívül eső részén lévő Fellegvár barakkjaiban helyezik el őket. Az áthelyezésre vonatkozó parancsnak nem örült a legénység, a katonai fegyelem még gyenge lábakon állt, az utasítást ezért meg kellett magyarázni nekik. A tisztek közül sokan ismerték a székely ember, a székely baka természetét, hiszen többen közülük valóak voltak. A toborzás során ugyanis a már otthon tartózkodó székely tisztek jó része kötelességének érezte, hogy csatlakozzon az önkéntesekhez. Egy ilyen tiszt, Székely Lajos talpraesett ötlete oldotta fel az átköltözés körüli feszültséget, ennyit mondott – a parancs magyarázatául – a katonáknak: „Fiúk! Akié a Fellegvár, azé Kolozsvár.”¹¹¹

¹¹⁰ Uo. 240. f.

¹¹¹ ZÁGONI, 1943. 58. p.

Nem volt ez igaz, de jól hangzott, a tömör érvelést a legénység elfogadta. A fellegetti baraktábor – mivel a város külső részére esett és meredek úton lehetett feljutni – a „forradalmárok” nem dúlták fel, nem fosztották ki, még a kályhák is megmaradtak. Itt folytatták a tisztek az önkéntes alakulat feltöltését, felfegyverzését, kiképzését.

A kolozsvári toborzott székelyekből megalakult az első székely zászlóalj. Az ideiglenes parancsnok Zágoni István lett, majd tőle Berde Gábor őrnagy vette át a parancsnokságot. Később a már Kolozsváron ezredé szervezett alakulat előjárójának Nagy Pál ezredes neveztek ki. December elején sorban érkeztek a vonatok Kolozsvárra, később jöttek, ahogy tudtak Csíkból és Háromszékből az önkéntesek. Felszerelésük és felfegyverkezésük nem ment könnyen. Ruházattal a székelykocsárdi raktárakból el tudták látni az alakulatot, fegyvere azonban még karácsony előtt is csak a legénység felének volt.

Meg kell azt említenünk, hogy a belgrádi katonai konvenció által kijelölt demarkációs vonalakon túli területekről a katonai parancsnokság kíséreltet tett az ott lévő hadianyagok evakuálására. Az egymásnak ellentmondó jelentésekből azonban annak eredményéről nem kapunk tiszta képet. Egy biztos, a hágókon át benyomuló román csapatok jelentős része az ottmaradt készletekből szerelt fel.

Ahogy minden más katonai egységnél, úgy a Székely Zászlóaljnál is a legfontosabb probléma, a legnehezebb feladat a legénység fegyelmezése volt. Láttuk a 4. és a 21. gyalogezredek példáján az új hadseregben uralkodó állapotokat. A hosszú háborúba belefáradt, a béke és a forradalom illúziójában megrészegült, atomjaira hullott – átmenetileg talán nem is létező – nemzet megbolydult aggyal, érdekeit fel nem ismerve, cél nélkül tombolt a hamis próféták, tehetségtelen politikusok eszméinek zűrzavaros világában. Olyan volt a 4. gyalogezred, mint Nagyvárad és olyan a néphadsereg, mint a köztársaság.

Olyan volt-e a Székely Zászlóalj, mint a Székelyföld? A Hargita vidékét sem kerülte el az őszirózsás összeomlás, nyomában kifosztott üzletekkel, raktárakkal, megalázott tisztekkel, fegyverrel rendezett családi és falvak közötti vitákkal, tréfából elhajított kézigránatokkal és kilőtt golyókkal, meggyilkolt jegyzővel és pappal. A mámor ott talán hamarabb múlt, hiszen a veszély oly közel volt, a szomszédban, sőt november 12. után már a portájukon jelent meg, felrémlített 1916, a román támadás és mindaz, ami követte. Igen, olyan volt a Székely Zászlóalj, mint a Székelyföld. Meglegyintette a korszelleme, de leginkább karakterének egyes vonásait erősítette fel. Impulzívnek nevezik őket a források, az első benyomásra, ösztönzésre hirtelen cselekvő embereknek.¹¹² Impulzus pedig érte őket bőven, egy leverte magyar címer, egy román kokárda vagy zászló, egy rossz, sértő szó azonnali cselekvést váltott ki belőlük. Gyengeség

¹¹² HIL, I. 29. Katpol. 1918. 14/4. 206. f.

is, de inkább erő volt az impulzivitásukban, hiszen képesek voltak a cselekvésre, érdekeik felismerésére. A tisztjeikre várt a nem kis feladat, hogy a bennük rejlő erő és értékek felhasználására megteremtsék a formát, a kereteket. December 9-én, alig több mint egy héttel az első páncélvonat beérkezése után, Kratochvil ezredes így jellemezte a székely önkénteseket: „Az itt bevonult székelység külsőleg tényleg tekintélyes erőt reprezentál. Valóságban azonban a székely katonák fegyelmezése igen nehezen halad. Vérmérsékletükből kifolyólag minden székely a maga ura akar lenni, szeret provokálni, és aztán a saját bírójá lenni [önmaga bíraskodni]. A megalakult székely zászlóaljak korántsem alkalmasak arra, amire őket számbeliségük és kiváló egyéni tulajdonságuk képesítenék. Fegyelmezésükre beosztott tisztjeik és a Székely Nemzeti Tanács tagjai nagy munkát fejtenek ki, s idővel értékes csapat alakul ki belőlük.”¹¹³

1919. január 20-án Nagy Vilmos százados¹¹⁴ a következőket jelentette a hadügynek a már Szatmárnémetiben állomásozó, székely önkéntesekből létrehozott alakulatról: „A Szatmáron lévő székely gyalogdandár csapatai – jelenleg 1 gyalogezred és 1 önálló zászlóalj – teljesen fegyelmezettek és parancsnokaik kezében vannak. A tisztek és legénység közötti érintkezés és viszony a lehető legjobb. A bizalmi férfiak a tisztikart a fegyelem megszilárdításában teljes mértékben támogatják. Kisebb kihágások még előfordulnak, de az ilyeneket a legénység maga azáltal bünteti meg, hogy az illetőket mint a maga körébe nem illő elemet onnan kizárja.”¹¹⁵ Néhány hét alatt tehát bekövetkezett az, amire Kratochvil számított, a kiváló egyéni tulajdonságokkal bíró, erősen impulzív székelyek fegyelmezett, önfegyelmező katonai egységeket képeztek, amelyekben még a katonatanácsok bomlasztó befolyásának érvényesítésére hivatott bizalmi férfiak is a fegyelem és rend megteremtését támogatták.

December 29-én a hadügy elrendelte az 1899–1900. évben születettek tartós szabadságolását, ami alól az ehhez a korosztályhoz tartozó székely önkénteseket felmentették. 1919. január 12-től a néphadseregbe a bevonulásra jelentkező 1896–1898-as évfolyambelieket már nem vehették fel szolgálatba, ehhez képest – amint azt később látni fogjuk – a 38. hadosztály január végén Debrecenben megkezdte a toborzást. Az egyik oldalon egy használhatatlan, a közrendre veszélyforrást jelentő „hadsereg” leszerelése, a másikon egy – a kor viszonyaihoz és a többi alakulathoz képest – fegyelmezettnek tekinthető hadosztály feltöltése.

Zágontól tudjuk, hogy a székely önkéntesek leginkább a fiatalabbak közül kerültek ki, az idősebb korosztályok otthon maradtak, tekintettel a közelgő román megszállásra. Érkeztek Kolozsvárra Csíkból, Háromszékből személyvonattal, tehervonat-

¹¹³ Uo. 207. f.

¹¹⁴ Nagy Vilmos, nagybaconi (Parajd, 1884. május 30 – Piliscsaba, 1976. június 21.). 1942. szeptember 24 – 1943. június 12. között a Kállay-kormány honvédelmi minisztere.

¹¹⁵ HIL, II. 1004. 1919. 40/2. 7. f.

tal, fogaton, gyalog, ahogy csak, ameddig csak tudtak. A Kolozsváron, majd Szatmárnémetiben gyülekező székelyek azonban nem csak keletről, a Székelyföldről gyarapodtak. A Székely Nemzeti Tanács által Budapesten felállított Székely Irányító Különítmény a fogságból hazatérő, illetve a leszerelés után a fővárosban maradt székelyeket igyekezett a 38. hadosztályhoz küldeni.

Az új hadsereg megszervezésére vonatkozó rendeletek kapcsán említettük, hogy létezett a bevonulási kötelezettség. Ennek ellenére, ahogy a toborzott székely legénység önmagát, illetve tisztjeit és a 38. hadosztály parancsnoksága is a Székelyföldről bevonultakat egyértelműen önkéntesnek¹¹⁶ tekintették, úgy mi is elfogadhatjuk ezt. Létszámukra vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk, egy 1918. december elején kelt forrás 4000 önkéntesről beszélt. Túlzónak tűnik ez a szám, becslésünk szerint, december közepéig legfeljebb 2000–3000 fő gyűlhetett Kolozsváron össze.

Az önkéntesekből létrehozott zászlóaljok a 38. hadosztály parancsnoksága alatt álltak, de annak rendeletben meghatározott hadrendjébe nem tagozódtak be. A Kolozsváron szerveződött alakulatok önelnevezésében a kezdetektől ott a „székely” jelző: Székely Zászlóalj, Székely Ezred. A már ezreddé fejlesztett alakulat az 1. Székely Ezred elnevezést kapta, egyik, a hadosztály keretében felállított ezredbe (12., 21., 24., 32.) sem sorolták be, ahogy a hadrendben megjelölt dandárokba (40, 75) sem.

A hadosztály alárendeltségébe tartozó önkéntes székely alakulatokat január közepén, a hadosztály hadrendjének újragondolása, átalakítása során illesztették abba. 1919. január 9-én kelt az a Friedrich István államtitkár által jegyzett, Festetics Sándor hadügyminisztersége idején kiadott rendelet,¹¹⁷ amely arra hivatkozva, hogy a 38. hadosztály székelyekből alakult meg, és kötelékében már megszervezett székely zászlóaljok vannak, a Székely Hadosztály elnevezést kapta, a 38. gyaloghadosztály elnevezés január 20-ával megszűnt. A Hadosztály parancsnoksága 1919. január 17-én, 4. számú parancsában közölte ezt a tényt az alárendelt parancsnokságaival.

Az elnevezés megváltoztatásával egyidejűleg rendelkezett a Székely Hadosztály tagozódásáról is. A Hadosztály annyi dandárt állíthatott fel, amennyi a már meglévő és még szolgálatra jelentkező székelyekből és erdélyi magyarokból létrehozható volt. A dandárok alkalmasak voltak a felszerelt legénység befogadására, illetve megteremtették a bővítés lehetőségét. A gyalogság két székely és egy magyar dandárból állt volna. A január 20. után kelt források tanúsága szerint a három dandárból kettő állt fel, egy székely és egy magyar. A három dandárnak egyenként négy önálló, ezredköteléktől független zászlóaljból kellett állnia. Utóbbiak optimális esetben négy századból tevődtek volna össze, de a negyediket csak akkor szervezhették meg, ha már mind a

12 zászlóalj megalakult. A zászlóaljakat egy-egy géppuskás század egészítette ki. A dandárok kötelékében három részből álló tüzérséget terveztek felállítani, amelyek egy tábori ágyús vagy tarackos lövegszakaszt és egy üteget, valamint egy hegyi ágyús lövegszakaszt bírtak. A tüzérség megszervezésénél alapelv volt, hogy mindenekelőtt egy tüzerdandárt kellett felállítani, amely előnyt élvezett a gyalogdandárokat támogató ütegek megalakításával szemben. A lovasság vonatkozásában egy huszárezred létrehozását tervezték. A Hadosztályt műszaki, távirószázadok és vonatparancsnokság tették teljessé.

A rendelet alapja a Bartha Albert-féle riadózászlóaljok létrehozására kiadott utasítás volt. A Székely Hadosztály tagozódásával kapcsolatos rendelet több melléklete arra utal, hogy a Bartha idején megalkotott hadrendeket részben átvették. A 2. számú melléklet száma például eredetileg a 32243/el. 1. a. sz./1918. volt, ezt azonban lehúzták és átjavították, ahogy a melléklet címét is, hiszen eredetileg ez volt: „Egy riadó zlj hadrendje.” a riadó szót lehúzták és kézzel fölé ezt írták: „székely (erdélyi)”.

A Székely Hadosztály hadrendjéről kiadott rendelet – a névváltoztatáson túl – meghatározta azokat a szerkezeti kereteket, amelyek kijelölték a Hadosztály megerősítésének útját. A zavaros szervezeti és parancsnoklási viszonyok között nehéz megállapítani, hogy mi az, ami a rendeletről megvalósult és mi nem. Egy 1919. február 25-én kiadott parancs¹¹⁸ arról tanúskodik, hogy egy székely és egy magyar gyalogdandár parancsnokság állt fel, valamint a székely tüzerdandár. A Hadosztály parancsnokságát a Szatmárnémetiben elhelyezett székely gyalogdandár-parancsnokság látta el. Az ezredkötelékeket nem szüntették meg, az átszervezés – feltehetően – még folyamatban volt, az ezredparancsnokságok tovább funkcionáltak.

1919 márciusa újabb változást hozott, a hadügyminiszter 2669/el. 6. 1919. sz. rendelete a Magyar Népköztársaság önkéntes hadseregének szervezetét határozta meg. Megszüntette a Székely Hadosztály elnevezést, helyette a Székely Különítmény név bevezetését, használatát rendelte el. Ezzel együtt meghagyta, hogy a „székely csapatok jelenlegi összeállításukban ... megmaradnak”.¹¹⁹ A névváltozásra praktikus, hadseregszervezési okok miatt került sor. Böhm Vilmos hadügyminiszter abban reménykedett, hogy az önkéntes hadseregben rövid idő alatt felállítják a belgrádi fegyverszüneti szerződésben engedélyezett hat gyaloghadosztályt. A különítménnyé átnevezett, átszervezett Székely Hadosztály kiemelve azok közül a hetedik gyaloghadosztályt alkotta volna.

A Különítményben az ezredkereteket megszüntették, azokat csoportokká szervezték át. A Székely Dandár öt zászlóalja alkotta az első Székely Csoportot, a 21. Székely

¹¹⁶ Lásd: NAGY, 2009/1.

¹¹⁷ HIL, I. 75. b. Tüzérségi felügyelő (a továbbiakban: I. 75. b.), 1919. 38. 476–488. f.

¹¹⁸ HIL, II. 1004. 1919. 40/3. 14. f.

¹¹⁹ HIL, I. 75. b. 1919. 38. 477. f.

Csoportot a 21. és a 32. ezredekéből állították össze, a 24-et pedig a 24. és a 12. gyalogezredekéből. Mindegyik csoport-hoz tartozott egy tüzérosztály. A januári átszervezéshez képest változást jelentett még, hogy – miután a huszárezredet nem tudták feltölteni – huszárosztállyá alakították át. A tüzérandár ettől kezdve szintén csoportként működött, amelyet a székely tábori, a székely tábori nehéz tüzérezredek és a székely hegyi tüzérosztály alkotott. A volt Hadosztály hadrendje ezeken túl lényegesen nem változott. Önálló egységet alkotott a 13 századból álló, ún. Verbőczy-csoport, amely tiszti különítményekből, a volt erdélyi nemzetőrség maradványaiból, hadapród iskolásokból, csendőrökből alakult, parancsnoka Verbőczy Kálmán százados volt.

Az 1. Székely Csoport parancsnoka Nagy Pál ezredes, majd Csekeő Ágoston alezredes, a 21-é Kubay Lajos, Csekeő Ágoston, majd Schuppler Ferenc alezredesek, a 24-é Mjázovszky Géza, majd Gombos Zoltán alezredesek. A tüzércsoport parancsnokságát Böhm Béla alezredes, a huszárosztályét Percs Aladár alezredes látta el. Az árkászszázalajt Röder Adolf százados vezette, a lőszerrakodó századot Bikfalvy Pál hadnagy.

A székely önkéntesek mozgósítása alulról jövő kezdeményezés volt, de nem járhatott volna eredménnyel, ha a Hadosztály parancsnokságán túl nem nyerték volna el a hadügy ányítóinak: Bartha Albert, Festetics Sándor minisztereknek és Friedrich István államtitkárnak a támogatását. A szervezkedés politikai támasza a Budapesti Székely Nemzeti Tanács volt, amelynek vezető alakjai: Ugron Gábor, dr. Rozsnyay Dávid, Jancsó Benedek, Nagy Vilmos és a háttérből gr. Bethlen István mindent megtettek a Hadosztály megalakítása, fejlesztése érdekében.

A hátszél azonban enyhe fuvallat volt a szembe fújó légáramlatokhoz képest. Az új magyar haderő létrehozását leginkább belső erők akadályozták. A Károlyi által képviselt képtelen pacifizmus, és a kormány legitimitása érdekében hozott kapkodó, káros döntések fontos, de nem a legfontosabb tényezők voltak. Alapvető problémát jelentett a politikai helyzet tisztázatlansága, a hatalom kizárólagos birtoklására törő szo-

4. Verbőczy Kálmán százados

cialisták, kommunisták tevékenysége. A hadügyminiszterek legjobb elképzelései és tervei is megtörttek a katonatanácsok által épített falon, Pogány József – a hadügyminiszterséget elérni vágyó – határtalan ambícióin. Az ő szemükben egy fegyelmezett, hadrafogható, a belső rend fenntartására is alkalmas, de nem a befolyásuk alatt álló alakulat az ellenforradalmat jelentette, amely akadálya lehetett volna a világforradalomnak és gátlástalan törtetésüknek. Egy értékeit veszített, ideológiailag átglyúrt, mégoly fegyelmezetlen hadsereg azonban veszélytelen volt számukra, sőt a saját céljaik szolgálatába állították, ahogy tették Bartha és Festetics megbuktatásakor is.

A mindezek ellenére létrejött Székely Hadosztály megalakulása sikertörténetnek tekinthető. Az érdekeit felismerő legénység és az emberfeletti munkát végző tisztek sikertörténetének.

Kolozsvártól Mátészalkáig

„A második hibaforrás, melyre reá szeretnék mutatni az, hogy az akkori Budapest lelki állapotát keresik az akkori Kolozsváron és Erdélyben és, hogy a budapesti sajtó akkori híreiből következtetnek a kolozsvári és erdélyi állapotokra. A lelkeknek az a bünnös irányzata, mely különösen a budapesti sajtó egy részében szólalt meg, odalent sohasem talált visszhangra. Már az összeomlás előtt sokat és sok helyen hangoztattam, hogy Magyarország legnagyobb betegsége Budapest. Azért igyekeztem minden erőmmel, lelkem legjavával azon, hogy Kolozsvár egy Budapestnél sokkal magyarabb, sokkal egészségesebb szellemi központjává legyen Erdélynek és általában a hazának; hogy Budapesttel szemben Kolozsvár legyen a magyar léleknek az, ami az orosz léleknek Pétervárral szemben Moszkva.” – írta 1920-ban Apáthy István.¹²⁰ Miben látta a legfontosabb különbségeket Apáthy István – aki már a háborút megelőző időkben is Erdély egyik legnevesebb tudományos, közéleti, politikai személyisége volt – Budapest és Kolozsvár között? Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a kincses városban a Galilei Kör nem tudott helyi szervezetet alapítani, az annak készülő Bolyai Kör megalapítását ő maga akadályozta meg. Szabadkőművesként leírta azt is, hogy a helyi Unio páholy a magyar gondolat, a nemzeti eszmék temploma volt, ahol az ott munkálkodók a fokozatos változások híveiként elutasították a forradalmi átalakulást. Legfontosabb feladatuknak olyan közélet megteremtését tekintették, amelynek résztvevői képesek – felülemelkedve az osztály, felekezeti és nemzetiségi különbségeken – a magyar nemzeti célok megvalósításáért együtt dolgozni. Apáthy ezzel mintegy elhatárolódott a galileisták szellemiségétől, páholyát pedig igyekezett kiemelni a szabadkőművességet általában ért vádak alól, amelyek a forradalomban, az összeomlásban nekik tulajdonított felelősséget hangsúlyozták.

Az Unio által megálmodott együttműködés jele volt, hogy már az október 17-én kiadott császári manifestum után, Bethlen István lakásán találkoztak Kolozsvár vezető politikai személyiségei – köztük Apáthy –, és megállapodtak abban a maximumban, ameddig a románok követelései kapcsán elmehetnek, megőrizve a magyar állam területi és politikai egységét, valamint közjogi, gazdasági és közművelődési intézményeinek sérthetetlenségét. Ennek szellemében tiltakozott Kolozsvár Törvényhatósági Bizottsága október végén tartott rendkívüli közgyűlésén egyhangúlag (a Munkapárt támogatásával) az ország megcsonkítása, a politikai egység megbontása ellen, ahogy egyetértettek az Ausztriával való kapcsolatok új alapokra helyezésében, a perszonálunióban. Nem emeltek szót a törvényes rend és a királyság intézménye ellen, követelték viszont a határok védelmét.

¹²⁰ APÁTHY, 1920. 149. p.

A kolozsvári törvényhatóság függetlenségi párti többsége már korábban is számtalan alkalommal hozott határozatot Erdély védelme érdekében. A többi pártot jellemezve, a függetlenségi Apáthy kiemelte, hogy a szociáldemokraták – kivéve elnökeiket, Kun Bélát, majd dr. Vincze Sándort – nem terjesztettek bolsevik eszméket, nemzeti ügyekben nacionalista álláspontot képviseltek, együttműködve a függetlenségi-ekkel. A radikálisokról hasonlóan vélekedett, kiemelve, hogy az összeomlás idején önfeláldozó magyaroknak bizonyultak.

A Magyar Nemzeti Tanács budapesti megalakulásának híre váratlanul érte a kolozsvári elitet, ahogy Kertész Jenő radikális politikus írta: *„Távol az események gyújtópontjától ezt a tényt mindenki forradalminak, sőt egyenesen veszélyesnek mondotta.”*¹²¹ Ennek ellenére a függetlenségi, szociáldemokrata és a radikális párt tagjaiból álló végrehajtó bizottság – amely más összetételben, a demokratikus reformok megvalósításáért küzdve már évekkel az összeomlás előtt megalakult – szocialista és radikális tagjai javaslatot tettek az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács megalakítására.

Apáthy a szervezet megalakulását elkerülhetetlen rossznak, az elnevezését kifejezetten szerencsétlennek tartotta. *„...még nagyobb bajnak kellett tartanom, ha az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnevezés által azt a látszatot keltjük, mintha Erdély különválását akarnák, amivel a különválást egészen más okokból akaró oláhok malmára hajtánák a vizet.”*¹²² E megfontolás jegyében kapta a szervezet a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Osztálya elnevezést.

Az elnök személyére a legalkalmasabb majdnem mindenki számára egyértelműen Apáthy István volt. Az elnökválasztáson csak Kertész Jenő fejezte ki aggályait Apáthy személyével kapcsolatban. Úgy ítélte meg, hogy *„...Apáthy neve vörös posztó a román-ság előtt s ha a Nemzeti Tanács történelmi szerepet óhajt játszani Erdélyben, akkor ez Apáthy vezérlete mellett kilátástalan... s amikor arra hivatkozott [Apáthy], hogy lelki-leg mily távol áll a nemzetiségek elnyomásától, megjegyeztem, hogy e kérdésben szabad-közművesi mivolta száraz elmélet csupán. Erre jelentette be azután Apáthy, hogy igen is tudják meg az urak: A nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozólag ő szerkesztette a Károlyi-féle 12 pontot.”*¹²³ Vélhetően ez a 12 pont a Magyar Nemzeti Tanács október 26-án közzétett Magyarország Népehez! című felhívása.

„Forradalom” is volt Kolozsváron néhány nappal a nemzeti tanács megalakulása után, amikor is hazafias dalokat éneklő, nemzeti szalagokat viselő menettel találkozott Kertész Jenő a bíróság előtt.¹²⁴ A pesti forradalom hírére fellelkesült, a dr. Vincze Sándor által vezetett tüntetők a katonai parancsnokság elé vonultak, ahol a román po-

litikai foglyok szabadon bocsátását követelték, Siegler altábornagy megtagadta kérésük teljesítését, ezután a menet az elé a kaszárnya elé vonult, ahol a foglyokat őrizték. Kertész így emlékezett: *„A kaszárnya kapuőrsége előírás szerint fegyverben állott, a trombitás az óriási zajban valamit tele tüdővel fújt. A tömegből ekkor elkiáltja magát valaki, hogy a kürtös tüzelésre trombitál. A felkavart indulat így indított azután rohamot a kaszárnya kapuja ellen. Csak később derült ki, hogy a kürtös a háború nagy lefúvását intonálta. A tömeg azonban ekkor már benyomult a kaszárnya udvarára s az annak mélyében fekvő katonai fogház kapuját ostromolta, melyet az őrség nem akart kinyitni. Amikor azután bezúzták az ablakokat, engedett az őrség, a kaput kinyitották s a román politikai foglyok leírhatatlan extázisban rohantak ki motyóikkal, egyenesen a vasúthoz.”*

Apáthy politikai nézetei kapcsán meg kell említeni, hogy a köztársaság kikiáltását helytelenítette, de állást nem foglalt ellene, annak ünnepélyes kihirdetésére azonban nem volt hajlandó Budapestre utazni. Még nagyobb hibának tekintette az országgyűlés „önfeloszlátását”. Mindkét eseményben a magyar állami jogfolytonosságon esett csorbát látta, illetve annak megszűnését, ahogy írta: *„...hogy a nemzetiségek ne tekintessék az okt. 31. utáni állapotot olyan tabula rasának, melyre minden követelésüket, még a Magyar Birodalom földarabolását is fölírják.”*¹²⁵

Ugron Gábor korábbi javaslatára az 1918. december 6-i minisztertanácson a románok által követelt 26 vármegye polgári közigazgatásának élére állították Apáthy Istvánt, ő lett Kelet-Magyarország főkormánybiztosa. E minőségében a belgrádi fegyverszüneti szerződés végrehajtásával kapcsolatos feladatok álltak munkájának középpontjában. Kétségbeesetten próbálta a magyar érdekeket képviselni az antant francia tisztségviselői, tisztjei, illetve az Erdélyben megjelenő román királyi hadsereg, az erdélyi románság szervezeteinek képviselőivel szemben. Megfosztva a hatékony politizálás, érdekképviselés, önvédelem eszközeitől, hathatós kormányzati támogatás nélkül vívta reménytelen és eredménytelen harcát.

„A románok Ferdinánd király öfelsége rendeletére, a román nemzeti komité hívására hadseregünk átlépte a Kárpátokat. Testvéri szeretettel lépdelve Erdély földjén a román sereg a szent nemzeti és emberi jogok nevében jön, hogy teljes szabadságot biztosítson mindenkinek. Ezen gondolattól lelkesítve biztosítjuk a Tiszáig és a Dunáig terjedő román földnek minden lakosát nemzetiségi és vallási különbség nélkül, hogy megőrizzük mindenkinek életét és vagyonbiztonságát; ezennel felszólítjuk az egész lakosságot, hogy román védelem alatt folytassa rendes foglalkozását úgy, hogy a rendes élet a falvakban és a városokban zavart ne szenvedjen. Minden lakosnak megengedtetik polgári jogainak szabad gyakorlása, de ugyanakkor figyelmeztetünk mindenkit, hogy bármilyen rendzavarás kísérlete, erőszakosság vagy engedetlenség teljes szigorral fog büntetni.”

¹²¹ Lásd: KERTÉSZ, 1929.

¹²² APÁTHY, 1920. 154. p.

¹²³ Lásd: KERTÉSZ, 1929.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ APÁTHY, 1920. 148. p.

Így szólt a brassói csendőrkerület jelentése 1918. november 24-én a Csíkszépvízre bevonult román tábornok által kiadott proklamációról,¹²⁶ amelyben pontosan megfogalmazták a román nemzeti célt: Nagyrománia megvalósítását. A Tiszáig (nyugat) és a Dunáig (dél) terjedő „román földre” elindult tehát a jogegyenlőség, szabadság, élet- és vagyonbiztonság, a rend. Utóbbi valóban, hiszen a megszálló csapatok beérkeztével – természetes módon – javult a közbiztonság, megszűntek a fosztogatások, hiszen mindazt, amit korábban a lakosság nem tudott széthordani, azt a román hadsereg vette birtokba. A jogegyenlőség, polgári jogok, szabadság pedig olyan üres szavak, amelyek hangoztatása Erdély nem román nemzetiségű lakosainak megnyugtatót szolgált.

A románok rendkívül előnyös helyzetbe kerültek azzal, hogy a belgrádi fegyverszüneti szerződés felhatalmazta őket a korábban már említett erdélyi, bánáti területek megszállására. Elfoglalhatták a jórészt színmagyar Székelyföldet, leszakítva ezzel a magyar nemzet testéről ezt a nemzeti eszme iránt fogékony, a román terület-szerző törekvésekkel legkevésbé sem szimpatizáló, céljait ismerő, a magyar államhoz ragaszkodó, évszázados katonai hagyományokkal bíró magyar népcsoportot, a székelyeket.

A belpolitikai nehézségekkel sújtott, köztársasági mozgalommal küszködő, parasztlázadástól fenyegetett Román Királyságban nehezen ment a hadsereg megszerzése, a behívottak egy része nem vonult be, gyakoriak voltak a szökések. Erdélyben viszont az ottani románság a román királyi hadsereg személyi bázisát képezte, terjeszkedésükkel folyamatosan nőtt a hadkiegészítési területük. Az erdélyi románság többsége elkötelezett volt az „egyesülés”, Nagyrománia megteremtése ügyében. Mentálisan erős, a román nemzeti eszme által összetartott, a román bankok, mágnások, egyházak, intelligencia által támogatott legénység várta a regáti csapatokat. Az erdélyi román nemzetőrök, gárdák, légiók tisztjeit a Monarchia közös hadserege és a Magyar Királyi Honvédség „adta”, ahogy a fegyverzet és felszerelés jelentős részét is, a magyar kormány jóhiszemű – tapintatosan nevezzük így – közreműködésével. A regáti politika számára Nagyrománia megteremtése, az egyesülés egyszerre volt nemzeti cél és eszköz, hiszen a külpolitikai sikerek elterelhették a figyelmet a belső problémákról, megerősítették a királyság nem túl acélos legitimitását.

Mi állt ezzel szemben? Semmi – egyszerűsíthetnénk le a választ, és nem járnánk túlzottan messze az igazságtól. A verseny – ha volt – az elején eldőlt a kohéziót teremtő román nemzeti célokkal, koncentrált nemzeti erővel rendelkező, az új európai rendet kialakító nyugati hatalmak által támogatott román kormány javára. A magyar politikai, katonai vezetés értesült a román belpolitikai viszonyokról, a román hadsereg

helyzetéről, a megszállás természetéről és következményeiről. A Kolozsvári Magyar Katonai Kerületi Parancsnokság¹²⁷ Vezérkari Osztálya Hírszerző Csoportjának december 9-én kelt jelentésében a következőket olvashatjuk: „Romániában a parasztlázadás kitörését úgy látszik sikerült megakadályozni vagy legalább elodázní. A viszonyok most határozottabban rendezettebbek, mint november elején voltak. A leghatásosabb eszköz ennek elérésére Ferdinánd király proklamációja, amely mindenkinek 10 hold földet ígér.” Lejjebb: „Az erdélyi román megszálló csapatok rongyosan, éhesen érkeztek ide s az itteni kincstári készletekből és a nemzetőrök leszerelése és levetkőztetése folytán nyert anyagokból szerelik fel magukat. ... A román megszálló csapatok nem is a hátulról jövő erősítésekre, hanem inkább az erdélyi román nemzetőrökre támaszkodnak, amely nemzetőrség a kolozsvári Román Nemzeti Tanács elnökének Dr. Hatieganunak leplezetlen kijelentése szerint rendes hadsereggé alakul át, és mint ilyen szegődik a bevonuló román királyságbeli hadak mellé.”¹²⁸

Az Erdélyben fokozatosan előrenyomuló regáti hadsereg folyamatosan sorozta az 1896–98-ban született románokat és százsz szövetségeseiket. A Szilágycsehi járás főszolgabírája 1919. január 29-én a következő tartalmú utasítást adta ki körjegyzőinek: „A kolozsvári kerületi román újoncsozó parancsnokság megkeresése alapján felhívom, hogy a köri községei területén lakó vagy tartózkodó 1896., 1897., 1898. évi román és százsz nemzetiségű egyéneket tekintet nélkül arra, hogy eddig katonai szolgálatot teljesítettek-e vagy nem, szóval valamennyi ezen évfolyamban születettüket 1919. február 10. reggel 8 órára állíttassa elő Kolozsváron a Magyar utcai kaszárnyában működő fent jelzett parancsnoksághoz. Az előállítandók három napra elegendő élelemmel lássák el magukat, akik katonai egyenruhával rendelkeznek, azt vegyék fel magukra, úgyszintén vigyék magukkal a községben kiadott fegyvereket is.”¹²⁹

A román hadsereg feltöltése azonban nem csak Erdélyben folyt. A magyar hadügyminiszter bécsi megbízottjának jelentése¹³⁰ szerint a német-osztrák hadügyi államhivatalban lázas hadsereg-szervező tevékenységet fejtett ki a volt közös hadseregbe-li román tisztekből álló Román Nemzeti Tanács. A szervezet elnöke báró Boeriu vezérőrnagy, tagjai között Herbay Demeter alezredes, Serafin görög keleti tábori lelkész és más tisztek, akik a magyarországi románság Nemzeti Hadseregének megteremtésén fáradoztak. A létrehozandó haderő vezérkari főnökét is kiszemelték Domaschnian György vezérőrnagy, az osztrák–magyar 10. hadsereg volt vezérkari főnökének személyében. A bécsi román szervezet agitátorai a Németországból hazatérő hadifoglyokat

¹²⁷ A forrásban előforduló Kerületi Parancsnokság elnevezés nem az akkor érvényes és használatos Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság.

¹²⁸ HIL, I. 29. 1. a. Karhat. 1918. 3/2. 163. f.

¹²⁹ HIL, I. 29. 5. Osztály (a továbbiakban: 5. oszt.), 1919. 7/3–5. 112. f.

¹³⁰ HIL, I. 29. Katpol. 1918. 14/3. 550–551. f.

¹²⁶ HIL, I. 29. Karhat. 1918. 9/6. 898. f.

arra bízatták, hogy ne menjenek haza, hanem fogjanak fegyvert Erdélyben, jutalmul pedig azt ígérték, hogy a magyar alföldi nagybirtokokat közöttük osztják majd szét.

A Németországból hazatérő román foglyok kapcsán meg kell azt említenünk, hogy a szövetségesek budapesti katonai missziója február 19-én felhívta a magyar kormány figyelmét a meg nem szállt területeken történő gyors átszállításukra, hivatkozva a belgrádi fegyverszüneti szerződés III. pontjának második paragrafusára. Közölték a magyar kabinettel, az átszállítás ellen nem tiltakozhat, nem akadályozhatja azt. Az antant által megszabott útvonalon (Szob, Budapest, Szolnok, Arad, Zám, Brassó) és idő alatt (Szob–Zám: 36 óra) kellett teljesíteni a feladatot.

A magyar kormány válaszában kifejtette: „A katonai egyezmény szellemével pedig nem egyeztethető össze, hogy a magyar kormány arra kényszeríttessék, hogy a katonai egyezményt fegyveres erővel megsértő román királyi csapatoknak megerősödését előmozdítja az által, hogy Németországból jövő hadifoglyokat olyan területre [Erdélybe] szállítja, melyet a román királyi csapatok jogtalanul szálltak meg.”¹³¹

Pedig ez történt, amíg a székelyek – kevés sikerrel – toboroztak, addig a román hadifoglyok ezreit szerelték fel Brassóban, Nagyszebenben, és fordították őket nyugatra.

Eközben Kolozsváron tovább folyt a maroknyi székely kiképzése, felszerelése és fegyelmezése. Megjelenésük a kincses városban, illetve ottani elhelyezésük kerestézni látszott a román törekvéseket, Kolozsvár birtokbevételét. Lehallgatott telefonbeszélgetések útján értesült arról a kerületi parancsnokság, hogy a Román Nemzeti Tanács a Gyalui-havasok mőc¹³² lakosságát akarta felhasználni a város elfoglalására. A székelyek, a „székely csöcselék” – ahogy Hatieganu Emil táblabíró, a Román Nemzeti Tanács elnöke titulálta őket – visszatartó erőt jelentettek, féltek tőlük. Féltek, és ezért hangosan kiabáltak, székelyek okozta zűrzavarral, polgárháborúval fenyegetőztek, amelyekért a felelősséget jó előre az önkéntesekre, a magyar katonai vezetésre hárították. Szép csöndben pedig – mivel alkalmatlannak látták a szituációt – leállították a mőcök mozgolódását, Gyaluról jelentették Hatieganunak: „Vannak egy pár ezren és szándékuk Kolozsvárt hatalmukba keríteni. Jöjjenek-e és mikor? Hatieganu válasza: ne jöjjenek, mert nincs fegyver, amivel felszerelhetnék őket. Egyelőre meg kell nyugtatni őket, nehogy elrontsák az egész tervet!”¹³³ A mőcök visszahúzódásának másik oka egyetlen székely század volt, amelyet Gyaluba vezényeltek és ott szállásoltak el. Feladatuk a Hideg-Szamoson lévő, Kolozsvár energiaellátását biztosító erőmű védelme volt. A csíkszeredai Apponyi Lajos főhadnagy vezette alakulat nemcsak az áramfejlesztőt védte meg, hanem biztonságot jelentett a környék magyar lakosságának.

Ahogy a románok féltek a székelyektől, majdnem úgy a helybeli magyarság egy része is. Grandpierre Emil Kolozs vármegye és Kolozsvár kormánybiztosa kérte, hogy az Apponyi-féle századot vonják vissza Gyaluból, hiszen jelenlétük irritálja a románokat.¹³⁴ Jellemző magatartás volt ez a kisebbségben lévő, a polgárháború rémeit látó magyarság körében. A korabeli gondolkodást jól érzékelteti Kratochvil Károly 1919. január 26-án kelt parancsa, amelyben azon túl, hogy a román kokárdákat, feliratokat, zászlókat letépő, a román lakosságot kigúnyoló csapatrészeit nyugalomra intette, a „törvény teljes szigorával” kiszabott büntetéssel fenyegette, a következőket írta indoklásul: „Katonáimat a román lakosság szívesen kell, hogy lássa, nem erőszakkal, hanem szívvel, jó bánásmóddal, jó és nyugodt viselkedéssel kell hódítani. Had érezze a román lakosság, hogy jobbak, műveltebbek vagyunk, mint a román hadsereg katonái. Ha a román nép látja, hogy nem rablókkal, hódítókkal van dolga, akkor Erdély román lakossága kiábrándul abból, hogy a román hadseregben üdvöztető felszabadítóját lássa. Rajtatok múlik, hogy ezt a kedvező helyzetet kihasználjátok. Becsüljétek meg saját területünk hű román testvéreit.”¹³⁵

Értelmezhetnénk az idézett parancsot a helyzet totális félreértésének, azonban nem az, hiszen Kratochvil a majdan visszafoglalt területeken követendő magatartásra utalt. Kétségtelen tény, a parancs elvei tiszteletre méltóak, de képzeljük el az „impulzív” székelyek arcát, amikor ezt olvasták, hallották. Meg aztán, hol voltak a visszafoglalt területek? Élet- és cselekvőképes haderő sem volt, a magyar kormány tehetetlensége asszisztált a kezdetben kitapintható román katonai impotenciához, illetve az erdélyi románság rendkívüli szervezethez.

Ott, ahol rendezett, fegyelmezett magyar karhatalom jelent meg, a polgárháború veszélye nemhogy nem nőtt, de rend és nyugalom keletkezett. Kétségtelen tény, ingatag lábakon állt, hiszen nem a kultúr- és erkölcsi fölény belátásán, hanem az erőn alapult, de működött, működhett volna. Egy század jelenléte megfékezte, de legalább meggondolásra késztette a Gyalui-havasok „harcias” lakosságát. A Hideg-Szamoson létesített áramfejlesztő esetén túl említhetjük az apahidai példát. December 12-én az ottani vasútállomást és az azt védő őrséget a helybeli románság eredménytelenül megtámadta, hiszen az ott szolgálók visszaverték őket. Szamosfalván már egy hadnagy által vezetett, volt katonákból álló csoport tette ugyanezt. A vasúti őrség fegyvereit, lőszereit elvették, majd lövöldözni kezdtek az állomásra. A Kolozsvárról kivezényelt székelyek néhány puskalövés után a rendet helyreállították, ahogy a forrás írja: „A fegyverek megkerültek.”¹³⁶

¹³¹ MÁV Központi Irrattára (a továbbiakban: MÁV KI.), Naplószerű feljegyzések az I. világháború végén a MÁV-nál előállott nehézségekről, 1919. február–március (a továbbiakban: Napló, 1919. III–IV.).

¹³² Az Erdélyi-érchegységben és a Bihar-hegységben élő román népcsoport.

¹³³ HIL, I. 29. Katpol. 1918. 14/4. 207. f.

¹³⁴ ZÁGONI, 1943. 55. p.

¹³⁵ HIL, II. 891. 1919. 48/27–34. 729. f.

¹³⁶ HIL, I. 29. Karhat. 1918. 10/3. 412. f.

Kolozsváron a legnagyobb incidens a helyi Román Nemzeti Tanács székházánál az Economul Banknál történt, amelynek igazgatója Francu Ámos volt a tanács első elnöke, és amely bank már a háború alatt is a román nemzeti mozgalom kolozsvári központja volt. December elején elterjedt a városban a hír – a forrás a Marosvásárhelyen állomásozó román csapatok parancsnoka volt –, hogy a románok át fogják lépni a demarkációs vonalat, Kolozsvárt is megszállják. A hírre a bank körül, amelyre román nemzeti zászlót tűztek ki, elkezdett a város lakossága gyülekezni, félő volt, hogy megtámadják azt. A kerületi parancsnokság a nemzeti tanács székhelyét őrző román nemzetőrök mellé székely önkénteseket rendelt ki annak védelmére. Nézeteltérés támadt azonban a két csoport között, székely tisztek mentették meg a helyzetet, közbelépésüknek köszönhetően a székház érintetlen maradt. Nem dördült el fegyver, nem voltak halottak és sebesültek, de ez az incidens is jó okot szolgáltatott a kolozsvári románoknak, hogy fenyegetettségükre, veszélyeztetettségükre hivatkozva szemrehányást tegyenek a magyar hatóságoknak, és minden létező fórumon külső segítséget kérjenek.¹³⁷

Bármennyire is törekedett Erdély politikai és katonai vezetése az ilyen jellegű sűrűlódások elkerülésére, nem sikerült, nem sikerülhetett. Ha nem a kétségbeesett magyar karhatalom, vagy a városi lakosság tagjai provokálták a románokat, akkor ők teremtetek olyan helyzetet, amelyben az áldozat szerepében tetszelegthettek. Mindezek ellenére, a néhány hét alatt, amíg a székely önkéntesek Kolozsváron voltak, egyetlen komoly atrocitás sem fordult elő.

A gyalui és az Economulnál történt esetek után a hadügy utasítást adott ki a székely önkéntesekkel kapcsolatos magatartásra, eljárásra vonatkozóan. Veszélyt láttak a székely önkéntesek kolozsvári jelenlétében, feltételezve, hogy a románok azt kihasználva oda rendelik a mócokat, és a két csoport közötti esetleges összecsapások jogalapot teremthetnek a román királyi haderő rendteremtés címén történő behívására. Javasolták ezért, hogy a Fellegvárban összegyűlt székelyek közül csak azokat hagyják vissza, akik a rend fenntartására szükségesek, az izgága, ingerült elemeket pedig a póttesteikhez vonultassák be. Nem tartották volna szerencsésnek az összes önkéntes kivonását, hiszen akkor a kolozsvári románok a mócok segítségével magukhoz ragadták volna a hatalmat a városban, amint írták: „*ami ép oly kevésbé kíváncsú, mint a román királyi hadsereg részeinek Kolozsvárra való bevonulása.*”¹³⁸ Nem tudjuk, vajon megkezdték-e a túlzottan impulzív székelyek póttestükhöz történő irányítását, a Kolozsvárról való teljes kivonulásuk akkor (december közepén) még nem történt meg, de már csak néhány nap volt hátra.

A románok már december 2-án átlépték a „belgrádi” demarkációs vonalat, 16-án Vix ezredes a magyar kormánynak is tudtára adta, hogy az antant engedélyezte ezt, illetve egyes stratégiai pontok (Máramarossziget, Dés, Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár stb.) megszállását. December 16-án, Kratochvil arról értesítette a demarkációs vonalon álló csapatait, hogy azt szükség esetén fegyverrel is tartani kell. Két nap múlva ezzel ellentétes parancs érkezett, a vérontás elkerülése okán a kormány megtiltotta a harc felvételét, a fegyverhasználatot. A demarkációs vonalhoz érkező Fényes László (a nemzetőrség kormánybiztosa), Apáthy István, Kratochvil Károly ezredes, a 38. hadosztály más vezető tisztjei úgy értékelték a helyzetet, hogy a csapatokat vissza kell vonni a megszállásra kijelölt városok mögé. Véleményük szerint az alakulatok létszáma, felfegyverzettsége, fegyelmi helyzete nem tette lehetővé az eredményes ellenállást.

A hadügyminiszter december 18-i rendelkezése szerint a magyar fegyveres erők egy része a románok által megszállt területeken maradhatott. Esetleges lefegyverzésük ellen az antantnál óvást emelhettek, ha az mégis megtörtént volna, akkor a lefegyverzés idejéről, az átadott fegyverek minőségéről és mennyiségéről jegyzőkönyvet kellett felvenni. Ennek a rendeletnek a végrehajtása a csekély magyar haderő teljes kivéreztetését jelentette volna. Erdély polgári és katonai vezetői erre nem voltak hajlandóak.

Kratochvil parancsot adott arra, hogy a 21. ezred Kolozsvártól nyugatra vonulva a nagyváradi vasútvonalat biztosítsa. A 32. dési ezredet Zsibóra, a székely huszár századot Tasnádra vonták vissza. A Fellegvárban elhelyezett székely zászlóaljokat – további feltöltése és felszerelés okán – tartalékként Nagyváradra, majd Szatmárnémetibe szállították.

A kis létszámú és gyakran fegyelmetlen magyar legénység kétségbe esve vette tudomásul a harc nélküli visszavonulást és Kolozsvár kiürítésének tényét. Voltak, akik már ekkor teljesen reménytelennek látták a helyzetet, mint például a 21. ezred legénységének egy része, akik kérték, hogy családjaik védelmére engedjék őket vissza Csík megyébe. Lefegyverzésük megtörtént és útjukra bocsátották őket.

A Fellegvárban elhelyezett székely zászlóaljok maguk döntöttek sorsukról, Cseke Mihály főhadnagy így emlékezett erre: „*Nagy Pál ezredes délután összehívta a Kolozsváron lévő székely csapatokat. Feltárta a legénység előtt a helyzetet. »Válasszatok – mondta vagy itt maradunk úgy, hogy nem gördítünk akadályt az oláhok bejövetele elé, és akkor velük együtt kell itt lennünk, minden gyalázatot el kell majd tűrnünk, míg lefegyvereznek majd vagy ellenállunk és ha kell mind egy szálig elhullunk vagy visszamegyünk, tovább folytatjuk a munkát, a szervezkedést, s ha majd erősek leszünk, kiverjük őket. Döntsetek, én veletek fogok tartani, s ha kell veletek együtt halok meg a hazáért.*» Kevesen voltunk, szervezetlenül, fegyver és muníció nélkül; tudta ezt a legénység is.

¹³⁷ HIL, I. 29. Katpol. 1918. 14/4. 169. f.

¹³⁸ Uo. 206., 209. f.

*Egyhangúlag döntöttek: »menjünk vissza, készüljünk a harcra.«*¹³⁹ December 22-én a székelyek elhagyták Kolozsvárt. Az első zászlóalj baj nélkül bevagonírozott, elutazásuk híre azonban a polgári lakosság körében óriási izgalmat, zavart okozott. Tüntető csoportok járták be a várost és annak védelmére szólították fel a lakosságot, valamint a még ott lévő másik zászlóaljat. A már elszállított alakulat visszahozatalát követelték Nagy Pál ezredestől, aki azt megtagadta. Erre egy mozdonnyal megpróbáltak utánuk menni, ezt a vasutasoknak sikerült megakadályozniuk. Az állomásról éjfél körül oszlott el a tömeg, akkor tudták a második zászlóaljat elindítani. Az elkeseredett, ekkor már részeg legénység lőtt útközben mindenre, ami mozgott.

A magyar közigazgatás és a katonai parancsnokság Kolozsváron maradt. Rövid idő után azonban a románok Apáthyt letartóztatták, Kratochvil pedig előbb Bánffyhunyadra, majd Nagyváradra, később Debrecenbe tette át székhelyét, ott működött a fegyverletételig az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság. A székely önkéntesek Szatmárnémetibe kerültek, bár – a várható gyors román előrenyomulásától tartva – felmerült, hogy Nyíregyháza legyen a személygyűjtő állomás és elhelyezési körletük.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a románok nemcsak a kijelölt stratégiai fontos pontokat, hanem a demarkációs vonal és az érintett városok közötti területet is megszállják. Január elején jött létre az ún. Apáthy–Berthelot-féle egyezmény, amely értelmében az elfoglalt stratégiai pontoktól nyugatra egy 15 km széles semleges zónát hoztak létre. A románok ezt nem tartották magukra nézve kötelezőnek, 1919. január elején Zsibó irányába átlépték a semleges zónát, majd birtokba vették Zilahot is. Kratochvil ezzel egyidőben olyan jelentéseket kapott, hogy a románok az ortodox karácsonyt Nagyváradon akarják megünnepelni. Egyrészt a Zsibó–Zilah vonal mentén keletről, másrészt Aradon keresztül délről készültek elfoglalni a várost.

Január végén a katonai kerületi parancsnokság rendelkezett¹⁴⁰ a fegyveres ellenállás megszervezéséről. Az intézkedés bevezetésében – a belgrádi fegyverszüneti előírásoknak megfelelően – elfogadta a további stratégiai pontok megszállásának lehetőségét (Nagyváradot és Szatmárnémetit említette példaként), de feltételekhez kötötte azt. Egyrészt a románoknak jelezniük kellett előre ebbéli szándékukat, másrészt javaslatot kellett tenniük a végrehajtás módjára vonatkozóan, közölve a megszálló csapatok létszámát. A rendelkezés szerint a saját csapatok helyben maradtak volna, a bejelentés nélküli, a fenti feltételeket nem teljesítő akciókat fegyveresen kellett megakadályozniuk.

Az antant által december 16-án szentesített román eljárás, amelynek során nemcsak a stratégiai pontokként megjelölt városokat, hanem a közöttük elterülő területeket

is megszállták, készítette cselekvésre a kerület parancsnokságát. Ezzel egyidőben Kratochvil közölte csapataival, hogy a fegyveres ellenállást a Szeghalom–Sebes-Körös–Nagyvárad–Fekete- és Sebes-Körös vízválasztójától északra ő vezeti, szervezi. A Király-hágótól délre eső részek a Szegedi Katonai Kerületi Parancsnokságtól, a legészakibbak (Máramaros, Szatmár, Ugocsa) a kassaitól kerültek a már Debrecenben székelő erdélyi parancsnokság hatáskörébe. A Nagyvárad–Szeghalom–Tisza vonaltól északra fekvő alföldi területeket a hadügy a Székely Hadosztály hadkiegészítési területének nyilvánította.

A katonai ellenállás alapkoncepciója a folyóvölgyek közlekedési útvonalainak lezárása volt. Kratochvil a rendelkezésre álló erőket megfigyelő, biztosító és védelmi feladatok ellátása céljából két csoportra osztotta. A déli egységek Raics Károly ezredes parancsnoksága alatt álltak, feladatuk a Kolozsvár–Bánffyhunyad–Nagyvárad vonal lezárása volt. Ebben a rendelkezésben még nem találjuk nyomát annak, hogy az említett vonaltól még délebbre eső területek védelméről is gondoskodtak volna. Később azonban az ún. Verbőczy-zászlóalj tizenhárom századát a Fekete- és Sebes-Körös vízválasztójától délebbre, a Fekete-Körös völgyébe, Belényes, Vaskóh vidékére vezényelték. Az északi csoport parancsnokságát Kratochvil ezredes helyettese, Nagy Pál ezredes látta el, feladatuk a Zilah–Nagyléta, Zilah–Nagykároly, valamint a Szamos és a Felső-Tisza völgyének lezárása volt. A rendelkezés felhívta a figyelmet a csoportok közötti állandó érintkezés fenntartására, erősebb tartalékok képzésére, a tüzéség mielőbbi harcász állapotba helyezésére, a csoportok megfelelő anyagi ellátására.

A zavaros időkre és viszonyokra jellemző módon, a fegyveres ellenállás megszervezésére vonatkozó intézkedések előtt megjelent egy olyan parancs, amely a Csucsán lévő 21. ezred Hajdúböszörménybe való visszavonásáról rendelkezett. Ezt azonban sem a legénység, sem a tisztikar nem volt hajlandó végrehajtani,¹⁴¹ nem akarták feladni az Erdélybe való visszajutás kulcsát, a Király-hágót. A Kubay Lajos ezredes, ezredparancsnok, Hevessy Zoltán és Stirnovich Jenő alezredek, valamint Plepár Ferenc őrnagy zászlóaljparancsnokok által vezetett alakulatot december 19-én szállították Bánffyhunyadra, az ezredtörzs és az I. zászlóalj ott, a II. Egeresen, a III. Csucsra, Király-hágó, Barátka térségében került elhelyezésre. Január 12-én a románok megtámadták Egerest, amelyet a Plepár őrnagy vezette II. zászlóalj egy darabig tartott, majd parancsra visszavonult, az ezredtörzs pedig az I. zászlóaljjal Bánffyhunyadról Barátkára tette át állomáshelyét. Az ezred élei ezután az eredeti állapottól nyugatabbra, Körösfeketetónál álltak, majd kisebb harcok árán megszállták Csucsát.

Kubay január 12-én elrendelte a Kolozsvár felé történő előnyomulást. A támadás az ezredparancsnokság önálló döntése volt, amelyről tájékoztatták a Hadosztály ve-

¹³⁹ VeML, XIV. 10. 3/1. 167.

¹⁴⁰ HIL, II. 891. 48/27–34. 733–766. f.

¹⁴¹ VeML, XIV. 10. 3/2. 196.

ügybe küldött jelentését: „Parancsnokságom alá rendelt 3 székely század részére legsürgősebben szükség volna 150 db köpeny, 450 fehérnemű, 300 bakancs vagy csizma, 300 db zubbony, 5 láda kézigránát, 15 láda lőszer. Ennek indoklására felhozom, hogy olyan erők támogatása lenne ez, melyek nem csak zsoldért, ruháért, bakancsért és szabadságért [sic!] teljesítenek szolgálatot, hanem a kötelességet is ismerik. A székely századok ilyenek, támogatásuk már nem csak fontos, de létérdek.”¹⁴³

Salgótarjánban a rendet az iglói géppuskás tanfolyam tagjai teremtték meg, miután – a székelyek beérkezése előtt – a városban rabló, fosztogató, mintegy 2000 főből álló csoportot megfékeztek. Nem volt ez egyszerű feladat, hiszen gyalogsági és géppuska tűzzel fogadták őket, mégis 46 emberrel, 15 perc alatt szétkergették azokat. A rendfenntartásra kirendelt székelyek két százada már január 9-én elhagyta a várost és Fülek–Szécsény térségébe, a demarkációs vonalra indult, ahol csak egy fél század állomásozott két géppuskával. A székelyek, a 29. ezred hasonlóan kiváló „kunjaival” Litkénél és Szécsénynél megtámadták a cseheket, a helybéli bátor és harcias lakosság támogatásával mindenütt az Ipolyon túlra zavarták őket.

Eredményes tevékenységük közben problémák is akadtak. A salgótarjáni karhatalmi parancsnok korábban idézett jelentéséből kitűnt, hogy a felszerelésük erősen hiányos lehetett. Ezt erősíti meg a zászlóalj parancsnokságának a hadügyhöz küldött jelentése is, amelyben fehérneműt kértek.¹⁴⁴ A nyolc hete otthonról eltávozott legénységnek egy rend fehérneműje volt, ami miatt eltetvesedtek. Így állt egy hadrafogható, harcértékkel bíró zászlóalj ellátása 1919 januárjában. A Nógrádba vezényelt zászlóalj február 14-én érkezett vissza Szatmárnémetibe.

A január végén, február elején rögzült erdélyi frontvonalon április 16-ig nagyjából csend volt, amit kisebb-nagyobb összetűzések törtek csak meg, amelyek döntően nem befolyásolták a kialakult helyzetet. Leginkább a hetek, hónapok óta erősítésre, megfelelő felszerelésre és a románok megtámadására váró türelmetlen legénység energiáit vezették le ezekkel a tisztek, illetve adott esetben a román próbálkozásokat torolták meg. A türelmetlenség eljutott arra a szintre, hogy a csapattisztek szervezkedést indítottak a románok puccsszerű megtámadása érdekében, kikényszerítve ezzel a parancsnokságtól a Hadosztály támadásának megindítását.¹⁴⁵ A mozgalmat Vén Zoltán főhadnagy vezette, aki novemberben a koslárdi raktárak védelmét ellátó különítmény parancsnoka volt, januárban pedig a salgótarjáni rendteremtésben, majd az Ipoly melletti csehek ellen vívott harcokban vett részt. A terv a megbeszélések stádiumán nem jutott túl, az idősebb parancsnokok ellenállásán kimúlt. Ahogy a székelyföldi toborzást, úgy a ro-

mánok parancs nélküli megtámadásával kapcsolatos elképzelést is székely tartalékos és tényleges tisztek találták ki, hiszen maguk is igen nehezen viselték a tétlenséget.

Bydeskuthy Sándor százados a IV/1. Székely Zászlóalj parancsnokának helyettese így írt az egyik feszültséget levezető támadásról: „Február hónapban, egészen március 1-ig jelentéktelen események, járőrharcok játszódtak le. Ezen tétlenség a zászlóalj harcra vágyó legénységének sehogy nem tetszett, úgy hogy állandóan jöttek a zászlóalj-parancsnoksághoz legénységi küldöttségek, akik jelentették, hogy vagy harcoljunk, vagy engedjük őket haza. A legénység hangulatát lecsillapítani másként, mint egy támadást kezdeni nem lehetett. A zászlóalj-parancsnokság március 1-jén éjjel négy órakor egy rajtaütésszerű támadást hajtott végre Nagysikárlóra az Ilobára előretolt századdal. A támadáshoz a terv a következő volt: egy puskás század az éj leple alatt a Szamos mentén a füzesben előrekuészva a Nagysikárló nyugati szegélyén lévő ellenséges tábori őrsön rajta üt, elfoglalja a vasúti állomást és a faluban lévő oláhok szállását. Egy szakasz (Gálffy hadnagy) február 28-án este azon parancssal lett Ilobabányán, Misztbányán át az erdőn előretolva, hogy Misztótfalunál az úton az ellenség visszavonulását vágja el, és az esetleg Nagybánya felől jövő ellenséges tartalékokat tartóztassa fel. A támadás meg is indult igen szép lendülettel, azonban a rajtaütés nem sikerült, mert a tüzerűteg – talán félt, hogy a dicsőségből kimarad – s idő előtt 3–4 lövést adott le Nagysikárlóra, amely a románokat felriasztotta. A falu így elfoglaltatott, de a helyszínre sietett Bydeskuthy százados parancsára kiűritetett, mert Monostor felől átkarolásra egy román oszlop útban volt. Eredmény: 7 oláh halott és 5 fogoly. Saját részről: 1 halott, 2 sebesült.”¹⁴⁶

Az Apáthy–Berthelot egyezményben meghatározott, megszállt stratégiai pontoktól nyugati irányban létrehozott 15 km széles semleges övezetet a románok már január elején átlépték, egyrészt Bánfyhunyad–Csucsra, másrészt Zsibó–Zilah irányába. Zsibót ellenállás nélkül vették birtokba, Zilah kapcsán megegyezést kötöttek az ott állomásozó 24. ezreddel a város átadására vonatkozóan. A 24. ezred nem saját hatáskörében döntött Zilah átadásáról, hanem felsőbb utasításra. Az ezred parancsnokságának az volt a szándéka, hogy az alakulatot teljes fegyverzetével, felszerelésével vezesse ki a városból. Ennek érdekében egy gyalogszázadot és két géppuskás szakaszt vezényelt a cigányi vasúti elágazáshoz Székely Miklós főhadnagy és Eröss Sándor tartalékos zászlós parancsnoksága alatt.¹⁴⁷ Feladatuk az volt, hogy az ezred kivonulásáig tartóztassák fel a románokat. Ennek megfelelően, amikor a megszállókat szállító vonat idő előtt megközelítette a várost és a géppuskák tűzvonalába ért, megkezdtek a tüzelést, majd a gyalogszázad megrohamozta és elfoglalta. A románok nagy részét felszereléssel együtt foglyul ejtették, majd az erősítésként beérkező csapatokat is

¹⁴³ HIL, I. 29. Karhat. 1919. 10/7. 927. f.

¹⁴⁴ HIL, I. 29. Karhat. 1919. 10/8. 982. f.

¹⁴⁵ VeML, XIV. 10. 3/2. 180.

¹⁴⁶ VeML, XIV. 10. 3/1. 166.

¹⁴⁷ Uo. 176.

visszaverték. Zsibó felől újabb támadó alakulatok érkeztek, amelyeket a Gaáli Ernő őrnagy vezetett zászlóalj segítségével sikerült visszautasítaniuk, eközben a 24. ezred a városból visszavonult.

Január 14-én hagyta el Zilahot a Gyurotsik Mihály parancsnoksága alatt álló Szilágy Vármegyei Magyar Nemzetőrség is, kb. 50 fő. Szilágysomlyóra mentek, ahol 50 tasnádi és somlyói nemzetőr csatlakozott hozzájuk. Ezután Debrecenbe utaztak, ahol a Hadosztálytól azt a parancsot kapták, hogy vonuljanak Szilágynagyfaluba. Ott a század 10 nap alatt zászlóaljja bővült, hiszen újabb somlyói és 80 fő krasznai nemzetőr is bevonult, de más megszállt területekről is folyamatosan érkeztek a menekültek.¹⁴⁸ A 350 fős zászlóalj 3 gyalog- és egy géppuskás századból állt, Zilahtól nyugatra helyezkedett el. Februárban a legénység között elterjedtek a Zilahon állomásozó románok rekvirálásairól, fosztogatásairól, erőszakoskodásairól szóló – gyakran megalapozott – hírek. A zászlóaljparancsnokuktól a város megtámadását, visszavételét követték, hiszen sok tisztnek, a legénységi állománynak a családja ott maradt, elszennvedői voltak a románok kegyetlenkedéseinek.

Gyurotsik őrnagy – a Hadosztály értesítése nélkül – február 22-én megindította a támadást.¹⁴⁹ A kitűzött cél, Zilah visszafoglalása mellett, Zsibó és a Meszes-hegység gerincének birtokbavétele volt. A támadás megindulása után a parancsnok elvesztette kapcsolatát a harcoló egységekkel, így csak 23-án hajnalban észlelte a részsikert, amikor a zilahi református templom tornyán meglátta a magyar zászlót. Éjszaka a táncmulatságot tartó románok a támadás hírére elmenekültek, az állomáson álló szerelvényük is a magyarok kezére került. A város birtokbavétele mellett a kitűzött célokat (Zsibó, Meszes) az akció nem érte el, hiszen arra a csapatok kísérletet sem tettek. A polgári lakosság szívesen fogadta őket, csapraverték a hordókat, ittak, mulattak, ünnepeltek a felszabadított Zilahon. Ezzel újra megpecsételődött a város sorsa. A Meszes-gerincet birtokló románok tüzérséggel kezdték löni azt, és 25-én már újra ők állomásoztak ott, a nyugat felé vezető utak pedig megteltek magyar polgári menekültekkel.¹⁵⁰ A zilahi akció miatt Gyurotsik Mihály ellen haditörvényszéki eljárás indult, felmentése után április 1-jén került vissza alakulatához.

Január végétől április közepéig többé-kevésbé nyugalom volt az erdélyi fronton. A Hadosztály parancsnoksága ezt az időt a csapatok feltöltésére, felszerelésére használta fel. A személyi kiegészítés több forrásból táplálkozott: a székely önkéntesek, az öt legfiatalabb korosztályból bevonultak, a megszállt területekről menekülők, az onnan kivont csendőrség és nemzetőrség. A Hadosztály hadkiegészítési területül a Tiszántúl

északi részét jelölték ki, a megszállt erdélyi területeket a kassai és a szegedi területek egy részével próbálták meg pótolni.

Sor került az érintett területek nemzetőrségeinek összevonására is. Miután a Kolozsvári Nemzetőr Kerületi Parancsnokság Nagyváradra tette át székhelyét, Fényes László a nemzetőrség kormánybiztosa az addig a Szegedi Nemzetőri Kerülethez tartozó Bihar és Arad vármegyei nemzetőrsegeket ahhoz csatolta.¹⁵¹ Az ily módon összevonott nemzetőri alakulatok a Hadosztály alárendeltségébe kerültek, ahogy az a Gyurotsik- és a Verbőczy-zászlóaljak esetében is történt.

Ezzel egyidőben megindult a toborzás is – két hónappal az önkéntes hadsereg létrehozásáról szóló rendelet megjelenése előtt – akkor, amikor a magas létszámviszonyokra hivatkozva általában a hadügy nem gyarapítani, hanem apasztani szándékozott a használhatatlan legénységet. A 21. ezred csucsa harcai kapcsán említésre került, hogy az 1899–1900-ban született évfolyamok leszerelésére vonatkozó rendelet a Hadosztály alakulatai közül csak a székely önkéntesek zászlóaljait – amelyek ekkor már Szatmárnémetiben voltak – nem érintette, ellenben a többi ezred létszáma érzékelhetően csökkent.

Kratochvil Károly ezredes január 21-én adta ki a toborzásra vonatkozó utasításait.¹⁵² A zászlóaljak egyenként toborzóbizottságot alakítottak, amelyek két tisztből, három-négy altisztből és hat-nyolc katonából álltak, akiknek tökéletesen megbízható, erre a célra kiválogatott embereknek kellett lenniük. Az egyes ezredek részére meghatározták a toborzási körleteket. Általában 42 éves korig mindenkit felvehettek, ha kötelezte magát, hogy a békekötés után egy hónapig szolgál, előjáróik parancsait követi és nem csak ott hajlandó szolgálatot teljesíteni, ahol besorozták. Ha volt egyenruhájuk, akkor abban, lehetőleg fegyverrel kellett bevonulniuk. A tervek szerint az új önkéntesekből járasonként, megyénként szerveződő szakaszokat, századokat, zászlóaljakat kívántak felállítani. A toborzóbizottságoknak meg kellett rostálniuk a jelentkezőket, nehogy olyan elemek jussanak be, akik a nehezen elért fegyelmet megbontják.

Az intézkedés rövid bevezetője, amelyben a toborzás célját meghatározták, indokolták, rendkívül tanulságos. Érdemes rá egy pillantást vetni, a szövegen több helyen javításokat eszközöltek, kihúztak részeket, amelyeket az idézetben zárójelben közlünk: „A Székely Hadosztály létszámának emelésére elrendelem a toborzást. (Mint cél legyen szem előtt, hogy minél több embert nyerjünk meg annak az eszmének, hogy Erdélynek Magyarországhoz tartozónak kell maradnia s ezen cél elérésére szükséges fegyelmezett fegyveres erő rendelkezésre kell álljon.) Mindenütt a leghatározottabban hangsúlyozandó, hogy ezen toborzásnak egyedüli célja egy erős Hadosztály megszerve-

¹⁴⁸ Lásd: GYUROTSIK [1919-ben még Gyurotsik], 1926.

¹⁴⁹ VeML, XIV. 10. 3/2. 183.

¹⁵⁰ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 51. sz. 1919. II. 28.

¹⁵¹ HIL, I. 29. Katpol. 1919. 16/8. 432. f

¹⁵² VeML, XIV. 10. 1/1. 10.

6. Toborzott hajdúszoboszlói és kabai újoncok

zése (Erdély megmentése), mindenféle más cél, vagy gondolat, vagy éppen kormányellenes szándék messze áll.” Úgy tűnik, a toborzással kapcsolatos utasítás megfogalmazói úgy látták, hogy Erdély megmentésének gondolata nem lesz majd túl vonzó, esetleg tekintettel voltak a politika egyre internacionálisabbá váló világára. Akár így, akár úgy, a toborzások nem hoztak áttörést.

Az Alföld lakossága apátiával figyelte az eseményeket, a toborzás a passzív lakosság körében nem volt túl eredményes. Hosszasan citálhatnánk az előbbi megállapítást igazoló forrásokat, de lássunk csak kettőt! Gyurócsik Mihály már idézett könyvében írja: „A toborzás [Szilágy]Nagyfaluban és környékén igen gyenge eredménnyel járt. A magyar nem akart katonáskodni. Azt mondták, elég volt nekik a katonáskodásból. De ha mégis muszáj katonáskodni, akkor rendelje el a kormány az általános bevonulást és sorozást, hogy mindenki, aki arra való, vonuljon be katonai szolgálatra. Akkor ők is be fognak vonulni. De csak úgy szívességből nem hajlandók... A magyar azt mondta: „Mindenki védje a saját portáját, majd megmutatom én a rusnya oláhjának, csak ide merjen jönni. És jött az oláh és a magyar nem mutatott semmit...”¹⁵³

Gyurócsik január végén, február elején toboroztak, a következő idézet az április 16-i román támadás után, a visszavonuló Verbőczy-zászlóalj egyik szakaszvezető-

jétől, szőkefalvi Muzsnay Zoltántól való: „Még a világháború alatt sem volt olyan szomorú húsvétunk... Elkeseredésünket még fokozta az a letargia, amivel az érintett közösségekben találkoztunk. A férfiaknak fegyvert, ruhát kínáltunk, hogy álljanak közénk fel-tartóztatni az oláhokat, ne nézzék tétlenül legalább az Alföld megcsúfolását... felhívásunknak alig volt foganatja. 1–2 jobb érzésű, tettekben is magyar ember... [a többiek] azt felelték, „Ha ide mernek jönni, megvédjük mi a saját falunkat...” Az eredmény megmutatta mennyire sikerült az nekik... Mi pedig jártuk tovább a kálváriát...”¹⁵⁴

Kivételnek számított, hogy a Hajdúságban sikerült felállítani a 39. dandárt (3. és 39. ezredek). A Hadosztály parancsnokságának toborzó munkáját segítette a Debrecenben működő Székely Nemzeti Tanács.

A korabeli hangulatot jól érzékeltetik a Debreczeni Újság cikkei. Január 30-án a következőket írták: „Elvesztettük fegyvereinket, elvesztettük nemzeti érzelmünket, elvesztettük életösztönünket, sőt, elvesztettük még hangunkat, az élni vágyás hangját is. ... Tűrtük ezt, mintegy dermesztő álomba merülten, mint aki álmában veszélybe jut, de tagjai megtagadják a szolgálatot és felkiáltani nem képes. De az álom, egy varázstsütsére megszűnt! Keleti testvéreinknek lelkes agitációja és néhány pár székely katona hősie el-lenállása visszaadta hangunkat, visszaadta életkedvünket, visszaadta reménységünket. ... Bocskai hadi népe! Most tétovázni, téli álmodni nem szabad, ajtótokon kopogtat az ellenség és hív erdélyi testvéreink jelszava.”¹⁵⁵

A sikeres toborzás alapja az a tény volt, hogy a helyi ezredek keretei az összeomlást és a forradalmat is túléltek, és január végén, február elején fel lehetett tölteni legénységgel. A sajtóból jól nyomon követhető ez a folyamat. Bő egy héttel Kratochvil Debrecenbe érkezése után a Debreczeni Újság már arról számolt be, hogy az említett ezredek részei a demarkációs vonal védelmére indulnak.¹⁵⁶ Január 29-én valóban bevagonírozták a 3. ezred egy zászlóalját, amely négy, gépfegyverekkel ellátott tábori századból állt. Sapkájukon – a Székely Hadosztályhoz hasonlóan – szalagot viseltek, amelyen az „Erdélyért” felirat állt. A Molnár József őrnagy által vezetett alakulat Csucsára került, ahol tábori őrsi szolgálatot látott el.

Február 7-én zászlóavatási ünnepség volt Debrecenben. A város nőegyletei által készített zászlót Fráter Erzsébet adta át a 39. ezrednek, a politikai viszonyoknak megfelelően a szervezett munkásnők egy vörös lobogót adományoztak a harminckilenceknek. Az ünnepségen beszélt Vályi Nagy Frigyes ezredparancsnok, Handler Gyula kormánybiztos-főispán és Takács Gyula az ezred bizalmija is. A zászlóavatást toborzás követte, amely a sajtóhírek¹⁵⁷ szerint szép eredményt hozott. A délutáni órákban

¹⁵⁴ VeML, XIV. 10. 2/2. 94.

¹⁵⁵ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 26. sz. 1919. I. 30.

¹⁵⁶ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 18. sz. 1919. I. 21.

¹⁵⁷ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 34. sz. 1919. II. 8.

¹⁵³ Gyurócsik, 1926. 37–38. p.

az ezred elindult a Király-hágóhoz. Az ezredtörzsből és két zászlóaljból álló alakulatot 42 tiszt és 619 főnyi legénység alkotta. Az ezredtörzshöz egy telefonos szakasz, egy-egy műszaki és egy géppuskás század tartozott. Az első zászlóalj parancsnoka Liebich, később Bohner Zoltán őrnagy, a másodiké Hermann Géza őrnagy volt. A zászlóaljak egyenként három gyalog-, illetve egy géppuskás századból (századonként hat géppuska) és hat-hat kocsival rendelkező „vonatból” álltak.¹⁵⁸

Az ezred parancsnoksága a 21. ezredét váltotta föl Barátkán. Az I/39. zászlóalj a Körösfeketető–Király-hágó vonaltól délre fekvő magaslatokon és Jádremete községben került a huszonegyesek helyére. A II/39. pedig Csucsát és a községtől délkeletre lévő magaslatokat szállta meg. Az ezred pótzászlóalja – Lépes Győző őrnagy parancsnoksága alatt – Debrecenben maradt. Február 12-én az ezred parancsnoksága – a nagyváradi dandár csoport elöljárójának rendeletére – átvette a Király-hágó környékén állomásozó csapatok fölötti csoportparancsnokságot. Itt kell megemlítenünk, hogy a 3. (hajdúsági) és a 39. (debreceni) ezred csak hadászati tekintetben került a Székely Hadosztály alárendeltségébe, a Hadosztálytól független dandár csoportot szervezték. A 39. hadrendi számot kapta, és végső soron – ahogy az összes a demarkációs vonalon álló alakulat – Kratochvil ezredes parancsnoksága alatt állt egészen április elejéig. Azt, hogy a 3. és 39. ezredek nem voltak részei a Székely Hadosztálynak, mi sem bizonyítja jobban, minthogy a márciusban különítménnyé szervezett Hadosztály hadrendjében nem szerepeltek.¹⁵⁹

Még február első felében újabb zászlóalj érkezett Debrecenből a Király-hágóhoz, a 3. ezred II. zászlóalja. Nagyváradról egy fél zászlóaljnyi erő került Csucsára, amely azonban március elején fellázadt a tisztjei ellen. Az I/39. zászlóalj legénysége fegyverezte le a váradiakat, és küldte vissza őket a demarkációs vonalról. Január végének és február elejének eseményei, különös tekintettel a négy zászlóalj felfegyverzésére és hadrendbe állítására bizakodással tölthették el az Erdélyi Katonai Kerület parancsnokságát. A toborzás tekintetében bírták a kormány támogatását. Megnyerték ügyüknek, helyesebben a közös ügynek a Debrecenben állomásozó ezredek tisztjeit, a város intelligenciáját, a helyi sajtót, a jótékonyági egyesületeket, a lakosság egy részét. A „Mit keresnek itt a székelyek?” „Bennünket a románok nem érdekelnek.” „Ha majd itt lesznek, akkor mi kapával, kaszával kiverjük őket!” „Nekünk ehhez semmi közünk.” kijelentések disszonáns hangjait elnyomta a toborzók cigánymuzsikája, az állomásra vonuló alakulatok bakáinak katonanótája. Lobogtak az ezredek nemzeti színű zászlai, a sapkákon pedig a szalagok, amelyeken ez állt: „Erdélyért!”, ami nem üzent mást, mint az ország területének fegyveres védelmét. Biztató kezdet volt, de nemcsak

kezdet, hanem a vég is. A kormány ahelyett, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel támogatta volna a toborzást, megtiltotta azt. Majd csak március 29-én indult útnak Debrecenből egy újabb zászlóalj, immár a Vörös Hadsereg kötelékében. Április elején váltotta fel a már két hónapja a demarkációs vonalon szolgáló harminckilencesekeket.¹⁶⁰

Mi volt az oka annak, hogy a kormányzat leállította az eredményesen meginduló toborzást? Február elején a Budapesti Katonatanács és annak vezetője, Pogány József az „ellenforradalmiság” bélyegével címkézte fel a Hadosztályt és tisztikarát. Ellenforradalmi szervezkedésnek nyilvánította a toborzást. A hadügyminiszter, Böhm Vilmos is ugyanígy látta a helyzetet. Magához rendelte gr. Stomm Marcell vezérkari századost és Lukács Bélát, a Hadosztály tisztjeit. Utóbbi így emlékezett vissza: „...midőn Stomm századossal együtt engem magához rendelt, azzal fogadott, hogy *mink ellenforradalmárok vagyunk, és hogy Erdély visszafoglalása csak egy cégér arra, hogy csapatokat gyűjtsünk a rendszer megbuktatására.*”¹⁶¹ A katonatanács, a szociáldemokraták, Pogány és Böhm számára a Hadosztály ellenforradalmi volt, míg semmi jelét sem adta, illetve amíg megpróbált alkalmazkodni a politikai viszonyokhoz, változásokhoz. Szükségük lett volna arra akkor, amikor a Hadosztály vezetése – a kétségbeesett, reménytelennek látszó helyzet miatt – március legvégén, április elején ellenforradalmi szervezkedésbe kezdett.

Pogány beszédére az ezredek – köztük a 3. és a 39. – markáns választ adtak, legfontosabb elemeit a debreceni lapok is közzétették, amelyek a következők voltak:

- nem állnak az ellenforradalom szolgálatában,
- aki katonai rendet, fegyelmet akar, és meg akarja védeni a népköztársaság területi épségét, az nem ellenforradalmár,
- az esetleges ellenforradalom ellen fellépnek, a kormányba vetett bizalmuk töretlen,
- Pogány József tevékenységét károsnak minősítették, kinyilvánították a vele szemben érzett bizalmatlanságukat.¹⁶²

Az eredményes debreceni toborzásokat néhány héttel megelőzően a Tanácsköztársaság későbbi „legendás” hadvezetője, Sárói Szabó Tibor százados jár Debrecenben nyílt parancssal és azzal a feladattal, hogy a helyi alakulatok megszervezését elősegítse. A debreceni állomás-parancsnokság jelentése¹⁶³ szerint Sárói kioktatta a katonákat arra vonatkozóan, hogy a munkát a kaszárnyákban ezentúl polgári alkalmazottak fogják végezni. Sajnos a huszárszázados oktató, nevelő munkájának ezt az egyetlen elemét említi a forrás, biztosan sokkal gazdagabbak lennének, ha elképzeléseit,

¹⁶⁰ VeML, XIV. 10. 3/2. 206.

¹⁶¹ Uo. 200.

¹⁶² Debreceni Újság, XXIII. évf. 40. sz. 1919. II. 15.

¹⁶³ HIL, I. 29. Karhat. 1918. 10/5. 635. f.

¹⁵⁸ VeML, XIV. 10. 3/2. 206.

¹⁵⁹ VeML, XIV. 10. 1/2. 32.

érvrendszerét részletesebben citálták volna. Mindenesetre maga a szociáldemokrata Handler Gyula, kormánybiztos-főispán jelentette a hadügynek, hogy Sárói a rendet a laktanyában felbontotta. A kártékony bomlasztót – mivel kapott parancsával ellentétesen járt el – a hadügy visszarendelte.

Sáróinál azonban voltak a politikai életnek sokkal kártékonyabb szereplői, akik rendkívül hatásosan, csírájában fojtották el a hadsereg-szervezési kísérleteket, akadályozták a Székely Hadosztály eredményes működését. Közülük is kiemelkedik – a már többször felemlített – Pogány József elvtárs, aki nem egy laktanyában lazította fel a fegyelmet, hanem a legtöbben. A toborzások leállításában való „érdemeit” már felidéztek, de a fegyverzet, ellátás problémái kapcsán is meg kell emlékeznünk róla.

Jancsó Benedek írta le,¹⁶⁴ hogy Böhm Vilmos hadügyminiszterként tűzérési lövegeket utalt ki a Hadosztály részére, amelyek budapesti bevagonírozását Pogány nyomására a vasúti személyzet megtagadta, ezért azokat a Székely Nemzeti Tanács emberei rakták be. Szállítás közben azonban Pogány megbízottai az irányzékot leszerelték a lövegekről, gyakorlatilag használhatatlanná téve azokat.

1919. március 7-én Böhm Vilmos hadügyminiszter megküldött a katonatanácsok kormánybiztosságához egy eredetileg a hadügybe beérkezett jelentést, amelyben az anonim szerző egy informátorral folytatott beszélgetéséről, a tőle kapott információkról számolt be a várható román támadással kapcsolatban. Lejegyezte, hogy a román VI. hadtest Epure őrnagy vezette katonai hírszerző irodája és a dr. Stetiú Sándor volt katonaszökevény, ügyvédjelölt által vezetett sziguranca fiók felderítő és propaganda akciót kezdett a székelyek ellen. Tíz román nemzetiségű, volt osztrák–magyar tisztet dobtak át, akik egyrészt felmérték a Hadosztály erejét, másrészt Budapesten megpróbálták lejáratni a székelyeket. Voltak, akik székely jelvényt szerezve, székelyként szerepelve köztársaságellenes és antiszemita kijelentéseket, nyilatkozatokat tettek, mások más utakon jártak. „A többiek a katonatanáccsal kerestek összeköttetést, és már napokkal ezelőtt jelentették a kolozsvári központnak, hogy munkájuk annyira sikerült, hogy hiába lesz a hadügyminisztériumnak bármiféle rendelkezése, egész bizonyos, hogy a székely csapatok nem fognak sem tűzérési felszerelést, sem más irányú utánpótlást kapni.”¹⁶⁵

Talán – a Jancsó Benedek által leírt történet ismeretében – nem merész a feltételezés, miszerint a román ügynököknek valóban sikerült céljukat elérni. Ne feltételezzünk közös érdekeket (bár voltak), sem megvesztegetést (bár nem kizárható)! A legvalószínűbb, hogy megfélemlítéssel jutottak eredményre, esetleg a három elem kombinációjával.

Noha témánktól távolabb esik, de mégis idézzük egy másik bekezdését is a jelentésnek. Hogyan járt el a magyar rendőrség a Budapesten tevékenykedő román agitátorokkal és ügynökökkel kapcsolatban? „A rendőrség nem mer eljárni velük szemben azzal az indoklással, hogy egy esetben már megjárták ilyen ügyben, s minthogy a kormány támogatására, vagy legalább utólagos helyeslésére nem számíthatnak, nem akarják az ujjukat megegetni, és ha a kormánytól egyenes utasítást nem kapnak, nem avatkoznak be a román agitátorok munkájába.”

Így kerek a világ, így teljes a kép! Katonatanács és kormány akarva akaratlanul, közvetlenül és közvetve hagyta érvényre jutni a román érdekeket, konkrétan: a Székely Hadosztály felszerelésének hátráltatását, megakadályozását.

A fegyverzet és felszerelés problémája a Hadosztály megalakulásának első heteiben volt a legsúlyosabb. Ruházattal úgy-ahogy el tudták látni a legénységet a székelykocsárdi raktárból, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia 1. hadseregének készleteit tárolták. Mindaz, amit sikerült megóvni a fosztogatóktól, és amelynek elszállítására kapacitás állt rendelkezésre, a Hadosztályt gyarapította.

A fegyverzet beszerzése nagyobb nehézségeket okozott. A forrásokból tudjuk, hogy a székely önkéntesek, akiket szervezett formában hoztak ki a Székelyföldről, általában rendelkeztek fegyverrel. Később, a román megszállás után már nem vihették magukkal a leszerelés után megtartott eszközöket. Hírek és legendák terjedtek arról, hogy a Székelyföldön mennyi puskát, géppuskát, löveget ástak el, a bevonuló románok elől menekítve. Az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság igyekezett a harc térről később visszatérő alakulatok leszerelése során hozzájutni a szükséges fegyverzethez. Az egyik forrás a közös 63. gyalogezred volt, amely decemberben tért vissza a francia frontról. A teljes fegyverzetét azonban nem sikerült a parancsnokságnak megszereznie, mivel azok egy része a román nemzetiségű tisztek segédletével az ő nemzetőrségükhöz került.¹⁶⁶

Az Erdélyből kiszorított Hadosztály később úgy szerzett fegyvert, ahogy tudott. Miután a kormányzat nem gondoskodott megfelelő felszerelésről, a kezdeményező készség, az öntevékenység, az önellátás került előtérbe. Lopniuk kellett, vagonokat és raktárakat törtek fel, hogy fegyverhez jussanak, cigarettáért vásároltak tűzérési lőszert, gondoskodtak magukról, ahogy tudtak. Nem választották, nem keresték az alternatív megoldásokat, ez jutott nekik. December 8-án Kolozsvárról táviratot küldtek a hadügybe, amelyben 4000 db puskát, 2 000 000 élestöltényt, 77 géppuskát, azokhoz egyenként 10 000 db hevederezett töltényt igényeltek.¹⁶⁷ A Magyar Központi Fegyverraktár az igényeket nem tudta kielégíteni, a Hadosztálynak kiutalt

¹⁶⁴ JANCÓS, 2004. 457–458. p.

¹⁶⁵ HIL, 5. oszt. 1919. 7/3–5. 137. f.

¹⁶⁶ VeML, XIV. 10. 2/1. 79.

¹⁶⁷ HIL, I. 29. 14. osztály (a továbbiakban: 14. o.), 1918. 23/5. 177–178. f.

800 ismétlődő puskát (szuronnyal, hüvellyel), 100 000 db 93. mintájú élestöltényt, 10 géppuskát, 30 darab 250-es hevedert.

A kezdeti nehézségek után, március elejétől lényegesen javult a helyzet, a Hadosztály elnyerte a szociáldemokrata hadügyminiszter Böhm Vilmos jóindulatú támogatását, amely ellensúlyozta Pogány kártékonyságát. Friedrich István, Nagy Vilmos, a Székely Nemzeti Tanács tagjai mellett megjelentek olyan támogatók, mint pl. Handler Gyula Hajdú vármegye és Debrecen szociáldemokrata kormánybiztos-főispánja, aki tüzérségi anyaghoz juttatta a székelyeket. A tüzérség március végére kb. 115 löveggel rendelkezett, a hadrendben előírt mennyiséghez képest csak 36 löveg és 8 aknavető hiányzott.¹⁶⁸ Lőszerük azonban legfeljebb 2–3 napra való volt, 4665 lövéshez állt rendelkezésükre az előírtnál 2800-al kevesebb.

A gyalogezeredeknél hiány mutatkozott a gyalogsági ágyúkból, aknavetőkből, gránátvetőkből, ismétlődő puskákból, kurtályokból, szuronyokból. Létszámukhoz képest – amely ekkor 8757 fő volt – jól el voltak látva géppuskákkal (128 db). Nem rendelkeztek azonban megfelelő mennyiségű lőszerrel, hiszen 3 millió gyalogsági, 1,7 millió géppuska lőszer és 290 000 kézigránát hiányzott.

A valós létszámhoz képest a rendelkezésre álló fegyverzet, a kor viszonyaihoz közt kielégítő volt. A fegyverek és lőszerkészlet mennyiségét az igénylések során mindig a hadrendben előírt létszámhoz igazították, ami 19793 ember kellett volna, hogy legyen. Hiányzott 11036 fő, több, mint amennyien rendelkezésre álltak. Egyetlen, 8800-as hadi létszámú hadosztállyal kellett ellenőrzés alatt tartani a Fekete-Kőröstől a Felső-Tiszaig tartó 140 km-es frontszakaszt. A terepviszonyokat jól kihasználva az Alföldet szegélyező hegyek, a folyóvölgyek adta lehetőségekkel élve is csak tábori őrökkel szállhatták meg, egybefüggő védelmi vonalról szó sem lehetett.

Említettük korábban, hogy a fokozatosan előretörő román hadsereg hadkiegészítési területe folyamatosan nőtt a román és szász többségű területek bekebelezésével. Természetes módon ugyanígy gyarapodott a hadtápterületük, amely azonban még így sem volt képes a megszálló csapatok ellátására. Ezért aztán – a belgrádi szerződés vonatkozó pontjára hivatkozva – a meg nem szállt országrészekből pótolták a hiányokat, amit a magyar kormány megpróbált megakadályozni, de legalább megnehezíteni. Igyekeztek elérni azt, hogy a megszállók a magyar kormányon keresztül intézzék beszerzéseiket, amelyeket a megszállott területekről származó kompenzációs cikkekkel kellett volna ellentételezniük.

A megszállók a magyar kormány eljárását úgy kerülték meg, hogy magyarországi „ügynökökkel”, „ágensekkel”, kereskedőkkel kötöttek üzleteket gyakran olyan árukra, amelyekhez azok is csak illegális úton juthattak hozzá. A felvásárolt anyagokat, ipar-

cikket, mezőgazdasági termékeket katonai szállítmányokként juttatták át a demarkációs vonalon. Gyakorlatilag a meg nem szállt területek is az ellenséges haderő hadtápterületét képezték. A maradék Magyarország kereskedői biztosan jó üzleteket kötöttek, busás haszonnal, nem nagyon törődve az ország sorsával.¹⁶⁹

Április 16-án francia felhatalmazással megindult az általános román támadás a teljes frontszakaszon. A kordonszerűen felállított ellenséges hadosztályok rövid idő alatt jelentős eredményeket értek el. Csucsánál, ahol a 21. ezred ekkor váltotta fel két nemzetközi vörös zászlóalj, áttörtek a románok. Az internacionalista alakulatok csucsai ténykedésüket rablással kezdték, majd eszeveszett, céltalan lövöldözéssel folytatták, aztán az első ellenséges puska lövésre bösz futással fejezték be. Erdély kapuja ezzel elveszett, a 39. dandár sem tudta feltartóztatni a románokat. Hasonlóan súlyos következményekkel járt, hogy az 1. és a 24. székely csoportok között, Erdőd és Királydarác környékén egy román lovasoszlop észrevétlenül átjutott, a magyar csapatok hátában megtámadta és megsemmisítette a 21. ezred egyik zászlóalját.

A széttöredezett frontszakaszon a hadosztály-parancsnokság fölösleges véráldozat elkerülésére, lassú visszavonulásra vonatkozó utasítását sem lehetett végrehajtani. A románokat az eredeti állásaiknál feltartóztató székely alakulatoknak is folyamatos harc közben, gyorsan kellett visszavonulniuk, hiszen a bekerítés veszélye fenyegette őket.

Bebizonyosodott, hogy a visszavonulás egy hadsereg rendjének, fegyelmének legnagyobb próbája. A Hadosztály tisztikarának nem sikerült az összes alakulatot katonai rendben hátra vinni. A cél a csoportok viszonylag szűk térben való összpontosítása volt. A holtfáradt, lerongyolódott, reményüket veszített katonák a legnagyobb nehézségek árán tudtak Nyírbátor, Mátészalka térségében gyülekezni. A román támadás és a visszavonulás során bekövetkezett súlyos személyi veszteségek legnagyobb tételét nem a halottak, sebesültek és foglyok jelentették. Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagyvárad elvesztése után több alakulat, így pl. a 12. szatmári gyalogezered két zászlóalja egyszerűen feloszlott, szétszéledt.

A Hadosztály harcait lezáró mátészalkai ütközet ismét az április 16. után már jelentkező problémát mutatta. Olyan irányból lepték meg a románok a székelyeket, ahonnan nem vártak támadást. Ebben az esetben a Nyírbátornál késlekedő 24. székely – parancsnokáról kapott nevén a Schuppler – csoport miatt alakult ki kritikus helyzet. Miért nem csatlakoztak időben a Mátészalkánál harcoló erőkhöz? A válasz rendkívül prózai. Rugonfalvi Kiss István, a debreceni Székely Nemzeti Tanács elnöke felvetette a csoport tisztikarának, hogy tárgyaljanak a románokkal a fegyverletételről. Amíg a parancsnokok tétováztak, tárgyaltak, addig a románok délről megtámadták a Mátészalkán harcoló alakulatokat.

¹⁶⁸ VeML, XIV. 10. 1/1. 17.

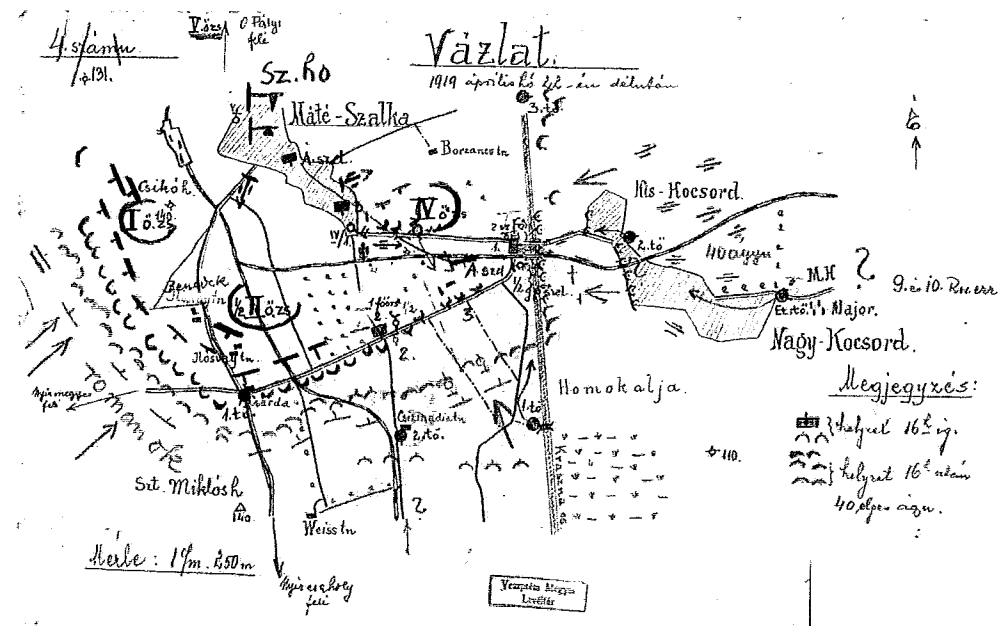
¹⁶⁹ MÁV KI. Napló, 1919. III–IV.

Cseke Mihály főhadnagy így emlékezett a Mátészalka–Kocsord–Győrtelek térségében megvívott ütközetre: „Előttünk, az oláhok felé a Kraszna csatorna volt. Arrafelé tereltük a kötelék és parancs nélküli embereket. Kiérve a falu szélére sem láttuk még az oláhot. Siettünk elérni a Kraszna hídját, nehogy az ellenség kezére jusson. Az 500 méterre lehetett a falutól, ott sem volt még az oláh. A puskaropogás Győrtelek felől hallatszott. Közvetlen veszély tehát nem volt. Utóvéd századunkat támadta meg egy lovas osztály üteggel. A Hadosztály vezérkari főnök is kijött tájékozódni. Ütegünk parancsot kapott arra, hogy lőjje Győrteleket. Az utóvéd század emberei futva értek vissza, a visszaözlőket alig lehetett ismét előre kergetni. Egy huszár szakaszunk rohant ki Győrtelekre erősítésképpen. Másfél óráig tarthatott az ütközet. Javunkra dőlt el. Az utóvéd század már legkellemetlenebb helyzetben volt, amikor véletlenül oda érkezett a mi elveszettnek hitt műszaki szakaszunk, mely eredetileg Szinérváraljától északra, Avasújjvároson volt elhelyezve. Ez döntötte el javunkra a csata sorsát. Nagy veszteségeink nem voltak. Egy ágyút zsákmányoltunk. Katonáink rendben, az elszedett pikákkal büszkélkedve tértek vissza. Egy kis győzelem és már nem fél senki. Az önbizalom és rend visszatért.

Mátészalkán éjjeleztünk. Másnap húsvét napja volt, csúf, esős idő. Megázott lábainkat egy szoba tűzhelyénél szárígtattuk parancsnokommal együtt. Délelőtti 9 óra lehetett, lövéseket hallottunk, de most már nem a Kraszna irányából, hanem délről. Fásultan ültünk. Nem hittük, hogy délről jön az oláh, hisz arra a 24-es székely csoport volt. Kirohantunk, már erősen fűtyültek a lövedékek. Az utcán a századok már rohantak felénk. „Irány balra, a kertek!” Már rajvonásban rohantak előre, meg meg állva lőttek, le sem feküdtek, rohantak tovább. Géppuska századunk jobbszárnyunkon egy dombra ért fel. Oldalazta az ellenséget. Balszárnyunk szintén átkarolólag támadott. Már foglyokat hoztak. Egy óránál tovább tartott a harc. Kettős rendekben, hangos nótával vonultak be századaink. Bizakodó hangulat, mindenki örül. Halottunk nincs, csak pár sebesültünk. Oláhnak vesztesége 7 fogoly és igen sok (állítólag 300?) halott. Sebesült egy se. A mátészalkaiak egész délután temettek. Egy zászlóalj oláh valahogy becsúszott a 24-es csoportnál s nálunk aztán elpusztult.

Aznap nem háborgattak többé, nyugodtan alhattunk. Másnap délelőtt folyamán újra kezdte az oláh támadásait, de most már sokkal nagyobb erővel óvatosan, rendszeresen. Eleinte csak Győrtelek irányából a Kraszna csatorna hídját iparkodott elfoglalni. Tűzérséggel lőtte a hidat védő századunkat. Ütegünk a híd mögé pár száz lépésre állítatott fel, hogy az ellenséges tűzértséget leküzdje. Oláh gyalogság támadása a híd irányában nem tudott előre jutni.

Délután folyamán a helyzet változott. A csatorna nyugati részén is gyülekeztek már a támadáshoz előre oláh csapatok. A hidat és ütegünket is mind erősebben lőtte az oláh tűzértséggel úgy, hogy ütegünknek helyet kellett változtatni. Egy tűzér főhadnagy

7. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat a Mátészalka-környéki utóvédharcokról

is megsebesült. Gyalogság is erőltetve tört előre a híd felé. Déli és nyugati irányból is erősödött a támadás, tartalékok bevetése vált részünkön szükségessé és a helyzet mégis rosszabbodott. 5 óra tájban már U alakban voltunk körülfogva. Oláh tűzértséggel már a falu szélét is lőtte, a lövedékek minden irányból jöttek már.

A hadosztály-parancsnokság otthagyta már Mátészalkát. ... Mindenütt szűkült már a kör körülöttünk. Egy utunk volt még a visszavonulásra: észak felé. Zászlóaljunknak Mátészalka déli szélét védő szakaszát (közvetlenül a csatorna mellett) az ellenség visszanyomta, ezáltal a Kraszna hídjának tarthatása is veszélyeztetve volt, ami pedig Mátészalkának további tartását tette kizártnak. Egy idegen zászlóaljbéli század rendeltetett oda erősítésre. Parancsnoka a századot már nem bírta előre vinni a faluból. Parancsnokságot átvette Bydeskuthy százados saját zászlóaljparancsnok-helyettes. Kis darabon sikerült a századot előre vinni. De nem sokáig. Az emberek megálltak, sőt vissza kezdtek menni. Bydeskuthy százados karabélyával rálőtt a visszamenőkre. Hiába, nem bírta tovább előre vinni őket, az egész század megfordult és ment vissza. Nem volt mit tenni. Bydeskuthy százados az elkeseredéstől sírva tért vissza. És ekkor már a hídnál lévő századaink is megkezdtek a visszavonulásukat. Az ellenség U alakban egész közel volt már mindenütt a falu széléhez. A puskatűz nagyon erős volt. Minden irányból össze-vissza fűtyültek már a lövedékek a zászlóaljparancsnokság környékén is. Ekkor

jött oda a csoportnak vezérkari tisztje Hautzinger százados és parancsot adott a fokozatos lassú visszavonulásra. Elhagytuk Mátészalkát.”¹⁷⁰

A kialakult katonai, politikai helyzetben a hadosztály-parancsnokság nem látott más megoldást, mint a fegyverletételt. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások április 18-án kezdődtek, 25-re fejeződtek be.

Demecserben (Szabolcs megye) 1919. április 25-én kelt Kratochvil Károly ezredes azon levele,¹⁷¹ amelyben tájékoztatta a parancsnoksága alá tartozó csapatokat a románok fegyverszünetre vonatkozó ajánlatáról, akik ígéretet tettek arra, hogy véget vetnek az ellenségeskedésnek, amennyiben a Hadosztály leteszi a fegyvert. Egyben jelezték: a székely alakulatokat nem tekintik bolsevik csapatoknak. Magyarországi hadműveleteiket egyébiránt a kommunizmus letörésével indokolták és céljaként az ország teljes területének megszállását jelölték meg. A Hadosztály kilátástalan katonai helyzete utalva közölték, hogy Debrecen már elfoglalták, csapataik már Nyíregyháza közelében vannak.

A Kratochvil által jegyzett dokumentum kiemelte a tény: a Hadosztály katonái – a nagyhangú ígéretekkel szemben – hónapok óta magukra hagyatva vívták harcukat. Megemlítette a vörösök gyáva csucsa megfutamodását, az általuk elkövetett a Hadosztály által elszenvedett atrocitásokat.

A románok ígéretei közül az élet- és vagyonbiztonságot, a lakóhelyre való hazatérés lehetőségét emelte ki. Közölte, a parancsnokság a kialakult helyzetben nem vállalhatja a felelősséget a további vérontásért, viszont a fegyverletétel kérdésében a csapatokra bízta a döntést. Kifejezte azt az elhatározását, amennyiben a többség a harc folytatása mellett foglal állást, akkor ő a katonái mellett marad, ahogy abban az esetben is, ha a fegyverletétel bekövetkezik.

A levelet a csoport-, ezred- és az önálló zászlóalj-parancsnokságoknak adták ki. A fegyverletétellel kapcsolatos elhatározás és annak hivatalos lebonyolítása 25–26-án megtörtént. Az erre vonatkozó döntést – valószínűleg – a tisztikar hozta meg, elfogadva a Hadosztály parancsnokának álláspontját, aki az említett dokumentumban egyértelműen e mellett érvelt. Bizonyosnak látszik azonban az is, hogy a legénységet is tájékoztatták.

Az április 25-én Nyírbaktán (ma Baktalórántháza, Szabolcs megye) aláírt fegyverletételi jegyzőkönyv a következő feltételeket tartalmazta:

- azonnali fegyverletétel,
- a tisztek és a legénység internálása addig, amíg a románok a hadműveleteiket be nem fejezik,

– biztosították a Székely Különítmény tagjait arról, hogy élet- és vagyonbiztonságukat garantálják, ha a román törvényeket tiszteletben tartják,

– a román hadműveletek konkrét céljaként a Tiszát jelölték meg, befejezésének várható idejét nyolc-tíz napban, amely után a tisztek és a legénység az otthonukba visszatérhet.¹⁷²

A Kratochvil tájékoztató levelében közölt feltételek és a jegyzőkönyv pontjai közötti legfontosabb tartalmi eltérés abban mutatkozik, hogy az előbbi dokumentumban az internálás tényét nem ismertette a hadosztály-parancsnok, ez csak akkor vált a csapatok számára nyilvánvalóvá (ha egyáltalán azzá vált), amikor a fegyverletételi megállapodásról tájékoztatták őket. Talán nem merész feltételezés, ha azt gondoljuk, hogy ezzel Kratochvil erőteljesen befolyásolta a döntést.

A román csapatok északnyugati szárnyának parancsnoka Constantinidi lovassági tábornok már 26-án utasítást¹⁷³ adott ki a székely alakulatok fegyverletételéről, elszállításukról, ahogy írta: „Méltányolva a Hadosztály vitéz magatartását, a következőket rendelem.” Az utasítás értelmében a fegyverzetet saját szállítóeszközökön kellett Mátészalkára bevinni, ahol kimutatás mellett adták át a románoknak. Román rendeletre jegyzék készült a különböző csapattestek aktuális állomáshelyeiről (helységenként), ahol bevárták az elszállításukra szánt szerelvényeket. A különböző alakulatok legénységét az illetőségi helyük (megyék) szerinti kisebb csoportokba szervezték, ezekről névjegyzéket kellett felvenni, hogy a románok egy olyan nyilvántartással rendelkezzenek, amely megkönnyíti „az otthonukba való visszaszállításukat”. Az elszállításig az állomáshelyeken a szolgálatot, a rend fenntartását a Különítmény látta el. A berakodásig az ételmezést, a betegek, a sebesültek ellátását szintén a saját személyzet intézte. Constantinidi lovassági tábornok közölte azt is, hogy intézkedés történt a székely csapatokkal szembeni ellenségeskedés megszüntetésére. Csak azok a román erők nyomultak előre, amelyek a „vörös bandák” tiszai átkelésének megakadályozására voltak hivatva. A tábornok az utasításai végrehajtásának felelőseiként a Hadosztály parancsnokságát és a teljes tisztikart jelölte meg. Constantinidi rendelkezéseiből hiányzott az internálás tényének közlése. Sőt, az „otthonukba való visszaszállítás” céljából készítendő lista azt a látszatot kelthette, hogy arra sor sem kerül.

¹⁷⁰ VeML, XIV. 10. 3/1. 176.

¹⁷¹ VeML, XIV. 10. 1/2. 35.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Uo.

Károlyitól Garbaiig

„Mi székely katonák ünnepélyesen esküszünk, hogy a Magyar Köztársasághoz és alkotmányához és székely szülőhazánkhoz hűek leszünk, teljes függetlenségét megvédjük, a köztársasági kormánynak és az általa kinevezett minden előjáróknak és feljebbvalónknak engedelmeskedünk, azokat tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendeleteiket és parancsaikat minden szolgálatban és minden körülmények között teljesítjük, alárendeltjeink minden ügyét szívünkön hordjuk, róluk gondoskodunk és minden erőnkkel a Magyar Köztársaság és abban a székely szülőháza javát, szabadságát és haladását fogjuk szolgálni”¹⁷⁴ – hangzott fel az eskü szövege Szatmárnémetiben 1919. február 1-jén. A Székelyföldön toborzott legénységből álló zászlóaljok tettek fogadalmat akkor. Az eskütételen és az azzal együtt tartott zászlószentelésen a Székely Nemzeti Tanácsot Ugron Gábor és Rozsnyay Dávid, a Köztársasági Pártot annak elnöke, Nagy György, a kormányt és a vármegyét a kormánybiztos Kossaczky László képviselte. Jelen voltak a Székely Nemzeti Tanács más tagjai, a város és a megye előkelőségei és a Hadosztály vezető tisztjei, élükön Kratochvil Károly ezredessel. A pódium a Deák téren állt, amelyen egy székely katona tartotta a zászlót.

Az ünnepi beszédet Kovács Benedek, a Székely Dandár református tábori lelkésze mondta. Szavai, hangja idegenül hathatott sokaknak, akik addig a kor vezető politikusainak beszédeit hallgatták, olvasták. Velük ellentétben a tábori lelkész mondandóját a helyzetismeret, valóságérzék, nemzeti elkötelezettség jellemezte. Gondolatai híven tükrözték azt a szellemet, mentalitást, amely áthatotta a Hadosztály megszervezésén fáradozó tiszteket és a legénységet.

„Az utolsó hónapok izgalmas zűrzavarában a magyar nemzet semmiről sem feledkezett meg könnyelműbben mint önmagáról. Történelmi tradícióink, az ősök drága szent hagyománya szinte végzetszerűen homályosodott el azokban a nemzetközi érzésekben és gondolatokban, melyeknek ma már csak mi vagyunk kegyetlenül megcsúfolt prófétái...

Elkeseredéssel és honfiúi bánattal még egyetlen nemzetet sem mentettek meg soha! Ezt az igazságot értettük meg akkor, midőn szervezkedni kezdtünk. A tétlenkedő bánat és a méltatlankodó kesergés helyét szívünkben a harcrakész fájdalom, a halálra elszántság és elégtételt kereső öntudat töltötte be. Tömörültünk azért, hogy földünket és jogainkat életünkkel és vérünkkel mentsük meg, ha kell. Eljöttünk hazulról, ott hagytuk mindenünket, csak a szívünket, ezt a hazájáért dobogó, nemzeti eszményekért égő székely szívet hoztuk el csupán...

¹⁷⁴ Szamos, LI. évf. 29. sz. 1919. II. 2.

Ezzel szemben ígérjük, hogy minden igaz magyar ügyet hűséggel szolgálunk, lelkiünkön viselünk, minden érzésünkkel, gondolatunkkal, tettünkkel bizonysgot teszünk arról, hogy nem fajult el még a székely vér. Minden kis csöppje drága gyöngyöt ér! Az Isten minket úgy segítsen! Ámen.”

A zászlót – amely mellett Nagy Pál ezredes, dandárparancsnok állt kivont karddal – megáldotta Benkő József apátkanonok, plébános és Bélteki Lajos református lelkész. A zászlószentelést Ugron Gábor, majd Nagy Pál rövid beszédei követték, előbbi a székely katonákról beszélt, akik felrázzák, felébresztik az egész nemzetet. Utóbbi a megszállt területeken elkövetett román kegyetlenkedéseket emlegette föl, majd katonás egyszerűséggel kijelentette: „Nem székely ember az, aki nyugodtan tud aludni, pihenni, amíg a Székelyföld nem szabad!”

A programhoz hozzátartozott a zászlószegzek beverésének aktusa. Kossaczky László kormánybiztos Károlyi Mihály köztársasági elnök nevében a „Nem, nem, soha!”, Berinkey Dénes miniszterelnök képviselőjében a „Munka, rend, béke!” jelszóval üttette a szöveget a zászlórúdba. A zászlóanyák gr. Károlyi Mihályné, Berinkey Dénesné, Ugron Gáborné, Földes Gáborné, a Kolozsvári Nőegylet, a Szatmári Jótékony Nőegylet nevében pedig Szilágyi Dezsőné voltak. Az ünnepség zárásaként a város vezetői és a Hadosztály parancsnokai díszszemlét tartottak a csapatok fölött.

Egy hónappal később újabb ünnepélyes pillanat következett be az alakulat életében, az ideiglenes köztársasági elnök látogatta meg őket Szatmárnémetiben. Március 2-án reggel kilencre gyűlt össze a köztársasági elnököt fogadó, ünneplő közönség a városban. A fenyőgallyakkal, nemzeti színű szalagokkal feldíszített pályaudvar bejáratánál vörös zászló lobogott. A peronon Hódy százados székely díszszázada állt, kivonult a 12. (szatmári) gyalogezred zenekara is.

Rendkívüli részletességgel számolt be a látogatásról a Szamos¹⁷⁵ című lap, egészen az elnöki pár – hiszen Andrassy Katinka is jelen volt – öltözködésének bemutatásáig. A rövid, zöldes-szürke bekecset viselő Károlyit és a nagy vörös kihajtással ékesített galambszürke gallérköpenyt, egyszerű szürke kalapot viselő feleségét Kossaczky László kormánybiztos és dr. Lénárd István helyettes polgármester üdvözölte. Károlyi választát zúgó éljenzés, taps fogadta. Károlyi Nagy Pál ezredes társaságában a La Marseillaise hangjától kísérvé lépett el a díszszázad előtt. A marszíliai dalt egy cigányzenekar játszotta, vélhetően a jelenlévő, de a forradalmi változásokra lassabban reagáló, merevebb katonazenekar még nem tanulta azt meg. A Himnusz éneklő közönséget már ők kísérték.

Az állomásról a püspöki hintón – amelyet lovas bandérium vezetett fel – tette meg az utat Nagy Vince belügyminiszter házáig az elnöki pár. Károlyi Mihályné így emlékezett vissza a bevonulásukra: „...sorfalat állott egész Szatmár közönsége. Lelkesen éljenez-

tek. Az ablakokból virágokat szórtak, zsebkendőket lobogtattak.”¹⁷⁶ A Nagy Vincééknél elköltött villásreggeli után a küldöttség a Deák térre vonult, ahol az elnöki pódiumot a Pannónia Szálló előtt állították föl. Tizenötezer ember éljenzése, tapsa, üdvözlőfogadta őket. A politikai pluralizmus, a demokrácia jegyében a munkásdalárda a Marseillaise-t, a polgári dalárda – a katonazenekar kíséretével – a Himnusz énekelte el.

Az elnöki pódiummal szemben, a díszzászlóalj előtt állt egy másik emelvény, amelyre a gyűlés kezdetén Nagy Pál ezredes, a Székely Dandár parancsnoka lépett fel és köszöntő beszédet intézett Károlyihoz. Az ezredes után Bélteki Lajos a helyi Károlyi-pártiak, dr. Tanódy Endre a radikálisok, Jelinek Endre a szociáldemokraták nevében üdvözölte az elnököt. Károlyi választát Böhm Vilmos hadügy-, Nagy Vince belügyminiszter, majd Pogány József, a katonatanács elnökének beszéde követte.

A gyűlés után bankett volt a Pannóniában. Később Szinerváraljára, a demarkációs vonalra utaztak, ahol Kratochvil Károly hadosztályparancsnok ismertette a katonai helyzetet, bemutatva Károlyinak azokat az Alföld előtti utolsó magaslatokat, amelyeket a Hadosztály megszállva tartott. Károlyi itt szerzett tudomást Ungváry Lajos tizedes haláláról,¹⁷⁷ akinek a temetésén részt vett.

A szatmári látogatást a jótékony nőegylet teadélutánja, majd a Nagy Vince által adott vacsora zárta. Az államfői vonat este tízkor gördült ki a vasútállomásról.

Az elnöki vizit célja a Budapesti Katonatanács és a Hadosztály közötti feszültség oldása volt. A problémák már januárban jelentkeztek, amikor 150–200 főnyi fegyvertelen székely katona – a Hadosztály megerősítését, az ország területének fegyveres védelmét követelve – a miniszterelnökség elé vonult. A tüntetőkkel szemben a katonatanácsnál fegyveres őrszolgálatot teljesítő tengerészek fenyegető magatartást tanúsítottak, tettelegességre ragadtatva magukat. Fényes László és a székely rendezők akadályozták meg a komolyabb összetűzést, a tüntető legénység elvonult a várból. Nem sokkal később egy tengerésszázad érkezett az őrség megerősítésére, akik előtt Pogány József beszédet tartott, nehezményezve, főlemlegetve, hogy a minisztérium erkélyéről tapsoltak a székelyeknek.¹⁷⁸

Pogány február elején lendült igazán akcióba reakciós és ellenforradalmi alakulatnak minősítve a Hadosztályt, támadta tisztikarát és a lefegyverzésüket követelte.

A 21. gyalogezred katonatanácsa 1919. január 16-án hozott határozatai csattanós választ adtak Pogánynak.¹⁷⁹ Kinyilvánították, hogy egy céljuk van: az ország megmentése, amit csak fegyelmezett hadsereggel lehet végrehajtani. Kimondták ezért az

¹⁷⁶ KÁROLYINÉ, 1967. 459. p.

¹⁷⁷ Ungvári Lajos a nagysikárlói összecsapásban halt meg 1919. március 1-jén. Tipikus példája volt ez az összecsapás a tétlenséget, várakozást elunó tiszték önálló kezdeményezésének.

¹⁷⁸ HIL, I. 29. Katpol. 1919. 10/8. 95. f.

¹⁷⁹ VeML, XIV. 10. 1/1. 8.

¹⁷⁵ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

8. Tetvéskedést karikírozó székely bakák a demarkációs vonalon

ezredben a statáriális állapotot a fegyelem helyreállítására és az elharapózott rablások meggátlására. A büntetések formái a botozástól a főbelövésig terjedtek. A fegyelem ellen súlyosan vétőket az újságokban megbélyegezték, illetve a büntetést kihirdették az érintett szülőfalujában. Főbelövés járt a rablógyilkosságért, a sorozatos rablásért, hazaárulásért, kémkedésért. Ezek az intézkedések nem harmonizáltak túlzottan a katonatanács Hadosztályt szétziláló szándékaival. Arra is utalnak, hogy a 21. ezred fegyelme még ekkor sem volt kielégítő.

A 21. ezred katonatanácsa elvi határozatokat is hozott, amelyek szintén figyelemreméltóak. Kérték a további visszavonulások beszüntetését, a csapatok megerősítése után a támadó hadműveletek megkezdését, amelyek célja a román hadsereg viszsanyomása a demarkációs vonal mögé. Annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a megszállt területek „az önmagával tehetetlen Magyarország”-hoz a békétárgyalások útján soha vissza nem kerülnek. A román csapatokat nem ismerték el antant-alakulatoknak, hódítóknak tekintették, akik Nagyrománia megvalósítására törekedtek. A 32. ezred is csatlakozott az előbbieken ismertetett állásfoglaláshoz, s kijelentették: „...mert a határt nem ismerő oláh inváziót nem a folytonos tiltakozások neveltségességig menő sorozata, hanem egy felszerelt és egy fegyelmezett hadsereg állíthatja csak meg.”¹⁸⁰ Pogány február elején hangoztatott ellenforradalmi vádjaira válaszolva

kijelentették, hogy ellenforradalmat nem tűrnek meg a soraikban. Kifejezték a kormánnyal szembeni bizalmukat, viszont követelték Pogány eltávolítását. Azért a kormánybiztosát, akinek tevékenységét károsnak ítélték. Példát is említettek: „a demarkációs vonalat hosszabb időn át védő különítmények és csapattestek teljesen lerongyolódtak és fehérnemű hiányában eltetvesedtek. A kormánybiztos úr volt az, aki különféle ruhák és fehérneműk kiadását és elszállítását megakadályozta.”¹⁸¹

Mi sem jellemzőbb a Pogány iránt érzett ellenszenv mélységére, minthogy február végén kétségbeesett terv született meg Thuróczy István fejében, aki a Debreceni Székely Nemzeti Tanács egyik vezéralakja volt.¹⁸² Megszervezte Pogány József meggyilkolását, amit egy tűzértiszt hajtott volna végre Budapesten. Tudta, hogy Pogány minden nap négy óra után a Dísz térről autón megy át a Hungáriába. Az Albrecht úton készült a merénylő kézigránátokat dobni Pogány járművére, majd miután átvette Thuróczytól a kialakított hatvanezer koronát, Németországba távozott volna. A tervről Thuróczy csak Rugonfalvi Kiss Istvánt, a Debreceni Székely Nemzeti Tanács elnökét és Kratochvilt tájékoztatta. Előbbi idegenkedett Thuróczy radikális megoldásától, veszélyesnek tartotta a Hadosztályra nézve. Kratochvil hozzájárult a támadás végrehajtásához, a merénylőnek kiutalta az előleget. Thuróczy és a csavargónak öltöztetett tűzértiszt Budapestre utaztak, ahol a terv kigondolója – nem tudni, miért – tájékoztatta az akcióról Rozsnyay Dávidot, a Székely Nemzeti Tanács titkárát, ő – Rugonfalvihoz hasonlóan – fenntartásainak adott hangot, kétségbeesett az elgondolástól, és a kivitelezését megakadályozta. Meg kell azt jegyeznünk, neki is és Rugonfalvinak is igazából csak az jelentett problémát, hogy ha kiderül, ki szervezte meg a merényletet, mert akkor komoly retorziók érhetik a nemzeti tanácsot és a Hadosztályt is. Ezen a szemponton túl Rozsnyay annak a nézetének is hangot adott, hogy balkáni módszereket ők nem alkalmaznak. A merénylet terve nem mond el- lent annak a megállapításnak, hogy a Hadosztály az ellenforradalmiságnak március végéig nem adta jelét. A tervezett akciónak nem az aktuális rezsím eltávolítása volt a célja, hanem egy, a Hadosztály tevékenységét minden eszközzel akadályozó politikai kiiktatása.

Szatmárnémetiben a Deák téren Nagy Pál ezredes üdvözölte a csapatok nevében a köztársasági elnököt. Beszéde elején utalt azokra a vádakra, amelyekkel a Hadosztályt illették, és amelyekről feljebb már szóltunk. Az alakulat hűségéről, sőt hódolatáról biztosította az elnököt. Mondanivalójának vezérlő motívumai a köztársaság területi integritásának és a forradalom vívmányainak védelme, az összetartozás, az egység szükségességének hangsúlyozása voltak. Emlékeztette Károlyit arra a tényre, hogy a

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ JANCsó, 2004. 457–458. p.

¹⁸² VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

9. Nagy Pál ezredes üdvözlí Károlyit

Hadosztály zászlóavatóján az első szöveget az elnök verette be a következő jelszóval: „Nem! Nem! Soha!” Az utolsót pedig ő, a Hadosztály nevében ezzel a fogadalommal: „Sár nem éri, porba nem hull soha!”¹⁸³ Ebben a két mondatban az ezredes erős és erős akaratot, az államfői és végrehajtó hatalom – a közös célok eléréséhez szükséges – együttműködését látta megtestesülni. Üdvözlő szavait így zárta: „Minden erőnkkel támogatni akarjuk és fogjuk az ifjú köztársaság szent érdekeit, de kérjük Elnök Urat, hogy bizalmával és jóindulatú megértésével segítsen nekünk ebben a törekvésben, mert Magyarország csak úgy maradhat fent és lehet olyan hatalmassá, hogy rajta még a pokol kapui sem vehetnek diadalt.” Gondolatai híven tükrözték a Hadosztály álláspontját, amely elfogadta, óvta a forradalom vívmányait, a köztársaság kormányát, s nem kért cserébe mást, mint bizalmat, támogatást.

Károlyi már Nagykárolyban – ahol Szatmárnémeti utazását megszakítva beszédet mondott – utalt a fegyveres honvédelem lehetőségére. Talán helyesebb, ha úgy fogalmazunk: a területi revízióra, hiszen a következőket hangsúlyozta: „...mert ha nem si-

került barátságos úton, az igazság fegyvereivel országunk területi épségének lehetséges megvédése, akkor nem lesz ezen országban egyetlen magyar ember, aki fegyvert ne fogjon, hogy visszaszerezzük, amit tőlünk jogtalanul elvettek.”¹⁸⁴

Szatmárnémetiben is revízióról és nem a fegyveres honvédelemről beszélt: „Hallja meg innen az egész világ, hogy nem lehet egy nemzetet legázolni, nem lehet egy népből kiírtani az önfenntartási ösztönt, mely azt mondatja vele, hogy élni akar... De hallja meg és értse meg a világ azt is... ami végső szükségünkben fegyverrel is fel fogjuk szabadítani ezt az országot.”¹⁸⁵

„Visszaszerezzük”, „fel fogjuk szabadítani” – az államférfiúi bölcsesség, a realitásérzék hiányának bizonyítékai ezek a kifejezések, gondolatok. Adunk a kihívásra egy választ (pacifizmus), majd amikor teljesen nyilvánvalóvá válik annak tarthatatlansága, bekövetkezik a vég, akkor keresünk egy másik lehetőséget, amire nem készültünk fel. Meg kell jegyeznünk, hogy a területi revízióra való utalások a nagy nyilvánosság előtt hangoztak el, szűkebb körben nemigen említette Károlyi.

„Az előrelátás, a józan ész és okosság azt követeli, hogy mi fegyverhez csak végső szükség esetén nyúljunk. Semmiféle uszításba, ugratásba nem megyünk bele. Bennem él a hit és a remény, hogy Európa aeropagja előtt a jog alapján meg fogjuk menteni Magyarországot. Remélem és hiszem, hogy az a világraszóló igazságtalanság, amelyet rajtunk elkövettek, a versailles-i konferencián orvoslásra fog találni. Nem hihetem, hogy Wilson, aki hirdette azokat a nagy és világraszóló tanokat, amelyekkel sorompóba állította a német imperializmus ellen az egész világot, pusztá szavakat mondott.”¹⁸⁶ Az idézet olvastán talán másban is felmerül a kérdés: Károlyi a hallgatóságát győzködté, avagy önmagát? Utóbbit eredményesen tette, hiszen a szatmári népgyűlésen annak a meggyőződésnek is hangot adott, hogy Wilson a béketárgyalásokon nem engedi majd meg az imperialista áramlatok érvényesülését, sőt Európa demokratikus és szociális érzelmű közvéleményéről azt gondolta: tiltakozni fog az ország túlzott mértékű megcsonkítása ellen.

A népgyűlést követő banketten kifejtette azt a nézetét, hogy az antant azért nyerte meg a háborút, mert a pacifizmusért küzdött. Mi azért veszítettük el, mert nem az emberiségért harcoltunk. Az antant viszont csak akkor élvezheti győzelmének gyümölcsét, ha hű marad a pacifizmushoz. Jelenleg Magyarország küzd a pacifizmusért, és le kell törnie a cseh és román imperialista politikát. A gondolatmenetet követve egyértelműnek látszik a következtetés: győzelemre voltunk ítélve. Szintén a banketten jelentette ki, hogy a közeli napokban a magyar küldöttség kiutazhat a békekonferenciára.

¹⁸⁴ Nagykároly, XXXVI. évf. 10. sz. 1919. március 5.

¹⁸⁵ Magyarország, XXVI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁸⁶ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁸³ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

ra, ahol mi mást mint a magyar pacifizmust kell megvédeni. A demarkációs vonalon, a székely katonák előtt azt mondta, hogy a békeszerződést nem írja alá, amennyiben az Magyarország feldarabolását jelentené.¹⁸⁷

Miközben Károlyi a magyar pacifizmus védelméről vizionált, közben Károlyiné Bartlett, a Daily Mail munkatársával beszélgetve azzal a ténnyel szembesült: Károlyit és a kormányt antant körökben bolseviknek tartják. Idézi az újságíró: „Szerinte ez a hír árt Magyarországnak a legjobban, és azt hiszi, hogy a békekonferencia annál előnyte-
nebb lesz Magyarországra nézve, minél jobban elterjed a hír, hogy bolsevikiek vagyunk.”¹⁸⁸

Károlyi szatmári beszédében a szociáldemokráciáról szólva hitet tett az egység eszméje mellett. Hangot adott annak a nézetének, hogy a hazafiakat, hazafiságot nem lehet osztályok szerint csoportosítani, a haza és a szociális intézmények védelme érdekében a magyarságnak egyesülnie kell. Cáfolta azokat a szociáldemokratákat ért vádakat, hogy ne akarnák „az önrendelkezési jog megcsúfolásával” elszakított területeket visszaszerezni. „Ez a legnagyobb hazugság” – mondta Károlyi. Meglátása szerint az ország területi megcsonkításával a munkásság vesztene a legtöbbet, hiszen az elvesztett erdők, bányák a munkaalkalmak megszűnését jelentenék és az érintettek számára egyetlen megoldás maradna: a kivándorlás. Praktikus, jól érthető, meggyőzőnek látszó érvrendszer, amely a kivándorlás kapcsán világnézeti elemmel színesedett: „...még pedig nem is a szomszédba, mert a szomszédunkban militarista, imperialista és reakciós országok vannak.”¹⁸⁹ Érzékletesebb lett ezzel a kép a hallgatóság számára, hiszen az új hazát ideológiai alapon választani kényszerülő munkásságnak – adott esetben – világnézeti okokból még messzire is kell majd mennie.

A munkaalkalmak elvesztése, mint a területi integritás iránti szociáldemokrata elkötelezettség legfőbb érve Böhm Vilmos hadügyminiszter beszédében is domináns szerepet kapott. Magyarország lehetséges feldarabolása kapcsán a következőket mondta: „Vigyázzanak, mert ez azt jelenti, hogy elveszik szentünket, elveszik megélhetésünket és akkor már nincsen semmink, amit vesztenünk lehet. Akkor már csak az élet és halál kérdése van.” A felépítendő új Magyarországot olyannak képzelte, amelyben a „román és tót testvéreinket” nem nyomják el, ahol érvényt szereznek a népek önrendelkezési jogának.

Pogány József is beszélt, illetve – ahogy fogalmazott – lázított, mégpedig azok ellen, akiknek az uralmát az októberi forradalom megdöntötte, a nép kizsákmányolói, a nagybirtokosok, nagytőkések, hadseregszállítók¹⁹⁰ és főpapok ellen, ahogy a nagybirtokos román bojárok és cseh burzsoák ellen is. Az internacionalizmus jegyében utób-

biakat ugyanolyan ellenségnek tekintette, mint a „saját bojárainkat”. Hitet tett a székely és a magyar nemzet egysége mellett, elvitatta annak a szükségességét, hogy a székelyek külön szervezkedjenek. A nemzeti egység igényén túl – kimondatlanul – azt is jelentette ez, hogy a Hadosztálynak alá kell vetnie magát a Budapesti Katonatanács akaratának. Magyarország problémáinak megoldását a nemzetközi szociáldemokrata eszme megvalósulásában, a világforradalomban látta. „A dolgozóknak össze kell fog-
niuk, mert román paraszt, magyar proletár, tót paraszt, orosz munkás, francia, angol proletár mind testvér.”¹⁹¹

A látogatás érdekes momentuma volt Jelinek Endre szatmári szociáldemokrata vezető Károlyihoz intézett üdvözlője: „Üdvözljük Magyarország harmadik megalapítóját, Károlyi Mihály köztársasági elnököt!”¹⁹²

Károlyi már a nagykárolyi vasútállomáson türelemre intett a „...mai súlyos viszonyok között, a megszállás kellemetlenségeinek tekintetében is.”¹⁹³ A korábban már felvázolt „konceptió” – ha elveszítjük, majd visszaszerezzük – jegyében szónokolt a székely csapatok előtt a demarkációs vonalon. Így idézte beszédét a Szamos: „Várákosságnak türelemmel, mondta Károlyi, de legyenek felkészülve a tettekre is. Bízzanak a hadügyminiszterben és az általa megtestesített szociáldemokráciában.”¹⁹⁴

Ugyanitt Böhm is szólt a katonákhoz, a Népszava által is idézett beszéde olyan volt, mintha Pogány szatmári beszédét vitte volna magával: nem a román nép a mi ellenségünk, hanem a román bojárok és a román tőkések stb., stb. „Egyébiránt kitartást és lelket önteni jöttünk belétek...”¹⁹⁵

Figyelemre méltó tény, hogy a katonákhoz intézett beszédekből – a lélek-, kitartás-, türelemöntésen és a világforradalom lehetőségén túl – a csapaterősítések, utánpótlásra, személyi állományra, fegyverzetre, ellátásra vonatkozó utalások, ígéretek szinte teljesen elmaradtak. Pogány volt az, aki szatmári beszédében biztosította a „székely dolgozó testvéreket” arról, hogy akár fegyverrel is segítséget nyújt nekik a budapesti munkásság. Vélhetően a népköztársaság – mai szóhasználatával élve – virtuális hadseregére gondolt.

Jutott még a katonáknak lelkes szó és kézszorítás is, idézzük Károlyit „...[az] őrt álló katonákat szívének egész melegevel kérjük, hogy tartsanak ki. Mi távol a veszélytől minden pillanatban gondolunk Önökre és kézszorítással, lelkes szóval kérjük: segítsék meg ezt az országot, könnytelt szemmel, ökölbe szorított kézzel várjanak!”¹⁹⁶ – mondta

¹⁹¹ Magyarország, XXVI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁹² Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁹³ Nagykároly, XXXVI. évf. 10. sz. 1919. március 5.

¹⁹⁴ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁹⁵ Népszava, XLVII. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁹⁶ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 5.

¹⁸⁷ Népszava, XLVII. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁸⁸ KÁROLYINÉ, 1967. 459. p.

¹⁸⁹ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

¹⁹⁰ Népszava, XLVII. évf. 54. sz. 1919. március 4.

a szatmári vasútállomáson. Hasonlóan fogalmazott Deák téri beszédében is: „Régóta vágytam ide jönni, hogy megköszönjem a kitartást azoknak, akik itt őrt állnak. Sajnos a székely katonák nem a székely havasokon állnak, hanem itt, a magyar Alföld kapujánál.” Annak a nézetének is hangot adott, hogy a szülőföldjükön túl, az egész Magyarország védelmében tevékenykedő székelyek önfeláldozását Magyarország soha nem felejtje el. Zárójelben jegyezzük meg: elfelejtette!

A Hadosztály parancsnoka, Kratochvil Károly – IV. Károly királyhoz írt beszámolójában¹⁹⁷ – azt a tényt emelte ki, hogy Károlyi beszédeiben nem vetette el – végső megoldásként – Magyarország jogainak fegyveres védelmét. Az ezredes ebből azt a következtetést vonta le, hogy a régen áhított és szükséges felszerelést meg fogják kapni. A Székely Nemzeti Tanács felhívta a székely katonaság figyelmét a kormány önkéntesek toborzására vonatkozó rendeletére, amely – amint azt megfogalmazták – bizonyítéka annak: „...hogy a Magyar Népköztársaság Hadügyminisztere s vele és általa az egész népkormány velünk együtt érez, megértette szenvedéseinket, látja kálváriánkat, melyhez hasonlólt csak az isteni üdvözítő keresztrel a vállán szenvedhetett át.”¹⁹⁸ Az igazán érintettek tehát pozitív fejleményeket vártak a látogatástól. Kétségtelen tény, hogy normalizálódni látszott a kormány és a Hadosztály viszonya. Tagadhatatlan, Böhm Vilmos hadügyminiszter segítő jóindulattal, Stromfeld Aurél pedig kitűnő szakértelemmel látott hozzá a Hadosztály átszervezéséhez, megerősítéséhez. Mindez azonban csak néhány hétig tartott, az újabb politikai fordulat: a tanácskormány megalakulása, az ideológiai zűrzavar, a területi integritás elvének feladása, elfordította a Hadosztály jelentős részét a vörösöktől.

„Az előrelátás, a józan ész és az okosság azt követeli, hogy mi fegyverhez csak végső szükség esetén nyúljunk”¹⁹⁹ – mondta Károlyi. A végső szükség időpontját arra a pillanatra tette, amikor majd nyilvánvalóvá válik az ország megszállt területeinek elcsatolása. Akkor majd fegyverhez nyúlnak. Kik és mihez? Nem lett volna-e célszerű – lehetőség szerint – felkészülni arra a pillanatra? Föl lehetett-e készülni arra a pillanatra? A hadügy területén létező kettős hatalom, a minisztérium és a katonatanács, a világmegváltó eszmék, a fékevesztett egyéni ambíciók hagytak-e rést az előrelátásnak, a józan észnek, az okosságnak? Nem, ahogy Károlyi Mihályból is hiányoztak ezek az erények és készségek. Ideáljai hamisnak bizonyultak, szóba sem álltak vele, elvei illúziókká olvadtak, a realitások iránti érzékét – ha volt – teljesen elveszítette.

Benedek Elek, évtizedekig csak megcsonkítva kiadott művében, az Édes anyaföldem!-ben rendkívül sarkosan, de gondolkodásra inspirálón fogalmazott: „A

10. Károlyi Mihály elvonul a tiszteletére felsorakozott alakulat előtt, Szatmárnémeti, 1919. március 2.

kormány még vegyes: polgárok és szocialisták a tagjai. A kalandor köztársasági elnök már teljes meztelenségben állna a nemzet színe előtt, ha a nemzet, mint olyan látható volna valahol. A szocialista miniszterek maguk között egyszerűen »A hülye« titulussal tisztelik meg, mi, bús magyarok, sokkal többre becsüljük: hazaáruló gazembernek tituláljuk a kalandort.”²⁰⁰

Nem állunk talán túl messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Nagy Vince belügyminiszternek, korábban Szatmárnémeti képviselőjének, a város szülöttének és lakosának jelentős szerepe lehetett a látogatás megszervezésében. A cél egyértelműen a katonatanács és a Hadosztály közötti súrlódás, ellenségeskedés elsimítása, a szociáldemokraták és a polgári erők összefogásának és egységének kifejezése volt. Egyrészt Böhm és Pogány előtt demonstrálni kellett azt a tényt, hogy a Hadosztálynak nincsenek ellenforradalmi ambíciói. Másrészt meg kellett győzni a Hadosztályt arról, hogy a szociáldemokraták céljai – ha más eszközöket alkalmaznak is – ugyanazok. Károlyi Mihályné visszaemlékezése megerősíti a szociáldemokraták és a Hadosztály között meglévő feszültség tényét: „Böhm és Pogány, akik minket elkísértek, igen drukkoltak,

¹⁹⁷ VeML, XIV. 10. 2–1. 79.

¹⁹⁸ SZÉKELYFÖLDÜNKÉRT, 1919. 11. p.

¹⁹⁹ Szamos, LI. évf. 54. sz. 1919. március 4.

²⁰⁰ BENEDEK, 1993. 234. p.

hogy őket ott inzultálni fogják, mivel a székely Hadosztály nem tartozik Pogány katonatanácsa alá.”²⁰¹ Amikor arról számolt be az elnök felesége, hogy miért nem ment ki a demarkációs vonalra a férjével, a következőket írta: „*Én nem kísértem el, mert Pogány és Böhm úgy akarták ezt a kirándulást feltüntetni, mintha veszedelmes volna, és ennek a beállításnak ugyan ártott volna az én ottlétem.*”²⁰²

Nem tudni, hogy A budapesti katonák a székelyekhez! A Katonatanács üzenete című kiáltvány²⁰³ az elnöki látogatást közvetlenül megelőzően, esetleg arra az alkalomra, netán közvetlenül utána készült-e el. Tartalmát, mondanivalóját tekintve összecseng a szatmári látogatás alap gondolatával, azzal, hogy a Hadosztályt meggyőzzék azoknak a vádaknak az igazságtalanságáról, amelyekkel – a „huhogók” – a szociáldemokratákat illették. Rendkívül figyelemre méltó állítások sorjáznak a kiáltványban, ezek némelyikét – vélhetően – nehezen lehetett elhiteni a Hadosztály tisztjeivel, legénységével, pl.: „...a Katonatanács hozta létre a Magyar Köztársaság Néphadseregét, amely a legszilárdabb fegyvellemmel védi a magyar forradalom vívmányait, és amely kész harcolni és meghalni is a forradalmi Magyarországért.”²⁰⁴ Szemben ezekkel az állításokkal, bátran megállapíthatjuk: sem hadsereg, sem katonai fegyelem nem létezett. Az írás a következő sorokkal zárul: „...a Budapesti Forradalmi Katonatanácshoz, amely testvéri kezet nyújt felétek és nem árul el benneteket, nem hagy cserben benneteket soha, amely haladéktalanul elküldi szocialista zászlóaljait és ütegeit a ti segítségétekre, a Székelyföld felszabadítására.”²⁰⁵

A Székely Nemzeti Tanács – mint a székelység, a Hadosztály politikai képviselőjét ellátó szervezet – 1919. március 10-én válaszolt a katonatanács felhívására. A Székely Nemzeti Tanács a Székely katonákhoz. Jelszó: A Magyar Népköztársaságért, Székelyföldünkért élünk, halunk! címet viselő kiadvány²⁰⁶ első oldalára pillantva három, vastagon szedett szót látunk. „...haladéktalanul ... Székelyföld felszabadítására...” Igen, a Székely Nemzeti Tanács a katonatanács felhívásának – az előbbieken idézett – utolsó mondatában kapaszkodott, amelyben szocialista zászlóaljokat és ütegeket ígértek a székelyeknek, olyan alakulatokat, amelyek nem léteztek.

A két kiadvány híven illusztrálja azt a tényt, hogy az összetartozás, az egység gondolata a Szatmárnémetiben tett elnöki látogatást követően megerősödni látszott. Ingatag lábakon áll azonban az az egység és összefogás, amelynek fundamentuma a hazugság. Hiszen csak ideig-óráig lehetett lecsendesíteni a cselekvésre kész, támoga-

tást váró, joggal türelmetlen Hadosztályt a nem létező szocialista zászlóaljok és ütegek ígéretével.

1919. március 20-án kapta kézhez a magyar kormány Vix ezredestől azt a jegyzéket, amely új, politikai határvonalnak tekintett demarkációs vonalat és semleges zónát jelölt ki. Utóbbi határa keleten: Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad; nyugaton: Vásárosnamény, Debrecen, Szeged volt. Másnap a kormány lemondott, átadta a hatalmat a szociáldemokratákból és kommunistákból álló tanácskormányoknak.

A Székely Hadosztály tisztikarának, legénységének nem volt, nem lehetett a hatalomváltással kapcsolatban egységesen elutasító vagy támogató állásfoglalása. Remény, kétely, bizonytalanság jellemezte az első, igen rövid időszakot. A Vix-jegyzék elutasítását kifejezetten pozitív lépésnek tekintették. A tehetetlen Károlyi-kormányzás után határozott lépésnek tartották, bíztak a haderő gyors fejlesztésében, a támadó hadműveletek megindulásában.

Majd egy hónappal a köztársasági elnöki vizit után Garbai Sándor, a kormányzótanács elnöke látogatta meg a székelyeket Szatmárnémetiben. Amint arról a Szamos beszámolt,²⁰⁷ a város a „munkásvilág egyszerűségével” várta Garbait, akit elkísértek a Vörös Katona, a Vörös Újság munkatársai, valamint Kun Béla felesége, aki a nővére meglátogatására érkezett.

A protokollban bekövetkezett figyelemre méltó változás volt, hogy – Károlyi látogatásával szemben – Garbai tiszteletére már nem cigányzenekar játszott a La Marseillaise-t, hanem a 12. (volt szatmári, akkor már vörös) gyalogezred zenekara. Őket is meglegyintette a forradalom szele, megtanulták a Marseille-i dalt.

Az elnököt Nagy Pál ezredes üdvözlölte, szavai igazolták a tényt, hogy a székely katonaság nem tanúsított eleve elutasító álláspontot az új hatalommal szemben. A dandárparancsnok szavait így idézte a korabeli sajtó: „Mikor 10 nappal ezelőtt az antant újabb területet követelt, belátták, hogy nem megy tovább. Szakítani kell a régi renddel, és meg kell tagadni minden engedelmisséget az ententével szemben. A székelység lelkesen veszi tudomásul a Kormányzótanács elhatározását és hűséget, kitartást, engedelmisséget ígér a vállalt nagy munkához.” Az ezredes azt kérte Garbai Sándortól, a kormányzótanács elnökétől, hogy hagyják őket az erdélyi fronton, hadd szabadítsák fel őket. Ígéretet tett arra, hogy a szülőföld visszafoglalása után alárendelik magukat a Vörös Hadseregnek, és ott szolgálnak, ahol szükség mutatkozik rájuk.

Garbai arról biztosította a székelyeket, hogy a szervezés alatt álló Vörös Gárda velük karöltve fogja a székelység otthonát visszaszerezni. A demarkációs vonalon, Szinerváralján mondta a következőket: „Akaratunkat a Ti szívetekbe is át akarjuk vinni, székely katonák. Az új hadsereg tömörül, hogy otthonunk ismét otthon legyen. A szé-

²⁰¹ KÁROLYINÉ, 1967. 459. p.

²⁰² Uo.

²⁰³ Lásd: BUDAPESTI, 1919.

²⁰⁴ Uo. 9. p.

²⁰⁵ Uo. 16. p.

²⁰⁶ Lásd: SZÉKELYFÖLDÜNKÉRT, 1919.

²⁰⁷ Szamos, LI. évf. 78. sz. 1919. IV. 1.

kely is otthonát akarja és, székelyek, e kívánságokat, vágyakat keresztülvitelében nem lesztek egyedül. A dolgozó székely megtalálta a dolgozó magyart. Szaporítani fogjuk soraitokat a mi proletárjainkkal, hogy az új, a boldog hazát Ti is megeljétek.”

A tanácskormány külpolitikájáról szólva azt a felismerést osztotta meg hallgatóságával, hogy nyugat felé nincs keresnivalónk; Oroszország („...a nagy forradalmi mozgalmakkal telített nép felé...”)²⁰⁸ kell fordulni. Célként a magyar és oláh kizsákmányolás letörését jelölte meg, hiszen a következőket mondta: „Ha minden székely és román föl-szabadul és ráeszmél arra, hogy mindkettőnek a nagybirtokpolitika az ellensége, amely tudatlanságra akarja őket vinni és engedelmes tömeggé kovácsolni, akkor egymást megértve testvérként fognak elhelyezkedni.”

Garbai látogatásával egyidőben Kun Béla külügyi népbiztos a Neue Freie Presse munkatársának adott interjút. A beszélgetésről A Nap is beszámolt.²⁰⁸ Kun Béla kijelentette, hogy a tanácskormány nincs hadiállapotban az antanttal. A kormány a béke álláspontján áll, és az antant sem hozott ellenünk irányuló intézkedéseket. A tanácskormány nem áll a területi integritás alapján, a szerveződő Vörös Hadsereg a „diktatúrát” támogatja majd vérontás nélkül.

Ezt a nyilatkozatot tekintették úgy a később visszaemlékező székely hadosztálybeli tisztek, mint a kezdeti, a tanácskormány iránt érzett bizalom megbicsaklásának pillanatát. Ehhez társulat még a kétely: ők viszik majd a bolsevizmust Erdélybe? A Garbai által említett, a Székelyföld visszafoglalására szervezett Vörös Gárdára, illetve annak lehetőségére úgy tekintettek, mint a bolsevizmus exportjára.

Túl hamar és túl sok kérdés, kétely halmozódott fel a Hadosztály tisztikarában. A hétköznapi és a politikai életben, a hadseregszervezésben, a demarkációs vonalon tapasztaltak is inkább a reménytelenséget táplálták, mint a jövőbe vetett bizalmat. Március végén, április elején megbízottak érkeztek Budapestről, akik a Friedrich István-féle ellenforradalmi szervezkedéshez való csatlakozásra biztatták volna Debrecenben Kratochvilt, aki azonban már nem volt a városban, a debreceni munkástanács követelésére – törzskarának egy részével – Szatmárnémetibe tette át a székhelyét. Friedrich emberei felkeresték Szatmáron. Látogatásuk eredményeként alakult ki az az elképzelés, melynek lényege az volt, hogy Kratochvil a franciáknál és a románoknál megpróbálja elérni azok helyben maradását, amíg ő csapataival a vörösök ellen fordul. Ennek a tervnek a jegyében küldte Maniuhoz Rugonfalvi öccsét, dr. Kiss Károly államrendőrségi fogalmazót, Böhm Rezső századost pedig Aradra, Gondrecourt francia tábornokhoz.

Minden próbálkozásnak véget vetett azonban az április 16-i román offenzíva. Az ellenforradalmi akció időpontját egyébként, április 26-ról 27-re virradó éjszakára

tűzték ki. A Hadosztály egy időben, hajnali kettőkor készült támadni Szatmáron, Nagykárolyban, Nagyváradon, Debrecenben és Nyíregyházán. A vasútállomások, a posták, az összes középületek, a forgalmi csomópontok megszállását tervezték. Kratochvil vállalta az akció katonai vezetését, azonban a politikai felelősséget elhárította magáról azzal, hogy ő katona. Meg kell jegyeznünk, hogy a román támadás elmaradása esetén – ami hiú ábránd volt – nem biztos, hogy a tisztek és a legénység egyértelműen és egységesen a vörösök ellen fordultak volna.

Április 26-án nem ellenforradalom robbant ki a Tiszántúlon, hanem a Hadosztály letette a fegyvert Demecsernél. Az ellenforradalmi terv kapcsán felmerülhet a kérdés: Hogyan hajtották volna végre az öt városban – köztük Debrecenben – egyszerre? Debrecenben csak a kerületi parancsnokság törzsszázada állomásozott. Milyen helyi erők állhattak még a Hadosztály ellenforradalmi terveinek szolgálatába? Arra vonatkozóan, hogy a Hadosztály legszűkebb vezetésén, a Székely Nemzeti Tanács tagjain túl bárkit is bevontak volna – nincs adatunk. Tudjuk, hogy a Láng-féle szanatóriumban működött egy ellenforradalmi sejt. Azt a tényt is ismerjük, hogy egy, a parancsnoksághoz tartozó tiszttel kapcsolatba is került azzal. Naponta ellátogatott oda a megbeszélésekre, ami az előjárói tudomására jutott. A két tiszttel közül, akik jóindulatúan számonkérték Holló Gyulán – róla van szó – a szanatóriumi látogatásokat, az egyik – Boross Sándor őrnagy volt, aki részt vett a Hadosztály ellenforradalmi tervének kidolgozásában.²⁰⁹

Az április 19-i eseményekhez, a debreceni rendőrök ellenforradalmi puccsához²¹⁰ a Hadosztálynak – vélhetően – semmi köze sem volt. Ennek ellenére a tisztikar jelentős részét letartóztatták. A huszárlaktanya étkezdéjébe összegyűjtött tiszteket a vörös őrség ki akarta végezni. Életüket és szabadságukat Szakáll Ferenc ezredesnek – aki korábban Kratochvil vezérkari főnöke volt –, a Nyíregyházán állomásozó vörös hadosztály parancsnokának köszönhatték. Szakáll megfenyegette a vörösöket azzal, hogy ha a Hadosztály egyetlen tagjának bántódása esik, akkor ő lövetni fogja Budapestet.

A kétségbeesés szülte merénylet- és ellenforradalmi terv megszületése mellett prózaibb, a Hadosztály katonáit segítő kezdeményezések is voltak Debrecenben, az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság székhelyén. Miután a debreceni és a hajdúsági ezredek a demarkációs vonalra indultak, megmozdult a város szociálisan érzékeny, a nemzeti ügy iránt elkötelezett része. A nők és velük a nőegyletek, az egyetemi ifjúság. A Debreceni Székely Társaság, a Székely Nemzeti Tanács mellett elsősorban és jellemzően ők voltak, akik a csapatok segélyezése érdekében tevékenykedtek. A bel-

²⁰⁸ A Nap, XVI. évf. 75. sz. 1919. IV. 1.

²⁰⁹ VeML, XIV. 10. 3/2. 186.

²¹⁰ Debreceni Vörös Újság, I. évf. 4. sz. 1919. IV. 19.

ső indíttatáson túl, a fronton szolgálatot teljesítő földijeiktől is kaptak erre vonatkozó buzdítást. Így írt erről a Debreczeni Újság, a bakák levelét közzétéve: „Mindnyájan hivatásunk magaslatán állunk, célunk szent s e célért készek vagyunk a legnagyobb áldozatra is, de ezzel szemben elvárjuk azoktól, kiknek legtöbb veszíteni valója van, vegyék ki részüket tehetségük szerint a mi harcunkból. Tekintsenek a nagyváradiakra, akik az őket és városukat védő debreceni fiúknak meleg alsóruhát küldtek...”²¹¹ Március 8-án számoltak be arról a lapok, hogy az első segélyszállítmányt eljuttatták a Királyhágónál állomásozó csapatokhoz. Az összegyűjtött élelmet, ruhaneműt egy bizottság kísérte Csucsára, amelynek tagjai között ott volt – a Székely Nemzeti Tanács vezetőin túl – Handler Gyula szocialista kormánybiztos-főispán is, aki beszédet intézett a szolgálaton kívüli tisztetekhez és legénységhez. Szónoklatában kérte, hogy ne lőjenek az oláh katonákra, hiszen azok is elvtársak lesznek, csak fel kell őket világosítani. Annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy a békefeltételeket nem Párizsban, hanem Bernben a szocialisták fogják megállapítani. Ettől a beszédétől aztán a Székely Nemzeti Tanács kijelölt szónoka, Thuróczy István olyan ingerült lett, hogy otthagyta a társaságot és visszament a különvonatba. A ceremóniának egyébként az vetett végét, amikor egy őrmester belehajított a Körösbe néhány kézigránátot, és elkezdett kiabálni, hogy a románok lövik Csucsát.²¹²

Az élelmiszerek és ruhaneműk gyűjtésén túl a város filmszínházaiban az előadások előtt és után egyetemisták pénzt gyűjtöttek a katonák segélyezésére. A debreceni székely szervezetek ugyanezen célból műkedvelő előadásokat szerveztek. A segélyezési mozgalom az „Erdélyi Akció” nevet viselte, amelyet Debrecen város tanácsa 100 koronával támogatott, ahogy öt hektoliter bort is juttatott szeretetadományként a leszerelő hármas és harminckilences honvédeknek.²¹³ A vigalmi adó visszajuttatásával pedig a Székely Nemzeti Tanács jótékonyági estélyeit támogatta. A Debreceni Székely Nemzeti Tanács úgy látta, hogy a város nem mozgósította összes elvárható és szükséges energiáját, tehetségét a Hadosztály anyagi támogatására.²¹⁴ Debrecennek egy másik, rendkívül súlyos problémával is szembe kellett néznie. A zilahi menekültek befogadásával, segélyezésével. Február 28-án tájékoztatták olvasóikat a debreceni lapok a Hadosztály Zilah elleni támadásáról, az ott folyó harcokról. Zilah római katolikus plébánosa, Pálóczy Dávid számolt be az ottani eseményekről, a lakosság meneküléséről, akiket Debrecen fogadott be és látott el.²¹⁵

²¹¹ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 58. sz. 1919. III. 8.

²¹² VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

²¹³ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban: HBML), IV. B. 1405/b. Debrecen Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: IV. B. 1405/b.), 4387/1919.

²¹⁴ HBML, IV. B. 1405/b. 5250/1919.

²¹⁵ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 51. sz. 1919. II. 28.

A Debreceni Székely Társaság január 19-én, néhány nappal Kratochvil megérkezése után, a vármegyeháza dísztermében tiltakozó nagygyűlést tartott a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatai ellen. Kinyilvánították, hogy „...a székelység minden eszközzel küzdeni fog ősi hazája szabadságáért s a bekövetkező eseményekért a felelősséget azokra (mármint a románságra) hárítja...”²¹⁶ A gyűlésen részt vettek a 21. gyalogezred küldöttei is, akik az elvi határozaton túl gyakorlati lépéseket sürgettek. Felhívták a figyelmet arra, hogy a Király-hágónál a románoknak az Alföldre történő előnyomulását próbálják megakadályozni. A kormánytól a visszavonulás beszüntetését, erősítést és arra vonatkozó parancsot követeltek, hogy visszavethessék az ellenséget a demarkációs vonal mögé. A gyűlés megszervezése, biztosítása nem volt egyszerű feladat. Két nappal korábban, az Aranybikában a szocialisták által szétzavart köztársasági párti gyűlés – amelyen dr. Ferenczy Gyula egyetemi tanár indítványozta Magyarország csatlakozását az Amerikai Egyesült Államokhoz – intő jel volt. A szervezők közül volt, aki a Varga-különítmény alkalmazását javasolta. Ez a Hadosztályhoz tartozó tiszti alakulat már december végén Debrecenben tartózkodott. Korábban a demarkációs vonalon szolgáltak. Ők voltak azok a „szerencsések”, akik Tövisnél tétlenül nézhették a Gyulafehérvárra tartó, románokkal zsúfolt szerelvényeket. Elkeseredett, harcias, a politikai ellenfelek és a közönyösök iránt nem túl toleráns társaság voltak. Gyakran verekedtek össze az utcán, a kocsmákban a debreceni szocialistákkal, helyesebben verték meg azokat. Hírük volt a városban. Erre a feladatra is készséggel vállalkoztak volna, azonban Handler Gyula, kormánybiztos-főispán maga garantálta a rendezvény biztonságát. Így Vargáék „testületileg”, hivatalosan nem kaptak szerepet. Ott ültek azonban a vármegyeháza dísztermében azzal az utasítással, ha megpróbálják megzavarni a gyűlést, akkor a zavarkeltőket egyszerűen dobják ki az ablakon. A defenesztrációra nem került sor, a gyűlés rendben zajlott le.²¹⁷

Az esemény szónokai között olyan embereket fedezhetünk fel, akik abban a néhány hónapban, amíg a Hadosztály fegyverletétele, a város román megszállása be nem következett, aktívan segítették a Hadosztályt, pl.: dr. Rugonfalvi Kiss István, dr. Darkó Jenő egyetemi tanárok, Thuróczy István MÁV tisztviselő. Később mindhármut ott találjuk a Budapesten székelő Székely Nemzeti Tanács helyi szervezetében, a Debreceni Székely Nemzeti Tanácsban. A székelység és a Hadosztály politikai és érdekképviselőjét ellátó tanács debreceni szervezete február 16-án alakult meg. Elnöke Rugonfalvi Kiss István lett, a titkára Thuróczy István. Utóbbi látta el a Budapest és Debrecen közötti összekötő szerepet is. Megalakították a Székely Hadosztály titkos Katonai, valamint Politikai Bizottságát. A katonai szervezet tagjai voltak: Kratochvil

²¹⁶ Debreczeni Újság, XXIII. évf. 18. sz. 1919. I. 21.

²¹⁷ VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

és Szakáll ezredesek, Rugonfalvi és Thuróczy, a politikai bizottságban – az említettekén túl – szerepet kapott dr. Darkó Jenő is. A Hadosztály tevékenységét népszerűsítő és a csapatok körében folytatott nemzeti szellemű propagandán túl, szervezték az alakulatok feltöltését, felszerelését, ellátását.

A kormány folyósította a Hadosztály tagjai számára az illetményeket, és az ellátásukhoz szükséges pénzt. A felszereléssel, fegyverrel, lőszerrel azonban komoly problémák voltak, ahogyan erősödött a hadosztállal kapcsolatban az ellenforradalmiság vádja, úgy csappant meg a csapatokhoz érkező hadianyag, utánpótlás. A Budapesti Székely Nemzeti Tanács tagjaiban felmerült a gondolat, illetve annak lehetősége, hogy a kormány esetleg beszüntetheti a Hadosztály támogatását. Ez a föltételezés vezetett az ún. Székely Alap létrehozásához.

Bartha Albert hadügyminisztersége idején, 1918. december elején, Friedrich István közreműködésével harmincmillió koronát utaltak ki a Hadosztálynak. Jellemzően az akkori viszonyokra, az állami pénzt a legnagyobb titokban bocsátották a rendelkezésükre. Kettős rendeltetése volt az alapnak egyrészt azt a célt szolgálta, hogyha a Károlyi-kormány beszüntetné az alakulat támogatását, akkor az ellátás biztosítva legyen, a másik lehetséges cél – amennyiben az elsődleges szempont nem indokolta volna a felhasználását – a székely kulturális élet támogatása volt. A pénzt 1919 januárjában szállították Debrecenbe, ahol a kezelésére háromtagú bizottság alakult, amelynek tagja volt Rugonfalvi és Darkó Jenő mellett Kölönte Géza egyetemi questor is. A harmincmilliót a Debreceni Református Kollégium levéltárában rejtették el, amelynek levéltárnoka azokban az években Rugonfalvi Kiss István volt.

A Hadosztály fegyverletételéig, illetve Debrecen román megszállásáig nem használták fel az alapot, az hiánytalanul rendelkezésre állt. Később a pénz egy részét az internált tisztek és a legénység elmaradt zsoldjának és leszerelési illetékének kifizetésére, valamint a Hadosztály tagjainak és családjaik segélyezésére költötték. A pénz nagyobb része azonban Debrecenben maradt.²¹⁸ A várost elfoglaló románok tudomást szereztek az alap létezéséről és – ami még nagyobb baj volt – befészkeltek magukat a kollégiumba is, ahol egészen a levéltárig vették használatba a szobákat. A pénz őrzői, kezelői kétségbe is estek, nem tudták, hogy mit tegyenek. Thuróczy István oldotta meg a problémát, a pénzt a lakására vitte, és ott a pincében elásta. A románok így nem jutottak a nyomára.

Ebből az alapból finanszírozták azt a memorandumot, amelyet dr. Király Aladár volt háromszéki főispán kezdeményezésére a Szegeden létrejött Országos Székely Nemzeti Tanács szerkesztett. A francia kormánynak szóló dokumentumban történelmi, gazdasági és politikai szempontokra hivatkozva tiltakoztak Erdély Romániához

11. Díszmenet Károlyi látogatásakor Szatmárnémetiben

csatolása ellen. A memorandumot Pázmándy Dénes és dr. Karácsonyi Sándor vitték Párizsba, és adták át Pichon külügyminiszternek. A memorandum szerkesztéséhez, a megbízottak utazásához szükséges pénzt – sőt, a rossz egészségügyi állapotban lévő Király Aladárt is – Thuróczy vitte Szegedre.²¹⁹

A Székely Alap megmaradt részével, a mintegy huszonkét és félmillió koronával kapcsolatban 1919 augusztusában több döntést hozott Kratochvil Károly. Egyrészt intézkedett a pénz Kolozsvárra szállításáról, másrészt – mivel a Hadosztály megszűnt – az alap második céljának (a székely kulturális élet támogatása) életbe lépéséről. A pénz jelentős részét a hazafias magatartása miatt Erdélyben hátrányt szenvedő, nyomorgó tiszviselői és tanári kar segélyezésére fordították.²²⁰

²¹⁸ VeML, XIV. 10. 14. doboz.

²¹⁹ VeML, XIV. 10. 3/3. 223.

²²⁰ VeML, XIV. 10. 14. doboz.

Válaszúton, avagy „két malomkő között”

„Az iskolai történelemkönyveink eddig azt írták, hogy a székelyek elárulták a Tanácsköztársaságot, mert 1919. április 26-án a románok előtt letették a fegyvert. Valóban árulást követtek el? De hát a székelyeknek ez a csoportja soha nem mondta, hogy a Tanácsköztársaságot támogatja. Nem esküdött fel rá, akkor hogyan árulhatta el? A Hadosztály 1918 decemberében a Székelyföld és Erdély védelmére szerveződött. Ezek az emberek vállalták a szülőföldért való harcot. Amikor a demarkációs vonal tologatásával nyugat felé kivonultak Erdély peremére, el kellett hagyniuk a Partiumot is, felül kellett vizsgálniuk saját helyzetüket.

A székelyek nem tudtak azonosulni a Tanácsköztársaság eszméivel, de ez nem jelenti azt, hogy a magyarság egészéhez való kötődésük gyenge lett volna. A nemzeti jelvények és tiszteleti tárgyakhoz való ragaszkodásuk, a régi szolgálati rend megtartása jól mutatja, hogy hova tartozónak érezték magukat. Kun Béla kijelentése a székelyek minden számítását keresztül húzta. A reményvesztett székelyek hátukban a vörösökkel, előttük a kíméletlen román hadsereggel, otthonaiktól több száz kilométerre úgy döntöttek, hogy befejezik a háborút és haza mennek.” A fenti gondolatokkal zárta le Laczkó Mihály, az 1992-ben íródott, Áruló volt-e a Székely Hadosztály? című dolgozatát.²²¹ A dátum nagyon fontos. El kellett jönnie 1989–1990. fordulójának ahhoz, hogy a kérdéssel – valóban árulók voltak-e a székelyek – komolyan foglalkozni lehessen. Addig a Székely Hadosztály tevékenységének megítélése – az egyeduralkodó politikai irányzat ideológiájának megfelelően – csak negatív lehetett.

Liptai Ervin „öröskatonák, előre! című művében²²² például így írt a Hadosztályról: „Ugyanezen a napon a Székely Különítmény ellenforradalmár vezetői betetőzték árulásukat: letették a fegyvert az ellenség előtt. Kratochvil a legénységet igyekezett megfelelően előkészíteni a megadásra. Április 25-én kiadott parancsában azt állította, hogy az antant a Tanácsköztársaság egész védelmi vonala ellen támadást indított, ezért a további ellenállásnak nincs értelme.”²²³

Április 26-ra virradó éjjel a különítmény megbízottai aláírták a szégyenteljes fegyverletételi jegyzőkönyvet, amelynek értelmében a fegyverletételt követően mind a tiszteket, mint pedig a legénységet internálták a Tanácsköztársaság elleni hadműveletek befejeztéig. Kratochvil és társai inkább vállalták az internált foglyok sorsát a burzsoá Romániában, mint hogy szabadon küzdjenek a Magyar Tanácsköztársaságért.

²²¹ LACZKÓ, 1992. 82. p.

²²² LIPTAI, 1979. 120. p.

²²³ Mint a fegyverletételtől szólva kifejtettük, ez az állítás nyilvánvaló csúsztatás.

»A fegyvereket kocsikra raktuk és elküldtük a román parancsnokságnak, ki azt Mátészalkán átvette. Május első napjaiban Debrecenen keresztül Brassóba szállítottak bennünket« – így számolt be Kratochvil arról a „dicső” fegyvertényről, amelyért Horthy később tüneményes gyorsasággal tábornokká léptette elő.”

Az 1978-ban kiadott, Magyarország története című munka²²⁴ lakonikusan törpalcát a Hadosztály, illetve Kratochvil felett: „Április 26-án hajnalban Nyírbaktán Kratochvil megbízottai aláírták a fegyverletételi jegyzőkönyvet. A Székely Hadosztály katonáit a románok hadifogolyként kezelték, egy részük azonban a kapituláció kihirdetésekor a Tiszához szökött és beállt a Vörös Hadseregbe. A tiszántúli frontra Kratochvil árulása mérte a végső csapást.”

De ugyanígy, a Magyarország Hadtörténete című, rendkívül fontos, generációk által forgatott alapmű sem vélekedik másképpen Kratochvilékről:

„A vörös csapatok csaknem az egész arcvonalon visszavonulásra kényszerültek, mert a Székely Különítmény parancsnoksága nem akart, a 39. dandár és a 6. hadosztály pedig a csapatok felkészületlensége és az ellenség nyomasztó túlereje miatt nem tudott ellenállni.

A támadás ereje meglepte a Székely Különítmény vezetőit is, hiszen azt remélték, hogy a támadók őket is bevonják a hadműveletekbe. A támadás megindulása után Kratochvil olyan utasítást adott alárendeltjeinek, hogy „a felesleges vérontást kerüljék, és lassan vonuljanak vissza”. Mivel Kratochvil alárendelt parancsnokainak csak egy részét avatta be szándékaiba, a Hadosztály néhány alakulata ellenállást tanúsított.

A Székely Különítmény parancsnoksága, hogy elterelje magáról a Hadügyi Népbiztoság gyanúját, és indokolja a visszavonulást, jelentéseiben igen súlyos, a valóságnak meg nem felelő veszteségekről számolt be. ...Az 1. hadosztály erőfeszítése azonban nem eredményezhette a front északi szárnyának tartós megszilárdulását, mert ezen a napon a Székely Különítmény vezetőinek árulása befejezett ténnyé vált: befolyásukra a Különítményhez tartozó csapatok zöme letette a fegyvert a románok előtt. A katonák egy részét azonban nem sikerült árulásra bírniuk, ők a későbbi harcokban is megálltak a helyüket.”²²⁵

A fentebb már idézett egyik forráshoz hasonlóan a szintén Liptai Ervin szerkesztett Magyarország hadtörténetében tükröződő vélemény egyébként megdöbbentően egybevág a korabeli állambiztonsági szervek állításaival: „Azon az elven voltak a Székely Hadosztály vezetői, hogy inkább a románokhoz orientálódnak, mint sem, hogy a Tanácsköztársaságot támogassák. A Székely Hadosztály vezetői a románokkal kötött Kratochwill szerint „fegyverszünetet” úgy képzeltek el, hogy együtt mennek a románokkal a kommunisták ellen és azoknak leverése után majd fegyvert fognak, hogy Erdélyt,

mint az ő „állítólagos egyetlen céljukat” megvalósítsák.”²²⁶ Hogy ki merített kitől, azt nem tudjuk...

1989. előtt tehát (kisszámú, inkább a szabályt erősítő, később még bemutatott kivételtől eltekintve) egyöntetű volt a vélemény: a Hadosztály árulása teremtette meg az alapot a román invázióhoz, végső soron az eredményezte a Tanácsköztársaság összeomlását. De valóban áruló volt a Székely Hadosztály?

Az 1919 áprilisára kialakult helyzetben a Székely Hadosztály vezetőinek lépnie kellett. Mivel a Tanácsköztársaság prominens képviselői mind szavakban, mind tettekben kinyilvánították, hogy nem állnak Magyarország területi integritásának talaján, Kratochvilék abban nem bízhattak, hogy szorult helyzetükben a vörösök hirtelen félreteszik az addigi konfliktusokat, és segítenek a Székely Hadosztálynak a románok elleni harcban. Arra, hogy Kun Bélák bizalma véglegesen elveszett a Hadosztály irányában, több árulkodó jel is mutatott. Egyik ilyen intő példa az 1919. február 8-án, a kommunisták lapjában, a Vörös Újságban megjelent írás volt. Az Ellenforradalmi toborzás Budapest ellen című cikkben súlyos vádakkal illették a Hadosztályt és az annak legfőbb politikai támaszát jelentő Székely Nemzeti Tanácsot. De napi, helyi szinten is folyamatosak voltak a székelyek és a vörösök közötti atrocitások. A fronton mindennaposak voltak a székely tisztek, illetve a mintegy „szakszervezetként” működő katonatanács kiküldöttei közötti nézeteltérések, atrocitások. Ez utóbbiak folyamatosan agitálták a legénységet, bomlasztani próbálták körükben a fegyelmet. Sok székelynek nem tetszett a feszült helyzetben elhangzott „internacionalista” fejtágítás, így nem egy esetben a tiszteknek kellett a propagandistákat kimenteni a felbőszült katonák kezei közül. Ezek a jelenetek minden esetre nem javították a két fél viszonyát. A helyzet áprilusra mérgesedett el teljesen. Szinte minden városban spontán – Kratochvilék tudta nélkül elindult – szervezkedések kezdődtek a helyi kommünök ellen. Ezek nem egy átfogó, a kommunista uralmat elsöpörni kívánó mozgalom részeit képezték, hanem mindenhol külön-külön, egymástól függetlenül a helyi vörös uralom iránt érzett viszolygás miatt alakultak ki. A szervezkedésekre jellemző az is, hogy azokban nem csupán a székelyek, hanem – legalább akkora súllyal – a helyi jobboldali civilek is részt vettek. Debrecenben a Láng nevezetű orvos rendelőjében találkozgatott néhány tiszt helyi civilekkel, majd a mozgalom lelepleződése után az abban szerepet vállalókat a vörösök letartóztatták, s csak a román előnyomulás miatt kerülhették el a súlyos felelősségre vonást.²²⁷ Hasonló események zajlottak Nagykárolyban és Nagyváradon is, ez utóbbi városban összecsapások is voltak a két fél között. A húsvétot megelő-

²²⁴ MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE, 1978. 277. p., LACZKÓ, 1992. is idézi.

²²⁵ LIPTAI, 1985. 220. p.

²²⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) VKF/2, a Székely Hadosztályról szóló jelentés.

²²⁷ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Holló Gyula visszaemlékezése (a továbbiakban a II. E. 9-ben található iratokra csak a visszaemlékező vezetéknevét utalunk).

ző napon egy, a szatmárnémeti nemzetőrség néhány tagjából álló csoport – élükön boldogfalvi Bartl Róbert századossal, a nemzetőrség parancsnokával – a szatmárnémeti direktórium tanácskozáására betört, a direktórium tagjait elfogta, a náluk talált mintegy másfél millió korona készpénzt lefoglalta. „A letartóztatás nem ment simán, mert egynek a szeme folyt ki” írta az eseményekről Bartl.²²⁸ Bár a direktórium tagjait a Hadosztály egy nappal később szabadon bocsátotta, és nyilvánvaló volt, hogy az eset nem Kratochvilék ösztönzésére, hanem a Hadosztálytól tulajdonképpen független nemzetőrök saját kezdeményezésére történt, az atrocitásnak mégis hamar híre ment a környéken. Az ideológiai szembenállás, kisebb viszálykodások után gyakorlatilag a „szatmári ellenforradalomtól” eredeztethető a vörösök és székelyek közötti kisebb fegyveres konfliktusok, összetűzések mindennapivá válása. Mivel a székelyek ettől az időtől fogva tulajdonképpen a környéken tartózkodó vörös alakulatokat sem tekintették szövetségeseiknek, nem maradt más választásuk: a kétfrontos harcot megszüntetendő, valamelyik „ellenség” ellenállását le kellett törniük.

Ez a probléma – ha nem is ennyire egzakt formában – már meglepően hamar felmerült Kratochvilban. „Két ember utazik a vonaton” írta Szentpály-Juhász Miklós, a két malomkö között őrlődő Hadosztályról szóló cikkének, az alábbi beszélgetést ismertető részében.²²⁹ A két ember, Kratochvil Károly ezredes, a Székely Hadosztály és – ezzel párhuzamosan – az V. erdélyi katonai kerületi parancsnokság vezetője, illetve Stromfeld Aurél ezredes, a hadsereg-szervezési célból frissen kinevezett hadügyi államtitkár, akik a kerületi parancsnokság debreceni főhadiszállásáról utaztak március elsején Szatmárnémetibe, hogy a másnap oda érkező Károlyt fogadják. A beszélgetésnek (Kratochvil kérésére) tanúja volt Stomm Marcell²³⁰ vezérkari százados, aki a több órás eszmecsere után az alábbiakban foglalta össze visszaemlékezésében. „Kiemelte annak fontosságát [Kratochvil], hogy a Székely Hadosztály ellátása továbbra is biztosított legyen, mert különben nem lehet biztosítani a Hadosztály harcképességének fenntartását, mely esetben a Székely Hadosztály csapatainak a románok elleni felhasználása nagyon kérdésessé válik. Ennek eredménye az lenne, hogy a Hadosztály előtt mindinkább erősödő románok ezt kihasználva, könnyen eljutnak a Tiszántúlra illetve Budapestre, különösen akkor, ha a magyar kormány a kommunizmusra tér át, amit román részről igazolásként fognak felhasználni Magyarországnak, mint veszélyes bolsevista területnek a megszállására.

²²⁸ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Bartl. Az eseményekről beszámoló székely tisztek viszont a Székely Hadosztályhoz kotik az „ellenforradalmat”.

²²⁹ SZENTPÁLY, 2009. 78. p.

²³⁰ Stomm Marcell, katonatiszt, diplomata. Harcolt az első világháborúban, a Székely Hadosztályban, majd katonai attasé volt Londonban és Washingtonban. A II. vh. alatt a Don menti harcokban a III. hadtest parancsnoka. 1943. február 1-jén példa nélküli parancsában feloszlatta hadtestét. 1945 után koholt vádak alapján halálra ítélték, amit később 12 évre enyhítettek. 1956-ban szabadult. Halála után, 1989-ben rehabilitálták.

Stromfeld ezredes a hallottak utolsó részét felette lehangoltan fogadta, s iparkodott Kratochvill ezredest meggyőzni arról, hogy a Székely Hadosztály csapatai jobban tennek, ha a magyar kormányt ismernék el a hatalom képviselőjének, még akkor is, ha az kommunistává válna. Az ő elképzelése az, hogy egy ütőképes magyar hadsereget – átmenetileg akár Vörös Hadsereg néven is – csak egy részünkről elismert kormány útján tudunk felállítani, amelynél a lényeg az, hogy el tudjuk érni a régi tisztek minél nagyobb számban való beállítását és ezek befolyásának érvényesítését a fegyver beállításában. Ennek elérésekor, adódó helyzetben a kommunista kormány ellen kell fellépni és a kommunizmust Magyarországon letörni. Ezalatt egy magyar nemzeti és erősen szociális érzésű kormány felállítását kell biztosítani Magyarországra talpra állítására.

Kratochvill ezredes szerint ez a terv aligha lesz kivihető, mert ehhez nem fognak időt adni mindenekelőtt a románok, akik a magyar kommunizmus kitörését várják és azt nyomós okul feltétlenül kihasználják az ország megszállására. Kerülő úton tudomásunkra jutott, hogy a franciák állítólag felszólították a románokat arra, hogy Csucsá-Hadad-Szinyérváralja vonalat ne lépjk át nyugati irányba. Biztos tudomásunk volt azonban arról, hogy a románok ezt nem tartják be. Ezt a vonalat Kratochvill ezredes adta meg Franchet d'Espèrey francia tábornok, hadseregszervezési vezérkari főnökének január folyamán Nagyváradon, ahol tájékoztatást kapott a Székely Hadosztály helyzetéről és szándékáról, valamint arról, hogy egy román előretörés kommunizmusba kergetné Magyarországot. A francia vk. ezredes úgy nyilatkozott, hogy a jelen helyzet Magyarországra nézve a háború elvesztésével kapcsolatos. Komolyan mérlegelendő azonban az, hogy a románok további előnyomulása Magyarország felé az utóbbinak a kommunizmusba kergetését jelentené, vagyis, ennek nem szabad meg történnie.

Talán eredményt lehetne várni akkor, ha a kommunizmus fel léptét még kitörése előtt lehetne megakadályozni, s kérni a nagyhatalmakat, hogy miután Magyarországon a kommunizmust saját erővel sikerült letörni, állítsák le a románok, s esetleg más kizsákmányoló államok erőinek betörését a még szabad magyar területekre, ahol egy magyar nemzeti és erősen szociális érzésű kormány kezébe kerülne a hatalom.

Stromfeld vk. ezredes erre olyan értelmű választ adott, hogy a jelen magyar hadsereg felett a kormány még erős befolyást gyakorol, s ezzel fokozott mértékben kell számolni akkor, ha a kommunisták vennék át a hatalmat. A helyzet tehát Stromfeld szerint rendkívül nehéz, már csak az idő rövidsége miatt is. Mindennek ellenére ő nem áll el attól a szándékától, hogy a szervezés alatt álló magyar hadsereget elgondolása szerint kézbe fogja venni és a kommunizmust le fogja törni. Ehhez az idő talán mégis biztosítható lenne, ha a Székely Hadosztály fel tudná tartani a románokat.

Kratochvil ezredes szerint ezt a Székely Hadosztály csak akkor tudná végrehajtani, ha minden tekintetben a legmesszebbmenő támogatást kapná a magyar kormánytól. Ezt azonban Kratochvil ezredes kétli, mert a jelen vagy a következő kommunista kormány-

nak különösképpen nincs érzéke a hazafias felfogás és Magyarország jelen katasztrofális helyzetének elhárítása iránt. Az ő érzésük a Moszkva diktálta bolsevista internacionalizmus érzése és ennek a rendszernek a kiszolgálása. Stromfeld erre azt mondta, hogy ő iparkodni fog Budapesten megértetni a Székely Hadosztály rendkívüli fontosságát a románok feltartóztatásában, miért is feltétlenül szükséges ennek a Hadosztálynak a legmesszebbmenő támogatása, mely nélkül ez a Hadosztály kikapcsolódik, s oda lesz dobva az ellenségnek. Ezzel a Kratochvill–Stromfeld tárgyalás befejeződött.

Mindkét vezető végeredményben egyetértett a kommunizmus letörésében, s abban, hogy utána egy magyar, nemzeti és erősen szociális érzésű kormány vegye át a hatalmat Magyarországon.

Mindkét vezető gondterhelten, a kétségesnek látszó jövő feletti nyomott hangulatban búcsúzott el egymástól.²³¹

Lényegében tehát már szűk egy hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően is borúlátóan gondolkodott Kratochvil a Hadosztály kilátásairól (főleg a budapesti kormány irántuk való viszonyulásának tükrében vizsgálva a kérdést). Nem tudjuk, mennyiben javított ezen a lelkiállapoton Károlyi másnapi, szatmári jelenléte, beszéde, gesztusai. Mint ismert, ez volt az a híres beszéd, melyben Károlyi először villantotta fel a fegyveres önvédelem lehetőségét. Felvillantotta, de valószínűleg ennek hatása olyan lehetett a több hónapja csak hitegetett székelyek és vezetők körében, mint amilyet a Hadosztályról íródott egy cikk szerzőjéből kiváltott: „Azt hiszem erre is azt mondta volna Apáthy István, amit Zágoninak felelt: Ne mind mondja s ne beszéljen annyit, hanem csinálja meg.”²³² Bár a tudósítások szerint Károlyi beszédét ováció fogadta, a látogatás egésze már nem aratott ilyen osztatlan sikert. A legénység kedvét a Hadosztálynak örökké csak ártó Pogány József beszéde,²³³ a vezérkarát pedig a politikusokkal történő háttérbeszélgetések vették el. A politikai vezetésben érződött a kettősség: bár formailag még Károlyiék voltak hatalmon, mindinkább erősödött a radikális szociáldemokrata politikusok (nem egy közülük már ekkor tulajdonképpen kommunista), illetve a semmilyen formális hatalommal nem rendelkező kommunista irányzat befolyása.

Ebben a hangulatban csak idő kérdése volt, hogy Kratochvil tovább gondolja a Stromfeldnek felvetetteket. Természetesen a tervek kidolgozásának új lendületet adott az időközben kikiáltott Tanácsköztársaság is, melytől (a nagyon hamar elmúló, és az ország teljes közéletében kimutatható kezdeti lelkesedés után) semmi jót nem várhattak Kratochvilék. Az új, radikálisabb megoldás ötlete, miszerint a Székely Hadosztály kezdjen tárgyalásokat a románokkal azok támadó műveleteinek ideigle-

nes szüneteltetéséről, majd – miután így biztosította hátát – forduljon Budapest ellen és döntse meg Kun Bélák hatalmát, (saját visszaemlékezéseinek tanúsága szerint) Nagy Vincétől, a Berinkey-kormány Szatmáron tartózkodó volt belügyminiszterétől származott. „Kratochvil fölvetette előtte a kérdést, hogy védjék-e a kommunista kormány területét, vagy tegyék le a fegyvert a románok előtt? Ezt nemzeti szempontból tartották árulásnak és szülőföldjük felszabadításáról való lemondásnak. Nagy Vince azt ajánlotta, hogy Kratochvil kössön a románokkal bizonyos időre fegyverszünetet (helyesebben fegyvernyugvást, hiszen a belgrádi egyezmény még érvényben volt!), azután induljon csapataival Budapest ellen és a kommunista kormányt eltávolítva segítsen hatalomra egy koalíciós demokrata kormányt. Nyugatra vonulás közben könnyen tért fog nyerni, mert a tanácskormánynak még nincs hadserege. A tiszta magyar lakosságú vidékeken, Szatmár, Szabolcs és Hajdú megyében felkelésre szólítsák föl a lakosságot. Ha gyors ütemben nyomul előre Budapest felé, a tanácskormánynak nem lesz elég ideje harcra képes hadsereget felszerelni és szembeállítani. Visszaemlékezése szerint azt is megmondta Kratochvilnak, hogy ez egy nagyjelentőségű vállalkozás volna, amely azonban nem ígér feltétlen sikert, tehát jól fontolja meg a dolgot. Egnapi gondolkodás után a Székely Hadosztály parancsnoka azzal kereste föl, hogy tervét magáévá tette és hozza össze a szatmári románok vezetőivel, hogy velük a fegyvernyugvás kérésének körülményeit megbeszéljék. Nagy Vince össze is hozta D. E. és P. M. szatmári román származású ügyvédekkel [teljes nevüket nem közli], akikkel Kratochvil azt a megállapodást kötötte, hogy másnap korán reggel két székely tiszt a kaszárnyából autón a városon kívül levő református temetőhöz megy, ahol a két román ügyvéd várni fog, velük együtt kimennek Sikárlóra a magyar csapatokhoz és innen gyalog, fehér zászlóval mennek át a román vonalon, hogy a Székely Hadosztály parancsnokának ajánlatát az illetékes román parancsnokság tudomására adják. Ez a követjárás azonban elmaradt, mert Kratochvil lelkiismereti kérdést csinált abból, hogy ne egyedül határozzon. Tanácskozássra hívta össze tisztikarát és a tervét közölve, meghallgatta a felszólalókat és szavazásra tette föl a kérdést. A késő éjszakába nyúló gyűlésen majdnem egyhangúlag a terv ellen szavaztak.”²³⁴ Bár – mint Nagy Vince is írta – a terv ekkor még megghiúsult, nem sokkal később mégis zajlottak előkészületek a románokkal történő megállapodásra. Erről Kratochvil a következőket írta: „Ez okból hadikövet küldetett Kolozsvárra Maniuhoz²³⁵ és Böhm vezérkari ezredes²³⁶ pedig Gondrecourt francia tábornokhoz [aki az antant helyi megbízottjaként működött tisztázatlan felelősségi, illetve jogkörökkel] Aradra.”²³⁷

²³⁴ A visszaemlékezésben foglaltakat Fogarassy László közölte: FOGARASSY, 1971. 248–249. p.

²³⁵ Maniu, Iuliu vezető román politikus, az események idején az Erdélyi Román Kormányzótanács elnöke, később többször miniszterelnök, a hírhedt Maniu-gárda vezetője.

²³⁶ Valójában Böhm Rezső, ekkor vezérkari beosztású százados.

²³⁷ KRATOCHVIL, é. n. 45. p.

²³¹ STOMM, 1990. 48–51. p.

²³² GOTTFRIED, 2007. 121. p.

²³³ Uo. 119. p.

12. Magyar, román és francia tisztek csoportja a demarkációs vonalon

A Maniuhoz küldött Kiss Károly парлаenter a következőképpen számolt be küldetéséről: „A Debreceni Székely Nemzeti Tanácsnak a Székely Különítmény parancsnoksággal közösen történt megbízatása folytán folyó évi márc. hó 31-én Debrecenből parlamentáirként küldettem ki azzal a megbízatással, hogy az erdélyi kormányzótanácsnak és az erdélyi hadsereg főparancsnokának jelentsem ki, hogy a székely csapatok a magyarországi bolsevista események dacára sem kommunisták, sem bolsevisták, sőt csak nem is szocialisták. Egyedüli vágyuk, hogy mint szabad székelyek Erdélybe visszakerülhessenek. – Ezért, s nem bolsevista eszméért állják a frontot.

Április hó 1-jén délelőtt jelentkeztem a Csúcsánál szembe álló 10-ik román gy. ezrednél s ott másnap Bunea generális úr vette át Viasban megbízatásom tárgyát. Minthogy megbízóim a bolsevista terror miatt szükséges igazolványokkal el nem láthattak, érdemi választ nem kaptam, de a román parancsnokság kijelentette, hogy memorandumom illetékes tényezők tudomására jutott. Miután április 8-án a debreceni székely nemzeti tanácsnak küldetésemről beszámoltam, a hó 12-én vonultam be Szatmárra a hadosztály-parancsnoksághoz, hol jelentésem megtétele után a hadosztálytörzshöz osztattam be.”²³⁸ Kiss Károly nem említi, hogy tárgyalt volna valakivel a Tanácsköztársaság

²³⁸ Uo. 47. p.

megdöntése érdekében kötendő fegyvernyugvásról, bár az is igaz, hogy mint látható, Maniuhoz el sem jutott. Tulajdonképpen dolgavégezetlenül tért vissza Szatmárra.

A másik kiküldött, az Aradra, a franciákhoz menesztett Böhm százados bizonyos szempontból több sikerrel járt. „Április 2-án értem Békéscsabára, hol az ottani hadosztály-parancsnoksághoz kirendelt szovjet megbízottak erősen kételkedtek abban, hogy – amint ezen okmányaim feltüntették – a francia haderők kikémlelése a célom. Erős ellenőrzés dacára sikerült 3-án hajnalban egy futárvonattal Kétegyházára eljutnom, honnét kocsival folytattam az utat Aradra.

Az egyik békéscsabai szovjetmegbízott még aznap megjelent Aradon, állandóan figyelt es ezért csak 5-én sikerült észrevétlenül bejutnom Gondrecourt tábornokhoz, ki nek szóbelileg előadtam kiküldetésem célját. A szóbelileg előadottakat ezután írásba is foglaltam és Gondrecourt tábornok a teljes szöveget szikratávíró útján leadta Konstantinápolyba és Parisba.

A katonai részre vonatkozó választ április 8-án adta át nekem írásban Gondrecourt tábornok. (Eredetileg mellékelve.) [Ez a következőképpen szólt: „Válaszolva arra a kérdésre, melyet Böhm úr a Székely Hadosztály ezredes parancsnokának képviselésében szóbelileg előterjesztett, a szövetséges hadseregek parancsnoka felhatalmazta Gondrecourt tábornokot arra, hogy kötelező biztosítékot adjon arról, hogy a románok nem lépik át azt a vonalat, amelyet április 7-én állanak, ha a Székely Hadosztály kifejtett terveinek végrehajtására nyugat felé indul.”²³⁹] A bolsevizmus elleni katonai akció részleteit 4 hosszabb ülésen beszéltem meg Gondrecourt tábornokkal és Saint Laurner vezérkari századossal.

Megállapodásunk értelmében a Székely Hadosztálynak előbb a Tiszáig terjedő területet kellett volna elfoglalnia és ennek megtörténtét Aradra repülővel jelentem. Erre a franciák a Tiszától keletre azonnal megkezdték volna az előrenyomulást, hogy a Székely Hadosztállal megteremtsék az összeköttetést. A Tiszától keletre fekvő területet franciák szállották volna meg, úgy, hogy a Székely Hadosztály a Budapest elleni hadműveletekre lett volna felhasználható. A franciák a székelyek további előnyomulását monitorokkal, repülőkkal, szükség esetén tüzéséggel is támogatták volna és az előrehaladó csapatokat nyomban követték volna.

Április 9-én elindultam, hogy Kolozsváron és Nagyváradon keresztül eljussak Debrecenbe és ott átadjam úgy az írásbeli, valamint a szóbeli közléseket. A Békéscsabán át vezető legrövidebb utat nem használhattam, mert ez esetben a vörös csapatok minden valószínűség szerint lefoglalt volna és ezáltal a tervezett akció megghiúsult volna. Déván, ahová autón és kocsin jutottam el, a románok feltartóztattak, dacára annak, hogy utazási okmányaimon, mint francia politikai megbízott szerepeltem és jelentést

²³⁹ VeML, XIV. 10. II. D. 3. Gondrecourt levele.

tettek Bukarestbe. A francia főhadiszállás intervenciójára 11-én szabadon bocsájtottak és még aznap egy francia tiszt kíséretében visszautaztam Aradra.

Április 12-én rövid írásbeli üzenettel útnak indítottam Debrecenbe egy futárt, aki meg is érkezett oda és átadta az üzenetet.

13-án magam akartam Debrecenbe visszaindulni repülőgépen. A gépet Saint Laurer századossal való megbeszélés alapján a békéscsabai repülőszázad egyik tisztjének kellett volna áthoznia Aradra. (Az illető tiszt különben Sárossy-Kapeller százados összekötő tisztől erre a célra ötezer korona előleget is kapott. Sárossy ezt az összeget saját pénzéből adta a Székely akció érdekében. A gép nem érkezett meg és így elutazásom elmaradt.

14-én átmentem Szegedre és onnét 16-án útnak indítottam Debrecenbe Herditzky Jenő századost.²⁴⁰ Bár Böhm elérte azt a személyt, akihez kiküldetett, vele eredményes tárgyalásokat is folytatott, ám mint Szentpály megjegyzi, „tragikomikus” történések miatt a pozitív választ már nem tudta Kratochvilhoz eljuttatni.²⁴¹ Ha lehet még a Böhm-mel megesett balszerencsék soránál is viszontagságosabban alakult az általa az üzenet továbbításával végül megbízott Herditzky²⁴² sorsa. „Rövid idő múlva már a lakásomon Böhm a következőket adta elő: »Aradról jövök, ahol Gondrecourt francia tábornoknak Kratochwil ezredes úr, Székely Hadosztály parancsnok megbízásából átadtam a Székely Hadosztály nyilatkozatát. Hozzád jöttem, mint egyedül megbízható ismerőshöz – folytatá Böhm, hogy felkérjelek a jelentés átvételére, mivel engem már valószínűleg köröztetnek a vörösek, s ha visszamennék, valószínűleg már útközben elfognának.« Én felismerve az ügy országérdekű fontosságát, minden habozás nélkül, igaz örömmel vállalkoztam e nehéz feladat keresztülvételére. Böhm betanulás végett rövid vázlatba foglalta az átvendő üzenet tartalmát, mert én természetesen semminek írásbeli jelentést nem akartam magammal vinni. Végül megjegyezte Böhm, hogy ha Kratochwil ezredes úr székhelyét már Szatmárnémetibe tette volna át, úgy okvetlen keressem fel Thuróczy²⁴³ Székely Nemzeti Tanács elnökét és Kiss egyetemi professort, akik mindenről tájékozva vannak, a akik gondoskodni fognak a jelentés továbbításáról – Bevezetés-képpen „Kolozsvár” titkos jelszót használjam.

...Másnap délelőtt én a volt kerületi parancsnoksághoz mentem, ahol Dobokay vkt. őrnagy úrtól – akiről tudtam, hogy nem kommunista érzelmű – bizalmasan egy hivatalos pecséttel ellátott menetlevelet kértem.

...A menetlevelet, amely szerint a 39. debreceni vörös gy.ezredhez tartozom bevonulni, magam töltöttem ki és Tabódy Zsolt /volt honvédezredes/ elvtárs nem igen jól sike-

rült hamisított aláírásával láttam el. Ezen menetlevélre azért volt szükségem, hogy ha a vörösek útközben elfognak – amit nagyon valószínűnek tartottam – egy közismert kommunista elvtárs által kiállított okmánnyal igazolhassam magam.

...Hosszú bolyongás után, d.u. 2. órákor, közvetlenül a Kistelekről jövő személyvonat beérkezése előtt érkeztem meg Kisteleki szőlők állomásra. Innen aztán egy III. oszt. kocsi-ban vörös katonák és parasztok közé keveredve akadálytalanul utaztam Ceglédig, ahol csatlakozás híján kénytelen voltam megszállni. 18-án reggel tovább utaztam Püspökladányig, ahol ismét másnap délelőttig kellett várni a debreceni csatlakozásra.

...4 óra lehetett, amikor tűzvész-ként terjedt el a hír az állomáson, hogy a románok áttörték a vörös frontot, s elő-csapatukkal már Nagyváradot is elérték.

...Végre 9 óra felé megérkezett vonatom, s egy óra múlva már Debrecen hírhedt internacionalis pályaudvari őrsége vizsgálta zsebeimet elrejtett fegyverek után.

...Másnap reggel, miután beigazolódott, hogy Kratochwil ezredes úr Szatmárnémetibe helyezte át székhelyét, Kiss egyetemi professor lakására igyekeztem, ahol zárt kaput találtam. Hosszú csengetés után a házmester kaput nyitott, s kérdésemre kijelentette, hogy a professzor úr már 4 napja nincs itthon. Thuróczy lakásáról sem távoztam több eredménnyel...

Miután tudtam, hogy a román offenzíva következtében minden akció lehetetlen, fölöslegesnek tartottam, hogy Szatmárnémetibe utazzam.

...23-án délelőtt miután a vörösek kivonultak Debrecenből első utam ismét Kiss professor lakására vezetett, ahol feleségétől megtudtam, hogy férje – félve attól, hogy a vörösek túszként elhurcolják, Kratochwil ezredes úrral 17-én Szatmárnémetibe ment. Ezért hagyta el Thuróczy is Debrecen-t és Aradra költözködött. Délután 3 órákor bevonultak a bocskorosok Debrecenbe és így a vörös terrort a gaz bocskoros terror váltotta fel. 28-án utazási engedélyt kaptam Aradra, ahova május 1-én meg is érkeztem. Még aznap este találkoztam Böhm századossal, akinek részletesen elbeszéltem kalandomat.

Másnap délelőtt Böhm-mel a francia parancsnoksághoz mentem, ahol jegyzőkönyvbe foglalták jelentésemet.

Böhm révén, az Aradon megalakult gr. Károlyi Gyula féle ellenkormány hadügyminisztériumában nyertem ideiglenes beosztást, s mint ilyent, május 9-én útnak Szegedre, Mezőhegyesnél elfogtak és internáltak, majd, mint hadifoglyot Brassóba szállítottak, mely utazás alkalmával Aradon drága pénzen vásárolt fehérneműimet valamint órát és óraláncomot a kísérő román tiszt parancsára, román katonák elrabolták.

A brassói fogolytáborban találkoztam Kratochwil ezredes úrral, akinek utólag jelentést tettem megbízatásomról, aki könnyes szemmel mondott köszönetet hazafias önfeláldozó viselkedésemért.²⁴⁴

²⁴⁰ KRATOCHVIL, é. n. 14. melléklete.

²⁴¹ Lásd: SZENTPÁLY, 2009.

²⁴² A VeML, XIV. 10. IV. II. E. 9. Herditzky jelzetű irat tanúsága szerint így, s nem Böhm verziója szerint írta a nevét.

²⁴³ Mint láttuk, Thuróczy annak csak tagja, és nem elnöke volt.

²⁴⁴ VeML, XIV. 10. IV. II. E. 9. Herditzky.

Itt jegyezzük meg, hogy IV. Károly is a Tanácsköztársaság megbuktatására szólított fel Kratochvilt. Ő egy Beke nevű követén keresztül 1919 húsvétja körül küldte el üzenetét, mely szintén nem ért célba.²⁴⁵ Valamennyi pozitív válasz, jelentés, utasítás tehát csak azok aktualitása után jutott el Kratochvilhoz. De vajon a sikeres követjárások esetén lett volna esély a tervet megvalósítani?

Maga Kratochvil mutat rá, hogy valószínűleg nem. Egy doberdói Breit József által írott, 1925-ben kiadott könyvben ugyanis rábukkant egy korabeli, Berthelot-féle táviratra, amit a francia tábornok a román főerők parancsnokának, Presan tábornoknak küldött. A távirat 1919. április 16-án kelt és Berthelot voltaképpen jelezte benne, hogy az antant az esetleges román támadás megindítását nem ellenzi. Ugyanebben a műben volt található Presan fenti dátum alatt kelt hadparancsa is, melyben elrendeli az általános támadást, aminek sokkal korábbi, alapos előkészítését mutatta az a tény, hogy a román csapatok még aznap meg is kezdték az előrenyomulást. Kratochvil ezeket olvasva döbbsen rá, hogy tulajdonképpen szerencséje volt a követjárások megírtásával, hiszen hiába sikerült volna megállapodnia Gondrecourtal, az egyezmény ellenére a románok nagy valószínűséggel ebben az esetben is támadtak volna. Így pedig még a Tanácsköztársaság sikeres megbuktatása esetén is negatív mérleggel zárult volna akciója, hiszen az ő általa nem biztosított frontszakasz miatt törhettek volna be akadálytalanul az Alföldre a románok.²⁴⁶

De nagyon kétségessé tette a terv sikerét a legénység várható hozzáállása is. Egyáltalán nem biztos, hogy az otthonukért harcoló, attól, s ezzel féltett családtagjaitól egyre távolabb kerülő székelyeket el lehetett volna a román frontról vezényelni. Amikor még januárban – a román front viszonylagos nyugalma miatt – pár székely osztagot a Felvidékre, egy páncélvonatot pedig Nyugat-Magyarországra vezényeltek, a katonák (bár teljesítették a parancsot) folyamatosan kérvényezték, hogy visszakerülhessenek eredeti frontszakaszukra. A hadvezetés (részben mivel észlelte, hogy a székelyek a közöttük uralkodó hangulat miatt sokáig nem vethetők be eredményesen Erdélytől távol) ezen kérésüknek rövid időn belül eleget is tett.²⁴⁷ De már korábban, Kolozsvár kiürítésekor – mikor a Hadügyminisztérium szeretne volna a frissen toborzott székelyeket Erdélytől távol bevetni – is komoly ellenállás mutatkozott a legénység körében, melynek csak a parancsnok, Nagy Pál ezredes tárgyalásai vetettek véget. Ő elérte, hogy csapatai Kolozsvárról Szatmárra vonulhassanak, ahonnan aztán majd a románok elleni bevetésekre irányítják őket.²⁴⁸ Mindemellett még megemlítené, hogy a korábbi elvezénylések alkalmával az új frontszakaszokon szintén az or-

²⁴⁵ VeML, XIV. 10. IV. II. E. 1. Kratochvil IV. Károlyhoz írt levele.

²⁴⁶ KRATOCHVIL, é. n. 66–67. p.

²⁴⁷ Lásd: FOGARASSY, 1971.

²⁴⁸ ZÁGONI, 1943.

szágra törő ellenséggel kellett harcolni, nem pedig, a bármennyire is vörös, de mégis csak magyar katonák ellen.

Ne felejtsük el azt sem, hogy bár a Székely Hadosztály legénységének fegyelme jóval erősebb volt, mint a többi korabeli magyar alakulaté, azonban még így sem érte el az optimális, a szükséges szintet. Feltételezhető, hogy Kratochvil sikeres tárgyalásai után sem fordultak volna a vörösök ellen. A Tanácsköztársaság megbuktatásának terve tehát sokkal inkább tekinthető kétségbeesett kiútkeresésnek, mintsem egy végig gondolt, a körülményeket és a következményeket számba vevő, megalapozottan előkészített döntésnek.

A kiútkeresés hamarosan idejétmúltak bizonyult. 1919. április 16-án megindult a teljes frontszakaszon a román támadás. A támadás előkészületeiről ugyan Kratochvilék már korábban tudomást szereztek, de érdemi ellenlépéseket tenni nem tudtak. Kratochvil látva az erőviszonyokat a következő parancsot adta ki: „*minden nagyobb vállalkozást, vagy ellentámadást kerülni kell, – mert kár minden csepp székely véréért, ami Kun Béláért és társaiért, vagyis érdekükben folya. Ha a nyomás igen erős, akkor lassan engedni kell.*”²⁴⁹ A parancs ellenére a csapatok a támadás kezdetén remekül helytálltak. Több helyszínen – így például Haraklányánál,²⁵⁰ Hadadnál,²⁵¹ Vaskóhnál²⁵² – a parancs ellenére heves összecsapásokba bonyolódtak a székelyek a románokkal.

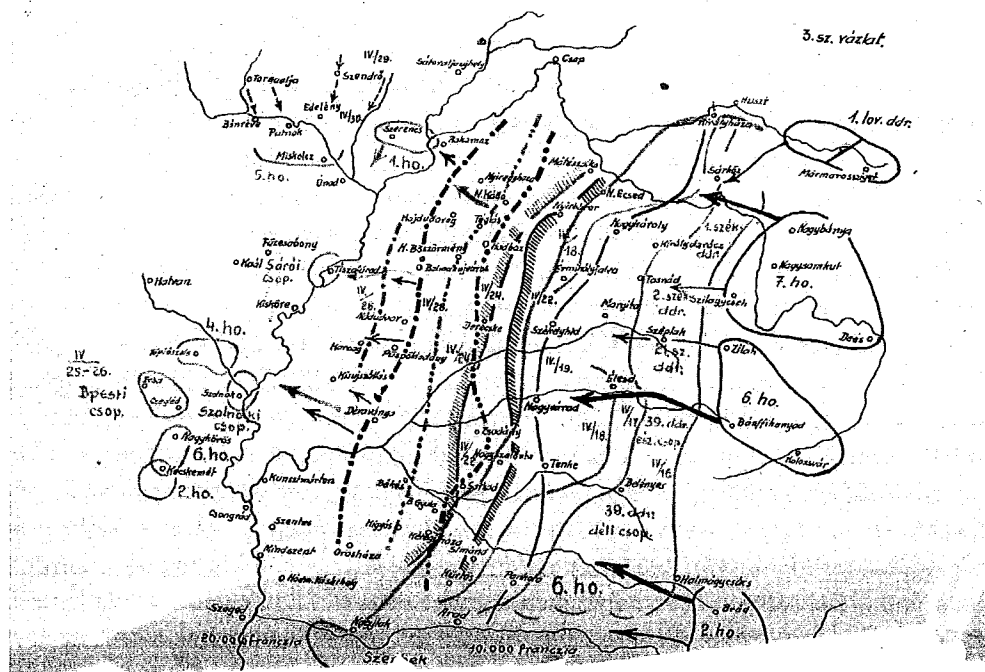
A helyzet a nagy túlerő miatt is reménytelennek látszott. Ám még mielőtt a székelyek ellenállását felöröhlhetné volna a nagy erejű román támadás, a front kulcspontján, a Csucsai-szorosban kapituláltak a védők. Itt nem sokkal korábban, az addig ott szolgáló 21. ezredet elsősorban osztrákokból álló nemzetközi vörös alakulatokkal váltotta fel a kommunista hadvezetés. Ez a két vörös zászlóalj, a támadás első jeleire gyakorlatilag puskalövés nélkül adta fel állásait, átengedve a szorost a románoknak, akik így akadály nélkül kijuthattak Erdélyből, kettévágva a frontvonalat, bekerítéssel fenyegetve annak mind az északi, mind a déli szárnyán harcoló csapatokat. A még a helyszínen tartózkodó, korábban hadászati szempontból Kratochvil alá tartozó csekély erők (volt k.u.k. 39-esek, 3-as és 4-es honvédek) megpróbálták a vörösöket visszatartani, illetve a románoknak ellenállni, de erre már esélyük sem volt. A Hadosztály sorsa a vörösök csucsai futása miatt megpecsételődött. A Tanácsköztársaság vezetői hadászati ügyetlenségük által, szűklátókörűségüket bizonyítandó, gyakorlatilag maguk okozták későbbi bukásukat a csekély harcértékű vörös csapatoknak a front legfontosabb részére történő vezénylésével. A románoknak ezután már semmilyen ter-

²⁴⁹ KRATOCHVIL, é. n.

²⁵⁰ VeML, XIV. 10. IV. II. E. 9. Kőváry.

²⁵¹ Uo. Király.

²⁵² Uo. Verbőczy, illetve KORÉH, 1929.

13. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat az 1919. április 16-i román támadás után kialakult helyzetről

mészertes akadály nem állta útját a Tiszáig. Azt a körülményt, hogy a fővárost csak augusztus elején szállták meg, elsősorban nem hadászati, hanem külpolitikai okok – elsősorban a délszláv állammal történő konfrontációjuk, illetve azon tárgyalások elhúzódása, melynek során az antantot kívánták meggyőzni arról, hogy nemzetközi szempontból kívánatos további előrenyomulásuk – magyarázták.

Mint láttuk tehát, a kényszer szülte hirtelen ötlet, miszerint a Hadosztály megegyezik a románokkal, hogy azok nem mozdulnak addig, míg a székelyek meg nem döntik Kun Béláék hatalmát, a korban sem volt kevésbé irreális, mint amennyire ma naivnak tűnik. Sem az antantnak, sem a románoknak nem fűződött ehhez semmilyen érdeke. Hogy mégis ekkora súlyt nyert a hadosztállal foglalkozó munkákban, annak kettős oka van.

Az első maga Kratochvil közéleti szerepe, közírói munkássága. Úgy tűnik, hogy a Székely Hadosztály tevékenységére nem mindenki emlékezett pozitívan a Horthy-rendszer vezetői közül. Ez különösképpen igaz annak a radikálisabb, az 1930-as évek végétől a hatalomba bekerült rétegére. A románok előtti fegyverletétel, az, hogy nem keresték intenzívebben az összeköttetést az „aradiakkal”, némelyek szemében rontotta

a Hadosztály teljesítményét. Az sem segített a helyzeten, hogy amíg a körülmények engedték, a székelyek igyekeztek együttműködni a forradalmi kormányokkal, fő céljuk, Erdély visszafoglalása érdekében félretették ellenérzéseiket. Ezen vádak, illetve a kivédésükre irányuló igyekezet kimutatható Kratochvil egész későbbi tevékenységében. Valamennyi, a Hadosztályról szóló cikkében, beszédében túlhangsúlyozta annak ellenforradalmi voltát. Ezt általában már a munkák címével is jelezte. A Hadosztály történetét feldolgozó könyve például a cirkalmas: A Székely Hadosztály 1918–19 évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségeért és Európáért címet kapta. Ebben egy egész fejezet jó részét a témának szentelte,²⁵³ de a többiben is rendszeresen visszatért a kérdésre.

Még fokozottabban igaz ez a kisebb cikkeire, beszédeire. Az 1919. évi ellenforradalmi székely hadosztály²⁵⁴ címűben például a következőket írta: „Az erdélyi kerületi parancsnokságban ezek után kifejlődött az a nézet, hogy a változott politikai helyzet miatt a románokat nem is lehet már megtámadni se, mert ha támadás következtében visszaszorítjuk a románokat, akkor magunk mögött behurcoljuk a bolsevizmust Erdélybe. ...ezáltal nem csak Kun Béla hatalma erősödik meg és gyarapszik, hanem – mivel a Dnyeszteren az orosz bolsevisták álltak – Románia a kétoldali nyomás következtében összeroppan és szintén bolsevista lesz...” Ami a szöveg végkövetkeztetése szerint a dominóelv miatt szinte az egész világ bolsevizálódásához vezetett volna. Ugyanebben a művében bőven szól a Hadosztálynak az ellenforradalom során játszott szerepéről is. A szatmári, nagyvárad, nagykárolyi, debreceni atrocitásokról, amelyek valóban megtörténtek ugyan, de sokkal inkább helyi kezdeményezéseknek köszönhetően, mintsem a vezetés ösztönzésére. Hasonlókat mondhatunk a Székelyek az ellenforradalomban címet viselő cikkéről is.²⁵⁵ A székelyek ellenforradalmi szerepben való feltüntetése nem csupán politikai okokból volt szükség. A második világháború alatt alapított Nemzetvédelmi keresztet elsősorban azok kaphatták meg, akik a Tanácsköztársaság ellen harcoltak. Hogy a Székely Hadosztály egykori katonái ezt 1942 közepétől elnyerhették, nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy Kratochvil – igen szép számú – szereplései során mindig a Hadosztály ellenforradalmiságát hangsúlyozta.²⁵⁶

A másik ok, ami miatt ennyire nagy hangsúlyt kap a történelemmel foglalkozó közvélemény szemében a Tanácsköztársaság esetleges megtámadása, a már említett baloldali történetírók munkáiban megjelenő valótlan állítások, csúsztatások sora. Ellenszenvvel tekintve a Hadosztályra annak csak az „árulásával” foglalkoztak, ab-

²⁵³ Lásd: A bolsevistaellenes és ellenforradalmi Székely hadosztály.

²⁵⁴ HIL, VII. 263. 484–488. f.

²⁵⁵ Uo. 476. f.

²⁵⁶ VeML, XIV. 10. II. E. 3. Az 1941. április 16-án kelt levél.

ból indultak ki és vontak le következtetéseket. Kivétel nélkül hangsúlyozzák a székel-lyek ellenforradalmiságát, amit könnyen meg is tehettek, hiszen elég volt Kratochvil műveiből idézniük.

Azonban egy dolog, amit ezek a szerzők rendszeresen állítottak, soha nem merült fel a Székely Hadosztály vezetőiben: a románokkal közösen végrehajtandó Budapest elleni támadás ötlete. Ilyenre – mint a fent idézett források alapján is kitűnik – sem Kratochvil, sem senki a környezetéből soha nem gondolt. Kratochvil erről a követke-zőket írta: „...a magyar bolsevizmus letörésére Budapest ellen szándékozik fellépni, de csak egyedül akarja ezt megtenni, nem a románokkal együtt.”²⁵⁷ A források ismereté-ben minden ezzel ellentétes állítás egyértelműen a Hadosztály tevékenységének besá-rozására irányuló csúsztatás, melynek elkövetésére a marxista szellemű történetírók-nak minden oka meg is volt.

Fogarassy László²⁵⁸ így foglalta össze véleményét a terv motivációjáról: „Kratochvil lényegében Dumouriez tábornok emlékezetes puccstervét²⁵⁹ akarta megismételni, meg-felelkezve arról, hogy Dumouriez tárgyalófelei nem területszerző szándékkal harcoltak az akkori francia forradalom kormánya ellen.”²⁶⁰

Magunk másként látjuk. A marxista történetiszemléleten felülemelkedni tudó há-romkötetes Erdély története²⁶¹ a következőkben idézettek szerint számolt be az ese-ményekről. „A Székely Hadosztály a forradalmak mostohagyermeké volt. Kezdetől jobbra apolitikus, tehát az adott történelmi helyzetben inkább ellenforradalmi érzü-letű tisztek vezették, s még inkább ellenforradalmi hajlamú politikusok befolyásolták a háttérből, akik már korábban is megpróbálták egy Budapest elleni támadásra, ellenfor-radalmi fordulat végrehajtására megnyerni. A proletárdiktatúra kikiáltásakor 12 ezer katonájával, 649 tisztjével ez volt az egyetlen akcióképes, elfogadhatóan felszerelt s egy-ben a legnagyobb létszámú alakulat. A hadvezetőség támogatta, az új politikai vezetés és a Hadosztály között azonban kölcsönös volt a bizalmatlanság. Máig sem kellően tisz-tázott előzmények után, április első felében Kratochvil megüzente a franciáknak, hogy

²⁵⁷ KRATOCHVIL, é. n. 45. p.

²⁵⁸ Dr. Fogarassy László történész 1920-ban született Pozsonyban. Jogot végzett, azonban a történelemtudomány-hoz, Magyarország XX. századi történetéhez való vonzódása a bölcsészet felé vezette. Elvégezte a könyvtár szakot és könyvtárosként dolgozott, ilyen minőségében került kapcsolatba több tudományos intézettel. Már a negyvenes évek közepén tanulmányt írt a vörös háború történetéről. Levelezésben állt Kratochvil Károllyal, Julier Ferencel. Az 1960-as évektől a nyugat-magyarországi kérdés első elismert kutatója. Több tanulmányban foglalkozott a keleti hadszíntér eseményeivel. 1971-ben jelent meg. Az ismeretlen Székely Hadosztály című írása. Kutatói alapossá-ga, alkotói tisztessége példaértékű, ma is rendkívül jól használható tanulmányokkal gazdagította a magyar törté-netírást, hadtörténetet. Dr. Fogarassy László kandidátusi értekezését 1990-ben védte meg Budapesten, 1994-ben halt meg Pozsonyban.

²⁵⁹ Dumouriez 1793-ban azt tervezte, hogy feloszlatja a Konventet és trónra ülteti XVII. Lajost.

²⁶⁰ Lásd: FOGARASSY, 1971.

²⁶¹ ERDÉLY, 1986. 1726–1727. p. A vonatkozó részeket Szász Zoltán írta.

engedjék haza katonáit Erdélybe, de vállalkozna egy kommunistaellenes akcióra is, ha a románok nem lépik át a demarkációs vonalat. A román támadás azonban elejét vet-te a kísérletnek. Fel kellett adni Szatmárt, Nagyváradot, 23-án pedig már Debrecent is. Minden frontszakaszon rendetlenül vonultak vissza a csapatok. A Székely Hadosztály eleinte harcolva, súlyos veszteségeket szenvedve vonult vissza, majd megszakította a kapcsolatot Budapesttel; vezetői április 26-án megállapodtak egy román lovashadosz-tállyal, hogy leteszik a fegyvert, vállalják az internálást is – cserében hozzátartozóikat a román hadsereg szabadon bocsátja, visszatérhetnek otthonaikba. A katonák egy ré-sze – más székely csapattestekhez csatlakozva – a kommunista Sárói-Szabó Tibor szá-zados²⁶² által újjászervezetten végig kitartott a tanácskormány mellett.”

A rendelkezésünkre álló forrásokat napjainkban vizsgálva is hasonló képet kapha-tunk az eseményekről. A Hadosztály kezdetben nem volt ellenforradalmi jellegű, tisz-tán Erdély visszaszerzése lebegett a katonák szemei előtt. Céljaik elérése érdekében megpróbálták a lehető legjobb viszonyban maradni a forradalom vezetőivel, akkor is, ha sok mindenben nem értettek egyet. A viszony elmérgesedéséről elsősorban nem ők, hanem az irántuk szinte a paranoiáig menően bizalmatlan baloldali politikusok tehettek. 1919 áprilisára a helyzetük tarthatatlanná vált, két választásuk maradt, vagy – felvállalva egyes vezetők politikai üldözését – csatlakoznak a Vörös Hadsereghez, vagy a románok előtt leteszik a fegyvert. A vezetők, elsősorban Kratochvil politikai naivitását mutatta, hogy ehelyett egy harmadik variációval próbálkoztak.

²⁶² Ő valójában a – szintén kapitulált – 39. dandár romjain újjáalakult egységek vezetője lett.

Székelyek a Vörös és a Nemzeti Hadseregben

„Alulírott, mint a Magyar Tanácsköztársaság V. hadosztályának megbízottja igazolom, hogy Verbőczy Kálmán, mint az ún. székely zászlóalj parancsnoka egy ideig az én hadosztályom kötelékében.... működött. Ez idő alatt nemcsak megbízható és kötelességtudó, hanem rendkívül bátor parancsnoknak bizonyult.”²⁶³ 1951-ben, Lukács György²⁶⁴ a Hunyára (Békés megye) kitelepített Verbőczy Kálmán nyugalmazott ezredes kérvényének támogatására írta az igazolást, amelyből az idézet származik.

„Verbőczy századost, pedig beosztva a vasi gyalogezrednél cím rendelkezésére bocsátottam. Nevezettet oly alakulásnál alkalmazza, ahol nincs erdélyi vagy székely legénység! Beosztását jelentse!”²⁶⁵ 1920-ban kelt ez a parancs, abban az évben, amikor a századost egy rövid időre Hajmáskérre (Veszprém megye) internálták.²⁶⁶

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy 1919-ben a Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszéke halálra ítélte,²⁶⁷ majd a Horthy-korban – bár nyugállományba vonulásaig a honvédség kötelékében működött – nem úgy haladt a ranglétrán, ahogy végzettsége, szakértelme indokolta volna, akkor egy izgalmas, érdekes, tragikus életút pillanatainak lehetünk szemtanúi.

Verbőczy Kálmán 1888-ban született Debrecenben, Győrben halt meg 1967-ben. Az I. világháború végén a 21. kolozsvári honvéd gyalogezred pótzászlóaljának egyik parancsnoka volt. A forradalom után szétszéledő ezredből sikerült összetartania egy századnyi erőt, mely magját képezte a kolozsvári magyar nemzetőr zászlóaljnak, amely a Székely Hadosztály része lett, és amelyet 1918 decemberétől a demecseri fegyverletételig Verbőczy zászlóaljaként emlegettek. Verbőczy százados alakulata – a kolozsvári nemzetőrökön kívül – a megszállt területekről visszavonuló csendőrökből, nemzetőrökből, nagyváradi hadapródiskolásokból „verődött” össze.

Személyes sorsa és alakulatának útja jól példázza a demecseri fegyverletételnél jelen nem lévő, ill. azt el nem fogadó csapattestek, katonák sorsát. Azokét, akik a Vörös Hadsereg kötelékében szolgáltak tovább, majd a Tanácsköztársaság bukása után a megalakuló Nemzeti Hadsereg legütőképesebb erejét alkották. Három stáció, első pillantásra talán nehezen érthető „út”. A tények, események alaposabb vizsgálata után

²⁶³ Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3 I.5. Operatív dossziék, 0-9975/3.

²⁶⁴ Filozófus, 1918 decemberétől az MKP tagja, 1919-ben a Vörös Újság szerkesztője, a Tanácsköztársaság kikiáltása után a közoktatási népbiztos helyettese, a Vörös Hadsereg egyik politikai biztosa. 1945-től az esztétika és kultúrfilozófia professzora Budapesten. Élénk politikai tevékenységet fejtett ki a MKP-ben, 1949 után kiszorult a politikai életből (az igazolás ebből az időszakból származik).

²⁶⁵ HIL, I. 31. M. kir. Honvédelmi Minisztérium 8. osztály (a továbbiakban: I. 31. 8. o.), 1920. 51421.

²⁶⁶ Lásd: FOGARASSY, 1968.

²⁶⁷ VeML, XIV. 10. 3/3. 228.

egyszerű és kézenfekvő lesz az, ami a felületes szemlélő számára összetettnek, bonyolultnak látszik. Nincs ideológiai törés, elvtelenség, megalkuvás. Egy cél, egy eszme vezette Verbőczy századost és a hozzá hasonlóan gondolkozókat: a hon, a területi integritás, Erdély védelme. Mindaddig szolgáltak, amíg bíztak Erdély megtartásában, míg az utolsó halvány reménysugár ki nem aludt visszafoglalásával kapcsolatban.

Az 1919. április 16-án megindított román támadás idején a Verbőczy-zászlóalj Bihar megyében, Belényes, Vaskóh vidékén állomásozott, ahol a Fekete-Körös völgyének lezárása volt a feladata. A nagyváradi hadapródok IV. évfolyama által védett tábori őrsöt és főőrsöt április 15–16-ra virradó éjszaka támadta meg a 2. román vadászadosztály. A beérkezett tartalékkal és a 2. székely üteg támogatásával sikerült a románokat megállítani a Biharkristyórtól északra fekvő magaslatokon, majd Kerpenyéd községnél. Április 17-én a zászlóalj megkezdte a védőállásba való visszavonulást. Eközben egy századnyi erő a románok mögött maradt és Vaskóh magasságában hátba támadta azokat. Április 18-án a románok lassú előnyomulással közelítették meg a védőállásokat, átkaroló mozdulataikat Talp községnél két század megállította. Az ütközet azután Köröstárkány, Talp, Nyégerfalva vonalában folyt.

Verbőczy a védőállásból való visszavonulásra vonatkozó parancsot 18-án délután adta ki. Ekkorra már Csucsá esett, Jádremetéről elvonultak a csapatok, így a zászlóaljtól északra és délre is tért nyertek a románok. A rendben, biztosítva végrehajtott visszavonulás után a Pusztahollódon bevagonírozott egységek részben Arad, részben Nagyvárad felé indultak. A tüzérség gyalogmenetben érte el Váradot. Április 19-én a zászlóalj egységei részt vettek a nagyváradi ellenforradalomban, majd Püspökladányban egyesültek. Ott, 20-án fogták el a vörösök Verbőczy Kálmánt, akit mint ellenforradalmárt halálra ítélték, azonban a zászlóalj katonái kimenekítették parancsnokukat, így az „ítéletet” nem tudták végrehajtani. A zászlóalj és a vörösök viszonyára így emlékezett szőkefalvi Muzsnay Zoltán: *„Általában mindig szálka voltunk a szemükben, magányosan nem volt tanácsos járnunk közöttük. Akkor is, ha többen voltunk, csak erősen fegyverkezve. Oláh, vörös egyformán ellenségünk volt, mert mi szűkebb hazánkért, »Erdélyért« harcoltunk.”*²⁶⁸

Mindez azonban nem akadályozta meg a Verbőczy-zászlóaljat abban, hogy néhány nap múlva már Tiszafüreden (Heves megye) tűnjön fel. A Hadosztály zömétől elszakadt, térben távol lévő zászlóalj valószínűleg hírért sem vette a fegyverszüneti tárgyalásoknak, a fegyverletételi szerződésnek. Tiszafüreden, a folyó bal partján, a község körül félkörben kiépített hídfőben vették fel a harcot a románokkal. A védelmi vonal jobbszárnyán elhelyezkedő vörös csapatok megfutamodása miatt csak utcai harcok árán jutottak át Poroszlóra, a jobb partra, a hídfő esett. Kömlő község-

14. Tüzérségi híradósok a Vörös Hadsereg egyenruhájában, sapkájukon a Székely Hadosztály jelvényével

ben pihentek meg, majd – értesülve arról, hogy a Hadosztály megmaradt töredékei Kálkapolna, Füzesabony (Heves megye) térségében gyülekeznek – csatlakoztak fegyvertársaikhoz. Verbőczy százados ettől kezdve a székely alakulatok újjászervezésén dolgozott.

Dr. Fogarassy László már idézett tanulmányában²⁶⁹ a Vörös Hadsereg III. hadtest hadrendjének leírásakor utal a 2. dandár ezredeinek „eredetére”. Ez rendkívül érdekes, hiszen a 2. dandárba osztották be a Székely Hadosztály Tiszán átkelt alakulatait, töredékeit.

A 21. ezred parancsnoksága a 21. és a 12. ezred törzseiből alakult újjá. Az I. zászlóalj a 21. ezred, a II. a 12., 24. ezredek és a 32. vadászvezred, a III. pedig az 1. székely csoport megmaradt legénységéből szerveződött meg. A kolozsvári nemzetőröket, a volt Verbőczy-zászlóaljat a 39. ezred III. zászlóalijában találjuk. Ugyanezen ezred II. zászlóalját a volt IV. nemzetközi székely zászlóalj (micsoda antagonizmus!?) alkotta. A gyalogezredek mellett a 38. tüzérezred is a 2. dandár része volt.

Hogyan és hol jutottak át a Hadosztály töredékei a Tiszán? A Verbőczy-zászlóalj útját már ismerjük. Lássuk a többiek kálváriáját! A román támadást követő káoszban

²⁶⁸ VeML, XIV. 10. 2/2. 94.

²⁶⁹ Lásd: FOGARASSY, 1968.

rendkívül nehezen követhető a különböző csapattestek útja. Különösen igaz ez azokra az egységekre, amelyek nem tették le a fegyvert és átkeltek a Tiszán.

A 21. kolozsvári gyalogezred zászlóaljai 1919. április 25–26-án érkeztek be Kisvárdára, Szabolcs vármegye északi részére, némileg elszakadva a Hadosztály tömbjétől. Az I. és a II. zászlóalj Kisvárdán bevonulóztak és Csap felé indult, hogy átkeljen a Tiszán. Útközben a vonatra már tüzeltek a román lovas járőrök. Fényeslitke állomásnál egy vasutas mentette meg az ezredet, aki kétségbeesetten integetett zászlájával. A vészjelzést észlelve a szerelvény lassított és így csak a mozdony fúródott a földbe a románok által meglázított sínek miatt.

A vonat elhagyása után az ezred több irányban, több csoportban kísérelte meg az átkelést. Egyes részek (II. zászlóalj) Csapnál a vasúti hídon, mások a Szabolcsveresmart, Révleányvár átkelőn jutottak át. Démusz Árpád százados beszámolója²⁷⁰ szerint a román lovas járőrök többször megtámadták őket, azonban puska és géppuska tűzzel viaszozították azokat. Az első zászlóalj csak megpihent Szabolcsveresmarton. Nem tudjuk, miért nem használták, használhatták az ottani révet. A töltés mögött gyalogmenetben a tiszakarádi (Zemplén megye) átkelőig vonultak, ahol a rossz idő, a megáradt és örvénylő folyó miatt aznap nem juthattak át. A teljesen kimerült zászlóalj egy tanyán éjszakázott, ahol az általuk felfegyverzett helyi lakosság biztosította őket.²⁷¹ Másnap átjutottak a Tiszán és a józseftanyai pihenés után Sárospatakra mentek.

A 21. ezred gyakorlatilag ekkor, április 29–30-án értesült a fegyverletételről. Vigh őrnagy, ezredparancsnok telefonon felhívta a hadosztály-parancsnokságot. Stomm Marcell vette a jelentést, ill. tájékoztatta az őrnagyot a fegyverletételről, és parancs helyett azt javasolta, hogy az ezred cselekedjék belátása szerint. Csapon, a Tisza jobb partján Vigh őrnagy a további harc mellett foglalt állást, csak három tiszt és egy honvéd nem volt hajlandó a vörösökkel harcolni. Az ezred Kisvárdán, a Tisza bal partján maradt részei bevonulóztak és kíséret nélkül Püspökladányon át Nagyváradra mentek, ahonnan már román őrség felügyelte őket Brassóig.²⁷² Amint azt láthatjuk, a véletlennek, a térbeli távolságnak igen fontos szerepe volt a 21. ezred döntésében. Csak a tiszai átkelés után jutott el hozzájuk a fegyverletétel híre, a jobb parton lévő csapatok tovább harcoltak, a bal parton lévők letették a fegyvert. Az előbbieket Kálkapolnára, majd Aszódra rendelték, ahol besorolást nyertek a Vörös Hadsereg 2. dandárába.

Kevés olyan esetet, alakulatot ismerünk, amikor a fegyverletétel és a további harc lehetősége közötti választás – az utóbbi alternatíva javára – teljesen tudatosan történt

²⁷⁰ VeML, XIV. 10. 3/1. 173.

²⁷¹ VeML, XIV. 10. 1/4. 70. Itt kell felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a helyi lakosság (kétérköziek, érhátiak, telektanyaiak, nagyhalásziak) együttműködött a Hadosztály egyik alakulatával. Sok visszaemlékezést elolvastva sem találni hasonló esetet.

²⁷² VeML, XIV. 10. 3/2. 196.

meg. Ilyen volt a székely tüzérezred parancsnokának, vitéz kis- és nagyhindi Szabó Dezső őrnagynak a döntése. A székely tüzérség ütegei a gyalogzászlóaljokhoz voltak beosztva a front különböző pontjain. Szabó Dezső ezredparancsnok a törzsével, a pótkerettel, a gazdasági hivatallal, a tüzérségi anyaggal április 16-án Szatmárnémetiben vette a visszavonulásra vonatkozó parancsot, 18-án vagonírozta be és indultak el Nyírbátoron keresztül Nyíregyházára, 23-ig maradtak ott. A szabolcsi megyeszékhelyen a vörösök Szabó Dezsőt haditörvényszék elé állították, és ki akarták végezni. Tévedésből, hiszen ők Nagy Pál ezredesnek vélték Szabót, akit hiába igazolt a tisztikara és legénysége. A haditörvényszéki tárgyaláson egy régi ismerőse felismerte, az ő személyes közbelépése mentette meg a tüzértiszt életét.

Szabó őrnagy április 24-én, Demecserben értesült a fegyverletétellel kapcsolatos döntésről, kijelentette, hogy a tüzérezred nem teszi le a fegyvert, inkább tovább harcolnak.²⁷³ Ettől kezdve a Hadosztálytól parancsot nem kapott, maga intézkedett és vezette vonatát Kálkapolnára, ahova 26-án reggel érkeztek meg. Szabó Dezső ott átvette az állomás-parancsnokságot, a Hadosztály megmaradt, gyülekező részeit felfogta és elhelyezte. Május 4-én Aszódra mentek, ahol megszervezték a 38. tüzérezredet. Ettől kezdve a tüzérezred a 2. dandártól elkülönítve tevékenykedett, csak júliusban csatlakozott ahhoz.

A IV/1. székely zászlóaljról – amely később a 2. dandár III. zászlóalja lett – keveset tudunk. Bydeskuthy Sándor százados említi visszaemlékezésében,²⁷⁴ hogy az 1. és a 3., valamint az árkász század és a tisztek többsége megtagadta a fegyverletételt és Csap felé menetelve elhagyták Demecsert.

A I/24. zászlóalj katonái a visszavonulás során Debrecenbe kerültek, ahol a vörösök lefegyverezték őket, mint ellenforradalmárokat Hajdúszoboszlóra, Galgamácsára, majd Galgahévízre (Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye) internálták. Ennek az alakulatnak egyes részei is a 2. dandár kötelékébe kerültek.²⁷⁵

Voltak, akik Tokaj irányába indultak Demecserből. Példaként említhetjük a székely huszárokat, akik közül Győrfi főhadnagy és Simon főtörzsőrmester, valamint tizenhét lovas egyenként hagyta el a fegyverletételre készülő alakulatot.

Rendkívül nehéz megállapítani azoknak a számát, akik nem tették le a fegyvert. Fogarassy László szerint²⁷⁶ a fegyverletételnél kb. 6000-en voltak jelen, a további harcolók számát 3–4 zászlóaljnyi erőre teszi, ami 2700–3600 embert jelenthetett. Ez az adat azokkal együtt értendő, akik április végén nem csatlakoztak, nem csatlakozhattak a Hadosztály tömbjéhez.

²⁷³ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

²⁷⁴ VeML, XIV. 10. 3/1. 166.

²⁷⁵ Uo. 176.

²⁷⁶ Lásd: FOGARASSY, 1983.

Milyen állapotban voltak ezek a csapatok, a tisztikar, a legénység? Dr. László Jenő a Vörös Hadsereg parancsnokságát idézve a következőket írja: „...a Székely Különítmény maradványai Kaál-Füzesabony területén állapodtak meg összegyülekezésre. Azonban ezek a csapatok az elszennvedett hosszú harcok alatt soha felváltva nem voltak, s mint ilyenek, már teljesen harcképtelenek, minthogy igen nagy hiányuk van fegyverben, felszerelésben és más műszaki anyagokban, azonkívül a legénység és a meglévő kevés tiszt létszám teljesen kimerült, ruházatuk teljesen hiányos, egyik részük polgári köpönyegben jár és élelmezésük tekintetében is igen rosszul állnak.”²⁷⁷ Július elejére sikerült megszervezni, felszerelni a 2. dandárt, amelynek parancsnoka Czíkely István alezredes lett, vezérkari főnöke pedig Rónay István százados.

„Leírom azonban a Hadosztály töredékeiből megalakult Székely Dandárban teljesített szolgálatom körülményeit, miután ez is székely fegyvertény volt, s nem vált semmiféle tekintetben sem szegényére a Székely Hadosztálynak.”²⁷⁸ Egyet kell értenünk Kovarcz Zoltán tüzér százados megállapításával. Május 19-én a 38. (székely) tüzérezred azt a parancsot kapta, hogy – a 32. tüzérezred két ütegeivel megerősítve – készüljön fel a Miskolc visszafoglalásában való részvételre. A kijelölt csapatok 20-án gyülekeztek a várostól délre. A Magyarország hadtörténete²⁷⁹ szerint a várost birtokló cseheket meglepte az 1. hadosztály energikus előnyomulása. Váratlanul érte őket, hogy a magyar proletár hadsereg már nagyobb arányú támadó hadműveletek végrehajtására is képes volt.

Árnyaltabbá teszi a képet, ha Szabó Dezső tüzér őrnagy visszaemlékezését idézzük: „...9 órakor érkezett meg a gyülekezőhelyre Landler hadügyi népbiztos, a III. hadtest parancsnoka, aki lelkes beszédben iparkodott vörös katonáit támadásra buzdítani, minden vörös katonának 100 db Memphis cigarettát ígérve, ha még aznap elfoglalják Miskolcot. Ámde bátor hadserege erre nem volt kapható. Egy pár nagyszájú pocakos katona a postászászlóajból előállott és azzal érvelt, hogy: »Ki hallott még olyat, üres gyomorral támadni, előbb enni akarunk!« Landler tehát kiadta a kemény parancsot: »Előre a mozgókonyhákkal, minden vitéz vörös katonának dupla porció menáksi adasék!« ...11 órára mindenki bőségesen megebedelt és mikor Landler hadtestparancsnok ismét lelkes beszéddel immár támadásra serkentette vitéz hadát a jóllakott és megelégedett postások megint előállottak és kijelentették hadvezérüknek, hogy »Teli gyomorral nem lehet támadni«, s lefeküdtek az út mentén sziesztázni”²⁸⁰

A nem túl „lendületes” gyalogság helyett a tüzérségre maradt a csehek kiűzésének feladata. Több adatból is úgy látszik, hogy a kiváló tüzérségi tűz, a 12. páncélvonat ak-

²⁷⁷ Lásd: LÁSZLÓ, 1944.

²⁷⁸ VeML, XIV. 10. 2/2. 95.

²⁷⁹ Lásd: LIPTAI, 1985.

²⁸⁰ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

tivitása és némi gyalogsági mozgolódás elég volt a csehek harci kedvének megtöréséhez. A Szabó őrnagy által kiküldött tüzérségi járőr este 8 órakor jelentette, hogy a csehek Miskolcot kiürítették, ennek ellenére a vörös csapatok csak másnap vonultak be a városba. Május 21-én a székely tüzérek elsőként mentek be Miskolcra, ahol a lakosság üdvözlőfogadta őket. A tüzérség döntő szerepét és azt, hogy komolyabb gyalogsági tevékenységre nem került sor – bizonyítja a sebesültek alacsony száma, összesen 110 fő, akik elsősorban gépfegyvertől, srápneltől és szilánkoktól szereztek sebeket.²⁸¹

Bogár Károly idézi Landler Vörös Újságnak adott nyilatkozatát: „Ugyancsak a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékezni a Székely géppuskás különítmény”²⁸² és a Székely ütegek erdélyrészi proletárjairól. A budapesti proletáriátus mellett a siker oroszlanése ezeknek a proletároknak köszönhető.” A csehek 23-án kísérletet tettek a város visszafoglalására. A tüzérség heves működése visszavetette őket. A vörös gyalogság – melynek előőrsei a cseh támadás hírére elhagyták állásaikat, pánikot keltve ezzel Miskolcon – az eredményes tüzérségi tűz után előmerészkedett és üldözöbe vette a cseheket. Hogyan értékelte Szabó őrnagy a miskolci ütközetet? „Miskolc városának és Borsod megye nagy részének visszacsatolása édes hazánkhoz a székely tüzérség babérkoszorújának egy hervadhatatlan virágát képezi és, ha akkor nem azok a fegyelmetlen és megbízhatatlan vörös csapatok állnak szemben a náluknál még gyávább csehekkel, hanem az újonnan szervezett székely gyalogság,²⁸³ akkor a cseheket sokkal nagyobb területről lehetett volna kivenni.”²⁸⁴

A románok akkor már a Hernád vonalán álltak. A Miskolc környékén eredményesen tevékenykedő székely tüzéreket „keletre fordították”. Ott találkoztak a volt Hadosztály más egységeivel is, sőt a május 30-án a Tiszalúc (Zemplén megye) irányába megindított támadásban tüzérségi támogatást nyújtottak a II/39 és III/39. zászlóalj-ból álló csoportnak, amelyet Verbőczy Kálmán százados vezetett. A tiszalúci támadás megtört a románok ellenállásán. Június 1-jén a Verbőczy-csoport Hernádnémetinél (Zemplén megye) sikeresen támadott, áttörte a román vonalat, Szerencs, Tokaj irányába nyomultak előre.

Az áttörés utáni harcokat így írta le Kovarcz Zoltán tüzér százados: „Innét Szerencs felé, hol a Sajótól kezdve az ezred részt vett az oláh vonal áttörésében és az üldözésben egész Tokajig. Az itteni oláh magatartásra jellemző epizódként megemlítem, midőn egyik nap többszöri tüzelőállás változtatás után meguntuk a folytonos bedásást, mert az oláhok annyira gyorsan haladtak, hogy pár lövés után már lőtávolon kívül kerültek, s egy ügetésben, közben az úton háromszor lekapcsolva és útszélről tüzelve, kb. 8 km-re a

²⁸¹ Lásd: BOGÁR, 1980.

²⁸² Vélhetően a 21. ezred két géppuskászázada.

²⁸³ A 2. dandárra gondol, amelynek a megszervezése ekkor még nem fejeződött be.

²⁸⁴ VeML, XIV. 10. 3/3. 218.

gyalogos vonal elé mentiink. Egész idő alatt (ezen a napon) két srapnelt kaptunk, s egy puskalövést se, holott egy bátor géppuská az egész üggető üteget lekaszállhatta volna.”²⁸⁵

Fogarassy László Verbőczy megállapításait idézve, a következőket írja: „...a visszavonuló románok pánikban vonultak vissza, amiről az eldobált lábbelik nagy száma is tanúskodott, a zsákmányolt anyag között volt számos francia eredetű golyószóró és többek közt egy póparuha is.”²⁸⁶ Ebben a hadműveletben tűnt föl a 2. (székely) dandár többi egysége is. Június 11-én azt a feladatot kapták, hogy a román frontot a Sajó–Tisza torkolat és a Tiszakarád közötti vonalon ellenőrizték.

Június 18-án szállították a dandárt az északi frontra. Az Aboson (Sáros megye) ki-vagonírozó székelyeket 20-án dobták harcba. A hadászati cél a Kassa–Abos–Eperjes vonal áttörése volt, ez estére megtörtént. A támadó alakulatok elfoglalták Kassabélát, Kassahámort (Abaúj-Torna megye), a Ladnai völgyet megtisztították a csehektől. Másnap a Siroka–Kisvitéz–Nagyvitéz (Sáros megye) vonalon, a Branyiszközi-hágó előtt álltak. 23-án leállt a támadás, a Kluknó előtt lévő székelyek nem értették, hogy miért. Koréh Endre református tábori lelkész így emlékezett erre: „Későn este jöttünk rá hol a baj: a nyolcas vörösök egyszerűen otthagyták a frontot, és magukkal sodortak más vörös ezredbelieket is. Meg kellett állni az offenzívának; még szerencse, hogy a II/21. székely zászlóalj hirtelen elállta a rést és a Hrabkónál előnyomuló cseheket visszadobta.”²⁸⁷ Később jött a fegyverszünet és a kiürítés híre, a tanácskormány feladta az összes addig visszafoglalt területet. Június 28-án a székelyek Eperjesen – a csehek bevonulásáig – rendfenntartó feladatokat láttak el. Július 2-án már Szerencsen állomásoztak.

A hónap második felében indult meg a tiszai offenzíva. A 2. dandár 20-án kezdte meg az átkelést. A 21. ezred Tokajnál jutott át és estére elérték Timár, Rakamaz községeket. A dandár többi része Tokajtól délre kelt át és elfoglalta Tiszanagyfalut és Tiszaeszlárt. A Tiszadadánál harcoló I/39. zászlóaljat a románok szétszórták. Július 24-én megindult a román támadás a tiszai hídfő ellen. A székelyek szívós küzdelemben, kézitusában verték ki az állásaikba betört románokat. Rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek el. A románok veszteségei is igen érzékenyek lehettek, hiszen 25-én nem merték megismételni a hídfő elleni támadást. A III. hadtest parancsnoksága 25-én este a Nyíregyháza elleni támadásra vonatkozó parancsot adott ki, majd éjjel a visszavonulásra. A tiszai offenzíva összeomlott. A komoly véráldozatot hozó 2. dandárt a hadtestparancsnokság – tartalékként – Felsőzsolcára rendelte. A visszaözoñló vörösöktől – akikben sem a harcra való képesség, sem a hajlandóság jelei nem mutatkoztak – tudták meg a székelyek, hogy a románok átkeltek a Tiszán.

²⁸⁵ VeML, XIV. 10. 2/2. 95.

²⁸⁶ Lásd: FOGARASSY, 1966.

²⁸⁷ KORÉH, 1929. 369. p.

Július 31-én a dandár azt a parancsot kapta, hogy Miskolcon vagonírozzon be és Hatvan–Jászberény után avatkozzon be az I. hadtest szolnoki harcaiba. Hogyan emlékezett Muzsnay Zoltán a miskolci eseményekre? „Miskolcon megkezdtük a bevagonírozást, – július végén a kitűzött nemzeti színű zászló miatt majdnem ütközetre került sor a még ott lévő vörös csapatokkal – de nem indulhattunk el, mert időközben Hatvant megszállották az oláhok. Verbőczy százados úr ekkor átvette az ott lévő erdélyi alakulatok parancsnokságát, ami négy zászlóalj gyalogság, tüzéség és trénből állott és »Székely Dandár« elnevezést nyerte és gyalog indultunk Budapestre rendes, járatlan erdei és más utakon.”²⁸⁸

Hogyan vehette át Verbőczy a parancsnokságot? Egyrészt a – már korábban bevagonírozott és elindult – dandártörzs a vezető tisztekkel és egy zászlóaljjal román fogásba esett, másrészt a katonái ismerték, rajongva tisztelték, bíztak benne, és híven követték parancsait. Muzsnay visszaemlékezése a vörösökkel való miskolci összetűzésre vonatkozóan is hiteles. Tény, más források is megerősítik, hogy a vörös kötelékből magát kivonó, a nemzeti színű zászlót újra kitűző székelyeket a bolsevikok megtámadták (erre, úgy látszik még volt erejük és bátorságuk, csak erre...). A kialakult tűzharcban a székelyek megfutamtították őket.

Ha a székelyek harctevékenységét értékelni akarjuk, akkor elmondható, hogy tüzéségük rendkívüli pontossággal, hatékonysággal látta el feladatát, amikor rendelkezésükre állt a megfelelő lőszerekészlet. A gyalogságot a legnehezebb szituációkban alkalmazták: igaz ez a Hernád menti harcokra, az északi hadjáratra, a tokaji átkelésre. A harckész, fegyelmezett székely alakulatok gyakorlatilag a faltörő kos szerepét játszották mindhárom esetben.

A Miskolctól a Nyugat-Dunántúlra vezető utat részletesen ismerteti mind Fogarassy László,²⁸⁹ mind Koréh Endre.²⁹⁰ Útjuk a Miskolc–Eger–Pásztó–Szirák–Vác–Esztergom–Komárom–Győr–Mosonmagyaróvár–Csorna–Sopron vonalon vezetett. Mindvégig az előnyomuló románoktól északra, ill. előttük, csak Egernél volt kisebb összetűzésük velük. Napi 50 km-es gyalogmenettel jutottak el augusztus 6-án Vácra. A lovas elővédek megszállták a tahitótfalusi és a visegrádi kompot. Itt merült fel a terv, hogy a Vácra közben beérkezett 1. vörös dandárral együtt megtámadják Budapesten a románokat. Erre azonban a vörös legénység nem volt hajlandó, ezért Verbőczy a dunai átkelés mellett döntött. Az 1. dandár teljes katonai felszerelését átadta a székelyeknek. A Duna túloldalán, Visegrádon megtámadta őket egy vörös ezred, akiket rövid tűzharc után visszavertek. Augusztus 8-án Esztergomban vették a

²⁸⁸ VeML, XIV. 10. 2/2. 94.

²⁸⁹ Lásd: FOGARASSY, 1968.

²⁹⁰ KORÉH, 1929. 427–448.

parancsot, hogy Sréter ezredes székesfehérvári katonai parancsnok alá vannak rendelve és kerülniük kell a románokkal való összeütközést.

Egy 1919. augusztus 9-én kelt helyzetjelentés²⁹¹ szeriűt a Dunántúlon kisebb örszetűzésektől eltekintve nyugalom uralkodott. Az ott működő II. hadtestparancsnokság kérte a hadügytől, hogy akadályozzák meg a Dunántúlon – a rend és a nyugalom helyreállítása, a Vörös Hadsereg leszerelése címén történő – román megszállást. Antant vegyes bizottság kiküldését kérték, amelynek tagjai személyes meggyőződést szerezhetek volna a jó közbiztonságról, a Vörös Hadsereg leszereléséről. Ugyanebben a jelentésben felsorolták a rendelkezésre álló karhatalmi erőket, amelyek Balassagyarmattól Szombathelyig, Nagykanizsától Szentendrétől mintegy 3300 főt tettek ki, köztük az akkor 620 emberből álló Lehár-csoporttal. Szervezett karhatalomként vette figyelembe a dokumentum összeállítója a Székely Dandárt is, amelynek erejét 4000 főben adta meg. Ha ez az adat esetleg túlzó is, az bizonyosan megállapítható, hogy a székelyek száma legalább elérte, de valószínűleg meg is haladta az összes dunántúli alakulat együttes létszámát. Ha ehhez hozzátesszük a tényt, hogy egy tüzer-séggel ellátott, jól felszerelt, harcedzett, koncentrált katonai erőről volt szó, akkor bátran állíthatjuk, harcértük a számbeli fölényüknél is jelentősebb volt.

Kisbőren át Győrbe vonultak, ahol a Dandár két részre oszlott, az egyik Sopronba, a másik Mosonmagyaróvárra ment. A helyi lap így számolt be a székelyek fogadtatásáról: „Hétfőn délután nagy közönség gyűlt össze fogadásukra a pályaudvaron. Az első gyalogságot szállító vonat 3 órakor futott be a 13. gyalogezred zenekarának Rákóczi-induló hangjai mellett. Az 5 órakor beérkezett második vonattal érkezett a második zászlóalj és a dandártörzs, ugyancsak a Rákóczi-induló hangjai mellett a közönség éljenzése közepette. Verbőczy százados, a dandár parancsnoka, a hírneves erdélyi családnak lelkes sarja jelentést tett a katonai parancsnoknak, s utána a vármegyei és városi küldöttségek élén Csátáry Elek alispán üdvözölte a vitéz székelyeket, mint megszálló csapatot, kérve, hogy nyújtsanak hathatós segítséget az óhajtott rend megteremtésében és fenntartásában. Verbőczy százados magyar lélekkel köszönte meg és viszonzta az üdvözlést, s nyomban kijelentette, hogy a dandára nem mint megszálló csapat érkezett Moson megyébe, hanem mint a hazáért, Erdélyért harcoló sereg, mely készséggel vállalkozik rá, hogy a rend fenntartásában addig is legodaadóbban támogatni fogja a katonaságot és a hatóságokat, míg alkalmuk nyílik, hogy forrón szeretett hazájuknak, Erdélynek ügyéért tovább harcolhassanak.”²⁹²

Az idézetből két momentumra hívnám fel a figyelmet. Egyrészt arra, ahogyan Verbőczy Kálmán finoman kiigazítja az alispánt, aki „megszálló” csapatként üdvö-

zölte a székelyeket. Másrészt nyilvánvalóvá tette, hogy addig vesznek részt a helyi feladatok ellátásában, amíg folytatni tudják a harcot Erdélyért. Ez utóbbi momentum magyarázatot ad arra, ami eddig történt és arra is, ami történik majd a Dandárral és Verbőczy Kálmánnal.

Horthy Miklós augusztus 9-én jelentette be a Nemzeti Hadsereg fővezerségének megalakulását, 11-én József főherceg fővezerré nevezte ki, 13-án érkezett meg Siófokra. Augusztus 19-én a Dandár fölött is átvette a parancsnokságot. A székelyek a sopronnyéki fogolytáborba kerültek, szeptember elején, közepén még Székely Gyalogezredként szerepelnek a forrásokban, az ezredparancsnok Gaáli Jenő alezredes volt. Feladatul a nyugati határ védelmét, az esetleges osztrák előnyomulás megakadályozását kapták, a szeptember végén az egyes zászlóaljakat a vasi, zalai, soproni gyalogezredekbe osztották be.

A Nemzeti Hadsereg megszervezése nem volt diadalmenet, nagyon nehezen ment. A Dunántúli Katonai Parancsnokság, 1919. augusztus 12-i távirati jelentése²⁹³ így szólt erről: „A tisztikar nagy része kimenekült Szegedre, és az ami felett az egyes állomásokon rendelkezünk vajmi kevés, alig néhány száz főre tehető. Ezek között, valamint a Szegedről ideszivárgottak között a torzalkodás, bizalmatlanság és széthúzás napirenden van. A fél-éves forradalom nem hagyhatta érintetlenül a tisztikar szellemét sem, mint ahogyan mindenre hatással volt. ...Eddig a sötétben bujkáló és lavírozó emberek felbukkannak és kicsinyes, személyes aknamunkát kezdenek, mely ma holnap a tisztikar szakadására fog vezetni. Félő, hogy ebből a részen lévő belső ellenség tőkét kovácsolt, minek jelei máris mutatkoznak. Míg a kommunisták távolról sem adták fel a küzdelmet, addig a terror alól felszabadultak szalmalángja már kialvóban van. A sorozás intézményes elrendelése nélkül ne számítsunk hadseregre... Óriási a hiány erőskezű tapasztalt idősebb törzstisztekben... Ha a politika terén az irányítás és szervező munka felsőbb helyről el nem indul, vissza-csúsznak az általános elégtelenség azon mély pontjára, mely a forradalomnak oly kitűnő talaja volt. A forradalomból tanulni kell és nem kicsinyes megtorlásokon töprengeni.”

A Nemzeti Hadseregbe való betagozódás nem ment zökkenők nélkül, szeptemberben gyakoriak voltak a fegyelmezetlenségek. Gaáli alezredes 14-én kiadott tiszti parancsában a tiszteket a fegyelem betartására, a legénység foglalkoztatására hívta fel. Kilátásba helyezte, hogy azokat az előjárókat, akik nem képesek ennek az elvárásnak megfelelni, parancsnoki tisztségükből felmentik.²⁹⁴

1920 első hónapjaira a helyzet még súlyosabb lett, erre utal a fejezet elején közölt rövid, Verbőczy Kálmánnal kapcsolatos idézet. A századost, akit eredetileg a vasi gyalogezredhez osztottak be, áthelyezték egy olyan alakulathoz, ahol nem volt székely és

²⁹¹ HIL, I. 31. 5. a. 1919. 809/2–23. 186. f.

²⁹² Mosonvármegye, XVII. évf. 23. sz. 1919. VIII. 17.

²⁹³ HIL, I. 31. 5. a. 1919. 810/8. 70. f.

²⁹⁴ HIL, II. 1480. Zalai gyalogezred (a továbbiakban: II. 1480.), 1919. kt. 370.

más erdélyi legénység, majd internálták. Áthelyezésével egy időben több fiatal, a vasi gyalogezredben szolgáló tisztet az örkényi internáló táborba szállítottak. Mi történt?

Olyan jelenséggel, eseményekkel állunk szemben, amelyeknek a tüneteit ismerjük, az okok tekintetében azonban inkább csak feltevéseink lehetnek. A vasi gyalogezred I. zászlóaljánál 1920 februárjában leszerelési mozgalom indult el. Kezdetben 400 székely jelezte ebbéli szándékát, később a többség elállt ettől az elhatározásától és csak 180-an szereltek valóban le. A megmaradt állományt – fegyelmezési céllal – szétszították a II. és a III. zászlóalj között. A I. zászlóalj fiatal erdélyi és székely tartalékos tisztjeinek vonatkozásában a Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérsege azt a döntést hozta, hogy csak a szervezetszerű tiszti keretet tartják meg, a „fölsőleget” más alakulatokhoz osztják be, ill. egy állomáshelyen vonják össze „megrostálás” céljából, ahol katonai és erkölcsi tekintetben továbbképzik őket.²⁹⁵

A fővezérség utasításában feltételezi, hogy a leszerelési mozgalom elindítója Verbőczy százados volt, aki a kaposvári körletparancsnoksághoz került, a többi tiszt pedig Örkénybe, ahol nem volt túl rózsás a helyzetük. Bányai Lajos tartalékos főhadnagy így számolt be az internáló táborról: „... mint jó bajtársamnak előadtam az örkénytábori helyzetünket, ahol is kommunistákkal, oláh kémekkel, sikkasztókkal és ezekhez hasonló kétes alakokkal voltunk együtt, ami természetesen jó érzésű magyar tiszteknek nem volt kellemes.”²⁹⁶ Ezek a tények. Mi lehetett az oka a leszerelési mozgalomnak?

Ha Verbőczy és a többi fiatal tiszt habitusából, mentalitásából és 1918–19-es tevékenységéből, céljaikból indulunk ki, akkor az egyik lehetséges válasz az, hogy elunták a tétlenséget. A románok elleni támadás, Erdély visszaszerzésének lehetősége, az azonnali cselekvésre vonatkozó szándék és az ahhoz szükséges erő messze volt 1920 februárjában. Ezt a feltevést erősíti meg a Martonvásáron, 1919. november 7-én kiadott parancs, amelyben a következőket olvashatjuk: „Sajnálattal tapasztaltam, hogy egyes – különösen fiatal tiszték – az ismételten kiadott tiltó rendelkezések ellenére oly kijelentésekre ragadtatják magukat... az antant misszió tudomására jutva, a kormánynak és a fővezérségnek újjáépítő munkáját lépten, nyomon megnehezíti.

A politikai és vallási kérdéseket, valamint a románok elleni revans eszmét tárgyaló megmondolatlan kijelentések, különösen alkalmasak arra, hogy az illetékes tényező által nagy erőfeszítés árán jó irányba terelt ügyünknek beláthatatlan károkat okozzanak. A románokkal szemben tanúsítandó magatartást illetőleg meggondolandó, hogy ők jelenleg az antant szövetségesei, a velük foglalkozó kijelentésekben tehát a legnagyobb elővigyázattal kell eljárni.”²⁹⁷

²⁹⁵ VeML, XIV. 10. 3/3. 228.

²⁹⁶ HIL, I. 31. 8. o. 1920. 62089.

²⁹⁷ HIL, II. 1025. 3. számú tiszti parancs.

15. Fegyvervizsgálat Nyugat-Magyarországon, a Nemzeti Hadseregben szolgáló székely alakulatnál

Az eddigi kutatások, a tiszték személyi anyagának még nem teljes feltárása után megállapíthatjuk, hogy az 1920-as intermezzo ellenére a székely tisztikar nagyobb része a honvédségben szolgált tovább.

Ejtsünk néhány szót a legénységről is, elkerülendő, hogy fegyelmezetlen társaságként maradjanak meg emlékezetünkben. A zalai gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka arra kérte az ezredparancsnokát, hogy „véleményes jelentését”²⁹⁸ küldje meg a honvédelmi miniszternek. A dokumentum 1920. április 9-én kelt. A zászlóaljparancsnok nemtetszésének adott hangot azzal a felsőbb intézkedéssel kapcsolatban, amellyel nyolcvan székely katonát elvezényeltek az alakulatából, mégpedig úgy, hogy nem voltak arra sem tekintettel, milyen kiképzést kaptak, hiszen voltak közöttük géppuska irányzók, kézi-géppuskások, írnokok, kürtösök, sebesültvivők, megbontva ezzel a zászlóalj harcegységét. A parancsnok értetlenségének adott hangot amiatt, hogy az elvezényeltekkel kapcsolatban egyetlen szempont – ahogy ő nevezi: faji – számított: székelyeknek kellett lenniük. A százados levele végén, akaratán kívül, miközben a nyolcvan katona visszarendelését indokolta, a furcsa elvezénylésre is megadta a választ: „A legénység bizakodó szellemén csüggedtséget idézett fel a kiválás, mert ez

²⁹⁸ HIL, II. 1480. 1920. kt. 4–413.

évek óta együtt, jóban, rosszban kitartó, jellegzetes faji összetartásukra csapásként hatott. Én, ki a székely legénység faji lelkületét jól ismerem, a hadsereg eminens érdekének vélem ezen igazán megbízható és kitűnően fegyelmezett és kiképzett legénység mielőbbi bevonultatását ezen zászlóaljhoz.”

Az ezredparancsnok válaszában biztosította a III. zászlóalj parancsnokát a létszámcsökkenés mihamarabbi pótlásáról, a székelyek visszavezényléséről azonban egy szót sem ejtett. Megnyugtatóul a következőket közölte beosztottjával: „...midőn a honvédelmi miniszter az úgynevezett szombathelyi örökönítményhez kimondottan székely származású tisztek, legénység, beosztását rendelte el az azért történt, mert egy olyan megbízható és kiképzett legénységi kategóriát mint a székelyt aligha lehetett volna jobbat találni azon feladatra, melynek megoldása a különítményre fog háramlani. Az örökönítmény különben is már a szombathelyi vadászzászlóaljja neveztetett át.”²⁹⁹

Egyetértett tehát az ezred- és zászlóaljparancsnok, az egyik az elvezénylést, a másik a visszarendelést indokolta ugyanazokkal az érvekkel: kiképzett, megbízható.

A fegyverletétel után

Mint már láttuk, a fegyverletétel kapcsán Kratochvil és vezérkara nem ragaszkodott ahhoz, hogy valamennyi alárendeltjük letegye a fegyvert. Aki akart, a még szabad Rakamaz–Tokaj útvonalon keresztül – a románok elleni harc folytatásának reményében – csatlakozhatott a Vörös Hadsereghez. De voltak olyan csapatrészek is, amelyek a Csucsai-szoros fölötti ellenőrzés elvesztése óta nem tudtak összeköttetésbe kerülni a Hadosztály törzsével, így a fegyverletételnél jelen sem voltak. A Hadosztály fegyverletételével tehát különvált az egykori harcostársak sorsa, a Hadosztálynak csupán egy része került fogságba.

Az április 26-án, Demecserben kelt fegyverszüneti jegyzőkönyv rendelkezéseinek ellenére a románok a székelyeket hadifogolynak tekintették. A jegyzőkönyv ugyanis csak a katonák internálásáról rendelkezett „míg jelen akció be nincs fejezve.”³⁰⁰ A románok 1919. augusztus 1-ig, a Szolnok környéki összecsapások lezárultáig harcban álltak a Vörös Hadsereggel, úgyhogy a rendelkezés életben tartásának időtartama szempontjából semmiképpen sem sértették meg a fegyverszüneti egyezményt.³⁰¹ A problémát az okozta, hogy internálás helyett fogságba vetették a katonákat. A tiszteket (mintegy 600 főt) Brassóba, a legénység egy részét szintén Brassóba, a kevésbé szerencséseket a Regátba szállították.³⁰²

Már a hosszú vonatút alatt is sejthették a katonák, hogy minél távolabb kerülnek térben és időben a fegyverszünet megkötésétől, annál kevésbé fognak annak előírásaira emlékezni a románok. Az előkészületek meglehetősen lassan zajlottak. Az 1919. április 29-én kelt parancs szerint a csapatoknál még kint lévő fegyverekkel az unatkozó legénység lövöldözött, kézigránátokat is robbantgattak, ami egyrészt rossz fényt vetett a Hadosztályra, másrészt magában hordozta a kisebb-nagyobb csetepaték kialakulásának lehetőségét. Ezért a parancs az ilyen cselekedetektől minden katonát szigorúan eltiltott. Az utasítás értelmében a tiszt és a teljes legénységi állományról egy kimutatást kellett készíteni az illetőségi hely, lakóhely, valamint annak a feltüntetésével, hogy ki, hová akar majd hazamenni. A Hadosztály valamennyi tagját igazolvánnyal látták el, melyben feltüntették a tényleges szolgálat idejét. Ennek az igazolványnak később nagy jelentősége lett...

³⁰⁰ KRATOCHVIL, é. n. 60. p.

³⁰¹ RUSZKAY Gyula ránk maradt naplótöredékében ezt írja az egyezményről: „2. Csapatok és tisztjeik együtt tartandók, míg a jelenlegi oláh akció (Tisza vonal elérése) befejezve nincs.” Bár ebben az esetben sem elég pontos a definíció, ez a cél gyakorlatilag szintén augusztusra teljesült. (VeML, XIV. 10. II. E. 9. RUSZKAY)

³⁰² HIL, VII. 263. 534 f. 1936. III. 27-én írt Kratochvil március 27-i, honvédelmi miniszternek tett jelentésében leírta, hogy őt, a teljes tisztikart, a legénység többségét Brassóba, kisebb részét Óromániába internálták.

A csapatok lefegyverzése, bevagonírozása és elutaztatása több lépcsőben zajlott. Mint már említettük, minél távolabb értek a vonatok Szabolcstól, annál sanyarúbb sors várt a rajtuk utazókra. Visszaemlékezésében Nemes József, a 21. ezred századosa így írt erről: „Az első szállítmánynál, mely Erdélybe visszament Kubay alezre-des, valamint én is, beosztást nyertünk. Szatmárnémetiig kényelmesen utaztunk, onnan bennünket Debrecenen át Kolozsvár felé irányítottak. Míg Szatmárnémetiig a vonatból kiszállhattunk és a vasúti állomás vendéglőjében ételmezt vásárolhattunk, addig Debrecenben már ezt sem engedték meg, sőt este Nagyváradra megérkezve szuronyerdő vette körül vonatunkat. Itt tudtam meg, hogy a 21. székely ezred mennyi veszteséget okozott az idő alatt, míg Csucsánál állott az oláhoknak, amennyiben egy oláh hadnagy folyton csak azt hangoztatta: Csak meg tudnám fogni azokat, akik Csucsánál voltak és annyi sebesültet és halottat csináltak nekiünk, majd elbánnék velük.

Így szuronyerdő között ment vonatunk Kolozsváron át, hol az állomáson igen sok hozzátartozó volt, de az oláhok azt sem engedték meg, hogy ezekkel beszélgethessünk, illetve üdvözlözhessük egymást.

Hogy menetünk alatt ékszerek, arany órák, értékesebb ruhaneműk és felszerelési cikkek elvesztek, jobban mondván, hol azokat egyszerűen tőlünk ellopták, azt nem is említem.

Brassóba este érkeztünk meg, de csak másnap reggel vagoníroztak ki bennünket. Hogy egész úton ettünk-e valamit, avagy kaptunk-e ételmezt, azt nem kérdezték.”

A más munkában a témával kapcsolatban már idézett³⁰³ Ruskay Gyula alezre-des is hasonló incidensekről számolt be: „Nyíregyháza, Nyírbátoron át Szatmárnémeti felé tartunk, Mátészalkán embereimet ruháiktól részben megfosztották. ... V. 5-én Aranyosgyéresen egy oláh tisztjelölt, tiltakozásunk dacára, saját lovainkat és felszereléseinket tartalmazó vagonokat lekapcsoltatta.”³⁰⁴ Cseke Mihály főhadnagy és környezete is hasonló eseteket tapasztalt: „Román örök kifosztottak, levetkőztettek székely bakákat. Meglepték őket álmukban, szurony hegyét neki szegezték és lehúzták bakancsát, elszedték köpenyét, zubbonyát. Reggel ruha nélkül, rongyosan panaszkodtak nálunk, hiába, nem tehattunk semmit. ... A Királyhágó oláh falvain a lakosság durva szitkai közepette vonultunk át. Gyulafehérváron oláh nemzetőrök tiszt kocsikba hatoltak be, hogy fosztogassanak s csak annak köszönhetjük szabadulásunkat, hogy öreinket lepénzeltük. ... Meg kell említenem, hogy az oláh tisztek fosztogattak, ha egy szebb cipőt, csizmát, vagy egyéb ruházati, felszerelési dolgot láttak. ... Előfordult, hogy egy oláh főhadnagy egy főhadnagy társunkat kutyakorbáccsal arcba vágta többször.”³⁰⁵

³⁰³ Lásd: GOTTFRIED, 2008.

³⁰⁴ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Ruskay.

³⁰⁵ Uo. Cseke.

A székelyek nagy többsége május 10-re ért Brassóba. Itt az atrocitások tovább folytatódtak. Az – először a Fehér laktanyában, a 2. ezred volt kaszárnyájában elhelyezett – emberek nagyon rossz körülmények között kezdték meg fogságukat. A hideg helyiségekben takaró nélkül, fapriccseken voltak kénytelenek hálni (a velük tartó, jórészt főúri családokból származó önkéntes ápolónők is),³⁰⁶ mindennaposak voltak a különböző megaláztatások. Hol Brassó főterén „járatták”, mutogatták a katonákat, máskor fél napig kellett poggyással a kezükben a tisztalkodásra, fertőtlenítésre várni, melynek alaposágát kopaszra nyírással fokozták a románok...³⁰⁷ Mindezt úgy, hogy a fegyverszüneti egyezményben internálásról, tehát egy kijelölt tartózkodási helyen történő „röghöz kötésről” volt csupán szó (a románok egyébiránt ki is jelentették, hogy az egyezményt részükről – mivel azt a székelyek szerintük megszegték – semmisnek tekintik).³⁰⁸

Az elkeseredett székelyek sem tűrtek mindig szótlanul. Cseke visszaemlékezéséből idézzük a következő két esetet, az első még az utazás közben történt. „Nyíregyházára értünk. Egy főhadnagyunk felháborodva az oláhok gazságain, pofon ütött egy oláh őrt. Ezért őt a pályaudvar parancsnokság letartóztatta. ... Erre valamennyien kiszálltunk a vonatból [miután Kratochvil nyomatékos kérésére nem bocsátották szabadon a főhadnagyot] és kijelentettük, hogy addig tovább nem megyünk, míg azt szabadon nem eresztik.”³⁰⁹ Az eset végül úgy oldódott meg, hogy a pályaudvar parancsnok becsület-szavát adta Kratochvilnak, hogy később utánuk küldi a letartóztatottat (sajnos az ígéret esetleges teljesüléséről Cseke nem tudósít). A következő inzultus már Brassóban

16. Ruskay Gyula ezredes

³⁰⁶ Ruskay visszaemlékezésében báró Apor és Teichner önkéntes asszonyokat, illetve Bornemissza Adélt említi.

³⁰⁷ KRATOCHVIL, é.n. 63. p., VeML, XIV. II. E. 9. Nemes, Ruskay.

³⁰⁸ KRATOCHVIL, é.n. 62. p.

³⁰⁹ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Cseke.

történt: „Egyszer egy tizedesünket az örök munkára akarták vinni az udvarra, nem ment; azt mondta, hogy ő a tisztek mellé van beosztva. ... Egy román őt pofon ütötte. A székely fogcsikorgatva ugrott neki a fegyveres román őrnök és torkon ragadta, az örök négyen voltak. ... Székely tisztek körülfogták az örököt, akik ijedten menekültek. A tizedes most megijedt. Elbujtattuk az ágy alá, s megígértük, hogy nem adjuk ki semmi esetre sem. Az egész laktanya őrsége, 70 ember, hadnagyostul, feltűzött szurronnyal jött fel. Követelték a tizedes kiadását. Nem adtuk. Kratochvil ezredes magához hívatta a román hadnagyot, hogy vonuljon le innen azonnal, mert a következményekért ő a felelősséget nem vállalja. Tényleg ekkor már kis ökölharc volt odakinn. Az őrséget szorítottuk, nyomtuk, lökdöstük Lefelé. Az örök megijedtek, megfutamodtak.”³¹⁰

Kratochvilt kezdetben Gross, illetve Pál századosokkal együtt a városban házi őrizetben tartották, majd május 14-én ő is csatlakozott az időközben a Fellegvárba átszállított tisztársaihoz. Innen két hét után ismét a Fehér laktanyában helyezték el a tisztikart, addigra a legénység egy tetemes részét néhány balszerencsés tiszttel együtt már továbbhurcolták Brassóból. Az április 29-ei parancsban említett igazolvány ekkor vált sorsdöntő fontosságúvá. Aki ezzel nem rendelkezett, arra nézve a románok még azt a kevés kedvezményt, amit a fegyverszünet által érintett katonák kaptak, sem érvényesítették. Pedig nagyon sok olyan katona volt, aki nem rendelkezett ezzel az dokumentummal. Voltak, akiket a fegyverszünet után, valamely városban, már civilként fogtak el. Ilyen volt például a baróti Ihász Béla tartalékos tüzérhadnagy, aki a fegyverletétel idején ruhabeszerzés ügyében Budapesten tartózkodott. Mire visszaért, Kratochvilék már Brassóban voltak. Ő poroszlói rokonainál akarta kivárni a hadjárat végét, de valaki polgári ruhájában is felismerte, és a románok elfogták.³¹¹ Voltak teljes egységek is, akik fogságba esésükig már nem tudtak egyesülni a főerőkkel, így tulajdonképpen teljes joggal kezelték hadifogolyként őket. Mind közül a legszomorúbb helyzet azonban azoknak jutott, akik megkapták ugyan az igazolványokat, de tőlük később eltulajdonították azokat, az igazolványokra nagy volt a kereslet, az örök azokat jó pénzért eladták olyan, nem a Hadosztályban szolgált foglyoknak, akik valamilyen súlyosabb büntetést szerettek volna elkerülni. Akiktől ellopták az igazoló okmányt hiába hajtogatták, hogy jelen voltak Demecsernél, ezzel senki sem foglalkozott. Annál is nehezebb volt a helyzetük, mivel ekkor Brassóban nem csak a Székely Hadosztály tagjait tartották fogva.³¹² Ott őriztek a románok többek között sok olyan tisztet, akiket úgy hurcoltak el erdélyi otthonukból, hogy a Hadosztályban sohasem harcoltak, vagy például más frontszakaszokon foglyul ejtett katonákat, közöttük vö-

rösöket, akikkel itt sem javult a székelyek viszonya. Brassóba került a gróf Károlyi Gyula vezette aradi ellenkormány néhány elfogott tagja is.³¹³ Több mint ezer embert különböző regáti városok – például: Bukarest, Braila, Vulpasesti, Craiova – táborai-
ba vittek, ahonnan egy részük jóval később, csak 1920-ban szabadult. Folyamatosan írták leveleiket a náluk nem sokkal jobb helyzetben lévő Kratochvilnak, megnevezve azokat a személyeket, akik igazolni tudnák őket.³¹⁴

Kratochvil a brassói fogság ideje alatt – felelős vezetőhöz méltón – volt katonái helyzetének javításán fáradozott. Nap, mint nap kérvényeket fogalmazott, melyekben embereinek szabadon bocsátását kérte, vagy legalább kisebb engedményként, az eredeti egyezmény értelmében a lakhelyükön történő internálásukat. Ebbéli tevékenysége során félretett minden büszkeséget, saját tekintélyét kockára téve igyekezett a többiek sorsán enyhíteni. 1919 júniusában például annak a budapesti Tanácskormánynak írt hosszú memorandumot, melytől korábban semmi jót nem remélhetett, és amelynek gyakorlatilag a fegyverletételt kikényszerítő körülményeket köszönhetette.³¹⁵ Természetesen a román katonai hatóságokkal is folyamatosan tárgyalt. A helyzet egy pillanatban végletesen elmérgesedni látszott. Kratochvil erről így számolt be: „Május 31-én körülbelül este 6. h. tájban Tulea román ezredes, Brassó város parancsnoka hozzánk a fogolytáborba, a fehér laktanyába érkezett és engem, aki az udvaron sétáltam, hivatott és a következőket mondotta: Holnap délután körülbelül du. 6. h.-kor érkezik Prezán [Presan] tábornok, aki Önnel tárgyalni fog ... egy kötelezvényt írnak alá, akkor rögtön szabadon lesznek bocsátva.”³¹⁶ A kétnyelvű kötelezvény – a fej-
lécen megjelölt műfaja szerint „kijelentés-declarație” – hat pontból állt. Az első lakhelyelhagyási tilalmat rendelt el lakhelyként a család tartózkodási helyét megjelölve. A második a volt osztrák–magyar egyenruha, illetve kitüntetések viselésétől tiltotta el az aláírókat. A harmadik külön a sapkára tért ki, melyet még esetleges átalakítása esetén sem volt szabad viselni többé. A negyedik a saját és a családnál található fegyverek beszolgáltatását írta elő. A székelyeket – mint a visszaemlékezésekből³¹⁷ kitűnik – az utolsó két pont sértette leginkább, ezért ezeket pontosan idézzük. „5. Kötelezve vagyok a tartózkodási helyemhez legközelebbi katonai parancsnoknál jelentkezni és minden parancsának azonnal és habozás nélkül engedelmeskedni. Továbbá engedelmeskedem minden más román hatóságnak is.” Ezt úgy is lehetett értelmezni, hogy a románok valójában a román hadseregbe próbálják bekényszeríteni az aláírókat, hiszen nem lehetett tudni, hogy milyen parancsot kapnak majd az illetékes román katonai

³¹⁰ Lásd: GOTTFRIED, 2008, VeML, XIV. 10. II. E. 9. Cseke.

³¹¹ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Ihász.

³¹² Uo. Kratochvil levele a magyar kormányhoz.

³¹³ Uo. Cseke.

³¹⁴ Uo. Kratochvil levele a magyar kormányhoz.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ Uo. Nemes.

vezetőtől. „6. Leginkább kötelezem magam miután tartózkodási helyemre megérkeztem ... hogy nem fogok a román állam érdekei ellen cselekedni se tettel, se szóval, sőt gondolatban sem.”³¹⁸ Az eskü megszegőinek golyó által végrehajtandó halálbüntetést helyezett kilátásba a „kijelentés”. Ezt a dokumentumot a legtöbben érthetően vonakodtak aláírni. „A bizottság az udvaron helyezkedett el, minket pedig félkörben felállítottak a bizottság asztala körül. Az első, akit a bizottság kiszóltott, Kapitánu Nemes, azaz én voltam. Az elsőséghez úgy jutottam, hogy a ,b, c, szerint vették a vármegyéket az összeíráskor és mivel én Alsófehér vármegye Nagyenyed városát jelentettem be állandó tartózkodás helyül, reám esett az elsőség.

Amint a bizottság engem maga elé szólított, feltette a kérdést aláírom-e a kötelező ívet, vagy nem? Fennhangon válaszoltam: nem. Utánam még kettőt kérdeztek, kik szintén nemmel válaszoltak példámat követve: – mire a bizottság látta, hogy itt semmire se jut, fogta magát és elment.” – számolt be Nemes az aláírás megtagadásának körülményeiről.³¹⁹ Mivel a románok, az aláírás megtagadásának esetére kilátásba helyezték az összes fogoly Craiovába szállítását egyre többen kezdtek megindogni. Elsősorban a 24. ezred tisztikarában indult meg az aláírás támogatását célzó folyamat. Az ezred Vajda nevű hadnagya, illetve egy, a hadnaggal közeli rokonságban álló ápolónő majdnem aláírta az okmányt, ettől csak a tevékenységükre figyelő Schuppler alezredes figyelemztetése tántorította el őket. A hölgy azonban nem nyugodott bele a kudarcba, hanem megkereste az aradi ellenkormány szintén brassói fogságban tartózkodó honvédelmi miniszterét, Szabó Zoltán tábornokot,³²⁰ aki írásba adta igaz, hogy csak ceruzával leírva és az esetleges későbbi retorzióktól tartva az írást annak bemutatása után visszaköelve, hogy: „Kényszerhelyzetben adott becsületszóval vállalt kötelezettség alól mindenki feloldható.” Az emberek örültek. Egyrészt mindenki szeretett volna még ha kvázi „házi őrizetbe” is, de hazajutni, másrészt olyasvalamire nem szerették volna kötelezni magukat, ami egész addigi tevékenységükkel élesen szemben áll. A helyzet június 12-én oldódott meg. Aznap brassói lapokban cikkek jelentek meg, miszerint a székelyeket a Regátba szállítják. A katonák közt nyugtalanság támadt. Délután Tulea ezredes jelent meg a foglyok között és ultimátumot közölt: aki nem írja alá este tíz óráig a „kijelentést” azt bevagonírozzák és elszállítják regáti táborokba. A katonák a határidőig aláírták kötelezvényeiket.³²¹ Igaz, mint kiderült, annak rendelkezéseit egyik fél sem kívánta betartani. A székelyek Cseke tudósítása szerint – Szabó honvédelmi miniszter állásfoglalása alapján – már az aláírás pillanatában semmisnek tekintették az egyezményt, „de ugyanakkor becsületünkre fogadtuk, hogy utolsó csepp

³¹⁸ Uo. Kratochvil levele a magyar kormányhoz.

³¹⁹ Uo. Nemes.

³²⁰ Uo. Cseke.

³²¹ Uo. Kratochvil levele a magyar kormányhoz.

17. A brassói internálótáborban készült felvétel

vérig küzdünk az oláh ellen és kijelentettük, hogy gazember, hazaáruló, az, ki a nyilatkozatban aláírt fogadást megtartja.”³²² Mint Nemes visszaemlékezésében olvasható, a románok sem érezték magukra nézve kötelezőnek a pontokat: „Ekkor az oláhok arra szólítottak fel, hogy tegyék esküt, vagy pedig mint közembert fognak a hadseregükbe besorozni.”³²³ Mindenesetre a székely katonákat június végén több lépcsőben elengedték, az erdélyiek hazatérhettek, a többieknek pedig egy-egy erdélyi városban jelöltek ki kényszerszállózkodási helyet.

A Székely Hadosztály katonáinak fogsága kapcsán meg kell emlékeznünk még egy szervezetről, a Brassói Katolikus Nőegyletről. Ennek tagjai a kezdetektől támogatták a székely foglyokat. Vezetőjük, az adományok összegyűjtését és elosztását szervező Málnási Edéné, visszaemlékezésében³²⁴ nem csak az egylet tagjainak köszöni meg a nehéz időkben tett nagy áldozatokat, élelmiszer adományokat, hanem az összes brassói magyar polgárnak, és azoknak a székelyeknek is, akik a távoli Csíkból,

³²² Uo. Cseke.

³²³ Uo. Nemes.

³²⁴ Uo. Málnásiné. 1920-ban Málnásinének is el kellett hagynia Erdélyt.

Udvarhelyszékből is hordták az élelmiszert Brassóba. A segítők és a megsegítettek között néha a nemzeti szolidaritásnál erősebb kötődés is jelen volt. Például Málnásiné fia harcolt a Hadosztályban, de – két évtizeddel korábban bekövetkezett haláláig – Kratochvil édesanyja is az egylet vezetőségébe tartozott. Az ekkor még Hautzinger Gusztáv néven ismert Jáni Gusztáv, illetve maga Kratochvil is a nőegylet egy-egy tagjával (Dávid Ancival, illetve Izay Borbálával) kötött később házasságot.³²⁵

A Regátba hurcoltakon kívül Brassóban is maradtak olyanok, akik nem rendelkeztek igazolvánnyal, nem egy közülük még 1920 szeptemberében is fogságban volt.³²⁶ Kratochvil sem távozott el Brassóból, igaz, ő azért, mert ezt a várost jelölték ki tartózkodási helyül. A Bolgárszegen bérelt Hautzingerrel közösen egy szobát.³²⁷ A viszonylagosan nyugodt napok azonban nem sokáig tartottak. Kratochvilt, mint tanút hamarosan beidézték az Apáthy István ellen indított perbe. Mivel Apáthy ellen a vád az volt, hogy mint Erdély egykori főkormánybiztosa fontos szerepet játszott a román csapatokkal szembeni fegyveres ellenállás megszervezésében. Kratochvil ezért azt gondolhatta, hogy előbb-utóbb őt is perbe fogják.³²⁸ Hamarosan el is kezdték a megfigyelését, majd 1920. február 6-án – miközben a városban a „román területek” egyesülését ünnepelték – a lakásán letartóztatták. Február 9-én már a Brassóban maradt három vezérkari tisztjével Hautzinger Gusztávval, Gross Mártonnal és Szotyori Nagy Gyulával együtt szállították Nagyváradra. Ahonnan márciusban Kolozsvárra, majd áprilisban a hírhedt szamosújvári börtönbe vitték őket, ott Kratochvil Rózsa Sándor egykori celláját kapta meg. Újabb hónapok elteltével ismét a kolozsvári Fellegvárba kerültek, majd augusztus végén a három százados kiszabadult, egyedül Kratochvil maradt börtönben. A fogságuk alatt folyamatosak voltak a kihallgatások, egy képzelt, vagy talán nagyon is valós irredenta, román szóhasználattal sovíniszta összeesküvés szálait szerették volna a nyomozók felgöngyölíteni. Mi kelthette fel a gyanújukat?

A korábban már említett Székely Alappal volt kapcsolatos az ügy. Az alap eredeti rendeltetéséhez képest Kratochvil egy más területen kívánta hasznosítani az összeget.³²⁹ Emiatt 1919 augusztusában, még brassói internálása alatt felvette a kapcsolatot a Debreceni Székely Társaság és a Székely Nemzeti Tanács főtitkárával, a Székely Hadosztály titkos katonai és politikai bizottságának tagjával, Thuróczy Istvánnal,³³⁰

³²⁵ Uo.

³²⁶ Uo.

³²⁷ Lásd: GOTTFRIED, 2008.

³²⁸ Lásd: ZÁGONI, 1943.

³²⁹ Augusztus végén kiállított egy okmányt, amelyben arról rendelkezett, hogy a „...hazafiasságból szenvedő, nyomorgó tisztviselői” és tanári kar Erdélyben hatmilliót kapjon a Székely Alapból. Az erről szóló dokumentumot páter Bónis L. Arkangyal volt széki ferences zárdafőnök és plébános – aki a Hadosztályban szolgált a fegyverletételig – vitte Debrecenbe.

³³⁰ Debreceni MÁV tisztviselő. Lásd: GOTTFRIED, 2010.

aki egy ideje már egyedül őrizte az alapot. Megkérte, hogy juttassa ki Erdélybe a pénzt, hogy azt egy katonai szervezkedés előkészítésére fordíthassák. Erről Thuróczy így írt: „A titkos terv az volt, hogy Kratochvil és a volt Sz. H. erdélyi tisztjei és legénysége otthon marad, s ha a Nemzeti Hadsereg megerősödik, titokban egy felkelést színtunk. A Hadosztály tisztjeiből minden vármegyében voltak titkos megbízottak, akik a Hadosztály legénységével a kapcsolatot fenntartották, figyelték az eseményeket és a lakosság hangulatát, s amennyire lehetett kipuhították körülbelül mennyi fegyver lehet eldugva, mert szerte-széjjel sok volt. Ezeket az adatokat titkos tintával én írtam össze. Megkezdődtek erdélyi utazásaim... Hosszú hónapokon keresztül éjjel, nappal folyton jöttem, mentem Debrecen–Budapest–Erdély között. Igazolványokkal, igazolványok nélkül, hamisakkal, valódiakkal, vonaton, autón, kocsin, gyalog. ... Így ment ez mindaddig, míg Kratochvil és sok erdélyi tiszt ki nem jött. Az erdélyi ügyek temperálva lettek.”³³¹ A szervezkedésről Nemes is megemlékezett, aki a brassói szabadulása utáni időkről így írt: „Utam Nagyenyedre vitt ekkor, hogy a kapott megbízásnak eleget tegyék. Ugyanis a fogság ideje alatt minden vármegyére, illetve minden vármegye székhelyére szervezkedés céljából egy tisztet szemeltek ki. Nekem Alsófehér jutott osztályrészül. 1919. június hó 19-től, 1920. szeptember 1-ig tettem eleget eme megbízatásnak.”³³²

Ahogy magának a Hadosztálynak a megalakulása is részben egy spontán önszerveződő folyamat eredménye volt, úgy egy általános székelyföldi felkelés, lázadás kirobantására is történtek már korábban hasonló, a feljebb leírt akciótól független próbálkozások. „A sóvidéki lázadás azzal kezdődött, hogy a deményházi vasútállomásra 1919. március 29-én távirat érkezett, mely szerint a magyar állami vasút alkalmazottjainak a román hatóságok az eskü letételét elengedték.”³³³ „Ezt a táviratot a vasúti munkások úgy értelmezték, hogy megszűnt a román megszállás. A székely vasúti munkások a kocsmában ünnepelték meg a hírt, melyet a magyar hadsereg közeledtével magyaráztak. Délután egy román csendőrt, aki a lovak rekvirálásából Nyárádszeredából Remete felé tartott, a felkelő székelyek megtámadtak, késsel megsebesítették.”³³⁴ A lázadók bizonyíthatóan nem csak híresztelések alapján gondolták azt, hogy sikeresen együtt tudnak működni a hadosztállal, egyes szervezők ténylegesen is kapcsolatban álltak Kratochvilékkal. Ezt az állítást alátámasztja például egy nyilatkozat, melyet Kohn Árpád marosvásárhelyi fürdőtulajdonos támogatására tett Erődsy István nyugalmazott anyakönyvvezető és dr. Mán Elemér tartalékos főhadnagy (mint a felkelés volt elnöke és a Maros jobb parti csapatok parancsnoka). Ebben a következők állnak: „Kohn Árpád 1919. év március, április havában, Marosvásárhelyen és vidékén megszervezett

³³¹ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Thuróczy. Idézi: GOTTFRIED, 2008.

³³² VeML, XIV. 10. II. E. 9. Nemes.

³³³ Bencze János: Deményháza monográfiája. Kiadatlan kézirat, 1976. Idézi: SZEKERES, 2009.

³³⁴ Lásd: SZEKERES, 2009.

és megalakult székely felkelésben azon célkitűzéssel vett részt, hogy a Székely Hadosztály által megígért támogatással karöltve megtámadja, lefegyverezze és kiűzze az oláhokat és visszavegyék az általuk birtokolt középületeket. Ezen felkelés egyes vidékeken csak részben történhetett meg, miközben a Székely Hadosztály, futár által értesítette a mozgalmat vezetőit arról, hogy ők segítséget nyújtani nem tudnak.³³⁵ A néhány falura kiterjedő, tévedésből „fellobbant” sóvidéki lázadást néhány nap alatt levertek a helyszíntre érkező nagyobb létszámú román rendfenntartó erők.³³⁶ Az események megmutatták, hogy nem lehetetlen egy átfogó mozgalmat elindítani. A sóvidéki lázadás is adhatta az ötletet a későbbi hasonló akcióhoz, amelyre nem kellett sokat várni. Az 1919 második felében elinduló szervezkedés azonban nem maradt sokáig titokban. Egy elfogott futárpáros vallomásainak köszönhetően a románok nekiláthattak felgöngyölítésének. Flohr János és Kratochvil Károly 1920. szeptember 27-én, Kolozsvárott megkezdődő perében tárgyalt vádpontok többségét a letartóztatott futárok, Tamássy Tibor és Papp Tibor, illetve egy másik állítólagos összeesküvő, Péchy Pál vallomására alapozták. A vádirat³³⁷ szerint a Hadosztály volt vezérkari főnöke, Siménfalvy Tihamér³³⁸ Budapestről irányította az Erdély visszavételére irányuló szervezkedést. A terv az volt, hogy a kettéosztott Erdély egyik felében Flohr, a másikban Kratochvil vezeti a szervezkedést, mindenhová beépülő embereik segítségével általános felkelést robbantnak ki, majd ennek megsegítésére betör Erdélybe a Horthy-féle hadsereg. Mint az iratokból kitűnik, kérdéses, hogy Kratochvil mennyit tudott egyáltalán a szervezkedésről. Védője a bíróság elé tárta, hogy az adott időszakban Kratochvil szinte végig szoros ellenőrzés alatt, illetve fogságban tartózkodott, így vajmi kevés esélye volt a szervezettel tartani a kapcsolatot. Tamássyékát már a Tisza átlépésekor elfogták, a Budapestről küldött utasításokat tehát át sem tudta adni. A bíróság végül egy kivételével³³⁹ felmentette a vádlottakat, arra hivatkozva, hogy azok nem tehettek arról, hogy tudomásuk nélkül mibe keverik a nevüket. Kratochvil ellen egyedül egy olyan listát tudtak felhozni bizonyítékként, mely azon volt hadosztálybeli tisztek nevét tartalmazta, akik beléptek a román hadseregbe, vagy „bolsevikké lettek”. A lista jelentőségét Kratochvil elbagatellizálta, mondván, hogy azt egy túlbuzgó tisztje készítette.³⁴⁰ Feltehetjük azonban ezzel kapcsolatban, a kérdést, miszerint egy esetleges szervezke-

dést nem pont a számba jöhető résztvevők összeírásával kellene elkezdni?³⁴¹ Akármilyen volt is az igazság, akár egy hatalmas szervezkedésben volt résztvevő Kratochvil, akár a románok kapcsolták csak össze a különböző ügyeket azért, hogy még veszélyesebbnek tűnjenek, valamilyen szervezkedés mindenképpen folyt Brassóban. A per és más, kisebb fajsúlyú perek³⁴² hatására azonban a hasonló esetek hosszú időre, egészen a második világháborút megelőző időkhöz megszűntek.³⁴³ Ezt részben a magyar kormányok politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok konszolidálására vonatkozó törekvései, illetve a megváltozott külpolitikai koncepció, másrészt viszont az, hogy a perbe fogottak kapcsolati hálójának tagjai közül nagyon sokan elhagyták a Trianont követő időszakban Erdélyt, félve a román titkosszolgálat zaklatásaitól.³⁴⁴

Sajnos a zaklatások jellemzőek voltak.³⁴⁵ A románok már az 1916-os betörésük alkalmával is sok helyen kegyetlenkedtek a civil lakossággal.³⁴⁶ Az atyai plébánia Historia Domusában például az alábbiak találhatók az 1916-os eseményekről: „A magyar kormány tehetetlensége miatt nem volt megfelelő akarat és fegyveres erő a honvédelem megszervezésére. A megszálló idegen hadsereg kifosztotta az emberek házait, minden értékes ingóságot egyszerűen elkoboztak, elraboltak, a fegyvertelen székelyeket, férfiakat, nőket, fiatalokat és öregeket, de még a gyermekeket is bottal verték végig. Sokan egész életükre megnyomorodtak, míg mások belehaltak a katonák kegyetlen ütlegetéseibe.”³⁴⁷

Hasonló események történtek az 1918-ban kezdődött megszállás idején is. Egy Székelyudvarhelyről kiszökött diák vallomása szerint édesapját, mivel az udvarhe-

³⁴¹ Lásd: GOTTFRIED, 2008.

³⁴² Pl.: „No. 21. Hadosztály Pretora (büntető bírójának) az Erdélyi csapatok főparancsnoksága 21 és 25. a. kibővített rendelete alapján a folyó évi augusztus 29-én megtartott ülésben a következő egyéneket ítélte el:

1) Lakatos Mihály aradi szabómestert hat havi fogházra azon alhirnek terjesztése miatt, hogy a román csapatok nem-sokára kivonulnak egész Erdélyből.

2) Stern Ábrahám aradi kereskedőt öt havi fogházra és 2000 lei pénzbüntetésre egy a román csapatokra vonatkozó hírt terjesztése miatt.

3) Selejan Demeter borosjenői közművest egy havi fogházra mert a román nyelvről beszélve, sértő szavakkal illette a román nemzetet.” Aradi Lapok, 1919. augusztus 30.

³⁴³ Nincs tudomásunk arról, hogy komolyabb szervezkedések történtek volna. A II. bécsi döntés előtt azonban ismét elkezdtek mozgolódni a magyarországi és az erdélyi magyar szervezetek. Észak-Erdély visszacsatolása után pedig több provokatív behatolást is végrehajtottak magyar civil egységek a román kézen maradt területekre.

³⁴⁴ VeML, XIV. 10. II. E. 9. Málnásiné.

³⁴⁵ Uo. Nemes.

³⁴⁶ Bár erről Csóti Csaba a következőket jegyzi meg: „Jelenlegi forrásaink alapján tehát semmi nem utal arra, hogy a megszálló román hadsereg katonái bármivel is kegyetlenebb bánásmódot alkalmaztak volna a lakossággal szemben, mint az I. világháború számos frontszakaszán zabrálló, önkényeskedő, változatos nemzetiségű katonák.” Ezzel a felvetéssel nem vitatkozva (CSÓTI, 2004. 60. p.) rámutatunk, hogy ha nem is a Csóti által idézett hírlapírói munkák által kiszínezett módon és nagyságban, de jelentős számban fordultak elő atrocitások a román megszállás alatt, amelyek feltárásával, összegyűjtésével mindmáig adós a magyar történettudomány (lásd: az idézett források közül PÁL-ANTAL, 2003. vagy a következő jegyzetben hivatkozott irat).

³⁴⁷ Atyhai Dominus Historia, 53. p. Idézi: SZEKERES, 2009.

³³⁵ VeML, XIV. 10. II. E. 10. Kohn Árpád zsidó kivételezési ügye. Idézi: GOTTFRIED, 2008.

³³⁶ A lázadás történetéről már említett művön kívül lásd: JÓZSA, 2001., BIRTOK, 2003.

³³⁷ VeML, XIV. 10. II. D. 4. Vádirat.

³³⁸ Sajnos Siménfalvy visszaemlékezéseit nem tartalmazza egyik általunk ismert irathagyaték sem, pedig, mint a Hadosztály vezérkari főnöke, bizonyára nagyon értékes adatokkal gazdagíthatta volna kutatásainkat.

³³⁹ Boross Gyula századost öt év kényszermunkára ítélték, mivel a Trianonban Romániának ítélt területen volt állandó lakos, és bizonyíthatóan legalább egy ízben felvette a kapcsolatot a budapestiekkel.

³⁴⁰ VeML, XIV. 10. II. D. 4. Vádirat.

lyi nagygyűlésen többekkel egyetemben megtagadta a tisztviselői esküt, még decemberben elhurcolták. Édesanyja szűk körben tett, az atrocitásokról szóló megjegyzései miatt 25 botot kapott, amibe belehalt. Ő nemzetiszínű szalag viselése miatt kapott 25 botot, ezután kiszökött a megszállt területről és csatlakozni kívánt a székelyekhez.³⁴⁸

Az V. erdélyi katonai kerületi parancsnokság készítette a Honvédelmi Minisztérium számára egy hivatalos feljegyzést a zilahi atrocitásokról. Eszerint a román katonaság mindjárt a február 15-én lezajlott megszállás után rabolni, fosztogatni kezdett, aki a túlzott, például az elszállásolásra, élelmezésre vonatkozó kéréseknek nem tudott eleget tenni, azt megbotozták, puskatussal összeverték. A szomszéd falvakból a pópák vezetésével mentek a parasztok Zilahra fosztogatni, amit a román katonák is ösztönöztek. Elvitték a románok a zilahi termelők borkészleteit is, a szőlőhegyen gyilkosságok is előfordultak. A helyi román ügyvédek kinevették a hozzájuk panasszal fordulókat³⁴⁹, ahogy értelmiségük más tagjai, úgy ők sem vállaltak szolidaritást a magyar lakossággal.

A legszörnyűbb cselekedetet azonban a Belényesi-medencében fekvő Köröstárkányban követték el a románok. A vidék részben magyarok lakta települései már nagyon régóta szigetként helyezkedtek el a románság által betelepült dél-bihari vidéken. A tárkányiak megőrizték archaikus népszokásaikat, nyelvüket, kultúrájukat, ezért kerülhettek már a XX. század kezdetétől a néprajztudósok érdeklődésének középpontjába.³⁵⁰ Jóval fejlettebb gazdálkodást folytattak, mint a környező települések lakói, minek hatására amazoknál gazdaságilag lényegesen erősebbek voltak. Emiatt lehetőségük nyílt arra, hogy a környező településektől folyamatosan földeket vásároljanak, ennek következtében az első világháború előtt már mintegy kétezer holdnyi földterületet birtokoltak idegen falvak határaitban.³⁵¹ Emiatt nem kizárt, hogy a környező románság irigységből fakadó ellenszenvet táplált a tárkányiak iránt, mely akár szerepet játszhatott a vérengzés kialakulásában.³⁵²

A tárkányiak minden segítséget megadtak a területet a románokkal szemben védelmező Verbőczy-különítménynek. Ez a tény ismert volt a helyi románság előtt, és szintén segítette a román bosszúvágy kialakulását. Amikor a csucsai frontszakasz összeomlásának következtében Verbőczyék kénytelenek voltak Nagyvárad irányába visszavonulni, a Belényesi-medence magyar lakossága védtelenül maradt a bevonuló román erőkkel szemben. Az események egyik korabeli krónikása, Gábor Ferenc így számolt be a Köröstárkányban történetekről:³⁵³

³⁴⁸ HIL, II. 891. 297 l.

³⁴⁹ HIL, II. 891. 299. f. Kiszökött köztisztviselők közölték a történeteket.

³⁵⁰ Lásd: SERES, 2009.

³⁵¹ Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. Szerk. Gy. Ruitz Izabella. Bp., 1986. 57. p. Idézi: SERES, 2009.

³⁵² Erre utalhat, hogy több forrás szerint az áldozatok egy része ismerte gyilkosait. Lásd: SERES, 2009.

³⁵³ Lásd: GÁBOR.

„Így jött el február vége, pontosabban 23., amikor megjelent a Székely Hadosztály egyik zászlóalja a Belényesi-medencében. Verbőczy a zászlóalj kapitánya, első dolga az volt, hogy kijött Tárkányba és miután szóba állt pár emberrel, sebtében összehívatta a falut a jegyzőség elé. Nem kellett kétszer szólani senkinek jöttek az emberek csöstiül, csapatostól. ... azt kérte a tárkányiaktól, hogy álljanak be a Székely Hadosztályba és segítsék a védelmi harcokban. Mint mondta, ha Erdély elveszik, akkor a magyarság is.

Olyan fogamatja volt a Verbőczy beszédének, hogy az emberek tömegektől kérték felvételüket a Székely Hadosztályba. Elfelejtette mindenki a veresgárdát, olyan varázsa volt az „Erdélyért” jelszónak, hogy mindenki csak a Verbőczy katonája akart lenni. ... A szolgák közül már csak nagyon kevesen voltak Tárkányban, a legtöbbjük haza ment a falujába. Nem, azért mert bántotta őket valaki, de akkor olyan idők voltak, hogy az ember jobb szerette a fajtája között. A hírek nemhogy javultak volna, de ahogy mentünk a tavaszba, úgy rosszabbodtak. A románok mind nagyobb erővel támadtak, a franciák is, segítették őket. A magyar veres katonák, sehol sem állták meg a helyüket, csak a nagy szájuk volt. ... Április elejére Vaskóhig kellett visszavonulni, mert olyan nagy volt a román fölény. ... Sajnos az történt, hogy a román királyi hadsereg, leérvén a hegyekből, olyan terepre akadt, ahol fel tudott fejlődni és még jobban ki tudta, használni létszámbeli fölényét, mint azelőtt. Mit volt mit tenni? Verbőczy kiadta a parancsot a visszavonulásra a Tárkány-Nyégerfalva vonalig. Biztos arra számított, hogy a tárkányiak minden áron meg fogják védelmezni a falujukat, benne övéikkel és javaikkal. ... A lövészárkok megteltek, aki csak felbírta a fegyver az kint volt, feltartóztatni az ellenséget. Még – igaz jó növésű, erős – tizenkét éves gyerek is, puskát fogott a kezébe. ... Hírt hozott hozzánk egyik futárunk, hogy Csucsánál a vörösek megfutottak a románok, elől. A frontot járt emberek tudják, hogy ez azt jelenti, hogy Nagyvárad felől a zászlóaljat a románok nagyon hamar bekeríthetik. Ha ez megtörténik a zászlóaljnak vége.”

A csucsai frontszakasz összeomlása után Verbőczy összehívta az embereket a templom elé, és az ismertette velük a helyzetet: „Vagy leteszi a fegyvert, vagy megsemmisítik. Hogy ez ne történjen meg a zászlóaljnak a lehető leghamarabb el kell hagynia a Fekete-Körös völgyét. Még azt is, mondta, hogy szíve szerint sehová sem mennének, de a magyarság érdeke ebben a helyzetben azt kívánja, hogy nem engedheti meg, hogy megsemmisüljön a Székely Hadosztály, általa vezetett zászlóalja, mert rájuk szükség van ott, ahol még ellent lehet állni, az oltalom nélkül maradt hazában.

Megköszönte a tárkányiaktól kapott ellátási és katonai segítséget és Isten oltalmára bízva őket, arra kérte az embereket, hogy aki csak tudja, hagyja el a falut, legalább pár napra. Ekkor az eddig síri csendben lévő emberek felmordultak, mint akik nem értenek egyet a hallottakkal.

...Mikor kimentem az utcára, már szedelőzködtek az emberek, volt, aki csak úgy gyalogosan, mások szekeret pakoltak abba rakták a sok gyereket és valamennyi ruhát.

Csak a nagyon bátrak, vagy hiszékenyek végezték mindennapi teendőiket és várták mit hoz a másnap.”

A naplóíró édesapja a faluban maradt, így a román vérengzés napján (román öltözetben járkálva) testközelből lehetett tanúja a szörnyűségeknek: „Nem figyelt rá senki, nagyobb dolguk volt annál, alig fértek a boltajtón ki és be olyan nagy volt a tülekedés. Eleget látott már fordult volna, hazafelé amikor földbe gyökeredzett a lába. Nagy kiabálások, káromkodások között a kovácsot cibálták ki a műhelye elé és minden teke-tória nélkül fejbe lötték. Még rángatódzott, amikor már a csizmáit húzták le a lábáról. – Üristen, egy pár csizmaért? – villant meg benne, innen azonnal el kell menni.

Fülébe csengett a felesége búcsúszava-, ha baj van, hagyjon mindent csak kend, meneküljön! A templom előtt megállt, nem tudta mitévő legyen? Forduljon ki a faluból, vagy menjen haza?”

A Gáborékkal rokonságban álló egyik családhoz célzottan vezette a gyilkosokat volt szolgálójuk: „Ismerős hang kiabált a szoba felé – János bácsi, János bácsi! Lassan minden szem a hang irányába fordult. Ott állt az ajtó előtt a volt szolga,³⁵⁴ mögötte lövésre emelt puskával három román katona. – Gyere ki János bácsi, gyertek csak! Felálltak elől a férfi, utána feleség ölébe a kicsivel, utánuk a lányok. – Gyertek, csak megyünk a templom elébe, mondta a szolga sunyi mosollyal az arcán. Elindultak kifelé a kapun, ki az utcából, szóltanul mentek. Elöl a férfi, mellette az asszony az ölébe a kicsivel, egyik kislány a rokolyájába kapaszkodva ment mellette, a nagybácska az apja kezét fogta. Utánuk a szolga, a fegyveresekkel. Mentek puskaropogás irányába, a templom felé. Ahogy közeledtek, tértek ki az utcából, már nem csak a puskák, de káromkodás és jajgatás is megcsapta a fülüket. Nem néztek hátra a kísérőikre, csak mentek csendben, földre szegzett tekintettel. Így értek ki a templom elé, ahol egyik sortűz a másikat érte. Asszonyok, gyerekek sírása, sikolya vegyült, férfikáromkodásba. Volt szolgák, idegen katonák rekedt ordítózása töltötte a máskor tisztelettől csendes, nyugodt templomteret. A fal mellett egymásra lőtt emberek feküdtek, vérük a latyakos sáros hóval vegyült és folyt lassan le a dombról. Durva, karomként begörbült újjak ragadták meg őket, cibálták el a gyerekeket, akik ekkorra már sírtak ordítottak. – Duceti prunci la o parte! (Vigyétek a gyerekeket arrébb!) Kiabálta Mitre fröcskölő szájjal és cibálta többedmagával a kislányokat. – Nem, nem hagyom, nem engedem, sikította az asszony, nem engedem, ha minket, akkor őket is! Öljétek meg őket, ordította rekedten, öljetek meg mindönket! A kislányokat, ha elcibálták egyiktől sárba esve, bukdácsolva kapaszkodtak a másíkba. Nem akarták hagyni sem apjukat, sem anyjukat. Már hang se jött ki a torkukon, csak hörögtek könnyes sártól mocskos arccal és bújtak egymás mellé, keresve, szorítva a szülői kezeket. Végül egy tiszt röviden odavetett – Lasati femeia si prunci, aduceti barbatul! (Hagyjátok az asszonyt

³⁵⁴ Ki kell emelnünk, hogy a napló olyan esetet is leír, amikor valakit a román szolgája figyelmeztetett a közelgő veszélyre.

és a gyerekeket, hozzátok a férfit). Durván ellökték az asszonyt és a gyerekeket, csak az embert ragadták meg és vitték a falhoz. A kislányok kimerülten bújtak mostohaanyjukhoz, aki azt se tudta mit csináljon, csak állt és nézte a falnál álló férjét. Egy rokon öregasszony lépett hozzájuk és elkezdte lassan terelgetni őket a Gábor Istókék háza felé, hogy legalább a kislányok ne lássák, ami történni fog az apjukkal. Elindultak, engedelmesen, összefogózva egymást támogatva, vissza-visszanézve. A szemek nem tudtak elszakadni egymástól, fogták, kapaszkodtak egymásba. Már majdnem beértek a ház kapuján, amikor eldőrdült a sortűz. Hallotta a lövéseket, érezte az ütést a testébe, és hogy leesik a kalap a fejéről. Nem akart még elesni, nem, amíg még látja a kis csoportot, amint lassan összekapaszkodva távolodik. Még hallotta, hogy a katonák újra töltik fegyvereiket, de nem látta csak az övéit és a szemébe kapaszkodó asszony tekintetét.”

A gyilkosok és fosztogatók elvonulása után hazatérő elbujdokoltak hamarosan szembesültek az otthon maradtak szörnyű sorsával: „Csak amikor haza értünk, láttuk azt, amit azelőtt még a fronton sem. Csupasz falakkal maradt, kifosztott házak, üres pajták, magtárak. Volt, aki a kutya táját kellett kimossa, hogy valamiből enni tudjon a család. Még a háborúba kapott érdemrendjeimet is ellopták. Nem volt mire feküdni, mert sem ágy, sem ágynemű, mindent elhurcoltak. Támolyogtunk egyik helyről a másíkra, néztük a reánk szakadt nagy pusztítást. Hiába keresgélünk, csak halottakat találunk. Kit a kertjében, kit az udvarán, kit az utcán saját háza előtt lőttek agyon. És elkezdtek temetni őket...”

Összeszedtük a megmaradt rossz szerszámokat, amik ellopni sem voltak jók és kiástuk a Gábor Istókék meszes gödrébe elföldelteket. Kiástuk a kovácsműhely előtti gödrt is. Majoránát tettünk az orrunkba, mert nem bírtuk a már egy hetes oszlásnak indult hullák szagát.”

Gábor Ferenchez hasonlóan foglalta össze az eseményeket 1943-ban Lorr Tibor aradi konzul is:³⁵⁵ „Több száz mócból álló horda rövidesen megérkezett. Christa Nicolae és a santa Percze Nicolae ma is élő tatárfalvi románok vezették őket. Fejszével, kapával s a közeli reguláris román csapatoktól kapott puskákkal voltak felszerelve. Körülállták a községet, s az elfogott magyarokat tízesével a templom és a ma 83. számot viselő ház előtt kihallgatás vagy eljárás nélkül legyilkolták. Nagyrészüket agyonlőtték, de többet késsel, baltával, kaszával öltek meg. M. Antal Mihályt és feleségét elevenen temették el! A vérengzés két magyar szemtanúja, nevezetesen a fenti P. Sebestyén Mihály és az esztendője elhalt K. Benedek László úgy menekültek meg, hogy bár megsebesültek, nem mozogtak, s ezért az oláhok halottnak nézték őket is.

A magyarok legyilkolása után a vérszomjas oláhok teljesen kifosztották a falut; amit nem tudtak elvinni, azt összetörték. A rend helyreálltával visszatérő lakosok még egy

³⁵⁵ Lásd: SERES, 2009.

kanalat vagy zsebkendőt sem találtak. A hívek egy része a templomba menekült, s ide a román horda nem tudott behatolni. Ezeket a magyarokat a mócok távozása után érkező reguláris román csapatok végezték ki, ma sem tudja senki, hogy miért. Sajnos ma már az sem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy ki esett a rabló móc horda és ki a reguláris csapatok áldozatául. Némi felvilágosítást nyújt erre vonatkozólag a református egyház szósznerinti kivonatban csatolt anyakönyve.

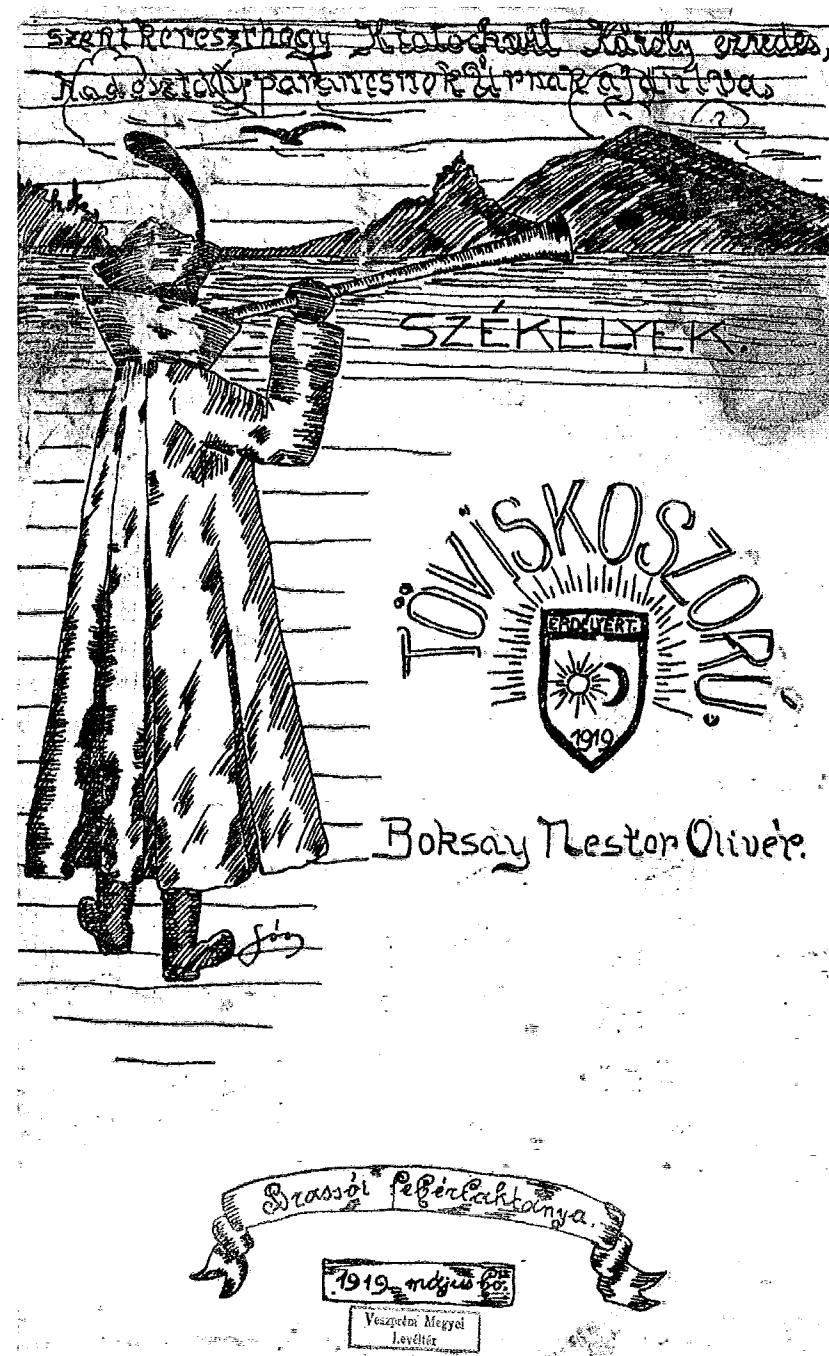
Együttesen 88 köröstárányi és 17 kisnyégerfalvi magyar lett az 1919. évi húsvét vasárnapi vérengzés áldozata.”

Hoffmann Géza, aki az események idején a szomszédos Vaskóh bányájában állt alkalmazásban, nagyon lényegre törően, de – mint a fenti forrásokkal összehasonlítva kitűnik – a közvetett információk, másodkézből hallott történetek miatt kisebb eltérésekkel számolt be a vérengzésről. „Amint tehát a magyar csapatok Belényes vidékéről visszahúzódtak, a vérszomjas oláhság, Mosoiu tábornok – volt osztrák–magyar tiszt – csapataival rárontott a védtelen és fegyver nélküli magyar községekre s oly gyalázatos vérfürdőt rendezett húsvét hétfőjén, amilyen a világháborúban is kevés akad. Az összes hadviselt férfiakat lefoglalták és a templomtéren tömegbe állítva, feleségeik és gyermekeik szeme láttára sortűzzel agyonlőtték. Több mint száz magyar, a nagy háború veszedelmeit becsületesen átélte férfiú lelke halálát s vértanúja lett a »magyar sorsnak«. Az agyonrémített özvegyeket azután kifosztották és a virágzó községet felgyújtották. Ugyanezt cselekedték a többi vegyesajkú községek magyar lakosságával Nagyvárad dicsőséges elfoglalására vezető útjukban. S mikor ezt, a mégis emberségesebb oláh urak szóvá tették, az oláh tábornok azzal védekezett: hogy a vérengzés véletlen műve. Sajnálja az esetet, ő a Hora ezredet, melyet a Fogaras vidékéről állítottak fel, tehát abból a lakosságból, amely a magyaroknak halálos ellensége, nem engedte a magyarok lakta vidékeken átvonulni, ne hogy ilyen vérengzés kerekedjen ki. De abban az időben távol volt és helyettese nem gondolt erre. Sajnálja... Sajnálja, a holtakat azonban már nem támaszthatja fel. S ezzel a tarkányi eset országvilág előtt el volt intézve. S előttünk magyarok előtt is. Hol és kik őrzik a tarkányi derék magyar testvérek vértanú emlékét? Bizonyosan kevesen vagyunk, akik tudunk erről. A tarkányi özvegyasszonyok Okolicsányi márvány vállalatának összes sírköveit megvásárolták és merész elszántsággal férjeik szörnyű kivégeztetésének rövid mondatba foglalt lefolyását rávésették a sírkövekre, összesen hatvan darabot adtunk át nekik. És abban az időben a románok büntudatukban, nem akadályozták meg az erős felajdulásnak eme köre vésett, Istenhez törő hangját.”³⁵⁶

A különböző források eltérnek egymástól a halottak pontos számát illetően, de mindegyik nagyjából 90 körülre teszi azt.³⁵⁷ Az áldozatok után több mint kétszáz

³⁵⁶ Hoffman Géza: Örtüzek. Hargitaváralja, 3. évf. 18–20. sz. 1938.

³⁵⁷ Lásd: SERES, 2009.

18. A brassói fogság alatt készült allegorikus rajz

árva maradt.³⁵⁸ Az életben maradottak – a román impérium alatt más lehetőségük nem lévén – úgy emlékeztek meg a meggyilkoltakról, hogy valamennyiük sírkövére a következő feliratot vészték: „Meghalt 1919 áprilisában, megöletett gyilkos kezek által”. Bár a román hatóság később utasítást adott az ilyen sírkövek lecserélésére, egy-két sírkő mégis átvészelte az évtizedeket, ezek a mai napig megtekinthetők a falu temetőjében.

A Székely Hadosztály fegyverletétele tehát – az azt megelőző tárgyalásokon alapuló bizakodás ellenére – minden érintett magyar számára szenvedést hozott. A tisztikart internálás helyett fogságba vetették, ahonnan csak több hónap múlva „szabadulhattak”, kerülhettek valóban internálásra. Kratochvilt és pár társát még tovább zaklatták, velük példát kívántak statuálni, kirakatperükben olyan büntetést kiróva rájuk, melyre felfigyelve minden magyarnak elmegy a kedve a további mozgolódástól. A légénység (főleg a székely származásúak) még rosszabb helyzetbe kerültek, közülük a legtöbbet a Regátba vitték. Mikor – nem egy esetben több mint egy év múltán – innen kiszabadultak, számíthattak a román hatóság folyamatos zaklatására. Mindezek következtében nagyon sokan nem azért érezték szükségét szülőföldjük elhagyásának, mert mindenképpen magyar fennhatóság alatt szerettek volna élni, hanem azért, mert úgy látták, otthonukban sohasem lesz nyugalalmuk a román adminisztrációtól. A legrosszabbul mégis azok a civilek jártak, akik ilyen-olyan okból a bevonuló románoknak útban voltak. Bár az állami tisztviselők elméletben hivatalukban maradhattak volna,³⁵⁹ őket különösképpen sújtotta az új urak bosszúja.³⁶⁰ Erdély szerte halálos áldozatokat is követelt a bevonulók korábbi eredeztethető vélt, vagy valós sérelmeinek megtorlása.³⁶¹ Az olyan borzalom azonban, mint Köröstárkány „fekete hús-vétja”, szerencsére egyedülálló jelenség maradt.

³⁵⁸ Lásd: GÁBOR.

³⁵⁹ Lásd: belgrádi egyezmény 17. pontja.

³⁶⁰ A legtöbb atrocitást a vasutasok szenvedték el, a Kratochvil-hagyatékban is található erre vonatkozóan dokumentum.

³⁶¹ Gondoljunk csak a felfebb említett székelyudvarhelyi esetekre!

A Székely Hadosztály Egyesület

Alig egy hónappal a Hadosztály fegyverletétele után, 1919. május 23-án a brassói fogságban a Székely Hadosztály egykori tisztjei megalapították a Szent László Székely Rendet.³⁶² A katonai rendek újabb kori alapítása – középkori előzmények után – a XVIII. században élte fénykorát, nem volt azonban példa nélküli a XX. században sem. Gondoljunk csak az egy évvel később alapított Vitézi Rendre.³⁶³

A Szent László Székely Rend mind az alapítás körülményeit, mind az általánostól eltérő céljait illetően is speciális volt. Az öt nappal a megalakulás után lezajlott ülésről szóló jegyzőkönyv szerint,³⁶⁴ a korábban ezzel megbízott végrehajtó bizottság kidolgozta a rend alapszabályainak tervezetét, amelyeket Sebestyén József hadnagy olvasott fel, és bocsátott vitára a választmány elé. Az alapszabály tervezet érdemi pontjai a következők voltak.³⁶⁵

„I.1. A Székely Hadosztály tisztikara az 1918-19 esztendőben folytatott küzdelmei emlékére rendet alapít. A rend célja ezeréves múltunkat megillető államrend visszaállítása, a nemzeti érzés, összetartás, a keresztény hit, becsület és lovagiasság védelme; bármely oldalról beözönlő, hazánk, tekintélyünk, becsületünk megrontására törekvő eszmék leküzdése.

...A Szent László Székely Rend belügyeiben szuverén. Teljes és senki által kétségbe nem vonható önkormányzati joga van, melyet a nagymester a Rend kormányzótanácsával gyakorol. Ezen joga önként folyó, mert sem államhatalmi, sem katonai felettes hatósága megalapításakor nincs.

A jövőre nézve, az államformába való behelyezkedésének módozatait – önkormányzati jogának megőrzése mellett – a nagygyűlés határozza meg, mikoris [sic!] az országot megillető államhatalom természetes támaszát találja a Rendben.”

II. 1. A Szent László Székely Rend tagjai azok a tisztek, kik a Székely Hadosztály keretében Erdély felszabadításáért küzdöttek és azon tiszteletreméltó eszmék ellen, melyek a Rend alapításának motívumai, sem a múltban, sem a jelenben nem vétettek.

...Tagjai lehetnek továbbá mindazon érdemes férfiak és nők, kiket a Rend tagjai felvételre ajánlanak, mely ajánlás folytán az avatást a nagymester ünnepélyesen végrehajtja.

³⁶² VeML, XIV. 10. II. E. 8. Az 1919. május 23-i jegyzőkönyv másolata. Ez az irat – mint szinte valamennyi, a kor történéseiről szóló dokumentum – későbbi hiteles másolat, mivel a románok a hivatalos iratokat lefoglalták.

³⁶³ Például Magyarországon ekkor alapította az uralkodó a két, történelmileg legjelentősebb rendet, a Magyar Királyi Szent István Rendet, illetve a Katonai Mária Terézia Rendet.

³⁶⁴ VeML, XIV. 10. II. E. 8. Az 1919. május 28-i jegyzőkönyv másolata.

³⁶⁵ Uo. A Szent László Székely Rend alapszabályának tervezete.

II. 7. A Rend tagjai titkos társaságok tagjai közé nem léphetnek s be nem választhatók...

II. 10. Ha valamely rendtag bűnvádi vagy becsületügyi-eljárás alatt áll... rendtagsága szünetel; a továbbiakban a kormányzó illetve fegyelmi tanács határoz az eredetiben vagy hiteles másolatban betérjesztendő ítélet alapján.

III. 1. A nagymester: szentkereszthegyi Kratochvil Károly ezredes... szuverén ura a Rendnek, kinek a rendtagok feltétlen engedelmisséggel és megingathatatlan hűséggel tartoznak rendi ügyben. Elnököl a nagygyűlésen. Felavatja a rendtagokat. Képviseli a Rendet kül- és belföldi hatóságokkal szemben. Kinevezi a rend tisztikarát. Méltósága életfogytiglan illetve lemondásig tart.

III. 2. Három kormányzótanácsos. A Rend megalapításakor a nagymester a Székely Hadosztály törzstisztszei közül választja. Amennyiben a Székely Hadosztály megszűnik a nagymester a kormányzótanácsosokat elsősorban a volt székely alakulatok törzstisztszei közül nevezi ki.

III. 3. A kincstárnok...

III. 4. Ügyész ... A Rendet illető jogi ügyekben tanácsadója a nagymesternek...

III. 5. Főtitkár ... segítségére van egy titkár és két jegyző, valamint a levéltárnok...

III. 8. Herold ... Heraldikai és ünnepségeket illető ügyekben tanácsadója a nagymesternek...

III. 9. Irodaigazgató ... Ügköre a segédhivatal vezetése, kézi pénztár kezelése...

III. 10. Levéltárnok...

III. 11. Két irodatiszt...

III. 12. ... A 8–11. alatt felsoroltak mihelyt a Rend megfelelő vagyonnal rendelkezik rendes fizetésben részesítendő.

IV. 1. A Szent László Székely Rend mindennemű ügyét a kormányzótanács intézi.

Tagjai: A három kormányzótanácsos, a kincstárnok, az ügyész, a főtitkár és a herold. Elnöke a kormányzótanácsosok közül az, kit a nagymester erre kijelöl.

IV. 2. A kormányzótanács havonként ülést tart.

IV. 3. A kormányzótanács szükség esetén fegyelmi tanácsá alakul, melynek ítélete megfellebbezhetetlen.

V. 1. Évente Szent László napján a Rend nagygyűlést tart...

VI. 1. A Szent László Székely Rend törzs vagyonát a rendtagoktól befolyó 100 korona avatási összeg és az évenként befizetendő 50 korona tagsági díj képezi.³⁶⁶

³⁶⁶ Uo. A tervezet pontjaival kapcsolatban nem sok érdemi változtatási javaslat volt. Hager százados a 2. pontra vonatkozólag indítványozta, hogy a rend neve „Szuverén Szent László Rend” legyen mivel ez a rend tekintélyét a külföldi hatóságokkal és rendekkel szemben is nagyban emelné. Ezt a javaslatot elutasították.

Kolozsvári őrnagy a II. 1. pontra vonatkozólag indítványozta, hogy határozottan mondják ki, hogy izraelitákat nem vehetnek fel tagnak, azok csak keresztények lehetnek. Siménfalvy őrnagy ellenezte ezt, a következőkkel indokolva: „hogy ha ezt határozottan kimondjuk, mivel a Hadosztály kötelékében izraelita vallású tisztek is voltak, ezt

A rend létrehozásának indokai, céljai nagyban eltérnek a többi rendétől. Míg azokat szinte kizárólag valamilyen katonai, külföldi példák esetében polgári kimagasló tettek elismerésére, kitüntetések adományozására hozták létre és tagjaik is általában csak a kitüntetettek lehettek, addig Kratochvilék ezt a rendet inkább a bajtársi egyesületek mintájára, elsősorban a Hadosztály szellemiségének megóvása, tevékenységének más keretek között történő továbbvitele miatt alapították. A rendnek kizárólag egy katonai alakulathoz való kötődése is unikális volt a korban. Több tekintetben inkább hasonlított a középkori előzményekre, mint a korban alapított, működő rendekre.

A rend tisztikarának felsorolása – mely szerint: a kormányzó Kratochvil Károly ezredes, kormányzótanácsosok Nagy Pál ezredes, Berde Gábor őrnagy és Paxy Kornél őrnagy, főtitkár Siménfalvy Tihamér, kincstárnok Horváth Géza őrnagy, herold Sebestyén József hadnagy – is szépen tükrözi a Székely Hadosztály hierarchiáját, hasonlóan a bajtársi egyesületekhez, de jelentősen eltérve például a Katonai Mária Terézia Rendtől. Ez utóbbinak a feje a mindenkori Habsburg uralkodó volt, tisztségviselői pedig inkább a renden belüli aktivitásuk, mintsem egykori pozíciójuk alapján választottak ki. Az 1930-as évektől maga a frissen kitüntetett Kratochvil is egyfajta magyarországi ügyvivőnek számított. A Mária Terézia Rend által Horthyhoz, illetve a kormányhoz benyújtott kérvények jó részét ő készítette, Magyarországon gyakorlatilag ő képviselte annak érdekeit.³⁶⁷

A Szent László Székely Rend egyébként ténylegesen valószínűleg soha nem működött, bár tevékenységének beindítására még jóval később is történt kísérlet.³⁶⁸ Témánk szempontjából mindenképpen fontos volt azonban megemlíteni, mivel egyértelműen a Székely Hadosztály Egyesület előzményének tekinthető.

A rend magalakulását követő pár év,³⁶⁹ mind az internálásból kiszabadult és részben Csonka-Magyarországra költözött volt székely hadosztálybeli katonák, mind az ország életében rendkívül zaklatottan telt. Nem tudjuk, hogy az állapotok konszolidálódása után mikor találkoztak először a volt bajtársak. Az első ránk maradt dokumentum, mely a „Székely Hadosztály tisztikarának értekezletéről szól” 1924 decemberéből származik.³⁷⁰ Ezt a gyűlést az Országos Tiszti Kaszinó kis tanácsstermében tartották. Az eseményen 58 tiszt jelent meg és 10 maradt igazoltan távol. Ez azt jelen-

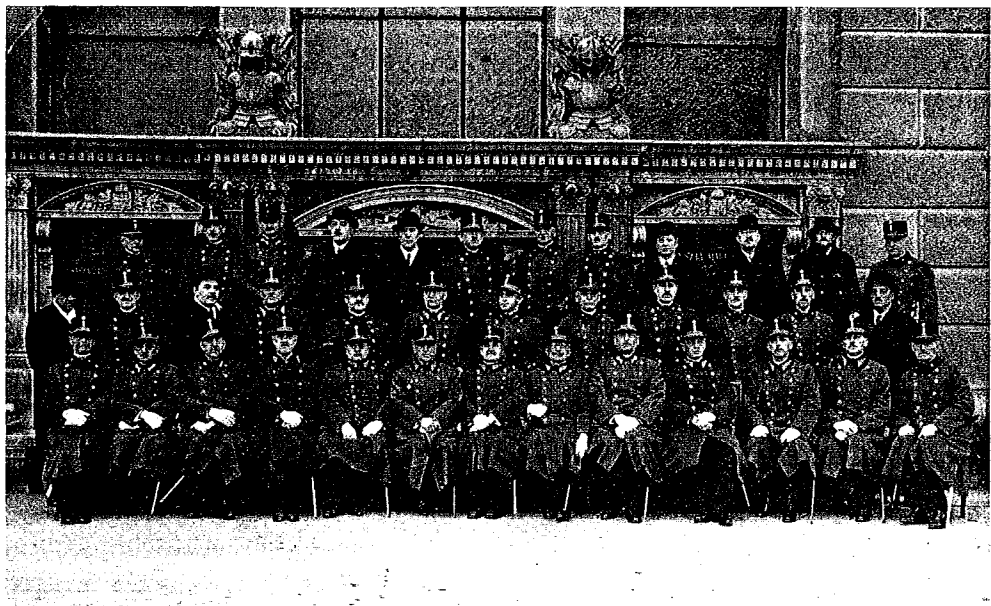
megtudva retorzióval élhetnek a rend ellen.” Hozzáfűzte még, hogy egyébiránt a fogadalomtételben ez elég világosan megjelöltetett. („Keresztény /keresztvén/ hitünk, nemzeti érzésünk és éterves múltunk hagyományai védelmére életemmel és véremmel mindig és mindenütt kész leszek. Isten engem úgy segéljen!”) Ezt a változtatási javaslatot sem fogadták el. A többi változtatási kezdeményezés főleg a jelvényekre vonatkozott.

³⁶⁷ Például említhetjük egy, 1940. XII.15-én, Horthynak írott levelét (VeML, XIV. 10. I. D).

³⁶⁸ VeML, XIV. 10. II. E. 4. Az 1924. december 20. közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁶⁹ Gondolunk itt például a Kratochvil ellen a román állam elleni bűncselekmény miatt lefolytatott perre, Magyarország Horthy-féle konszolidációjára, stb.

³⁷⁰ VeML, XIV. 10. II. E. 4. Az 1924. december 20. hadosztály-értekezlet jegyzőkönyve.

19. A Székely Hadosztály egykori tisztjeinek csoportképe

tette, hogy az eseményre ismeretlen okokból csak az egykori tisztek mintegy tíz százaléka kapott meghívást³⁷¹, jellemzően a magasabb rendfokozatúak.

Az értekező napirendi pontjaival két ok miatt is érdemes bővebben foglalkoznunk: egyrészt jól jellemzik a rendezők szándékait, másrészt az elkövetkező pár összejövetelen, ugyanezen témákat tárgyalják tovább. Nem érdektelen természetesen a napirendi pontokból kiolvasható célokat, elképzeléseket a Szent László Székely Rend korábban ismertetett alapító okiratában megfogalmazottakkal összevetnünk.

Először a megjelentek a korban szokásos, meglehetősen szertartásos üdvözlésére került sor, majd Kratochvil előadást tartott a Hadosztályról. Ezután két bizottságot állítottak fel, a Nagy Pál-félét, mely a hősi halottak emléktáblán történő megörökítése céljából jött létre, illetve a Holényi-félét, mely a csapatok és parancsnokságaik Csonka-magyarországi majd – az esetleges visszatérés esetén – erdélyi állomáshelyeinek megjelölését kapta feladatául. Ezután Papp Dezső őrnagy indítványozta, hogy a Székely Hadosztály összes fellelhető iratát gyűjtsék össze és adják le a Hadtörténelmi Levéltárba. Ezt a javaslatot végül Berde Gábor közbevetésére úgy foglalták határozatba, hogy az iratokat egyelőre Kratochvil gyűjtse. Nagyon fontos megjegyezni, hogy a vita során kiemelt érvként hozta fel Berde azt a körülményt,³⁷² hogy politikai okok

³⁷¹ A MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN, 2000. 633. p. (Székely Hadosztály) alapján számolva.

³⁷² Aki fontos szerepet töltött be a Hadosztály toborzása során, mint a csapatok és a Székely Nemzeti Tanács közötti összekötő. Lásd: NAGY, 2009/1.

miatt a Hadosztály történetének kiadása még korai! Tehát mint láthatjuk, már ekkor megjelent a Hadosztály megítélésének problémája, mely később az egyesület megalakításának kérdése kapcsán is gondolkodóba ejti majd az egykori tiszteket.

Bizottságot alakítottak a Hadosztály történetének megírására is. Kratochvil beszámol róla, hogy a Szent László Székely Rend iratait nemrég kapta meg a megszállt Erdélyből, de szerinte még (szintén politikai okok miatt) korai a rendet újraszervezni. Siménfalvy Tihamér indítványozta, hogy minden év április 16-án tartsanak összejövetelt.³⁷³

Mint láthatjuk, az összejövetel programpontjai kizárólag a Hadosztály emlékeztének ápolásával foglalkoztak, mint ahogy a következő ismert, 1927-ben megtartott összejöveteléről is. Ezt a korábban elhatározottakkal ellentétben nem április 16-án, hanem május 8-án tartották, és három év elteltével is jórészt az előzőekben említett értekezleten felállított két bizottság jelentéseiről tárgyaltak. Ez azt jelenti, hogy ha meg is tartották évről-évre az összejövetelt, azokon nagy formátumú új tervek nem születtek, mivel a bizottságok sem haladtak túl jól feladataikkal. Ennek a találkozónak a tárgysorozatában található meg első alkalommal az a Székely Hadosztály Egyesület felállítását szorgalmazó indítvány, melyet Varga Ferenc nyugállományú százados tett.³⁷⁴

A következő, 1928. május 5-én tartott értekezleten Hollényi, az általa vezetett bizottság működésének eredményeként beszámolt a Hadosztály hősi halottairól és a Hadosztály működési helyeiről. Solymossy János alezredes a Székely Hadosztály Egyesületről, Görgey Lajos a hadosztállyal kapcsolatos levéltári gyűjtésről referált. Siménfalvy jelentett a közös pénztárról és egyben újabb adakozásra szólított fel.³⁷⁵

A Székely Hadosztály Egyesület 1930-as megalakulásáról³⁷⁶ sajnos csak egyetlen közvetlen dokumentum, egy csoportkép maradt ránk. Ezt némiképp kiegészíti az egyesület első – 1930 decemberében kiadott – értesítője.³⁷⁷ A hivatalos megalakulást megelőző időszak a jelenleg ismert források alapján nem tárható fel megnyugtatóan. Annyi azonban látszik a kevés iratból is, hogy az értekezleteken elsősorban

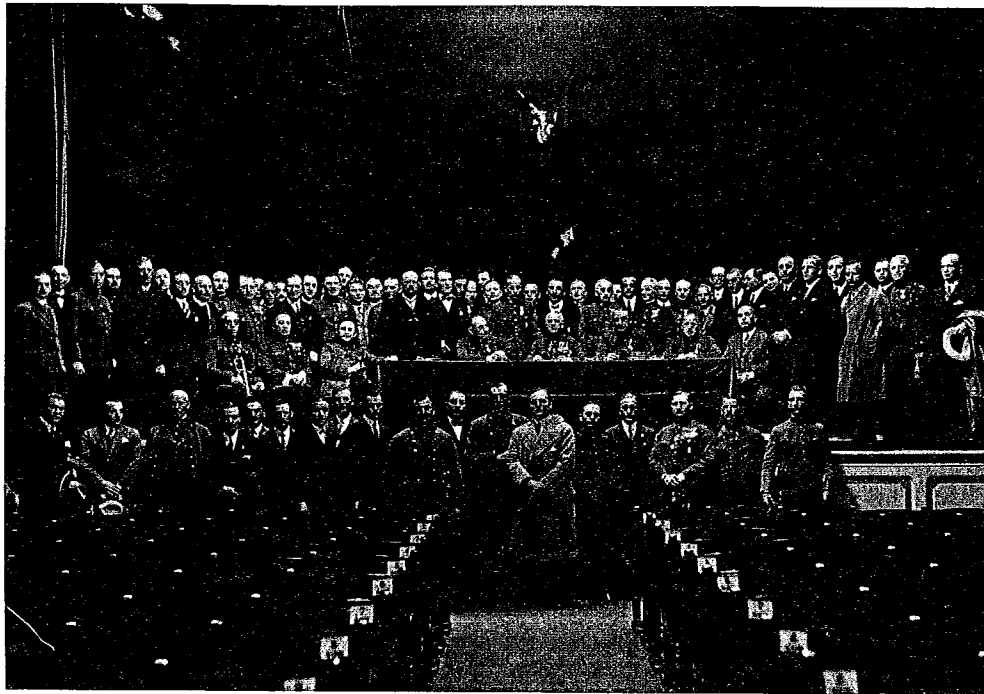
³⁷³ VeML, XIV. 10. II. E. 4. Az 1924. december 20. hadosztály-értekező jegyzőkönyve. Ezzel valószínűleg a sorsukat végleg megpecsételő, sorsdöntő román támadásra kívánt emlékezni.

³⁷⁴ Uo. Az 1927. május 8. hadosztály-értekező tárgysorozata.

³⁷⁵ Uo. Az 1928. május 5. hadosztály-értekező tárgysorozata.

³⁷⁶ Uo. Ennek a fotónak a hátoldalán található egy felirat, mely megnevezi az eseményt, illetve leírja a pontos dátumát is (1930. május 2.). Ez a dokumentum csak a pontos datum esetében iránymutató, mivel a megalakulás éve több más irat segítségével (pl. a tíz éves jubileumi emlékülés 1940-ben volt) bizonyítható. Horváth Sz. Ferenc a Székely Hadosztály Egyesület zsidómentő tevékenységéről írott munkájában (HORVÁTH, 2008) egy 1928. május 5-én megtartott Hadosztály emlékülés fennmaradt tárgysorozatára hivatkozva, akorra teszi az egyesület megalakulását. E tárgysorozat a 3. pontja azonban szükséztűen csak ennyit említ: „vitéz Solymossy János alezredes úr tájékoztatása a Székely Hadosztály Egyesületről”. Ez véleményünk szerint csak az egyesület megalakításának előkészítő munkáiról szól (mint ahogy a dokumentum többi része is jelen időben említ még nem befejezett tevékenységeket).

³⁷⁷ A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: SzNM) adattárában található meg a dokumentum.

20. A Székely Hadosztály Egyesület alakuló ülésén készült csoportkép

a Hadosztály dicsőségének megörökítésével foglalkoztak, az önszegélyező elem még nem jelentkezett. Viszont a múlt megörökítésére irányuló tevékenység, illetve a feladat elvégzése érdekében kialakított szervezet tökéletes előképe a majdani egyesület némely részegységének. Az értekezletek napirendi pontjai pedig nagyon hasonlítanak az egyesület megalakulása után megtartott rendezvényeken megtárgyaltakhoz. Mindezek alapján feltételezzük, hogy az egyesület tulajdonképpen már hivatalos megalakulása előtt legalább egy fél évtizeddel működött, a jogszerű megalapítás csak a több tag által vélelmezett kedvezőtlen politikai visszhang, illetve az előkészületek elhúzódása miatt maradt 1930-ra.

A múlt rendszer hivatalos történelemszemléletéből ered történelmi köztudatunknak azon tévképzete, hogy a háború végére valamennyi magyar ember – civil és katoná egyaránt – kiábrándult a háborúból, az általa elérhető célokat alacsonyabb rendűnek tartotta a kézzelfogható hátrányainál. Bár kétségtelenül igaz, hogy a hosszú háborúban/háborútól minden magyar szenvedett, voltak azért szép számmal olyanok, akik ezt a szenvedést a közösség céljainak elérése érdekében tett szükséges áldozatnak tekintették. Nem utolsósorban azonban a korabeli művészek, közéleti személyiségek megítélése, értékelése miatt csak az egyik fél álláspontját ismerheti az, aki a té-

mával kapcsolatban csupán az iskolai tanulmányaira támaszkodhat.³⁷⁸ Nem tekinthető meglepőnek, ha a történelmi közfelfogás toposzaival szemben mégis megfigyelhető volt az egykori katonák részéről némi nosztalgia a hadi események iránt. Ennek megnyilvánulásaként például sorra jöttek létre a volt alakulatok katonáiból az úgynevezett bajtársi egyesületek.

Egy, még marxista szellemben íródott munka a Horthy-kor társadalmi szervezeteit alapvetően két típusba sorolja: az inkább az irredentizmus által jellemezett hazafiasba és a kommunista ellenes, illetve fajvédő jellegű nemzetvédelmibe. Szerinte a bajtársi egyesületek ez utóbbiba tartoznak. Ezeket egyébként további két részre bontja, a felsőoktatási hallgatók, illetve a volt frontharcosok szervezeteire.³⁷⁹ A frontharcos jellegű bajtársi egyesületek száma maximum mintegy félszázra volt tehető.³⁸⁰ A bajtársi egyesületekről általánosságban elmondható, hogy tevékenységük főleg az egykori alakulat emlékének ápolására, illetve tagjaik segítésére irányult.

A Székely Hadosztály Egyesület természetesen több, igen jelentős pontban különbözött a legtöbb bajtársi egyesülettől, míg azok első világháborús alakulatok nyomdokain jöttek létre, a Székely Hadosztály Egyesület viszont egy olyan egység katonáiból állt, mely egész más időben, más célokért, más lehetőségek és körülmények közepette folytatta küzdelmét.³⁸¹ Abban is különbözött egy első világháborús ezred nyomán létrejött bajtársi egyesülettől, hogy az eredeti alakulat működése a közvélemény sokkal szélesebb rétegeit érdekelte és érdekli ma is. Mindamelllett e tevékenység megítélése nem volt egységes, sok konfliktus generálódott az idők során a Hadosztály

³⁷⁸ Egy példát említünk. Ady Endre, a költő, nyilvánvalóan nem hasonlítható például Sajó Sándorhoz, azonban az sem helyes – ha csupán a költői nagysága miatt – a nagyszerű lírikusnak egy elég szűk korabeli csoport véleményét tükröző állásfoglalásaiból (akár a háborúról, akár például Tisza miniszterelnökről – „a vad, geszti bolondról” – alkotott véleményéből) vonunk le a kor történéseire, közéleti személyiségeire, általános közvélekedésére vonatkozó következtetéseket. Bár ez a szűk értelmiségi kör (például a Galilei-kör és holdudvara, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták) 1918 végén kezébe vette az ország irányítását, de ez nyilvánvalóan nem az ország lakossága többségének akaratából történt. Az őszirózsás forradalom, illetve később a Tanácsköztársaság elsősorban a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban rendelkezett jelentős támogatottsággal. Sajnos ebben a témakörben a rendszerváltást követően szinte egyáltalán nem készültek objektív feldolgozások, így a történések értékelésekor nem támaszkodhatunk pontos információkra.

³⁷⁹ Dósa, 1972. 11. p. A művet természetesen (a keletkezési idejének erősen átideologizált történetiszemlélete miatt) fenntartásokkal kell kezelnünk. Egyértelmű például, hogy nagyon sok társadalmi szervezet (művészeti egyesületek, önképzőkörök stb.) egyik kategóriába sem sorolhatóak, mások pedig mindkettőbe, nem lehet ilyen mereven szétválasztani azokat. Azonban, mivel mindmáig nem készült a témáról átfogó elemzés, így kénytelenek vagyunk (erős forráskritikát alkalmazva) e szerző megállapításaira hagyatkozni. Itt kell megjegyeznünk, hogy Horváth már idézett műveiben (Horváth, 2008) részben ennek a műnek egy táblázatára, illetve azon táblázat számsorainak alapjául szolgáló műnek az adataira; (Dobrovits, 1937. 45. p.) támaszkodva vezetett le egy hibás számítást, miszerint a Székely Hadosztály Egyesület az átlagosnál kisebb létszámmal bírt. Mint ahogy már máshol rámutattunk (Nagy, 2009/2), Horváth a táblázat adatainak olvasásakor egy sort tévesztett, ezért általában nagyobb átlagos taglétszám jött ki credményül a valóságosnál, ami miatt arra a következtetésre jutott, hogy a Székely Hadosztály Egyesület taglétszáma az átlagnál alacsonyabb volt.

³⁸⁰ Ezek elsősorban az egykori ezredek nyomdokain jöttek létre. Lásd: Nagy, 2009/2.

³⁸¹ Lásd: Nagy, 2009/2.

körül.³⁸² Viszont éppen a széles érdeklődés miatt elmondható az is, hogy a Székely Hadosztály Egyesület egy átlagosnak mondható bajtársi egyesülethez képest nagyobb befolyással rendelkezett.³⁸³

Az egyesület taglétszáma alapján is a nagyobb bajtársi egyesületek közé tartozott.³⁸⁴ Mivel ezek a szerveződések különböző, főleg társadalmi, illetve egzisztenciális okok miatt jellemzően a volt alakulatok tisztikarából verbuválódtak,³⁸⁵ az a tény, hogy az Székely Hadosztály Egyesület közel hatszáz taggal rendelkezett – ami körülbelül megegyezik a Székely Hadosztály tisztikarának létszámával³⁸⁶ – azt jelentette, hogy az egyesület arányaiban nagy érdeklődésre tartott számot az egykori alakulat katonái között.³⁸⁷

Az egyesület taglétszáma a második bécsi döntés után tovább nőtt, hiszen az egykori tiszteken kívül – akik pályájuk folytatásának reményében nagyobb arányban kötöztek a trianoni határok közé, mint a többiek, akiket civil egzisztenciájuk Erdélyhez kötött – nagy számban csatlakozhatott az egyesülethez az egykori tiszthelyettesi kar és a legénység is. Jól mutatja az Erdélyben maradtak érdeklődését az egyesület iránt az, hogy egy Észak-Erdély visszacsatolása után keletkezett dokumentum tanúsága szerint a Székely Hadosztály Egyesület a következő szervezettel rendelkezett: Budapesti főszék, Nagyvárad főszék, Kolozsvári főszék, Zilahi főszék, Hadadi szék, Szatmári főszék, Marosvásárhelyi főszék, Székelyudvarhelyi főszék, Csíksomlyói szék, Orbói szék, Kézdi szék, Dési szék, Csíki szék, Gyergyóditrói szék, Nagykárolyi szék, Kovásznai szék, Sepsiszentgyörgyi szék, Szörce szék, Bánffyhungad szék, Zabola szék, Salgótarján szék, Gyergyószárhegyi szék.³⁸⁸ Mint látható, ezek közül csak kevesek voltak a trianoni Magyarországon található, a többi mind a történeti Erdély területén (ezen belül is jórészt Székelyföldön) működött. Sajnos ebből a korból a taglétszámra vonatkozó adat már nem maradt ránk, így nem látjuk, hogy az új székek megalakulása által milyen mértékben nőtt a szervezet létszáma.

Azt, hogy Észak-Erdély visszatérése fellendülést hozott az egyesület életében más dokumentumok is alátámasztják. Egy tudósításban ez olvasható: „Székely Hadosztály

Egyesület új alapszabály módosítását 1941. december hó 29-én hagyta jóvá a belügyminiszter. Ez az alapszabály módosítás kapcsolatban van az észak Erdély felszabadulásával. Az Egyesület az Országos Székre; Főszékre/székekre és székcsoportokra tagozódott, így az új hálózattal még nagyobb mértékben teljesítheti áldásos működését Erdélyért, a hazáért.”³⁸⁹

Érdemes felidéznünk az ugyanezen lapban megjelent, szintén a fenti átszerveződésről tudósító másik cikk részletét is, annál is inkább, mivel jól mutatja, milyen társadalmi rangú, súlyú személyek támogatták az egyesületet, mely politikai-közéleti köröket fonta be annak kapcsolati hálójában. „A Székely Hadosztály Egyesület a Vitézi Szék mintájára országos Székké alakult és az erdélyi részeken is megszervezte a Főszékeket, Székeket és az 50 tagnál kevesebbet számláló Rajokat. Az Országos Szék elnökévé Erdély utolsó fegyveres védelmezőjét, vitéz Szentkereszthegyi Kratochvil Károly altábornagyot választották. A díszelnökök között gróf Bethlen István ny. min. elnököt, a társelnökök között v. Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredest, v. Szotyori Nagy Gyula altábornagyot, Ugron Gábor ny. minisztert és Veress Gábort, az I. B. U. Sz. elnökét találjuk. Tiszteletbeli tagok lettek többek között: Apor Gizella bárónő, Ádám Éva írónő, Bornemissza Adél bárónő, Székelyné Solymos Bea írónő, Agyagfalvi Hegyi István törv. tanácselnök, Istók János szobrászművész, dr. Józán Miklós püspök, Szemerjai Kovács Dénes dr. min. o. tanácsos, Kolozsvári Bálint dr. egyet. tanár, Nagyajtai Kozma Ernő dr. ügyvéd, gróf Mikes János érsek, Papp Antal dr. ny. államtitkár, Ravasz László püspök, Zilahi Sebes Dénes dr. ny. államtitkár. Jogtanácsos: dr. Szacsavay József tart. fhdgy. ügyvéd.”³⁹⁰ A felsorolt személyek nevei is alátámasztják, hogy az egyesület a második világháború alatt is a mérsékelt konzervatív, semmint a radikálisabb politikai nézeteket valló körökkel tartotta a kapcsolatot.³⁹¹

A hivatalos megalakulást követő évtizedben az egyesület tevékenysége már nem merült ki különböző bizottságok megalakításában, egyes ügyek előkészítésében. A szervezet főtitkára 1940-ben a következőképpen sorolta fel az addigi munka főbb gyümölcseit: „a kocsordi emlékmű felállítása, a Székely Hadosztály történetének kiadá-

³⁸² Például Rugonfalvi Kiss István egyetemi tanár, aki bár korábban Kratochvil személyes jó barátja volt, a Hadosztály fegyverletétele körüli események során tanúsított magatartásával kivívta a tábornok ellenszenvét.

³⁸³ Ilyen például a két miniszterelnök, Bethlen István és Teleki Pál, illetve a korszak közéletének fontos alakja Habsburg József főherceg.

³⁸⁴ Lásd: NAGY, 2009/2.

³⁸⁵ Lásd: A volt m. kir. nagyvárad 4. Honvéd gyalogezred és népfelkelő alakulatai bajtársi szövetsége értesítője 2. számát (az egyesület kiadványa, 1936. május). A kiadvány 3–5. oldalán felsorolja az aktuális bajtársi összejövetelen megjelenteket, akik szinte kivétel nélkül magas társadalmi státuszú személyek.

³⁸⁶ MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN, 2000. 633. p. (Székely Hadosztály).

³⁸⁷ Bár nyilvánvaló, hogy ezekkel a létszámokkal is folyamatosan elégedetlenek voltak, lásd: a 22. sz. értesítőben (1936. XI. 30.) megjelent felhívást (SzNM).

³⁸⁸ VeML, XIV. 10. II. E. 6.

³⁸⁹ Hargitaváralja, 7. évf. 1942. 65–66. p.

³⁹⁰ Uo. 107–108. p.

³⁹¹ A Budapesti Főszék tagjai a következők: Elnök: Dr. vitéz Fábry Dániel nyugalmazott (a továbbiakban: ny.) hadbiztos, ezredes. Elnökhelyettesek: Horváth Géza ny. hadbiztos, ezredes, orsz. gyűl. képviselő, Robesth Mátyás ny. vezérőrnagy, vitéz nemes Ruszkay Gyula ny. ezredes, dr. nemes kovásznai Vén István ny. hadbíró, ezredes. Ügyvezető elnök: Strinovich Jenő ny. vezérőrnagy, helyettese: feldobolyi Danó Jenő ny. ezredes. Titkár: Dr. Losonczy István ny. hadbíró, őrnagy, helyettese: Vezér Jenő ny. m. kir. postafelügyelő. Ügyész: dr. vitéz Hódy János ügyvéd, pénztáros: Ladó László költő és festő. Ellenőr: Kaáli Nagy Béla, háznagy: Nagy Áron műasztalos. Számvizsgáló bizottság: Dr. Cseh Mihály hadbíró, ezredes, Nagy Károly rendőrtanácsos, Bódy László tanító. Sajtó összekötő: Dr. Zágoni István hírlapíró.

A Főszék tanácsa: Szöllősy Aladár ny. vezérőrnagy, Pinczés Zoltán csendőr ezredes, Paxi Kornél ny. ezredes, vitéz Varga Ferenc őrnagy, vitéz Vén Zoltán alezredes, Péter Bögözy István Vilmos kapucinusrendi zárdafőnök, vitéz Csepregy János rendőrkapitány, Balogh Antal gyáros, Bacsoni Gyula MÁV főintéző, dr. Ütő Endre járásbíró, dr. mokcsai Mokcsay Sándor gépészmérnök, Bajkó Ignác, nagybóéri Boér József.

sa, a Hadosztályban töltött szolgálati időnek a hadiévekbe és a nyugilletményekbe való beszámítása, ínséges bajtársak összesen 2463 P. 64 f. segélyezése, a díszokmányok kiadása és végül számos bajtársunk álláshoz juttatása és igazolása. Egyesületünk szerény segítségével és tanácsaival mindig biztos támpontja volt az élettől és sorstól sújtott bajtársainknak, mint viharba jutott hajónak a védőkikötő.³⁹²

Mint a felsorolásból pontosan látszik, az egyesület tevékenysége két fő területre terjedt ki: az alakulat emlékének ápolására, illetve a tagok különböző úton történő megsegítésére, a volt katonák közös érdekeinek képviseletére. E két terület, ha eltérő hangsúlyokkal is, de valamennyi bajtársi egyesület tevékenységét lefedte.

Az első területnek kétségtávol a két legjelentősebb eredménye a kocsordi emlékmű,³⁹³ illetve a hadosztálytörténet³⁹⁴ megalkotása. Ezeken kívül is ápták azonban a Hadosztály emlékét, emléktáblákat avattak,³⁹⁵ társadalmi szervezetek ülésein beszéltek a Székely Hadosztályról, propagálták azt.³⁹⁶ Propaganda tevékenységük kapcsán érdekességként említhetjük, hogy 1939-ben még egy tanulmányt is készítettek, felsorolván azon érveket, melyek szerint a Hadosztályról Budapesten utcát kellett volna elnevezni.³⁹⁷ Arról nincs tudomásunk, hogy ezen törekvésüket a fővárosban valaha is siker koronázta volna, de Debrecenben és több Szatmár megyei településen utcát neveztek el a Hadosztályról.³⁹⁸

Az egyesület tevékenységi körébe tartozott a társadalmi, önszegélyező, érdekvédelmi munka. Az egyesület egyik legfőbb törekvése különböző kollektív jogok, kitüntetések elnyerése a Hadosztályban szolgáltak számára. Ilyen volt a Székely Hadosztályban töltött idő beszámíttatása a frontszolgálatba, a Károly Csapatkereszt és a Nemzetvédelmi Kereszt elnyerésére irányuló törekvés. Az előbbi, miszerint a Hadosztályban és az utána következő fogságban töltött idő tényleges szolgálatnak számít rendkívül fontos kérdés volt, hiszen annak az erkölcsin kívül egzisztenciális vonzatai is voltak, például a tényleges szolgálati időt figyelembe vették a nyugdíj kiszámításánál, három hónap fogság után úgynevezett hadiévkedvezmény járt. Hosszú

³⁹² VeML, XIV. 10. II. E. 4. A Székely Hadosztály Egyesület 1940. évi jubileumi X. emléknapja alkalmából kiadott füzet.

³⁹³ Az emlékművet a múlt rendszerben eltávolították, 1995-ben az eredeti helyétől kissé távolabb, annak csak a feliratát megtartva új emlékművet állítottak fel.

³⁹⁴ Az iratokban pontosan nem említik, hogy melyik ma ismert (esetleg időközben elveszett) hadosztálytörténetről van szó.

³⁹⁵ Példaként említhetjük a kolozsvári főszék által, a kolozsvári Fellegrádban, a Hadosztály katonáinak 1920-as fogságának emlékére állított táblát (VeML, XIV. 10. II. E. 4. 1943. augusztus 20-án kelt irat).

³⁹⁶ Például az Erdélyi Magyarok és Székelyek Egyesületeinek Gyűlésén elhangzott Kratochvíl beszéd, amelyet, mint a Székely Hadosztály Egyesület elnöke mondott (VeML, XIV. 10. II. E. 5.), illetve a Székely Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Egyesületének 25 éves jubileumán elhangzott szónoklata (VeML, XIV. 10. II. E. 5. 1943. V. 30.).

³⁹⁷ HIL, VII. 263. Kratochvíl Károly altábornagy személyi és katonai iratai (a továbbiakban: HIL, VII. 263.), 1874–1979. 572 f. A tanulmányt (1939. július 20. dátummal) dr. Kepp Mária írta.

³⁹⁸ A Székely Hadosztály Egyesület hírei. Hargitaváralja, 2. évf. 3–4. sz. 1937.

21. A Székely Hadosztály Egyesület értesítőjének címlapja

levelezések, „lobbízás” után 1936-ra el is érték ezt a célt,³⁹⁹ a jogosultságot a honvédelmi miniszter 1941-ben még egyszer megerősítette.⁴⁰⁰

Azonban az ezzel párhuzamosan elbíralt igényük, mely által szerették volna elérni, hogy a Hadosztály valamennyi volt katonája elnyerje a Károly Csapatkeresztet, már nem járt sikerrel. Ez a kérésük egyébként nem is tökéletesen érthető, mivel ezt a kitüntetést IV. Károly kifejezetten az első világháborúban legalább tizenkét hetet harcolt katonák részére alapította, s bárhogya is vesszük, a Hadosztály a háború lezárulta után kezdte meg működését. Jellemző az egyesület „lobbierejére”, hogy az elutasító döntés okát a hadügyminiszter Teleki Pálnak magyarázta meg, mivel Kratochvil korábban őt kérte fel, hogy járjon közben ez ügyben.⁴⁰¹

A Horthy Miklós által 1940 decemberében alapított Nemzetvédelmi Keresztet – melyet azok kaphattak, akik vagy a Tanácsköztársaság ellen, vagy a Trianonban elszakított területeinken élő magyarság megmaradásáért harcoltak – Kratochvil a Nemzetvédelmi Bizottság 1941. áprilisi ülésén igényelte meg volt katonái számára.⁴⁰² Ezt a bizottság káptalanjának 1942 júniusában kelt levele szerint el is nyerték.⁴⁰³ Ezután több volt katonától is érkezett be kérelem az egyesülethez a kereszt megszerzése érdekében.⁴⁰⁴

A Székely Hadosztály Egyesület rendelkezett egy különleges funkcióval is.⁴⁰⁵ Bizonyos ügyekben mintegy „hivataként” működött, különböző igazolásokat, bizonyítványokat állított ki volt katonái számára. Ez a hőstetteknek a különböző kitüntetések elnyeréséhez szükséges igazolásán, illetve egyes elveszett iratok pótlásán kívül, a már említett Nemzetvédelmi Kereszthez, illetve szolgálati idő beszámításához szükséges igazolások kiállítását is jelentette. Az ilyen igazolások más, azok kiállítására jogosult bajtársi egyesület esetében csak a Hadilevéltár ellenjegyzésével voltak érvényesek. Ám mivel a Székely Hadosztály irattárát a fegyverletételkor a románok lefoglalták (sorsa máig ismeretlen), valamint a volt katonák Erdélyben maradt részének fogságban töltött idejéről semmilyen hivatalos irat nem keletkezett, így a Székely Hadosztály

Egyesület az átlagosnál jóval tágabb igazolási jogkörrel rendelkezett. Ez a lehetőség egyébként komoly kötelezettséget is jelentett. Egy tudósítás így ír a megnövekedett hivatali munkáról: „Amikor az új szék alakulatok iránt érdeklődünk a Rákóczi-út 15. sz. alatt berendezett egyesületi helyiségekben, ott találjuk őt [Kratochvilt] kitűnő munkatársai között. Ott látjuk noszlopi és körmendi Körmendy Géza ny. ezredest, az országos ügyvezető alelnököt és Vezér Jenő titkárt s még vagy nyolc munkatársat, amint a nemzetvédelmi keresztért benyújtott kérvényeket rendezgetik. Csodálkozva pillantjuk meg az akták tömegét. Eddig nem kevesebb, mint hatezer kérvény⁴⁰⁶ érkezett be a Székely Hadosztály Egyesületbe, s ezek mind gyors elintézésre várnak.”⁴⁰⁷

Az egyesület iránti bizalomban, abban, hogy ezt a nagy felelősséggel járó jogkört megkapta, az egykori alakulat, illetve az egyesület vezetőjének, Kratochvilnak a személye, tekintélye is közrejátszott. Ezt bizonyítja a honvédelmi minisztérium egy 1941-ben kelt irata, miszerint abban az esetben, ha Kratochvil lemondana az egyesület elnöki tisztjéről, az igazolások alapjául szolgáló iratokat be kell adni a Hadilevéltárba, és a továbbiakban a levéltár igazolná a jogosultságokat.⁴⁰⁸ Mivel, mint láttuk, nagyon kevés eredeti, hiteles irat állt rendelkezésre, a Honvédelmi Minisztérium további engedményeket tett, 1942 januárjában arra utasította a Hadilevéltárat, hogy azokat az igazolványokat, melyeket a Kratochvil-féle hadosztálytörténet, illetve Kratochvil személyes visszaemlékezése alapján állítottak ki, mindenképpen hitelesítse.⁴⁰⁹ Az egyesület hivatalos igazolása – mely szinte kizárólag a volt katonák visszaemlékezéseinek és Kratochvil adott szaván alapult – tehát automatikusan azt jelentette, hogy annak birtokosa részesülhetett az elnyert valamennyi kedvezményben, a fent említett frontszolgálat igazolásban, illetve a kitüntetésekben.

Az igazolások kiadásának hamarosan újabb következményei lettek. Alkalmassá váltak a zsidótörvények és a vészkorszak egyéb rendelkezéseinek hatálya alól történő kivételezettség elnyerésére. Ezen rendelkezések egyes pontjai alól felmentették azokat a zsidónak minősülő személyeket, akik bizonyos korábbi katonai jellegű szolgálataikkal – így például a Székely Hadosztály tevékenységében való részvétellel – azt a jogszabályalkotók szerint kiérdemelték.⁴¹⁰ Azonban egyes vélemények szerint a Székely Hadosztály Egyesület, illetve annak vezetője, Kratochvil ezen lehetőségekkel nem élt,

³⁹⁹ VeML, XIV. 10. II. E. 2. 1936. október. 29-én kelt levél.

⁴⁰⁰ 1941. évi 44. számú honvédségi közlönyben megjelent 26.670 Eln. oszt. rendelet (HIL, VII. 263. 753. f.). Ebben elrendelték, hogy az Székely Hadosztályban eltöltött szolgálat katonai szolgálatnak számít, a 3 hónapot meghaladó fogság vagy sebesülés, harc közben elkapott betegség esetén hadiévkedvezmény is jár, illetve, hogy a szolgálatot és a fogságot az egyesület és Kratochvil igazolja, a Hadilevéltár záradékolja.

⁴⁰¹ A hadügyminiszter közli, hogy az 505.036/8-1935 HM rendelet értelmében a Károly csapatkereszt és sebesülési érem odaítélése során csak az első világháborús szolgálat jöhet szóba.

⁴⁰² VeML, XIV. 10. II. E. 3. 1941. április 16. kelt javaslat.

⁴⁰³ Uo. 1942. június. 3-án kelt levél.

⁴⁰⁴ Uo. 1941. szeptember 25-én kelt, illetve 1943. április 12-én kelt levél.

⁴⁰⁵ Uo. 1943. január 15-én kelt levél. Ebben Kratochvil kérvényezi, hogy bekerülhessen azon parancsnokok közé, akik zsidó kivételezési ügyekben igazolhatják egykori katonáikat. Természetesen az igazolás kiállításához szükséges infrastruktúrát az egyesület biztosította.

⁴⁰⁶ Mint láthattuk, ez több mint az egykori alakulat létszámának fele!

⁴⁰⁷ Hargitaváralja, 7. évf. 1942. 108. p.

⁴⁰⁸ HIL, VII. 263. 1941. 752. f. 7. 670. elnöki osztály irata.

⁴⁰⁹ VeML, XIV. 10. II. E. 3. 1942. januári levél, illetve ugyanezen irat HIL, VII. 263. 751. f. 4. 723/ eln. oszt. 1942. Azokat az Székely Hadosztály igazolványokat is el kellett látni záradékkal, melyeket Kratochvil könyve, illetve emlékezete alapján állítottak ki.

⁴¹⁰ Elsősorban – mint Horváth a többször idézett munkájában megállapítja (HORVÁTH, 2008) – az 1939. évi IV. törvénycikknek a „zsidók gazdasági térfoglalásáról” szóló kitétele alól mentesültek azok, akik 1918–1919-ben ellenforradalmi tevékenységet folytattak.

hanem visszaélt. Csatay honvédelmi miniszter abban a levelében, melyben engedélyezte Kratochvil számára az igazolványok kiállítását, óva inti a tábornokot, hogy túlzottan engedékenyen járjon el. Mint mondja: hallani, hogy egyes zsidók két tanúval igazolják magukat, mire máris megkapják az igazolást, amit mindenképpen kerülendő eljárásnak tartott. Ezért azt is elrendelte, hogy az elkövetkező időkben az igazolványokat, az alapjukul szolgáló iratokkal együtt elbírálásra fel kell terjeszteni a hadilevéltárhoz.⁴¹¹ Még ugyanebben a rendeletben rögzíti Csatay azt a szigorítást is, hogy az igazolvány csak azok számára állítható ki, akik a Székely Hadosztály harcaiban tevőlegesen is részt vettek, az adminisztratív és kiegészítő beosztásokban működők tevékenysége nem számítható oda. Az igazolásokat 1944. március 31-ig lehetett kiállítani, de az utolsó pillanatban beérkezett iratokat – mivel az ország időközben német megszállás alá került, ami miatt a zsidósággal kapcsolatos rendelkezések is szigorodtak – már nem volt érdemes továbbítani a Hadilevéltárba. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Kratochvil-hagyatékban jópár ilyen kérelem fennmaradt.⁴¹² Az a körülmény, hogy az egyesület több konkrét esetben is felkeltette a honvédelmi minisztérium németbarát (és zsidóellenes) tisztviselőinek gyanúját „zsidóbarát” eljárásával, semmiképpen sem segítette a szervezet zavartalan működését, támogatottságának növekedését. Ennek a szervezetre nézve nagyon súlyos következményei lettek.

Az Székely Hadosztály Egyesület működésének talán legprofánabb, de a tagok szempontjából nagyon fontos része volt a rászorultak segélyezése. Érdekességgé idézzük fel az alábbi esetet. „Választmányunk H. Nagy Margit férjezett Dull Lászlónét, – aki a világháborút mint szakaszvezető végigküzdötte, a nagy és kisezüst vitézségi érdemmel lett kitüntetve, majd a volt Székely Hadosztály kötelékében szolgálva a csucsaik harcokban bokalövést kapott, s mivel férjével aki segéd útkaparó és gyermekével nyomorog – 20 pengő segélyben részesítette. Férje helyzetének javítására lépéseket tettünk s ennek alapján a szolnoki m. kir. államépítészeti hivatal főnöke Dull László napibérét 2 pengőre emelte fel.”⁴¹³ Ez a példa hadtörténelmi érdekességén túl, miszerint egy nő hőiesen végigharcolta a háborút, azért is érdekes, mert mindkét jellemző támogatási formát, a pénzügyi segélyezést és a kapcsolatokon keresztül történő egzisztenciális segítséget is bemutatja. Ezen kívül gyakori volt, hogy egy-egy tag kedvezményesen nyújtotta szolgáltatásait a tagság részére:

„a./ Dr. Rozgonyi Rössler Viktor fogorvos bajtársunk, a Székely Hadosztály volt tagja /főhadnagy:/ felajánlotta orvosi segítségét az egyesület mindazon tagjai részére, kiknek anyagi viszonyaik miatt nem áll módjukban magán orvosi kezelést igénybe venni. A je-

lentkezőket Rozgonyi Rössler Viktor dr. hétfő, szerda és pénteki napokon d.u. 6-7 óra között fogadja, Bpest, IV. Váci-utca 25. II. 3. szám alatti rendelőjében, hol tagsági igazolványaik felmutatásával anyagi viszonyaiknak megfelelő tiszteletdíj fejében orvosi kezelésben részesülhetnek.

b./ Dr. deési Daday András a bőr és nemi betegségek szakorvosa szintén felajánlotta orvosi segítségét az egyesület tagjai /bőr- és nemi betegek/ részére. Rendel: hétfőn, szerdán és pénteken d.u. 4-6-ig és este 9-10-ig Bpest, V. Zoltán-utca 6. bal-lépcső, IV. em. 1. alatti rendelőjében, hol a jelentkezők tagsági igazolványuk felmutatása mellett anyagi viszonyaiknak megfelelő tiszteletdíj fejében orvosi kezelésben részesülhetnek.

c./ Dr. Veress Jenő ügyvéd, egyesületünk ügyésze szívesen áll tagjainknak díjtalanul jogi tanácsadásaival rendelkezésre. Lakik: Bpest, VII. Főherceg Sándor-tér 3.

d./ Strinovich Jenő ny. honv. táb. szívesen szolgál szakszerű felvilágosítással, tanáccsal, gyakorlati útmutatással azon egyesületi tagoknak, akik méhészettel óhajtanak foglalkozni, vagy méhészetet újonnan létesíteni. A tagok esetleges mézszükségeit nálá is beszerezhetik. Saját sörépusztai méhészetéből.”⁴¹⁴

Az előzőekben tárgyalt két fő területen – a Hadosztály emlékének ápolásán és a tagok érdekképviseletén – kívül az Székely Hadosztály Egyesület tevékenységének még egy hangsúlyos része volt: a székelység ügyének támogatása. Bár a Székely Hadosztály legénységének csak egy része volt származására nézve székely, a tisztek pedig talán még kisebb arányban voltak azok,⁴¹⁵ ennek ellenére az ügy – Erdély védelme – amelyért harcoltak, a két világháború közén fontos székely és erdélyi magyar érdekvédelmi szervezetévé emelte a Hadosztály volt katonái által alapított egyesületet. A Kratochvil által vezetett Székely Hadosztály Egyesület egyik legfontosabb küldetésének tekintette a székely nemzetnek ismeretterjesztő, politikai, az egyes székely embereknek pedig anyagi, egzisztenciális eszközökkel történő megsegítését. A különböző eseményeken elhangzott Kratochvil beszédekkel és a politikai céllal elküldött levelekkel kapcsolatban figyelemre méltó körülmény az, hogy ezek jelentős része a Székely Hadosztály tetteinek ecsetelésén, a volt katonák számára elérni kívánt jutalmakon kívül hangsúlyosan foglalkozik a székely nemzet magasztalásával, megsegítésével is.

Ez a tevékenység természetesen nem kerülte el az érintettek figyelmét sem. A Székely Hadosztály Egyesület egyre inkább kvázi „társzervevé” vált más, erdélyi és székely szervezeteknek. Ezek közül talán a legfontosabbal, az Erdélyi Férfiak Egyesületével például közös székházat béreltek.⁴¹⁶ Ezen kívül rendszeresen, szinte

⁴¹⁴ Egyesületi Értesítő, 1. sz. 1930. december (SzNM).

⁴¹⁵ Erre vonatkozóan Gottfried Barna folyamatban lévő kutatásaira tudunk utalni, melynek célja a Hadosztályhoz tartozó tisztek személyes adatainak összegyűjtése.

⁴¹⁶ VeML, XIV. 10. II. E. 3. 1944. július. 28-án, az Erdélyi Férfiak Egyesületétől, a közös székház ügyében kelt levél. A Székely Hadosztály Egyesület 1931-ben be is lépett az Erdélyi Férfiak Egyesületébe (HORVÁTH, 2008. 131. p.), ám

⁴¹¹ HIL, VII. 263. 74.269/1943. 745-748. f. eln. sz. irat.

⁴¹² Ezek képezik a VeML, XIV. 10. II. E. 10. A Székely Hadosztály Egyesület zsidó kivételezési ügyei c. részét.

⁴¹³ VeML, XIV. 10. II. E. 4. 20. számú értesítő.

„hivatalból” megjelennek a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesületének rendezvényein, melyeken nemegyszer Kratochvil a főszónok.⁴¹⁷ Kratochvilnak a székelység ügyéért tett erőfeszítéseit már 1935-ben levélben köszönik meg a magukat „magyarországi székelysékként” aposztrofáló levélírók.⁴¹⁸

Abban, hogy a Székely Hadosztály Egyesület ilyen kiemelten foglalkozott a székelység ügyével, minden bizonnyal szerepe volt az egyesület körül mozgolódó olyan agilis személyiségeknek is, mint például az egyesület életébe a harmincas években bekapcsolódó Zágoni István. Zágoni (bár a háború alatt már Kolozsváron élt) erdővidéki illetőségű székel tartalomtalan tisztként fontos szerepet vitt a Hadosztály magját képező első székel önkéntesek toborzásában.⁴¹⁹ Trianon után Kolozsvárról tartotta a kapcsolatot Kratochvillal, majd 1940. után történt áttelepülését követően, mint újságíró, fontos alakja az egyesület „propaganda részlegének”.⁴²⁰

A Magyarországon tartózkodó székelységek, erdélyiek már a két háború között is gyakran keresték meg személyes jellegű kéréseikkel az egyesületet, Kratochvilt.⁴²¹ A II. bécsi döntés után viszont – a fennmaradt iratok tanúsága szerint – még nagyobb számban fordultak a visszacsatolt területeken élő székelységek segítségért az egyesülethez. Különösképpen igaz ez az egyesülethez benyújtott és ránk maradt zsidó kivételezési iratokra, melyek kizárólag a visszacsatolt területeken élő személyektől származtak.⁴²² Mindezek alapján elmondható tehát, hogy az Székely Hadosztály Egyesület – szoros együttműködve a többi hasonló szervezettel – a két világháború közének fontos erdélyi, székel érdekvédelmi szervezeteként is működött, az érdekképviselő alatt nem csak a szóbeli fellépést, de a tetteket is értve.

A Székely Hadosztály Egyesület kezdetektől küzdött a nevét adó katonai alakulat tevékenységének megítéléséből, illetve egyes vezetőinek – főleg Kratochvil Károlynak – politikai elfogadottságából adódó problémákkal.⁴²³ A Hadosztály fegyverletétele, az a tény, hogy egyes részei a fegyverletétel után is tovább harcoltak, né-

ez nem jelentette az egyesület szuverenitásának feladását, inkább csak az erőknél a közös ügyekben történő koncentrációját, illetve egyes praktikus, például gazdasági ügyekben történő együttműködést.

⁴¹⁷ Például a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesülete 25. jubileumán elhangzott Kratochvil beszéd (VeML, XIV. 10. II. E. 5. 1943. V. 30.). Ennek a szervezetnek az egyik alapítója, Csanády György írta a Székely Himnuszot.

⁴¹⁸ VeML, XIV. 10. II. E. 2. 1935. március. 29-én kelt levél.

⁴¹⁹ Lásd: ZÁGONI, 1943.

⁴²⁰ Zágoni István, 1933. III. 18-án, Kolozsváron kelt levele (HIL, VII. 263. 525–528 f.).

⁴²¹ Például Sztéryi József, az erdélyi menekültek segélyezése ügyében 1924. november 8-án kelt levél (VeML, XIV. 10. II. E. 1.).

⁴²² HORVÁTH, 2008. 135. p.

⁴²³ Mind az egyesület megalakítását, mind egyéb döntéseket a vélt politikai ellenszél miatt halogatták. Érdekességként felidézzük például Kratochvil jobbkezeének, Siménfalvy Tihamérnak az esetét, aki a második királypuccs idején, komáromi városparancsnokként szegült szembe a puccsistákkal (MADERSPACH, 2009. 174. p.).

melyek szemében az árulás, de legalábbis a gyávaság bélyegét sütötte az alakulat azon részére, mely letette a fegyvert. A fegyverletételt a legnegatívabb módon főleg a volt „szegediek” ítélték meg. Ez az averzió egyre inkább kitapintható volt az Székely Hadosztály Egyesület működésének mozgásterében, minél inkább hatalomra került az új, már a „szegedi” időkben eszmélt, a Horthy-kor radikálisai között szocializálódott nemzedék. Ezt a folyamatot leginkább Kratochvil és a különböző minisztériumok tisztviselői között történő levelezés hangnemének változásán keresztül figyelhetjük meg.⁴²⁴ De más források is utalnak a mellőzöttségre, az alakulat egykori tisztje, Görgey Lajos vezérőrnagy például ekként vélekedett: „Az elfelejtettek között találjuk a Székely Hadosztályt is. Kevesen emlegetik, értékelik nehéz küzdelmeit és a Haza iránt teljesített szolgálatait. Fővárosunkban mi sem hirdeti dicső emlékét. Még utcája sincs és a Székely Hadosztály Egyesület ezirányú kérvénye részvétlenül ott porosodik hosszú évek óta a főváros közmunkatanácsának el nem intézett aktái között. Ha az évek során fel is lobbant néha az emlékezés fénysugara egyes emlékünnepek keretében és rávetette fényét a Székely Hadosztály áldozatára és dicső múltjára, a részvétlenség irányában változatlan maradt.”⁴²⁵ Hasonlóan értetlenül állt Erényi Géza, a Magyar Nemzet újságírója is a Hadosztály elfeledettsége előtt: „Bizonyára Önök is hallgatták 9-én délelőtt a rádió [a második bécsi döntést követő magyar bevonulásról szóló] helyszíni közvetítését Csúcsáról, amelyben mindenről esett szó, csak a Székely Hadosztályról nem, holott ez a legendás Hadosztály, amelynek emléke sohasem volt idősebb, mint ezekben a forró napokban, emelte ki az ismeretlenség ködéből – Ady mellett – ezt a kis román falut.”⁴²⁶

Az egyesület vezetője, Kratochvil kérelmelhetetlen legitimista volt, mely álláspontját az emiatt őt ért hátrányok ellenére is büszkén vallotta. Egy 1921. június 5. után kelt levélben „Császári és Királyi Felségnek” nevezi IV. Károlyt,⁴²⁷ később jelen időben nevezi magát Károly alattvalójának.⁴²⁸ Akár legitimista volta, akár más nézetei miatt került azonban a tábornok egyre inkább margóra, az tisztán látható, hogy Kratochvilt a – katonai karrierje lezárulta után kezdődött – közéleti munkássága során eleinte még sok befolyásos tisztelője segítette, az idő előrehaladtával azonban egyre kevesebb támogatója maradt mind neki, mind az általa képviselt szervezeteknek.

⁴²⁴ A két végpont szemléltetéséért felhozhatjuk például egy, a miniszterelnöki hivatalban dolgozó tisztviselő 1931-ben kelt levelét (VeML, XIV. 10. II. E. 2. 1931. szeptember 9.), illetve a Bartha hadügyminisztertől érkezett, a Székely Hadosztály újbóli felállítását célzó javaslatra íródott elutasító válasz (VeML, XIV. 10. II. E. 3. 1940. szeptember 17.).

⁴²⁵ Hargitaváralja, 4. evf. 9. sz. 1939.

⁴²⁶ Idézi Kratochvil: A bécsi döntés és a Székely hadosztály c. kéziratában (SzNM).

⁴²⁷ VeML, XIV. 10. I. A. IV. Károlyhoz írott levél. A levél éppen a legzűrzavarosabb időben, IV. Károly két restaurációs kísérlete között keletkezett!

⁴²⁸ VeML, XIV. 10. II. E. 1. 1921. júniusában kelt levél, amelyet egy furcsa történettel kezd: Beke hírszerző elmesélte neki, hogy IV. Károly üzenetet akart általa küldeni a Székely Hadosztálynak, melyben felszólította volna őket a bolsevisták elleni támadásra.

Amellett, hogy a külső politikai tényezők némelyike nem szimpatizált az egyesülettel, kimutatható volt az Székely Hadosztály Egyesület tagságának megosztottsága is. Ezek a nézetkülönbségek már rendkívül korán, a brassói internálás alatt megjelentek. A korábban már idézett, a Szent László Székely Rend magalapítását rögzítő jegyzőkönyv szerint két őrnagy Kolozsvár és Siménfalvy bonyolódott vitába, hogy engedélyezzék-e a rendbe, izraelita származású személyek felvételét.⁴²⁹ Ismert a Kratochviléhoz hasonló katonai előéletű, vele magát azonos szerepre hivatottnak gondoló Nagy Pál ezredes sértődöttsége is, aki bár időről, időre bekapcsolódott az egyesület tevékenységébe, mégis érzékelhető ellenszenvet táplált annak vezetősége ellen.

Az egyesület tagjai az őket Budapestről – a harci cselekmények alatt nagyon fontos politikai háttországgként – támogató Székely Nemzeti Tanács vezetőségét sem egyöntetűen ítélték meg. Nagyon érdekes például, hogy Ugron Gábor, aki rengeteget tett a Hadosztály utánpótlásának és zavartalan működésének biztosításáért, 1927-ben kelt levelében elhárítja egy Székely Hadosztállyal kapcsolatos megemlékezésen elmondandó beszédre szóló felkérést, mivel szerinte a Hadosztály egyes tisztjei őt vádolták a románok elleni támadás elmaradásáért és a Károlyi féle látogatásért.⁴³⁰

Az egyesület azonban mindezen körülmények ellenére a második világháború utolsó két évéig, ha egyre nagyobb nehézségek közepette is fontos tényezője volt az Erdély visszaszerzését célzó mozgalomnak. A Hadosztály volt katonáinak felkarolásán túlmutató karitatív tevékenysége által pedig az egyik legfontosabb székelységet támogató szervezetté vált.

Az egyesület életében az utolsó, már megoldhatatlan konfliktust a zsidómentő tevékenység jelentette. 1944-ben a legfelsőbb politikai vezetés köréből többször figyelmeztették a szervezetet, hogy nem tartják eléggé szigorúnak a zsidók kivételezési kérelmeinek elbírálását. Az egyesület egy zavaros identitású tagja, bizonyos Erdélyi, a Belügyminisztériumban panaszkodik az egyesületben folyó „zsidó virtcsaftra”. Kratochvil és az egyesület megmaradt vezetősége ezen intő jelek ellenére sem szakított addigi nézeteivel, nem tudta tétlenül nézni a megmenthető zsidók szankcionálását. Bátor kiállásként, mintegy az eseményekre válaszul adott fricskaként fogható fel az is, hogy az egyesület titkára (ez a legfontosabb gyakorlati jellegű, napi munkával járó tisztség) a német megszállás által az országra kényszerített nyilas hatalom alatt is mindvégig a zsidó származású Vezér Jenő maradt.⁴³¹

⁴²⁹ VeML, XIV. 10. II. E. 8. 1919. május 28-i jegyzőkönyv másolata.

⁴³⁰ VeML, XIV. 10. II. E. 1. 1927. január 27-én kelt levél.

⁴³¹ A témával kapcsolatban rendkívül érdekes Strinovich Jenő nyugalmazott vezérőrnagy levele, akit Kratochvil kért meg 1944 júliusában arra, hogy helyette (mivel ő Szepezden tartózkodott), nézzon körül az egyesületnél. Kérésre Strinovich beszámolt az általa tapasztalt rendkívül szomorú állapotokról, köztük az izsákos Erdélyi kártételeiről (VeML, XIV. 10. II. E. 7. 1944. július 30. levél). Vezérnek az igazolási kérelme is fennmaradt (VeML, XIV. 10. II. E. 10. Vezér Jenő kérelme).

MEGHÍVÓ

A VOLT »SZÉKELY HADOSZTÁLY« TAGJAI
10 EVES TÖRTÉNELMI VISSZAEMLEKEZÉSÜL 1929. ÉVI MÁRCIUS HÓ 9-ÉN
(SZOMBAT), FÉL 6 ÓRAKOR A ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLA NAGYTERMÉBEN

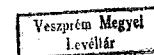
EMLEKÜNNEPÉLYT

RENDEZ, MELYRE NAGYMELTÓSÁGODAT, KEDVES CSALÁDJÁT ÉS ISMERŐSEIT
NAGYSÁGODAT, NAGYSÁGODAT,

TISZTELETTLEL MEGHÍVJA A RENDEZŐSÉG

EMLEKÜNNEPÉLYUNKET KÜLSŐSÉGEKBE IS MÉLTÓVÁ OHAJTJUK TENNI A »SZÉKELY HADOSZTÁLY« MULTJÁHOZ, EZÉRT SZÍVES MEGJELENÉSÉRE SZÁMITUNK. MAGAS MÉLTÓSÁGÚ SZEMÉLYEK FOGADÁSÁRA VALÓ TEKINTETTEL PONTOS MEGJELENÉST KÉRUNK. EGYBEN KÉRJÜK, HOGY A JEGYEKRŐL SZÍVESKEDJÉK ELŐRE GONDOSKODNI. JEGYEK 1-4 PENGÓS ÁRBAN A ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLA PORTASÁNÁL KAPHATOK

MŰSOR A TÚLOLDALON

STADIUM SAJTOVÁLLALAT RT.

22. Meghívó egy Székely Hadosztály emlékünnepelelyre

Az egyesület (és az egész Kratochvil-hagyaték) utolsó iratai 1944 második feléből maradtak ránk és az ország általános állapotához hasonló zilált képet mutatnak. Több jelölt sem vállalta el az egyesület (tulajdonképpen adminisztratív vezető) főtitkári tisztségét, pedig ezt idáig mindig szívesen betöltötte valamely volt, magas rangú tiszt. A zaklatott helyzetben az addigi összetartás is megbomlani látszott, az egyesület tisztségviselői is különböző vádakkal illették egymást.⁴³² Az egyesület anyagi gondjai is mind égetőbbek lettek, nehéz volt a működéshez szükséges feltételeket biztosítani.

Kratochvil ekkor már jó ideje inkább a zűrzavar uralta Budapesttől – bár ottani lakását fenntartotta és ott is hunyt el 1946-ban – távol, a balatonszepezi nyaralójában töltötte mindennapjait, így az eseményeknek inkább csak passzív szemlélője volt, rájuk hatást gyakorolni legfeljebb csak levelei által tudott. Hogy az egyesület jogilag mikor szűnt meg, azt ma még sajnos nem tudjuk, de az iratokból és az ország akkori

⁴³² Például Ladó László (aki aláírásaiban rendszeresen „költő és festő”-ként aposztrofálja magát) levele, melyben az egyesület titkárát, Vezér Jenőt tartja alkalmatlannak titkári teendői ellátására (VeML, XIV. 10. II. E. 7. 1944. július 13-án kelt levél). Érdekes, hogy mind ő, mind pedig Strinovich Csurgay Máriának (aki a jelek szerint az Erdélyi Férfiak Egyesületében végzett valamilyen adminisztratív jellegű tevékenységet) szánnának nagyobb szerepet. Ladó egyébként valószínűleg megingott a rá nehezedő nagy lelki nyomás alatt, mivel levelében meglehetősen szokatlan gondolatokat fogalmazott meg: „A feleségem ellen elkövetett technikai hipnotizálások, telepátiai merényletek ..., ... és azután ezeket vitessük vidékre [az egyesület iratait, eszközeit – N. Sz.], mert a Szentírás szerint e világ összes városai megsemmisülnek.”

közállapotaiból kiindulva azt állapíthatjuk meg, hogy ha még de jure nem is, de facto mindenképpen véget vetett működésének a fent taglalt, 1944 során lezajlott eseménysor. Az ország bukásával a székelységért majd két évtizeden át küzdő civil szervezet sorsa is megpecsételődött, s az újjáépítés után sem működhetett tovább. Az egyesület a szovjet megszállást követően az üldözendő szervezetek közé számított, egykori tagjait megfigyelték. De amúgy sem volt szüksége az új hatalomnak az ismét határon túlra került erdélyi magyarság ügyét felkaroló civil szerveződésekre.

A Parancsnok

Kratochvil Károly a magyar történelem méltatlanul elfeledett alakja.⁴³³ A korszakkal foglalkozó általánosan ismert alapmunkák⁴³⁴ vagy nem is említik őt, vagy kizárólag a Székely Hadosztály élén eltöltött időszakokkal kapcsolatban szólnak róla. Bár kétségtelen, hogy a pályája csúcsának mind Kratochvil, mind kortársai az Erdély védelmében kifejtett tevékenységét tekintették, azért 1918 előtt és 1919 után is olyan résztvevője volt a magyar közéletnek, akinek munkássága mindenképpen elemzésre érdemes.

Szentkereszthegei Kratochvil Károly 1869. december 13-án született katonatiszt édesapja akkori állomáshelyén, Brünnben. Morva eredetű vezetéknév mellett ez a tény is táplálta azon feltételezéseket, melyek alapján egyesek morva származásának gondolták. Azonban Kratochvil édesapja, Kratochwill József⁴³⁵ Kőszegen nevelkedett. A család kötődését a Vas megyei városhoz az is mutatja, hogy Károly tisztí anyakönyvi lapja még 1914 után is Kőszeget jelöli meg illetékességi helyeként.⁴³⁶

Kratochvil édesapja tizenhat éves diákként⁴³⁷ önként lépett be az 1848-as honvédseregbe, ahol a tüzérségnél szolgált. Egy sebesülés után⁴³⁸ azonban a császáriak fogságába esett. Felgyógyulását követően büntetésként kényszersorozták. Bár a kényszersorozott bakák ritkán álmodhattak a tábornoki pálcáról, a volt kőszegi diák mégis gyors sikereket ért el a hadseregben. Tizennyolc évvel szolgálatának kezdete után, 1866-ban már a debreceni magyar királyi 39. ezred egyik századának parancsnoka. Az 1866. évi custozzai csatában aztán a család későbbi sorsára is kiható cselekedetet hajtott végre: századával megrohamozta és bevette a túlerőben lévő olaszok Monte

⁴³³ A tábornok életét mindaddig egy, a szerző megfogalmazása szerint „történelmi esszé” műfajú kötet (DOMONKOS, 2010.) mutatja be. A kötet szerzője szépirodalmi igénnyel nyúl Kratochvil élettörténetéhez, emellett levéltári kutatásokat is végzett, amelyek eredményeit közli is munkájában.

⁴³⁴ A több egyetemen jegyzetként is használt, Romsics-féle magyar XX. század történet (ROMSICS, 1999) például nem is említi nevét (igaz a Székely Hadosztály működéséről sem tesz említést). Ormos Mária a Padovától–Trianonig című munkájában (ORMOS, 1983) néhány rövid utalást tesz személyére, ahogy például a három kötetes Erdély története (ERDÉLY, 1986) is. Kratochvil életének, munkásságának szentelt műnek – egy kivétellel – kutatásaink kezdetekor nem akadtunk nyomára. Ez a kivétel (HORVÁTH, 2008) is csak érintőlegesen foglalkozik Kratochvil személyével.

⁴³⁵ Kratochvil Károly vezetéknévének írásmódját tekintve sem a korabeli iratok, kiadványok, sem a szakirodalom nem következetes. Előfordul az eredeti helyesírás szerinti Kratochwill, a „magyarosodó” Kratochvill, ill. Kratochvil és a „magyarosított” Kratochvil formákban is. Kratochvil nyomatásban megjelent munkái, illetve a hozzá kapcsolódó hivatalos iratok, valamint a legközelebbi munkatársai által róla, neki írt iratok vizsgálata nyomán úgy tűnik, hogy élete vége felé Kratochvil egyértelműen a szimpla v-vel, egy l-lel írt névváltozatot használta, ezért következetesen magunk is ezt alkalmazzuk. Édesapja vezetéknévét viszont a Kratochwill formában szerepel a forrásokban.

⁴³⁶ HIL, Anyakönyvi iratok, 30304 őrzési egység (a továbbiakban: AKVI 30304).

⁴³⁷ VcML, XIV. 10. II. D. 4. 1919. június 14-én, Brassóban kelt önéletrajza szerint papi szemináriumba járt.

⁴³⁸ Szuronyal mellbe szúrták (uo.).

Santa Croce-n lévő állásait. Ezen tettéért a királytól magyar nemesi címet kapott, a támadás helyszínének tükörfordításával képzett szentkereszt-hegyi előnévvel⁴³⁹, amelyet később fia, Károly is használt.

Kratochwill József – mint minden katonatiszt – gyakran változtatta állomáshelyeit. Fia születésekor Brünnben tartózkodott, majd több kitérő után, 1875-ben, Károly hat éves korában Brassóba helyezték át, ahol a 23. honvéd zászlóalj parancsnoka lett, ezredesi rangban. Károly Brassóban a helyi német anyanyelvű polgárság gyermekei által látogatott szász alreáliskolában kezdte meg tanulmányait. Ezután 1884-ben már a morvaországi Märisch Weisskirchen-i (Morvaféhertemplom) katonai főreáliskolába került. Nem egészen tíz évet töltött el tehát Brassóban, mégis később mindig ezt a szász várost vallotta otthonának. A már hivatkozott életrajz külön kiemeli, hogy a kisfiú gyakran kilovagolt édesapjával, ezeken a kirándulásokon elsősorban a közeli Székelyföld települései, tájai vonzották őket.⁴⁴⁰ Minden bizonnyal ezen látogatások, a gyerekkori mélyen ható benyomások játszották a fő szerepet a Kratochvilban kialakuló erdélyi identitástudatban.⁴⁴¹ Természetesen erősítették ezt a folyamatot életének későbbi eseményei, családi kötődései is.⁴⁴²

Kratochvil – ahogy a korszak katonatisztjeinek fiaival gyakorta előfordult – követte édesapját a katonai pályán, tizenöt évesen egy morvaországi katonai főreáliskolába került. A későbbi tábornok katonai előmenetelének értékelése során fontos figyelembe vennünk egy lényeges körülményt. A korszak merev, a társadalmi mobilitást a mainál jóval kevésbé elősegítő közegében nagyon sokat számított egy-egy személy származása, családjának társadalmi beágyazottsága.⁴⁴³ Bár mint ahogy a korszak tisztikarával foglalkozó alapmű⁴⁴⁴ szerzője megállapítja, az egyre inkább professzionalizálódó osztrák–magyar hadseregben az előmenetel során, a származás helyett mind többet nyomott a latban a teljesítmény, ezzel együtt Kratochvil ebből a szempontból hátránnyal indult.

⁴³⁹ Ez a történet több helyen fellelhető a Kratochvilról szóló, volt katonái által írt kéziratok életrajzokban. Mi dr. BRASSAY (VeML, XIV. 10. I. A.) alapján idéztük. A történetnek ellentmondani látszik azonban egy másik irat, melyben Kratochwill József (a kor bevett szokása szerint) harmincévnyi feddhetetlen katonai szolgálat jogán folyamodik a királyhoz nemesi címért (VeML, XIV. 10. I. A.). A folyamodványban ugyan hivatkozik hőstettére, de csak az előnév indoklásaként.

⁴⁴⁰ Lásd: BRASSAY.

⁴⁴¹ Erről ő maga így vall: „Itt töltöttem ifjúságom legszebb éveit és ezért tekintem Erdélynek ezen részét tulajdonképpen szűkebb hazámnak.” (VeML, XIV. 10. II. D. 4. 1919. június 14-én, Brassóban kelt önéletrajz.)

⁴⁴² Felesége, a nála jóval fiatalabb Izay Margit Borbála is brassói volt. Érdekes, hogy ot még 1920-ban, fogsága idején, rendkívül kalandos körülmények között, titokban vette feleségül. Ezt a történetet Domonkos pontosan, hosszasan közli munkájában. Kratochvil édesanyjának 1900-ban kelt gyászjelentésében az szerepelt, hogy az asszony a Brassói Katolikus Nőegylet vezetőségének tagja volt, a későbbi ara úgyszintén. Így ismeretségük korábról eredeztethető, nem feltétlenül a brassói internálás alatt találkozhattak először.

⁴⁴³ Erre vonatkozóan lásd: ROMSICS, 1999. 45–54. p. A téma széles körben ismert irodalmi feldolgozása Mikszáth Noszty-ja.

⁴⁴⁴ DEÁK, 1993. 197–207. p.

Édesapja első generációs tiszt volt, aki ráadásul polgári családból származott. Aránylag idős korában, katonai szolgálatai fejében nyerte el a nemességet. Hogy érzékeltesük azt a hátrányt, mellyel Kratochvil a katonatiszti pályán indult, vessük össze származását például a nála mintegy másfél évvel idősebb kormányzóéval, vitéz nagybányai Horthy Miklóssal. Horthy ősei már a XVII. században nemességet nyertek, s a család ettől fogva egyre fontosabb szerepet játszott az ország életében olyannyira, hogy Miklós apja már a főrendiház tagja volt. A XIX. század végén a család ugyan nem tartozott az ország legjelentősebb birtokosai közé, azonban birtokaik biztosították a családtagok tisztességes, pozíciójukhoz méltó megélhetését. Mindemellett természetesen a Horthy család több egykori és kortárs tagja (például Miklós tragikus körülmények között elhunyt bátyja) is tisztiként szolgált a hadseregben, amely körülmény azonnal támogatókhoz juttatta a fiatal kadétot. Látható tehát, hogy Kratochvillal ellentétben például Horthy kapcsolati hálójában az első jelentős szálak, már – családtagjai által – a katonai pályára lépése előtt megszövettek.⁴⁴⁵

A fentiekől eltekintve Kratochwill József sikeres katonatisztként még hathatósan támogathatta volna fia pályáját. Azonban sem elért legmagasabb rangját, sem beosztásait tekintve nem számított a Monarchia legbefolyásosabb tisztjei közé. De még szerény befolyását sem sokáig érvényesíthette, mivel 1886-ban, fia tizenhetedik életévében elhunyt. A hadseregben szolgáló rokonokról sem tudunk, mivel József első generációs tiszt volt, ezek létezését nem is tartjuk valószínűnek.⁴⁴⁶ Helyesnek látszik tehát az a feltételezésünk, hogy Kratochvil pályája során szinte csak saját tehetségére, szorgalmára és szerencséjére támaszkodhatott.

A korban több helyen kezdhették meg a fiatal tisztjelöltek felsőfokú tanulmányait. Kratochvil tizennyolc éves korában a legnevesebbnek számító bécsi katonai akadémiára nyert felvételt. Bár ez az intézmény számított a kor elit katonatisztképző iskolájának, önmagában az iskola elvégzése még nem jelentette feltétlenül a fényes pálya kezdetét. Ezt az iskolát 1890-ben igen jó eredménnyel végezte el.⁴⁴⁷ Ez év augusztus 18-án avatták hadnaggyá az „Ernő főherceg” 48. cs. és kir. gyalogezrednél. A csapatszolgálatban eltöltött négy év után, 1894-ben ezredéből, mint tehetséges fiatal tisztet, kijelölték a bécsi Hadiiskola elvégzésére, melyet szintén igen jó eredménnyel 1896-ban fejezett be. Az iskola hallgatói tényleges szolgálat teljesítése nélkül be voltak osztva egy-egy alakulathoz, Kratochvil a cs. és kir. 48. ezred tisztjeként 1894. november 1-én kapta meg a főhadnagyi rangot.

⁴⁴⁵ A példa segítségével Kratochvil családi hátterét kívántuk elhelyezni a kor társadalmában.

⁴⁴⁶ A HIL anyakönyvi lapjai között összesen négy Kratochvill szerepel. Az édesapja halálakor keletkezett német nyelvű gyásztaóirat Adolf, Karl és Moriz nevű fiútestvéreit említi az elhunytak. Ilyen keresztnevet Kratochwillok a HIL-ben fellelhető adatok alapján a korban nem szolgáltak a Monarchia hadseregében.

⁴⁴⁷ HIL, AKVI 30304.

A Hadiiskola már mást jelentett egy-egy tiszt karrierjében, mint a bécsújhelyi tanulmányok. Ez a képzés számított az ambiciózus fiatal tisztek által olyannyira áhított vezérkari beosztás előfeltételének. Ennek megfelelően ide évente a teljes birodalmi tisztikarból csupán mintegy ötven jelentkezőt vettek fel.⁴⁴⁸ Kratochvil élt a képzés nyújtotta lehetőséggel: 1900. november 1-én kinevezést nyert a vezérkarba, közben 1898. november 1-jén a cs. és kir. 5. ezrednél II. osztályú századosi rangot kapott.

Sajnos a fiatal tiszt magánéletéről, jelleméről, gondolatairól, törekvéseiről meglehetősen keveset tudunk.⁴⁴⁹ Anyakönyvi lapján korabeli felettesei a következőképpen jellemzik. „Különös ügyessége: jó tornász, vívó, úszó, lovagol és kerékpározik, terepfelvételhez jól ért, hegedűn játszani tud.”⁴⁵⁰ Minősítése: „Magyarul és németül tökéletesen ír és beszél, franciául, angolul és oroszul szükségképpen beszél és ír. Nyílt jellemű, víg kedélyű, nyugodt véralakú, igen jó szellemi képességgel, gyors felfogással bír, buzgó. Alantasokkal szemben nyájas, kiváló jó modora van, igen jó társaság. Alacsony termetű⁴⁵¹ karcsú testalkatú, csinos külsejű, egészséges, sokoldalúlag használható.” Nyelvtudását bővíteni, 1908. január 14-én horvát nyelvből is vizsgát tett. Több nyelv ismerete elengedhetetlen volt a monarchia korabeli tisztje számára, s Kratochvilnál is felismerhető az általános törekvés: elsősorban a katonatiszt számára gyakorlati haszonnal bíró nyelveket igyekezett elsajátítani. A sport terén nyújtott teljesítménye is kitűnő volt. Ahhoz azonban, hogy mind az első világháború legnehezebb frontszakaszain, mind a románokkal szembeni ellenállás során szeretve tisztelt parancsnokként tartsák számon – katonai rátermettsége mellett – kellett az előnyös emberi, vezetői tulajdonságai is.

A múlt század kezdetén Kratochvil pályája töretlenül ívelt felfelé. 1900 szeptemberétől a csapatszolgálatból a pécsi honvéd hadapródiskola tanári karához került,⁴⁵² harcászatot és hadseregszervezést tanítani. Itt kitűnő színvonalú tevékenységet folytatott, olyannyira, hogy 1903 novemberében áthelyezték az ország elit tisztképző iskolájába, a Ludovika Akadémiára, ahol szintén harcászatot, illetve hadtörténelmet tanított. Két év múlva ismét máshol számítottak a fiatal tisztre, 1905 szeptemberétől a kolozsvári VI. honvéd kerületparancsnokságon teljesített szolgálatot. Ezzel az áthelyezéssel, az 1918-as események előtt bő egy évtizeddel már helyismeretre, kapcsolatrendszerre tett szert Kolozsvárott, ami megkönnyítette a forradalom alatti helyi beil-

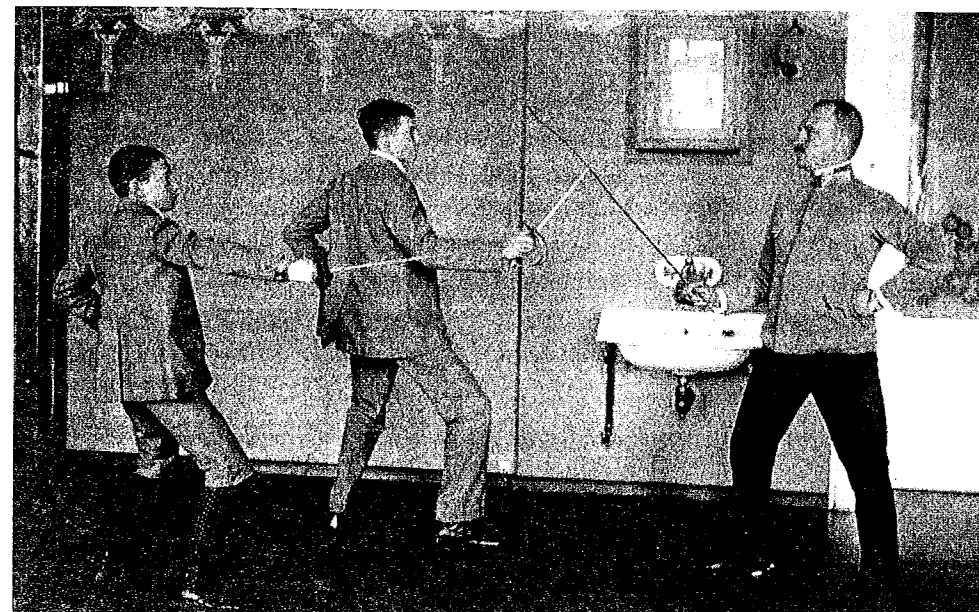
⁴⁴⁸ DEÁK, 1993. 144. p.

⁴⁴⁹ A fellelhető irathagvaték a személyes jellegű információkat tartalmazó dokumentumok tekintetében feltűnően hiányos. Mivel a tábornok akkurátusan gyűjtött minden, a pályájával kapcsolatos iratot, úgy tűnik, a személyes fellegu iratok hiánya nem lehet véletlen, feltehetően azok óvatosságából, szemermességből nem kerültek valamely közgyűjteményünkbe.

⁴⁵⁰ A HIL, AKVI 30304. egy 1899-es bejegyzése.

⁴⁵¹ A lap egy másik adata szerint 162 cm.

⁴⁵² 1901-től Pécsen tanult a későbbi politikus, Gömbös Gyula is. Egyelőre nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy Kratochvil tanította-e, de feltételezzük az iskola méretei miatt, hogy már itt megismerték egymást.

23. Kratochvil vívni tanítja a főhercegeket

leszkedését. Közben beosztásai mellett tiszt rendfokozatát tekintve is folyamatos előmenetelt tanúsított, 1901-től I. osztályú százados lett, 1907-ben az őrnagyi rendfokozathoz szükséges vizsgát tette le.⁴⁵³

1909-ben megkapta élete egyik legfontosabb megbízatását. Kinevezték nevelőnek a Habsburg-család magyarországi ágához. József főherceg udvartartásában a két fiúgyermek, József Ferenc és László főhercegek katonai és polgári nevelését kellett irányítani. Túlzás nélkül állítható, hogy politikai-közéleti kapcsolatainak jó részét az a több mint öt év alapozta meg, melyet itt töltött. A későbbi homo regius családjával élve megismerkedhetett a teljes magyar politikai elittel, elismert művészekkel, tudósokkal. Közelről nyerhetett bepillantást Magyarország prominenseinek mindennapjaiba. Későbbi levelezését vizsgálva egyértelmű, hogy Kratochvil a megtisztelő beosztásból sokat profitált. A két világháború közötti társadalmi elitből kikerülő levelező partnereinek jó része már ekkor megismerkedett vele.

De a lehetőség nem csak neki kedvezett. Valószínűsíthető, hogy már korábbi tanári beosztásai sem csak a tehetséges és szorgalmas katonatisztnek, hanem a remek pedagógiai érzékű fiatal férfinak is szóltak. Nagyon jó kapcsolatot alakított ki a családdal, tanítványaival, különösen az ifjú József Ferenc főherceggel. Ezt az állítást alátámasztja az a tény, hogy még a nevelői megbízatásának lejártá után három évtizeddel is ben-

⁴⁵³ 1910. november 1-jén lett őrnagy.

sőséges hangú leveleket váltottak egymással, rendszeresen meglátogatták egymást.⁴⁵⁴ József Ferenc rendszeresen felszólalt a Kratochvilhoz köthető eseményeken is, kettejük szoros kapcsolatára utalva egy, az egyesület emléknepjéről szóló tudósítás például ekként fogalmaz: „A hivatalos felköszöntőt, mint éveken át rendszeren, úgy most is a százon felüli résztvevő előtt Dr. József Ferenc királyi herceg, a volt hálás szerető tanítvány mondta.”⁴⁵⁵ De a nevelés ideje alatt keletkezett iratok is azt tanúsítják, hogy kiállt neveltjei mellett, többször támogatta őket olyan elképzeléseik során, melyek nem mindenben egyeztek meg a fiúk atyjának merevebb nevelési elveivel.

Az első világháború kitörésekor Kratochvil szinte azonnal kérvényezte frontszolgálatba helyezését. Ez mindenképpen említésre érdemes körülmény, mivel kényelmes udvari beosztásában minden veszély nélkül, mégis a döntéshozók közvetlen közelében élve tölthette volna a háborús éveket. Szintén figyelemre méltó, hogy nemzeti elkötelezettségből, a jóval fejlettebb, nagyobb karrierrel kecsegtető közös hadsereg helyett a Magyar Királyi Honvédség kötelékében szeretett volna szolgálni. Itt a m. kir. nagyváradi 4. gyalog ezredhez került. A háborúban – csakúgy, mint a békeidőben – gyorsan lépdelt felfelé a ranglétrán. Először a 4. ezred I. zászlóaljának parancsnoka lett, majd szeptember 10-én, húsz nappal a frontra indulás után alezredesi rangban átvette az ezred parancsnokságát megbetegedett elődjétől.⁴⁵⁶ 1915 szeptemberében katonai szolgálata huszonöt éves jubileumán ezredes. 1917. szeptember 10-én, a 39. dandár ideiglenes, 1918. februártól végleges parancsnoka. Ezredével bejárta a háború magyar szempontból legnevezetesebb frontjait mind a galíciai, mind az olasz hadszíntéren. 1914 végén már ezredparancsnokként irányította egységeit a Lemberg körüli harcokban. Ezen a harctéren a Kratochvil ezrednek talán az volt legdicsebb cselekedete, hogy 1915. május 7-én, Weretyszównál éppen a legutolsó, a korabeli magyar határt fenyegető csapatot verte meg.⁴⁵⁷

Az északi hadszíntérről, 1915 júliusában vezényelték az ezredet a délnyugatra. Itt az azóta is méltán hírhedt Isonzó-mente frontjának, szintén tragikusan a magyar történelmi emlékezetbe vésődött Doberdó-fennsíkján foglalták el állásaikat. A fennsíkon belül a Monte San Michele nevű magaslatot védték, mely az egész terület egyik

legveszélyesebb része volt. Itt végigharcolták a második isonzói csatát, majd 1915 októberében ötszörös túlerővel szemben védték meg állásaikat. 1916 nyarán, a 6. isonzói csatában ismét nagy haditettet hajtottak végre. A Monta San Michele-n található, mintegy száz méter hosszú, hadászati kulcsfontosságú Schönburg alagutat védték két napon keresztül a jelentős túlerővel szemben. Végül a területet egy átfogó, több egységet érintő visszavonulás miatt adták csak fel, az olaszok azt önálló erejükből elfoglalni nem tudták. Az összecsapást augusztus 6-án mintegy háromezer fővel kezdte meg az ezred, melyből a visszavonulás után alig több mint ezren maradtak életben, ők is jobbára sebesülésekkel küzdve.⁴⁵⁸ Az ezred katonái hősiességük miatt megkapták feletteseiktől az „agyagemberek” megtisztelő ragadványnevet (mivel a hosszú állásharcokban gyakorlatilag az egyenruhájukra kötött az agyag), melyet büszkén viseltek, s mind beszédekben, mind visszaemlékezésekben gyakorta említettek.⁴⁵⁹ Az ezredet ezután ismét az orosz frontra, Adamowka mellé vezényelték. Majd a háború végén már újra az Isonzó mellett harcoltak.

A ránk maradt iratok alapján, úgy beosztott tisztjeivel, mint feletteseivel és katonáival jó viszonyt ápolt, emberei sorsát szívén viselte.⁴⁶⁰ Több nagyszerű fegyvertényt hajtott végre, csapatai minden helyzetben a legkitűnőbbek között szerepeltek, mely körülményben bizonyára egyéni vezetői képességei is szerepet játszottak. Mindazonáltal ki kell emelni, hogy felettesei között találjuk József főherceget, ami főleg a kezdeti időkben – míg kevés alkalma nyílt harctéri rátermettségét bizonyítani – szerepet játszhatott, a hadsereg vezetésének Kratochvil személyével kapcsolatos döntéseiben. Világháborús tevékenysége által számos kitüntetésben részesült, többek között elnyerte a hadidíszítményt és a 3. osztályú katonai érdemkeresztet (1914. december 24.), a 3. osztályú Vaskoronarendet (1915. április 30.), a 3. osztályú szolgálati jelvényt (1915. augusztus 18.), a Lipót rend hadidíszítményes lovagkeresztjét (1916. március 1.), a Károly csapatkeresztet (1917. július 30.), a 2. osztályú, hadidíszítménnyel és karddal ellátott Vaskoronarendet.⁴⁶¹ 1930-ban egy 1917-es cselekedetéért elnyerte az egykori Monarchia talán legmagasabb rendű kitüntetését, a katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét is.⁴⁶²

⁴⁵⁴ Erre vonatkozóan sok levelet idézhetünk. A főherceg 1932. szeptember 23-án kelt levelében például Kratochvil balatoni házának épülése feletti örömeinek ad hangot (VeML, XIV. 10. I.). József Ferenc leveleit egy Kratochvil által írt tréfás, harangozással kapcsolatos vers elolvasása után többször „vitéz Harangossy” néven írta alá. Az utolsó dátummal ellátott – a vesztprém hivatkozásban felhivatkozt – a főhercegnek írt levelet 1911. január 5. keltezésű.

⁴⁵⁵ Hargitaváralja, 4. évf. 10. sz. 1939.

⁴⁵⁶ Erről a már említett Brassay-féle életrajzban a következő epés mondatok olvashatók: „... mindig a legnagyobb veszélyek idején vett át magasabb parancsnokságot, mikor az előtte valók idegsokkot kaptak, megbetegedtek.” Ha a közléstől lehántjuk a már említett elfogultságot, akkor is láthatjuk Kratochvil gyors háborús előmenetelének egyik okát, jókor volt jó helyen, sorban megüresedtek a pozíciók előtte.

⁴⁵⁷ VeML, XIV. 10. II. C. Váli főhadnagy jellemzése.

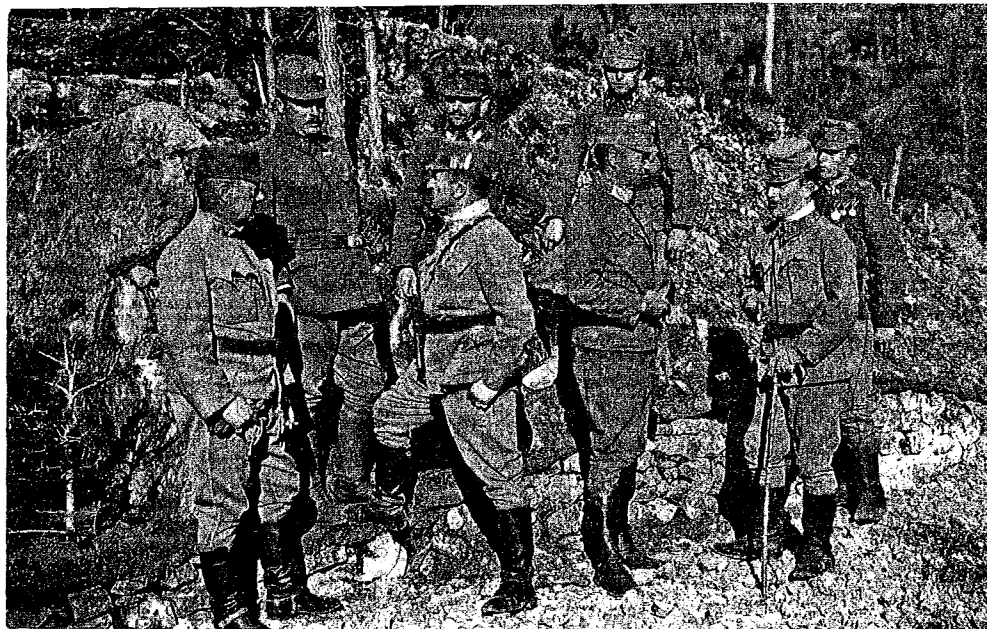
⁴⁵⁸ A doberdói helytállásról lásd: PINTÉR – RÓZSAFI – STENCINGER, 2009. 102–113. p.

⁴⁵⁹ Lásd: a VeML, XIV. 10. II. B. 7. – a Hős agyagemberekhez címzett verset.

⁴⁶⁰ Ezen állítás bizonyítására sok adatot hozhatunk. Kratochvilt kitüntetései, névnapjai alkalmából számos egykori katonának írt levele az évek során már közvetlen érdekük nem fűződött ahhoz, hogy a tábornok előtt kedvező színen tűnjének fel. Lásd: VeML, XIV. 10. I. D. A gratulációk között a „negyvesek” egykori tisztjeinek levelei mellett, sok alacsony rangú és közkatona írása is található. Az első világháború idején alatta szolgált katonái is bizalommal fordulhattak, fordultak korábbi parancsnokukhoz különböző kérésekkel (például vitézi telek ügyében, VeML, XIV. 10. I. több levele.).

⁴⁶¹ HIL, AKVI 30304.

⁴⁶² VeML, XIV. 10. I. D. több irata. Horthy is ezt a kitüntetést viselte. A rendjel három osztálya (lovagkereszt, parancsnoki és nagykereszt) nem fokozatokat különböztetett meg, hanem beosztások szerint strukturált.

24. Kratochvil tisztjei körében az olasz fronton

Az első világháború végének magyar szempontból roppant szomorú időszakában szintén igyekezett helytállni. Akkor, amikor a magyar csapatok döntő többsége – részben a hosszú háborút követő elkésérítő vereség következményeként, illetve a budapesti forradalmi kormány tevékenységének köszönhetően – jórészt szervezetlenül tért vissza az országba. Az eredeti egységek felbomlottak, a katonák nem engedelmeskedtek feljebbvalóiknak. Éppen ezért figyelemre méltó tény, hogy Kratochvil azon kevés parancsnok egyike volt, aki csapataival teljes katonai rendben érkezett meg békebeli állomáshelyére. A forradalmi hangulat és agitáció nem érintette meg az ezredét, annak ellenére sem, hogy szinte az egész országon és Budapesten keresztül vezetett az útjuk. Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a 4. ezredbe hadkiegészítési körzetének etnikai viszonyaiból adódóan nagy arányban tartoztak román nemzetiségű honvédek, akiknek a lojalitása ekkorra már kezdett megcsappanni.⁴⁶³

A nagyváradi ezred rendezett hazatérésére a későbbiek során mind ő, mind tisztelői nagyon büszkék voltak, ahol csak tehették megemlést, kiemelték. Valószínűnek látszik az is, hogy a hazatérés során tanúsított szakmai hozzáértése és az alárendeltjei iránt érzett felelőssége szerepet játszott abban a bizalomban, mely a Székely Hadosztály szervezése körül övezte. Képesnek tartották fegyelmezett alakulatok

⁴⁶³ Lásd: KUN, 1974. Az ezred 58%-a volt magyar, 30%-a román, 6%-a szlovák, 3%-a délszláv és 3%-a német anyanyelvű.

megteremtésére, vezetésére a román fenyegetettség és a magyarországi forradalom zűrzavaros idejében is.

Kratochvil első világháború utáni, az Erdélyi Katonai Kerületi Karancsnokság és a Székely Hadosztály élén végzett tevékenysége addigi pályafutásának mind katonai értelemben, mind az ország sorsára gyakorolt befolyását tekintve csúcspontja volt. Viszont ez volt az a feladat, szerepkör, mely megmutatta Kratochvil képességeinek korlátait is. A monarchia tisztjei⁴⁶⁴ nem politizálhattak. Feladatuk a politikusok által kijelölt katonai teendők minél tökéletesebb végrehajtása volt. A konzervatív, a merevségig tisztességes katonatiszt Kratochvil, az erdélyi katonai kerületi parancsnokság, illetve a Székely Hadosztály élén az események miatt a szorosan vett katonai körökből kikerült, politikai tevékenységet folytatására kényszerült. Ezen a téren már nem tudott olyan sikeres lenni, mint beosztott katonai vezetőként, ahol döntéseinek kizárólag hadászati következményei voltak.

1919. április végére a Hadosztály olyan helyzetbe került, mely mind katonailag, mind politikailag kilátástalan volt. Az ebből következő fegyverletételt – a későbbi jobboldali véleményformálók közül – sokan árulásként fogták fel.⁴⁶⁵ Mindenesetre elmondható, hogy sok hozzá hasonlóan magas rangban lévő tiszt, aki szintén részt vett a Tanácsköztársaság által irányított honvédő harcokban, jobban el tudta fogadtatni korszakbeli tevékenységét a későbbiekben, mint ő. Hogy ez a körülmény a Székely Hadosztály negatív megítéléséből eredt-e, ez a negatív vélemény vetett-e árnyékot Kratochvilra, vagy pont fordítva, a Kratochvil személyével szembeni ellenérzéseik miatt próbálták egyesek a Székely Hadosztály fegyverletételt árulásként feltüntetni, mai ismereteink alapján még teljes mértékben nem tisztázható.

Foglalkoznunk kell Nagy Pál ezredes személyével is, aki a Székely Hadosztállyal kapcsolatos tevékenysége miatt Kratochvil életpályájának ezen szakasza tárgyalásakor mindenképpen említendő. A Székely Hadosztály és Kratochvil Károly neve mára egyértelműen egybeforrt, Nagy Pál azonban ezt a kizárólagosságot később – saját szerepének értékelése miatt – élesen visszautasította.

A Székely Hadosztály megalakulásakor Kratochvil Erdély katonai kerületi parancsnoka volt. Idejét teljesen kitöltötte a zűrzavaros katonai helyzet stabilizálása. A székely csapatok szervezésének, kiképzésének kezdeti munkáiban, a Székely Dandár irányításában közvetlenül nem is vett részt, azt Nagy Pál ezredes végezte. Ő nemcsak a csapatok felügyeletét, irányítását látta el, hanem a felsőbb szervekkel történő közvetlen kapcsolattartást is részben saját hatáskörében végezte. Zágoni István így ír er-

⁴⁶⁴ Más, stabil politikai rendszer katonái sem.

⁴⁶⁵ Egy levélnek ránk maradt piszkozatában – melynek a pontos címet sajnos ismeretlen és a Székely Hadosztály volt katonáinak kitüntetése ügyében íródott – Kratochvil mentegetőzik a fegyverletétel miatt. Lásd: VeML, XIV. 10. II E. 3. 1942. június 13-án kelt levelét.

ról a Székely Hadosztályról szóló munkájában:⁴⁶⁶ „Nagy Pál parancsnok és a honvédelmi minisztérium között napokig tartott emiatt [a székelyeket a Dunántúlra akarta hadvezetés visszavonni] a vita és megbeszélés, amely azzal végződött, hogy ez a tisztán székely csapat Szatmárra vonul át, ahol a barakkórház területén ütött tábor.” Mint az idézetből is kiderül, az eredeti, Székelyföldről toborzott mag parancsnoka egyértelműen Nagy Pál ezredes volt. Erdemei elévülhetetlenek voltak a kolozsvári csapatok szervezésében, egyben tartásában.

Neve mégsem szerepel Kratochviléhoz hasonló súllyal a köztudatban. Kolozsvárról történő kivonulás után idővel nem csak a székely önkéntesek, hanem az egész a Hadosztály élén helyettesítette Kratochvilt, egészen addig, míg Kratochvil erdélyi kerületi parancsnoki státusa megszűnt,⁴⁶⁷ így ténylegesen is át tudta venni a Hadosztály parancsnokságát. Kratochvil így ír erről: „Időközben [1919. április legelején] a hadügyi népbiztos⁴⁶⁸ a Debrecenben székelő erdélyi katonai kerületi parancsnokságot hadtáp-parancsnoksággá alakította át, a 39-ik dandárt önállósította s az eddigi kerületi parancsnokot, szóval engem a Szatmáron lévő Székely Hadosztályparancsnoksága átvételére rendelt. – Eddig engem Szatmáron Nagy Pál ezredes helyettesített.”⁴⁶⁹ Ezt a visszaemlékezést megerősíti a Székely Hadosztály 1919. február 10-én érvényes hadrendjéről készült irat is, ahol Nagy Pál, mint parancsnokhelyettes van feltüntetve.⁴⁷⁰

Miután Kratochvil ténylegesen is átvette a Hadosztály vezetését, Nagy Pált saját kérésére nyugdíjazták.⁴⁷¹ Nem tudjuk milyen módon,⁴⁷² de ennek ellenére, a Hadosztály többi tisztjével együtt őt is Brassóba internálták a románok.⁴⁷³ Nagy Pál önkéntes nyugdíjaztatásának körülményeit, indokait ma még nem ismerjük. Nem nehéz összefüggéseket látni azonban a parancsnokhelyettesi tisztségének megszűnése és a visszavonulása között. Még az események után szűk negyedszázaddal is bántotta, hogy neve nem Kratochvillal egyenrangú szereplőként merült fel a Hadosztály történetét

⁴⁶⁶ Lásd: ZÁGONI, 1943.

⁴⁶⁷ Böhm Vilmos hadügyminiszter rendelete megszüntette az V. Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság addigi funkcióit, tulajdonképpen hadtápparancsnoksággá lefokozva azt.

⁴⁶⁸ Böhm a hadügyminisztersége után, a Tanácsköztársaság idején hadügyi népbiztos is volt, de a hadsereg átszervezését még miniszterként rendelte el (erről bővebben: LIPTAI, 1985. 206–208. p.). Kratochvil itt keveri Böhm tisztségeit.

⁴⁶⁹ Lásd: KRATOCHVIL, é. n.

⁴⁷⁰ VeML, XIV. 10. II. D. 2.

⁴⁷¹ VeML, XIV. 10. II. D. 2. Kimutatás a Székely Különítmény csapataihoz tartozó csoport, ezred, zászlóal és alosztály parancsnokairól c. irat, amely szerint Nagy Pál a hadosztályparancsnok helyettesítése után az 1. székely csoport parancsnoka lett, mely posztján nyugdíjazása után Csekeő Ágoston alezredes követte.

⁴⁷² Valószínűleg a korábbi szerepe miatt, a Hadosztálytól függetlenül hurcolták el Szatmárnémetiből.

⁴⁷³ Erre bizonyítékul a Szent László Székely Rend megalakítását rögzítő, Brassóban, 1919. május 23-án kelt irat szolgál. A Szent László Székely Rend tisztikara egyébként szinte egy az egyben leképezi a volt Székely Hadosztály hierarchiáját, Nagy Pált a kormányzótanácsosok közé választották (három fő), akik rangban a nagymestert (Kratochvilt) követték (VeML, XIV. 10. II. E. 8.).

bemutató munkákban, ünnepi beszédekben.⁴⁷⁴ Egy 1942. május 17-én kelt, a Székely Hadosztály Egyesülethez címzett levelében hosszasan sorolja sérelmeit.⁴⁷⁵ E problémák elsősorban a Kratochvil által jegyzett, munkánkban is többször idézett hadosztálytörténet⁴⁷⁶ egyes, Nagy Pál által pontatlannak ítélt, az ő szerepét elhallgató részeivel kapcsolatosak. Azt, hogy mennyire bántotta ez az ekkor már súlyos beteg, nyugalmazott altábornagyot, a következő idézettel szeretnénk érzékeltetni. „Nem tudom, hogy a jelzett történet megírása milyen stádiumban van, hogy lehet e azon helyreigazításokat tenni, de a Hadosztály Egyesület által kiadott – Kratochvil altábornagy úr szerkesztésében megjelent s nekem pár héttel ezelőtt megküldött – különben igen értékes műben néhány sarkalatos tévedés csúszott be, mely az én működésemet akaratlanul kisebbiti s ha az új történetbe is átvétnék a történelmi igazságnak nem felelne meg.”⁴⁷⁷ Az altábornagy diplomatikus szavai mögül is nyilvánvalóan felsejlik sértettsége, mely még szemléletesebbé válik, ha a levélben konkrétan megfogalmazott kifogásait is megismerjük.

A Kratochvil-féle munka 27. lapjának 4. bekezdésével kapcsolatban megjegyzi: „... nincs megemlítve, hogy az én vezetésem alatt [vonultak a székely csapatok Kolozsvárról Szatmárra], ami itt nagyon fontos, mert közel egy hónapig felsőbb irányítás nélkül működtem.” A következő észrevétele még inkább a csapatok valódi vezetőjének kilétét feszegeti, nyílt állásfoglalással: „35. lap 5. bekezdés szerint a »Székely h. o. parancsnokság Szatmáron volt«, de hogy annak én voltam a parancsnoka nincs megemlítve, pedig az érthetőség érdekében ez szükséges lenne. – Hiszen minden alattam szolgált ma is engem tart a székely h. o. volt parancsnokának – Kratochwill atb. úr székely hadtestet akart szervezni miből 1 h. o. és 1 ddr. kész volt s ennek a seregtestnek volt ő a parancsnoka.” Egy, témánk szempontjából jelentéktelen észrevétel után levelét csattanóként ismét egy sérelmével zárja: „A 6. vázlat szerint csak egy kis csoportnak vagyok a parancsnoka, holott Meszestől a máramarosi Tisza völgyig én voltam a parancsnok.”⁴⁷⁸

Mindezek ellenére Nagy Pál az 1920-as években a Hadosztály emlékezetének ápolására létrejött egyesület munkájában részt vett.⁴⁷⁹ De tevékenysége, aktivitása egyre

⁴⁷⁴ Nagy Pál rangját, korábbi beosztásait, életkorát tekintve joggal érezhette magát Kratochvillal egyenrangú főtisztnek. Kratochvilnél két esztendővel később, 1871-ben született Hajdúhadházon. Az első világháborúban a 23. honvéd gyalogezrednél szolgált, egy idő után az ezred parancsnoka volt. 1918-ban Kratochvilhez hasonlóan ezredes.

⁴⁷⁵ VeML, XIV. 10. II. E. 3. A levél válasz egy, a Székely Hadosztály Egyesülettől érkezett megkeresésre, melyben egy szerkesztés alatt álló hadosztálytörténethez kernek tőle írtet.

⁴⁷⁶ Lásd: KRATOCHVIL, é. n.

⁴⁷⁷ VeML, XIV. 10. II. E. 3.

⁴⁷⁸ Uo. A frontszakasz meghatározásában is megfigyelhető az, hogy a legtöbb e munkában idézett kortárssal ellentétben, Nagy a Székely Hadosztálynak a szűkebb értelmezését alkalmazza.

⁴⁷⁹ Például a Székely Hadosztály volt tisztikarának 1924. december 20-án megtartott értekezletén elvállalta a hősi halottak nevét megőrző emléktábla létrehozásán munkálkodó bizottság vezetését (VeML XIV. 10. II. E. 1.).

kisebb súlyú és intenzitású volt. A még a fogság ideje alatt, Brassóban alapított Szent László Székely Rendnek közvetlen vezetőségi tagja, ezzel szemben a későbbiek során időről időre változóan hol jelentéktelenebb, hol fontosabb szerepekhez jut csak a Hadosztály emlékezetét ápoló intézményekben.⁴⁸⁰ A Székely Hadosztály Egyesület Értesítőjének Budapesten, 1931. június 30-án kiadott 4. száma szerint nemhogy az egyesület elnökségébe, de még a választmányába sem került be. Jellemző, hogy két tisztsége közül az egyiket, a „történelem szerkesztő bizottság” tagságát nem az egyesület főtítkárának⁴⁸¹ jelölése alapján, hanem Székely Gyula nyugalmazott főszolgabíró javaslatára tölthette be. A másik tisztsége, az emlékmű létrehozására alakult bizottságban való részvétele, szintén látványosan kevésbé volt fajsúlyos, mint amire a Hadosztályban eltöltött idő predesztinálta volna.⁴⁸²

Kratochvil a románok fogságából történt hazatérése után, 1920. augusztus 1-jén a tábornokokká léptették elő, majd 1923. január elsején altábornagyi rendfokozatot kapott. 1921–1923 között parancsnoka volt az ország haderejét alkotó, a háborút lezáró szerződések értelmében létrehozott hét vegyesdandár közül a debreceninek és az ott berendezett katonai körletnek. Ez a beosztása megfelelt addigi pályáivének, ismét előmenetelt jelentett. Azonban 1923 augusztusában innen a Hadtörténelmi Múzeum élére helyezték át, amit sikeres harctéri parancsnokként feltétlen visszalépésként élhette meg. 1925. elején pedig a hadseregnek a győztes hatalmak által engedélyezett alacsonyabb létszámára hivatkozva aránylag fiatalon, ötvenhat évesen nyugdíjazták.⁴⁸³

Nyugdíjazásától számítható, a még két évtizedet élt, rendkívül aktív, energikus Kratochvil intenzív közéleti tevékenysége. Később ismertetett adatok alapján leszögezhetjük, hogy kudarcént, pályája derékba töréseként élte meg nyugdíjazását. Katonai pályájának folytatásáról sokáig nem mondott le. Sajnos sem a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok közül, sem máshonnan nem bukkant még elő olyan irat, mely egyértelműen tisztázná a hirtelen nyugdíjazás indokait.⁴⁸⁴ A vegyesdandárok közül pont a debreceni élére történő kinevezése azt sejtette, mintha az új politikai vezetés szerette volna korábbi sikerei helyszínén, a Székely Hadosztály

⁴⁸⁰ A Székely Hadosztály Egyesületben, illetve annak előzményeiben.

⁴⁸¹ Strinovich Jenő nyugalmazott honvéd tábornok.

⁴⁸² VeML, XIV. 10. II. E. 4.

⁴⁸³ A kérdés Kratochvil már többször idézett anyakönyvi lapja alapján nem ilyen egyszerű. Eszerint először már 1919. január 1-jén nyugdíjazták. Majd – miután 1923. augusztus 1-jén átkerült a Vallási és Közköztartási Minisztérium állományába, mint a Hadtörténelmi Múzeum igazgatója – 1923. december 15-én helyezték ismét nyugállományba helyezték, igazgatóságának fenntartása mellett. Ezután 1924. szeptember 9-én a múzeum éléről is felmentették, majd december 1-jén az első huszárezred állományába került. 1925. december 1-jén helyezték végleg nyugállományba. Mindeközben megkapta a II. osztályú tiszti katonai szolgálati jelet (1924. május 13.), illetve a II. osztályú magyar érdemkeresztet a csillaggal (1926. március 22.).

⁴⁸⁴ A HIL, VII. 263-ban található levelében Csáky honvédelmi miniszter magát mentvén, egyértelműen általános, sok tisztelet érintő kényszerűsége hivatkozik a nyugdíjazás okaként.

egykori befolyási területén tartani. Nem tudhatjuk, hogy politikai nézetei, egykori beosztottjainak tevékenysége (többen részt vettek a Rongyos Gárda harcaiban, gyaníthatóan akadtak közöttük a királypuccsokat támogatók is),⁴⁸⁵ vagy valamilyen más indok vezetett gyors leváltásához. Mindenesetre elgondolkodtató az a levélrészlet, melyben 1926-ban, Schneller István, a Kolozsvári egyetem utolsó magyar rektora a „*lehangoló nyugdíjaztatásunk közös sorsáról*” ír.⁴⁸⁶ Az is tény, hogy fásultságról, fáradtságról a korabeli Kratochvil esetében nem beszélhetünk, tenni akarása nyugdíjazása után sem lankadt, azt elsősorban immár civil közéleti tevékenysége által élte ki.

Az, hogy Kratochvil a két világháború között jelentős személyisége volt a magyar revizionista mozgalomnak nem meglepő. A Székely Hadosztály, illetve a Székely Hadosztály Egyesület élén végzett tevékenysége révén a régi magyar határok visszaállításának emblematikus alakja volt, de általánosan is jellemző a korban, hogy a nyugalmazott katonatisztek élénk revizionista propagandát folytattak. A Székely Hadosztály Egyesület elnöki tisztje mellett olyan, egyértelműen revizionistaként jellemezhető, vagy legalábbis ezen ügyet is felkaroló társaságoknak volt tisztségviselője, mint az Országos Frontharcos Szövetség, melynek 1932 márciusában kelenföldi társelnöke lett,⁴⁸⁷ vagy az 1919 júniusi Bajtársak Szövetsége, melynek 1934-ben országos társelnökévé választották.⁴⁸⁸ Az erdélyi emigránsok egyik legjelentősebb szervezetének, az Erdélyi Férfiak Egyesületének szintén társelnöke volt,⁴⁸⁹ a Turáni Vadászok Egyesülete 1932-ben tiszteletbeli elnökké választotta.⁴⁹⁰

Áttételesen szintén kapcsolatosak a revízió ügyével azon szervezetek, melyek hazánk külföldi népszerűsítését, külpolitikai szövetségeseik keresését szolgálták. Ilyen volt például a Magyar-Lengyel Egyesület, ennek 1928 májusában társelnökévé választják,⁴⁹¹ a Székely-Finn Társaság, melynek 1940-ben elnöke,⁴⁹² a Magyar-Francia Kulturliga, itt 1929-ben választmányi tag,⁴⁹³ a Magyar Külügyi Társaság, mely szervezet elnöki tanácsának tagja.⁴⁹⁴ Fentiek tükrében elmondható, hogy ezen egyesüle-

⁴⁸⁵ Bár természetesen az aktív tisztek közül sokan éppen az ellenoldalon álltak, mint azt már Maderspach egyik művét idézve jeleztük (MADERSPACH, 2009. 174. p.).

⁴⁸⁶ VeML, XIV. 10. II. E. 1. 1926. október 10-én kelt levél.

⁴⁸⁷ Uo. 1943. március 4-én kelt levél.

⁴⁸⁸ Uo. 1934. április 20-án kelt levél.

⁴⁸⁹ Uo. 1943. június 28-án kelt levél tanúsága szerint ismételt társelnökké választották. Bár itt meg kell jegyezni, hogy mint az Erdélyi Férfiak Egyesülete egyik fontos tagszervezetének, a Székely Hadosztály Egyesület a vezetőjének ez a titulus szinte „járt” neki.

⁴⁹⁰ Uo. 1932 júniusában kelt levél.

⁴⁹¹ Uo. 1928. május 21-én kelt levél.

⁴⁹² Uo. 1940. február 2-án kelt levél.

⁴⁹³ Uo. 1929. május 30-án kelt levél.

⁴⁹⁴ Uo. 1933. május 28-án kelt levél.

ti tisztségekre Kratochvil jelölése szinte természetes volt. Annál is inkább igaz ezen megállapítás, mivel ránk maradt beszédeinek, tanulmányainak nagy része – melyek közül jó néhány nem a fent említett szervezetek fórumain kapott nyilvánosságot – az első világháború kitörésének, elvesztésének okait, az ország feldarabolását dolgozta fel az Osztrák–Magyar Monarchiát és a magyarságot felmentő szemszögből. Annyi bizonyos, hogy Kratochvil szívügyének tekintette az elcsatolt országrészek visszaszerzését, ez irányú tevékenységének aktivitása túlmutat a korábbi működéséből kötelezően eredő szintnél.

Bár Kratochvil szervezett keretek közötti belpolitikai tevékenységet nem folytatott, mégis jól kirajzolható politikai álláspontja. Személyes meggyőződése, korábbi élményei alapján leginkább a legitimista-katolikus alapelveket valló politikai erőknek a mérsékelt, a mindenkori kormányokat támogató részével talált nézetközösséget. A volt első világháborús magas rangú tisztekre amúgy is jellemző királypártisága, a korábban említett magyarországi Habsburgoknál töltött tanítószkodásából is eredhetett.

Ami érdekesebb – főleg annak tükrében, hogy a Habsburgok királyi és magyar ága között IV. Károly halála után, az örökös személyét illetően vita alakult ki, amely teljes mértékben csak az 1950-es években simul el – hogy rendszeresen levelezett az özvegy Zita királynéval és a trónörökösrel (a levelekben királyunkként emlegetett), Ottóval is.⁴⁹⁵ Legitimista kapcsolatainak szélsőségesebb ágára jellemző adat, hogy a főként a királypuccsokban való részvétele miatt itthon nem kívánatos személynek nyilvánított, és németországi emigrációban élő báró Lehár Antallal is vált levelet.⁴⁹⁶ A politikai irányzat egyik legjelentősebb képviselője gr. Hunyady József felsőházi tag, egy 1926. szeptember 29-én kelt levelében biztatja Kratochvilt, hogy induljon el a közelgő választásokon.⁴⁹⁷ Az ugyanezen politikai körhöz sorolható Ernszt Sándortól is maradt ránk Kratochvilhoz íródott levél.⁴⁹⁸

Buzgó katolikusként természetesen a felekezet egyházi-politikai vezető köreivel is kereste a kapcsolatot. Fennmaradtak Serédi Jusztinián érsektől, Kornis Gyula piarista oktatáspolitikustól érkezett írások. Több irat tanúsítja, hogy tevékeny részese akkori lakóhelye, Kelenföld katolikus gyülekezeti életének, oklevelet kap az Eucharisztikus kongresszus szervezési munkáiért.⁴⁹⁹

De nem csak a katolikus, legitimista táborral tartotta a kapcsolatot. Inkább integráló, mint megosztó személyiség volt. Teleki Pál kedves barátomként szólította meg

leveleiben, Bethlen István miniszterelnök a rá jellemző szűkszavúsággal hárította el egy bajtársi egyesületi eseményre szóló meghívását.⁵⁰⁰ Az író Herczeg Ferencsel is tartotta a kapcsolatot, aki az argentinai és a chilei magyar konzul személyére vonatkozólag kért tőle ajánlást.⁵⁰¹ Kratochvil nyugdíjazása után tehát rengeteg tisztségén, kiterjedt kapcsolatrendszerén keresztül jelen volt a magyar közéletben, talán azt is elmondhatjuk, hogy nagyobb súllyal, mint a korral kapcsolatos történelmi köztudatunk alapján tűnhetne.

Jellemző munkabíráására, tetterejére, hogy nem elégedett meg mindezen tevékenységgel, hanem intenzíven foglalkozott a művészetekkel is. Főként – az általa is gyakorolt – képzőművészetekkel, illetve a zenével kapcsolatos szervezetek munkáját segítette. Így tehát ott találjuk a Magyar Iparművészek Országos Egyesületének elnöki székében, a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség és a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület választmányában, valamint a Mozart Egylet vezetőségében is.⁵⁰²

Új kezdeményezésekben is szívesen részt vállalt, bizonyítja ezt a már említett Eucharisztikus kongresszus szervezésében való részvételén felül például a Társadalmi Egyesületek Szövetsége által létrehozott, Magyar Becsület Rendjének megalapítása céljából létrejött bizottságában, és az Andrássy Gyula Emlékbizottság Előkészítő bizottságában való jelenléte.⁵⁰³

Azon szervezetek egy része, melynek tagja, vezetője volt – Kratochvil személyes sorsához hasonlóan – szintén kikerült a fősodorból. Az 1920-as években még nagy megbecsülésnek örvendő katonai Mária Terézia Rend tagjainak nevében, az 1940-es évekhez közeledvén több levelet is megfogalmaz különböző katonai főhatóságokhoz, a rend mellőzöttsége, jogfosztottsága miatt. Ugyanígy a Székely Hadosztály volt tagjai számára is csak nagy nehézségek árán tudja biztosítani az egyenlő elbírálást más alakulatokban szolgált katonákhoz képest. Erre példaként az 1941. április. 16.-i Nemzetvédelmi bizottsági ülésen, elhangzott beszédét említhetjük, melyben Kratochvil annak érdekében érvel, hogy a volt katonái is megkaphassák a Nemzetvédelmi Keresztet.

Gömbös Gyula miniszterelnökségének idejétől számíthatjuk azt a folyamatot, mely során a hagyományos magyar konzervativizmus értékrendje szerint gondolkodó személyek helyett, egyre inkább az újonnan létrejött európai autoriter államformák, diktatúrák eszmeiségével szimpatizáló vezetők kerültek fontos civil, de még

⁴⁹⁵ Például: VeML, XIV. 10. I. A. Eszterhazy Károly 1932. július 8-án kelt levele, melyben „királyunk, Otto” (sic!) köszönetét tolmácsolja, amiért érte imádkoztak.

⁴⁹⁶ Uo. 1929. szeptember 10-én kelt irat.

⁴⁹⁷ Uo. iratok, az idézet dátum alatt kelt levél.

⁴⁹⁸ Uo. vegyes iratok, 1930. október 2-án kelt levél.

⁴⁹⁹ Uo. 1928. január 31-én, 1943. március 31-én, 1931. február 20-án és 1938-ban kelt iratok.

⁵⁰⁰ Mint láttuk, mindketten betöltötték az egyesület diszelnöki tisztét is.

⁵⁰¹ VeML, XIV. 10. I. A. 1936. december 30-án, 1929. március 26-án, 1937. október 24-én és 1933. október 9-én kelt iratok.

⁵⁰² Uo. 1928. június 8-án, 1930. június 18-án, 1930. január 7-én kelt iratok, valamint HIL, VII. 263. 9. tétel, vegyes iratok egy levele.

⁵⁰³ VeML, XIV. 10. I. E. 1930. szeptember 12-én és 1930. novemberében kelt iratok.

jellemzőbben katonai pozíciókba.⁵⁰⁴ Ezek az emberek az eszményi állam képét nem az angolszász országok berendezkedésében, hanem a korban sokkal hatékonyabbnak tűnő új, olasz és német típusú rendszerben látták.⁵⁰⁵ E folyamat ellen a konzervatív körök élükön Bethlen Istvánnal megpróbáltak küzdeni, de visszafordítani nem, hanem csak rövid intervallumokra megakasztani tudták azt.⁵⁰⁶

Kratochvilnak hátrányt jelentett az ebben a milióban való érvényesülés során, hogy az új áramlatot képviselő személyek egyik alapelményét jelentő időszak a szegedi ellenkormány, majd a siófoki székhelyű Nemzeti Hadsereg működésének, valamint Horthy budapesti bevonulásának ideje alatt a románok börtönében tartózkodott. Azon kapcsolatrendszerből mely részben ezen események közben alakult ki egyszerűen kimaradt. Legközelebbi barátai, katonatársai, patrónusai – például József főherceg – közül sokan kiöregedtek az aktív közéleti szerepekből, külföldön telepedtek le, vagy az övéhez hasonló okokból kikerültek a szorosan vett döntéshozói körökből. Gömbösre és környezetére, illetve az 1930-as évek végének, 1940-es évek elejének befolyásos, új politikai nemzedékére jellemző volt a legitimista eszmék merev elutasítása, hatalomgyakorlásuk ideje alatt nem számíthatott tehát a nyíltan legitimista Kratochvil sem pozícióinak megerősödésére.⁵⁰⁷

Kratochvilt merev, konzervatív nézetei sem segítették az érvényesülésben az ország politikai vezetésének radikalizálódása idején. Több ránk maradt iratban hangsúlyozta, hogy nézetei szöges ellentétben állnak a szélsőjobboldali politikusok nézeteivel.⁵⁰⁸ Szintén többször előfordul, hogy a tőle levélben szívességet kérők fektettek írásukban nagy hangsúlyt az új irányzatoktól való elhatárolódásra. Ilyen levél például

⁵⁰⁴ Az általánosan elfogadott történeti vélekedés a Horthy-kor politikai elitjét két csoportra osztja. Az egyik a konzervatív, hagyományos európai értékek mentén gondolkodó, általában arisztokrata származású, a dualista berendezkedéssel néminemű folytonosságot képviselő (bár nem feltétlenül legitimista) politikusok típusa. E kategória legjelesebb képviselői Bethlen és Teleki. A másik csoport a radikálisoké, a külföldi szélsőjobboldali diktatúrákkal nyíltan szimpatizálóké. Sok munka kizárólag őket teszi felelőssé az ország második világháborúba sodródásáért, majd az azt követő katasztrófáért. Ennek a típusnak legmarkánsabb képviselője Gömbös Gyula, majd Darányi és Imrédy voltak. Ezzel a kategorizálással Gergely Jenő – sok egyéb munkája mellett – például az idézett dolgozatában (GERGELY, 2000) szembeszáll. Jelen munkának e polémia nem témája, nem kíván vele foglalkozni. Viszont a hadsereg és az ország köztisztviselői karának elitjében vitathatatlanul az 1930-as években indult meg a külföldi jobboldali eszmékkel, rendszerekkel (olasz és német) szimpatizáló személyek megerősödése.

⁵⁰⁵ Meg kell említenünk azt a tényt, hogy a vizsgált időszakban ezen államokban, az egyes polgárokat ért hátrányos megkülönböztetés, majd az egyre súlyosabb atrocitások még nem voltak egy külföldi számára nyilvánvalóak. Azokra jóval később, a második világháború végén, illetve az után derült fény. Így a fiatal generáció lelkesedése leginkább a nyugati baloldali értelmiség 1945 utáni, Sztálin iránti rajongásához hasonlítható. Csak az általuk üdvözlött politikai vezetők, folyamatokat látták, a rendszer lényegéből fakadó ellentmondásokat még nem.

⁵⁰⁶ A folyamaton elsősorban az ország politikai életének és hadsereg vezetésének radikalizálódását értjük.

⁵⁰⁷ Tudjuk, hogy Gömbös legelső politikai szerepvállalásait pont a legitimistákkal való nyílt és állhatatos küzdelem jellemzi. Lásd: GERGELY, 2001.

⁵⁰⁸ 1942-ben például Szentmiklóssy Sándorral keveredik polémiába, többek között a 4. ezred bajtársi egyesületében eluralkodott zsidó befolyás miatt.

Ruszkay Gyula 1942. szeptember 29-én íródott levele melyben Kratochvil segítségét kéri – József főherceg alcsúti kastélyába történő – főudvarmesteri kinevezéséhez.⁵⁰⁹ Vagy az a levél, melyben egy Kemenes István nevű egyházi személy 1943-ban visszaküld egy véletlenül nála maradt szentképet Kratochvilnak. A küldeményt kísérő sorokban Kemenes hangsúlyozza, hogy nem náci.⁵¹⁰ Ezen nyílt állásfoglalása szintén nem segítette közeledését – a világháború előrehaladtával egyre több szerephez jutó – új erőkhöz, de elveinek feladása árán nem is kívánta az érvényesülést. Tudjuk például, hogy a vitézi rendbe való felvétele azért bonyolódott több éven keresztül, mert nevét nem volt hajlandó magyarosítani.⁵¹¹

Jellemző azonban az emberi tisztességben, a korábbi érdemeinek elismertségében való szinte már naiv hitére, hogy a második világháború kitörésekor újból szeretett volna aktív tisztté válni. Ez irányú próbálkozásai során 1940. augusztus 9. keltezéssel, Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi minisztertől kap elutasító választ, miszerint különleges beosztására nincs lehetőség. 1940. augusztus 17-én kelt levelében viszont egy ismeretlen személyazonosságú és beosztású személy azzal biztatja, hogy személyes álláspontja (mármint a levélíróé) szerint hiba lenne, ha Kratochvil reaktiválása után nem a vezérkarhoz kerülne állományba. Ezután Kratochvil ismételt próbálkozását a következő hónapban kelt levelében immár félreérthetetlenül elutasítja Bartha, időszertülnennek nevezve Kratochvilnak az Székely Hadosztály újbóli felállítására tett javaslatát.⁵¹² Több levél nem maradt ránk Kratochvil reaktiválásával kapcsolatban.

A világháború éveiből szinte csak a Székely Hadosztály Egyesülettel kapcsolatos dokumentumok őrződtek meg, a korábban említett egyéb szervezetekkel kapcsolatosak feltűnően hiányoznak.⁵¹³ Mivel a Székely Hadosztály Egyesületének második világháború alatti történetét, kiemelve a szervezet vészkorszak alatti zsidómentési tevékenységét (amiért az iratok tanúsága szerint sok támadás éri mind Kratochvilt, mind az egyesületet) az egyesülettel foglalkozó fejezetből részletesen megismerhetjük, itt ezzel a témával nem kívánunk foglalkozni. Az mindenesetre kijelenthető: a második világháború utolsó éveire Kratochvil közéleti súlya a korábbinak töredékére apadt.

A húszas évek végén Balatonszepezd–Virius telepen vásárolt a Kratochvil házaspár egy vízparti üdülőt. A háború alatt egyre több időt töltöttek a villájukban, ott látták vendégül ismerőseiket, rokonaikat, családtagjaikat. A ház még ma is eredeti formájában áll. Kratochvil özvegye a tábornok halála után továbbra is ott élt, ennek köszön-

⁵⁰⁹ Bár mint köztudott, József főherceg például felesküdött Szélasira.

⁵¹⁰ VeML, XIV. 10. I. A. 1942. szeptember 29-én és 1943. október 10-én kelt iratok.

⁵¹¹ HIL, VII. 263. 7. tétel, 1923 júliusában kelt irat.

⁵¹² VeML, XIV. 10. I. A. 1940. augusztus 9-én, 1940. augusztus 17-én és 1940. szeptember 17-én kelt levelek.

⁵¹³ Egyetlen kivételként a Mozart Egylet elnökeként, 1944. január 27-én elmondott beszédét említhetjük (HIL, VII. 263.).

25. Kratochvil Károly ezredes

hető, hogy az irathagyatékának jó része ma a Veszprémi Megyei Levéltárban található. Kratochvil Budapesten hunyt el, feleségével közös sírja az Új köztemetőben található. 2009-től Kézdivásárhelyen szobor őrzi emlékét.

A tábornok csak egy szűk fél évig, a Székely Hadosztály élén eltöltött időszakban tartozott a magyar történelem fősodrába. Azonban ezen az időszakon túl is fontos szereplője volt a XX. század első harmada magyar közéletének. Személyének, tevékenységének vizsgálatával remekül árnyalható a kor közéletéről alkotott képünk. Ha valaki elmerül a tábornok élettörténetében, láthatja, a revizionizmus, irredentizmus sem jelentette azt, hogy az áramlatok követői minden téren azonos nézeteket vallottak. Még akkor sem, ha egyetértettek az igazságtalan békeszerződés elutasításában. Kratochvil Károly személye és tevékenysége a Horthy-korban létező gondolati, politikai pluralizmus példája.

Hivatkozott irodalom

(A lábjegyzetekben a kiskapitálissal szedett szövegrészekkel hivatkozunk az adott művekre.)

- AZ 1848–49. ÉVI FORRADALOM és szabadságharc története. Szerk. Hermann Róbert. Videopont. Bp., 1996.
- APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. *Új Magyar Szemle*, 2–3. sz. 1920.
- BATTHYÁNY Tivadar gróf: *Beszámolóm*. 1–2. köt. Athenaeum Rt. Bp., é. n.
- BENE János: Jékey Ferenc I. világháborús naplója. In: *A Jósza András Múzeum Évkönyve*, XXXVII–XXXVIII. évf. 1997.
- BENEDEK Elek: *Édes anyaföldem!* Magyar Könyvklub. Bp., 1993.
- BERTÉNYI Iván: Tisza István és az I. világháború. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Bp., 2002.
- BIRTOK Kovács Ferenc: Az 1919. március 31-i remetei lázadás. In: *Nyárádremete monográfiája*. Szerk. Dr. Birtok Kovács Ferenc. Csíkszereda, 2003.
- BOGÁR Károly: A miskolci csata és jelentősége a Tanácsköztársaság harcaiban. In: *Borsodi Levéltári Évkönyv*, III. évf. 1980.
- BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion. Bukarest, 1999.
- BRASSAY Herrmann Antal: Szentkereszthegyi Kratochvil Károly életrajza és működése (kiadatlan kézirat).
- BREIT József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. 1–3. köt. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Bp., 1929.
- A BUDAPESTI katonák a székelyekhez! A Katonatanács üzenete. Világosság Rt. Bp., 1919.
- CSÓTI Csaba: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. In: *Limes*, XVII. évf. 61. sz. 2004.
- DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar*. Gondolat. Bp., 1993.
- DOBROVITS Sándor: Budapest egyesületei. *Statistikai közlemények*, 74. köt., 3. sz. 1937.
- DOMONKOS László: *Az elfelejtett parancsnok*. Masszi. Bp., 2010.
- DÓSA Rudolfné: *A MOVE, egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet, 1918–1944*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.
- EGYED Ákos: *Erdély, 1848–1849*. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 1998.
- ERDÉLY története. Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó. Bp., 1986.
- FOGARASSY László: Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, VI. évf. 1966.
- FOGARASSY László: A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár anabázisa. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, VII. évf. 1968.
- FOGARASSY László: Az ismeretlen székely hadosztály. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1971.
- FOGARASSY László: A Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában. In: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1982–1983.
- FRATER Oliver: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 9. évf. 2. sz. 2000.
- GÁBOR Ferenc: Életem viharának emlékére (kiadatlan kézirat).
- GERGELY Jenő: A Gömbös-szindróma. Gömbös Gyula (1886–1936). *História*, 22. évf. 3. sz. 2000.
- GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula*. Vince Kiadó. Bp., 2001.
- GOTTFRIED Barna: A Székely Hadosztály, 1918–1919. In: *Székelyföld*, 11. évf. 2. sz. 2007.
- GOTTFRIED Barna: Kurucok és internáltak. In: *Székelyföld*, 12. évf. 1. sz. 2008.

- GOTTFRIED Barna: Thuróczy István és a román király elleni merényletterv. In: *Székelyföld*, 14. évf. 7. sz. 2010.
- GYÖRFFY György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1970.
- GYURÓCSIK Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok a közelmúltból*. A szerző kiadása. 1926.
- HORVÁTH Sz. Ferenc: Kratochvil Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az Észak-erdélyi zsidók védelmében (1943–1944). In: *Századok*, 142. évf. 1. sz. 2008.
- JANCSÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Attraktor. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
- JÓZSA András: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. II. kötet. Szerk. Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, 2001.
- JÓZSEF főherceg: *A világháború amilyenek én láttam*. MTA. Budapest, 1926–1934.
- KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977.
- KÁROLYI Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1967.
- KERTÉSZ Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai [online]. *Korunk*, 1. sz. [www.korunk.ro] 1929.
- KORÉH Endre: „Erdélyért!” A székely hadosztály és dandár története, 1918–1919. I–II. k. Bp., 1929.
- KOVÁCS Antal: Jelentés az 1916. évi román betörés által a háromszéki református egyház számára okozott károkról. Kilyén, 1917.
- KÖRMENDY Géza: M. kir. Kolozsvári 21. honvéd gyalogezred. In: *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Szerk. Deseő Alajos. Ardóki Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Bp., é. n.
- KRATOCHVIL Károly (szentkereszthegyi): *A Székely Hadosztály 1918–19 évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért*. Székely Hadosztály Egyesület. h. n., é. n.
- KRISTÓ Gyula: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. *Századok*, 112. 1978.
- KUN József: Az Osztrák–Magyar Monarchia Hadserege gyalogos és lovas csapattestjeinek (önálló osztályainak) nyelv szerinti százalékos megoszlása, 1918. május. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, XXII. évf. 1. sz. 1974.
- LACZKÓ Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály. In: *Honismeret*, 20. évf. 2. sz. 1992.
- LÁSZLÓ Jenő: *A Székely Hadosztály és dandár harcai Erdély védelmében*. Bp., 1944.
- LINDER Béla: *Kell-e katona? A militarizmus csődjé. Tanulmány a leszerelésről*. Lantos. Bp., 1919.
- LIPTAI Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja. In: *Magyarország hadtörténete*. Szerk. Liptai Ervin. Zrínyi. Bp., 1985.
- LIPTAI Ervin: *Vöröskatonák előre! A Magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919*. Zrínyi. Bp., 1979.
- MADERSPACH Viktor: *Az oláhok vérnymában a Fekete-tengerig*. Masszi Kiadó. Bp., 2008.
- MADERSPACH Viktor: *Élményeim a nyugat-magyarországi szabadságharcból*. Masszi Kiadó. Bp., 2009.
- MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN. Lexikon. Főszerk. Szijj Jolán. Petit Real. Bp., 2000.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE, 1918–1945. Akadémiai Kiadó. Bp., 1978.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A 19. században. Szerk. Gergely András. Osiris. Bp., 2005.
- MÁRIABESNYŐI Hadosztály. *Évkönyv*. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2005.
- NAGY Szabolcs: Kérdések a Székely Hadosztály történetéből. In: *Székelyföld*, 13. évf. 10. sz. 2009. (a hivatkozásokban: 2009/1.)
- NAGY Szabolcs: Egy, az elszakított székelység ügyéért harcoló civil szervezet: A Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége (1919–1944). In: *Csaba királyfi elárult népe*. Szerk. Takács Péter. Erdély-történeti Alapítvány. Debrecen, 2009. (a hivatkozásokban: 2009/2.)

NAGYBACZONI NAGY Vilmos: *A Románia elleni hadjárat*. Budapest, 1923.

NYÁRY István: M. kir. marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred. In: *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Szerk. Deseő Alajos. Ardó-i Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Bp., é.n.

NYÉKHÉGYI Ferenc: *A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés*. Magyar Mercurius Kiadó. Bp., 2003.

ORMOS Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Kossuth. Bp., 1983.

PÁL-ANTAL Sándor: A csíkiak viszontagságai 1916-ban. In: *A Székelyföld és városai*. Mentor. Marosvásárhely, 2003.

PILISI Lajos: *A megrohant és felszabadított Erdély*. Auktor. Bp., 2005.

PINTÉR Tamás – RÓZSAFI János – STENCINGER Norbert: *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében*. Hibernia Nova-Zrínyi. Bp., 2009.

PRIMIPILUS: A Székely Hadosztály és a Székely Nemzeti Tanács. In: *Új Magyar Szemle*, 3. sz. 1920.

PRODAN, David: *Supplex Libellus Valachorum*. Acad. Bukarest, 1967.

RAFFAY Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig*. JATE. Szeged, 1989.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Bp., 1999.

RUBINT Dezső: *Az összeomlás, 1918*. Globus Nyomdai Műintézet. Bp., 1922.

SCHRAMM, Gottfried: *Korai román történelem*. Csokonai. Debrecen, 1997.

SERES Attila: Köröstarhány fekete húsvétja az aradi magyar konzulátus jelentésében. In: *Honismeret*, 4. sz. 2009.

STOMM Marcell: *Emlékiratok*. Pallas. Bp., 1990.

SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük, 1916–1917*. Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalat. Bp., 1934.

SZÉKELYFÖLDÜNKÉRT élünk, halunk. Fráter és Társa Könyvnyomdája. Bp., 1919.

SZEKERES Lukács Sándor: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. márc. 29 – április 6.). In: *Székelyföld*, 13. évf. 10. sz. 2009.

SZENTPÁLY-JUHÁSZ Miklós: Két malomkő között. In: *Székelyföld*, 13. évf. 1. sz. 2009.

VARGA E. Árpád: A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. In: *Erdélyi Múzeum*, LIX. évf. 1–2. füz. 1997.

ZÁGONI István: *Székelyek ítéletidőben*. Griff Könyvkiadó. Bp., 1943.

Illusztrációk jegyzéke

1. Gömbös Zoltán tábornok. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotótára (a továbbiakban: HIM), 35635.	50
2. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat Erdély román megszállásáról. VeML, XIV. 10.	58
3. Fox Aurél százados páncélyvonata. HIM, 22212.	59
4. Verbőczy Kálmán százados. HIM, 22421.	66
5. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat a parancsnoksága alá tartozó csapatok 1919. január végi helyzetéről. VeML, XIV. 10.	81
6. Toborzott hajdúszoboszlói és kabai újoncok. VeML, XIV. 10.	86
7. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat a Mátészalka-környéki utóvédharcokról. VeML, XIV. 10.	95
8. Tetvéskedést karikírozó székely bakák a demarkációs vonalon. HIM, 28974.	102
9. Nagy Pál ezredes üdvözlí Károlyit. HIM, 24464.	104
10. Károlyi Mihály elvonul a tiszteletére felsorakozott alakulat előtt, Szatmárnémeti, 1919. március 2. HIM, 68617.	109
11. Díszmenet Károlyi látogatásakor Szatmárnémetiben. HIM, 68618.	117
12. Magyar, román és francia tisztek csoportja a demarkációs vonalon. VeML, XIV. 10.	126
13. Kratochvil Károly altábornagy által az 1930-as években készített vázlat az 1919. április 16-i román támadás után kialakult helyzetről. VeML, XIV. 10.	132
14. Tüzérségi híradósok a Vörös Hadsereg egyenruhájában, sapkájukon a Székely Hadosztály jelvényével. HIM, 10086.	139
15. Fegyvervizsgálat Nyugat-Magyarországon, a Nemzeti Hadseregben szolgáló székely alakulatnál. HIM, 28979.	149
16. Ruszkay Gyula ezredes. HIM, 36167.	153
17. A brassói internálótáborban készült felvétel. HIM, 61332.	157
18. A brassói fogság alatt készült allegorikus rajz. VeML, XIV. 10.	167
19. A Székely Hadosztály egykori tisztjeinek csoportképe. VeML, XIV. 10.	172
20. A Székely Hadosztály Egyesület alakuló ülésén készült csoportkép. VeML, XIV. 10.	174
21. A Székely Hadosztály Egyesület értesítőjének címlapja. VeML, XIV. 10.	179
22. Meghívó a Székely Hadosztály Egyesület emlékünnepeire. VeML, XIV. 10.	187
23. Kratochvil vívni tanítja a főhercegeket. VeML, XIV. 10.	193
24. Kratochvil tisztjei körében az olasz fronton. VeML, XIV. 10.	196
25. Kratochvil Károly ezredes. VeML, XIV. 10.	206

Személy- és helynévmutató

- Abos 144
 Abrudbánya 17
 Ádám Éva 177
 Adamowka 195
 Ady Endre 175 185
 Ágoston Péter, dr. 80
 Ágostonfalva 59
 Agyagfalva 21
 Agyagfalvi Hegyi István 177
 Alföld 10, 86–87, 92, 101, 108, 115, 130
 Algyő 29
 Almás 80
 Alsó-Fehér vármegye 21, 156, 159
 Alvinc 31
 Amerikai Egyesült Államok 115
 András, II., magyar király 11
 Andrássy Gyula 203
 Andrássy Katinka gróf I. Károlyi Mihályné
 Anonymus 10, 14
 Antal Mihály M 165
 Apáthy István 53, 57, 69–71, 77–78, 83, 124, 158
 Apor Gizella 153, 177
 Apponyi Lajos 74
 Arad 51, 53, 74, 78, 111–112, 125, 127–129, 138, 155–156, 161, 165
 Arad vármegye 85
 Aranyosgyéres 18
 Aranyosszék 21
 Árpád magyar fejedelem 15
 Arsielo 39
 Arz Gusztáv, százados 40
 Aszód 140–141
 Ausztria 30, 38, 41–42
 Avasújváros 94

 Bacon 59
 Baczoni Gyula 177
 Baja 43
 Bajkó Ignác 177
 Balassagyarmat 146

 Balatonszepezd 186–187, 205
 Balázsfalva 14, 19–20, 54
 Bălcescu, Nicolae 18, 24
 Balkán 37, 40–42, 103
 Balogh Antal 177
 Balogh Lajos 159
 Bánát 43, 72
 Bánffyhunad 78–80, 83, 176
 Bányai Lajos 148
 Baranyai-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság 47
 Barátka 79, 88
 Barcaság 28
 Bardóc 59
 Barițiu, George 18–19
 Bărnăuțiu, Simion 18–21
 Barót 58, 154
 Bartha Albert 43, 48–51, 55, 59–60, 65–67, 116, 185
 Bartha Károly 205
 Bartl Róbert 122
 Bartlett (Ashmead-Bartlett), Ellis 106
 Basta Giorgio 18
 Batthyány Tivadar, gróf 47
 Bécs 14, 20, 26, 30, 47, 73
 Beke [?], követ 130
 Békéscsaba 127–128
 Békéssámson 29
 Belényes 14, 79, 138, 166
 Belényesi-medence 162–163
 Belgrád 42–43, 47, 54, 55, 62, 65, 71–72, 74, 77–78, 92
 Béltékylajos 100–101
 Bem József 23
 Bencze János 159
 Benedek Elek 57, 108
 Benedek László, K 165
 Benkő József 100
 Berde Gábor 62, 171–172
 Berinkeyl Dénes 42, 100, 125
 Berinkeyl Dénesné 100
 Bern 114

Bernády György 57
 Berthelot, Philippe, tábornok 55, 78, 83, 130
 Bethlen István, gróf, miniszterelnök 66, 69, 176–177, 203–204
 Bibarcfalva 59
 Bihar megye 14, 80
 Bihar vármegye 85, 138
 Bihar-hegység 74
 Biharkristyór 138
 Bikfalvy Pál 66
 Bíró Tibor 57
 Bob, Ioan 16
 Bocz [?], százados 59
 Bocskai István, Magyarország és Erdély fejedelme 87
 Bódy László 177
 Bóér József, nagybóéri 177
 Boeriu, Ioan, báró, vezérőrnagy 73
 Bogár Károly 143
 Bohner Zoltán 88
 Boia Lucian 18
 Bolgárszeg 158
 Bonfini Antonio 12
 Bónis I. Arkangyal 158
 Bornemissza Adél 153, 177
 Bornemissza János 39
 Borosbenedek 21
 Borosbocsárd 21
 Borosjenő 161
 Boroskrakkó 21
 Boross Gyula 160
 Boross Sándor 113
 Borsod megye 143
 Bögözy István Vilmos 177
 Böhm Béla 66
 Böhm Rezső, százados, vezérkari ezredes 112, 125, 127–129
 Böhm Vilmos 47, 65, 89–90, 92, 101, 106–109, 198
 Braila 155
 Branyiszkói-hágo 144
 Brassay Hermann Antal, dr. 190, 194
 Brassó 16, 28, 31–32, 39, 41, 51–52, 56, 72, 74, 120, 129, 140, 151–155, 157–159, 161, 167, 189–190, 198, 200

Brassó megye 33
 Breit József, doberdói 38, 130
 Breszt-Litovszk 34, 37
 Brünn 189–190
 Buda 14
 Budai-Deleanu, Ion 14
 Budapest 26, 40, 43–44, 46, 57, 64, 66, 69–71, 74, 89–91, 101, 103, 107, 110, 112–113, 115–116, 121–122, 124–125, 127, 134–135, 137, 143, 145, 154, 159–160, 176–178, 186–187, 196, 200, 207
 Bukarest 18, 25, 29, 32, 34, 128, 155
 Bukovina 29
 Bunea [?], tábornok 126
 Buteanu, Ioan 23
 Bydeskuthy Sándor 83, 95, 141
 Caremos 29
 Catarau, Ilie 28
 Cegléd 129
 Cenk-hegy 28
 Christa Nicolae 165
 Cigány 83
 Cipariu, Timotei 18–19
 Cloșca (Oargă, Ion) 16
 Cód 13–14
 Constantinidi Alexandru, tábornok 97
 Craiova 155–156
 Crișan (Giurgiu, Marcu) 16
 Czenk-hegy 28
 Czetz János, alezredes 22
 Czikely István 142
 Csáky Károly, honvédelmi miniszter 200
 Csanády György 184
 Csap 140–141
 Csatáry Elek 146
 Csatay Lajos, honvédelmi miniszter 182
 Cseh Mihály dr. 177
 Cseke Mihály 77, 94, 152–153, 156
 Csekeő Ágoston 66, 198
 Csepreghy János 177
 Csík 33, 58, 62–63, 157, 176
 Csík megye 77
 Csíki-medence 51

Csikmadaras 33
 Csíksomlyó 176
 Csíkszépvíz 72
 Csíkszereda 52, 74
 Csombord 22
 Csorna 145
 Csóti Csaba 161
 Csucs 79–80, 83, 85, 87–88, 93, 114, 123, 126, 131, 138, 152, 162–163, 182, 185
 Csucsai-szoros 131, 151
 Csutak Kálmán 23
 D'Espérey Franchet 41–43, 123
 Dácia 15
 Daday András, deési dr. 183
 Danó Jenő, feldobolyi 177
 Darányi Kálmán, miniszterelnök 204
 Darkó Jenő, dr. 115–116
 Dávid Anci 158
 Debrecen 29, 46, 63, 78–79, 84, 87–89, 92, 93, 111–116, 120–122, 126–129, 133, 135, 137, 141, 152, 158–159, 178, 189, 198, 200
 Demecser 96, 113, 137, 141, 151, 154
 Deményháza 159
 Démusz Árpád 140
 Denghy Zoltán, százados 50
 Dés 56, 77, 176
 Déva 127
 Dévény 28
 Diaz, Armondo, tábornok 41, 42, 43
 Dnyeszter 133
 Doberdó 195
 Doberdó-fennsík 194
 Dobokay [?], vezérkari őrnagy 128
 Domaschnian, Gheorge 73
 Don 122
 Dragoș, Ioan 23
 Dráva 43
 Dull László 182
 Dull Lászlóné 182
 Dumouriez, Charles Francois 134
 Duna 29, 37, 40, 42, 71, 72, 145
 Dunántúl 145–146, 198

Eger 145
 Egeres 79
 Eglofstein, Albert, báró, ezredes 22
 Egyed Ákos 21
 Endes Miklós, dr. 33
 Enyed 21, 22
 Eperjes 144
 Epure [?], őrnagy 90
 Erdély 9–20, 24, 29–31, 33–35, 38–41, 43, 51–52, 54–57, 59, 65–66, 69–77, 79–80, 82, 85–89, 91, 93, 111–112, 116–117, 119–120, 126, 130–131, 133–135, 137–138, 145–148, 152, 157–161, 163, 168–169, 173, 176–177, 180, 183, 186, 189–190, 197
 Erdélyi-érchegység 74
 Erdőd 93
 Erdőszentgyörgy 60
 Erdővidék 58–59
 Erényi Géza 185
 Érhát 140
 Ernszt Sándor 202
 Erősd István 159
 Erőss Sándor 83
 Esztergom 145
 Eszterházy Károly 202
 Európa 13, 20, 23–27, 105, 133
 Fábry Dániel, dr. 177
 Falkenhayn, Erich von 31
 Fehér-Körös 29
 Fekete-Körös 79, 92, 138, 163
 Felcsík 33
 Felgyógy 22
 Fellegvár I. Kolozsvár
 Felsőzsolca 144
 Felvidék 130
 Felvinc 21
 Fényes László 77, 85, 101
 Fényeslitke 140
 Ferdinánd I., román király 71, 73
 Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös 47
 Ferenc József, I., magyar király és osztrák császár 26
 Ferenczy Gyula dr. 115

- Festetics Sándor, gróf, hadügyminiszter 64, 66–67
 Flohr János 160
 Fogaras 13, 15, 166
 Fogaras megye 33
 Fogaraszöld 11
 Fogarassy László, dr. 125, 134, 139, 141, 144–145
 Fox Aurél 59
 Földes Gáborné 100
 Franciaország 24
 Francu, Ámos 76
 Franzensfeste 40
 Fráter Erzsébet 87
 Fráter Olivér 25
 Frenzela 40
 Friedrich István 47, 55, 64, 66, 92, 112, 116
 Füle 59
 Füle 82
 Füzesabony 139, 142
- Gaáli Ernő 84
 Gaáli Jenő 147
 Gábor Ferenc 162, 165
 Gábor Istók 164–165
 Gálffy [?], hadnagy 83
 Galgahévíz 141
 Galgamácsa 141
 Galícia 29
 Garbai Sándor 99, 111–112
 Gelu 14–15
 Gerendkeresztúr 21
 Gergely Jenő 204
 Géza II., magyar király 10
 Gheorghe Șincai 14, 25
 Glad bolgár fejedelem 14
 Goldbach Edler von Sulittaborn, Anton 51
 Gombos Zoltán 49–50, 66
 Gondrecourt, Henri de, tábornok, 112, 125, 127–128, 130
 Gottfried Barna 8, 37, 46, 69, 99, 124, 137, 183
 Gömbös Gyula 192, 203, 204
 Görgey Lajos 173, 185
 Grandpierre Emil 75
 Graz 50
- Gross Márton, százados 154, 158
- Gyalu 74–76
 Gyalui-havasok 74–75
 Gyergyó 51
 Gyergyóditró 176
 Gyergyószárhegy 176
 Győr 137, 145–146
 Győrfi [?], főhadnagy 141
 Győrtelek 94
 Gyula ifjabbik 15
 Gyulafehérvár 12, 17, 53, 77, 115, 152
 Gyurotsik (Gyurócsik) Mihály 84–86
- Habsburg Birodalom 19
 Habsburg József, főherceg I. József, főherceg
 Habsburg Ottó, trónörökös 202
 Hadad 123, 131, 176
 Hadnagy Gábor 57
 Hager Ottó, százados 170
 Hajdú megye 125
 Hajdú vármegye 92
 Hajdúböszörmény 79
 Hajdúhadház 199
 Hajdúság 87
 Hajdúszoboszló 86, 141
 Hajmáskér 137
 Handler Gyula 87, 90, 92, 114–115
 Haraklány 131
 Hargita 30, 62
 Háromszék, 28, 58, 62–63, 116
 Háromszék vármegye, 39, 58
 Hatieganu Emil, dr., 73–74
 Hatvan, 145
 Hatvani Imre, 23
 Hautzinger Gusztáv, 96, 158
 Havad 60
 Havadtó, 60
 Havasalföld 9, 12, 14, 18
 Hegedüs Pál, 50
 Herbay Demeter, 73
 Herczeg Ferenc, 203
 Herditzky Jenő, 128
 Hermann Géza 88
 Hermány 59
- Hernád 143, 145
 Hernádnémeti 143
 Heves megye 138–139
 Hevessy Zoltán 79
 Hódy Ferenc, százados 100
 Hódy János, dr. 177
 Hoffmann Géza 166
 Hohenlohe Lajos, alezredes 55
 Hollényi János 173
 Holló Gyula 113, 121
 Horea (Ursu Nicola Vasile) 16–17, 166
 Horthy Miklós 120, 132, 137, 147, 160, 171, 175, 180, 185, 191, 195, 204, 207
 Horváth Géza 171, 177
 Horváth Sz. Ferenc 173, 175, 181
 Hrabkó 144
 Hunya 137
 Hunyady József, gróf 202
- Iancu, Avram 19, 21, 23
 Ihász Béla 154
 Illésházi Péter 8
 Ilobabánya 83
 Imrédy Béla, miniszterelnök 204
 Ipoly 80, 82
 Istók János 177
 István, Szent, I., magyar király 15, 48
 Izay Borbála 158, 190, 205
- Jádremete 88, 138
 Jancsó Benedek 13–14, 32, 66, 90
 Jáni Gusztáv I. Hautzinger Gusztáv
 Jankovics Gyula 28
 Jászberény 145
 Jászi Oszkár 38
 Jászvásár 18
 Jelinek Endre 101, 107
 Józán Miklós, dr. 177
 József Ferenc, dr., főherceg 193–194
 József, főherceg 30, 39, 176, 193, 195, 204–205
 Józseftanya 140
 Julier Ferenc 134
- Kaál 142
 Kaáli Nagy Béla 177
- Kaba 86
 Kálkápolda 139–141
 Karácsonyi Sándor, dr. 117
 Károly III., magyar király német-római császár, 13
 Károly IV., magyar király osztrák császár 38, 46, 108, 130, 180, 185, 202
 Károlyi Gyula gróf 51, 129, 155
 Károlyi Mihály gróf, miniszterelnök 38, 41–47, 55, 66, 70, 99, 100–101, 103–109, 111, 116–117, 122, 124, 186
 Károlyi Mihályné, gróf, Andrássy Katinka 100, 106, 109
 Kárpát-medence 10
 Kárpátok 11, 18, 71
 Kassa 79, 85, 144
 Kassabéla 144
 Kassahámoz 144
 Kebele 51
 Kelenföld 202
 Kemenes István 205
 Kemény Béla 57
 Kepp Mária, dr. 178
 Kerpenyéd 138
 Kertész Jenő 70, 71
 Kétegyháza 127
 Kétérköz 140
 Kéz 176
 Kézdivásárhely 207
 Király Aladár, dr. 116–117
 Királydaróc 93
 Király-hágó 79–80, 88, 114–115, 152
 Kirilov, Timotei 28
 Kisalföld 10
 Kisbár 31
 Kisbér 146
 Kisenyed 21
 Kisnyégerfalva 166
 Kiss Károly dr. 112, 126, 128–129
 Kissebes 80
 Kistelek, 129
 Kisteleki szőlők 129
 Kisvárd 140
 Kisvitéz 144
 Kluknó 144

- Kocsord 94 177–178
Kogălniceanu, Mihail 18
Kohn Árpád 159–160
Kolozs vármegye 75
Kolozsvár 16, 20, 21, 26, 38, 41, 52–54, 56, 57, 59–64, 69–70, 73–80, 85, 90–91, 100, 117, 125, 128, 130, 137, 139, 140, 152, 154, 158–160, 176, 178, 184, 192, 198, 199, 201
Kolozsvár Bálint, dr. 177, 186
Kolozsvár László őrnagy 170
Komárom 145, 184
Konstantinápoly 127
Koréh Endre 144–145
Kornis Gyula 202
Korzika 24
Koslárd 54, 82
Kossaczk László 99, 100
Kossuth Lajos 23
Kotucz [?], százados 54
Kovács Benedek 99
Kovarcz Zoltán 142–143
Kovácsna 176
Kozma Ernő, nagyjait dr. 177
Kölönte Géza 116
Kömlő 138
Körmendy Géza noszlopi és körmendi 40, 181
Körös 29, 114
Körösfeletető 79, 88
Köröstárkány 138, 162, 166, 168
Kőszeg 189
Kövess Hermann, báró 41
Kraszna 84, 94–95
Kratochvil Károly, szentkereszthegei 8, 46, 56–58, 63, 75, 77–81, 85, 87–88, 95–96, 99, 101, 103, 108, 112–113, 115, 117, 119–125, 128, 130–135, 151, 153–155, 158–161, 168, 170–173, 176–178, 180–187, 189–207
Kratochvil Károlyné *l.* Izay Borbála
Kratochwill Adolf 191
Kratochwill Karl 191
Kratochwill Moriz 191
Kratochwill József 189–191
Kubay Lajos 66, 79, 152
Kun Béla 70, 111–112, 119, 121, 125, 131–133
Kunfi Zsigmond 47–48
Küküllők 52
Küküllőszeg 60
Laczkó Mihály 119
Ladnai völgy 144
Ladó László 177, 187
Lajos, XVII., francia király 134
Lakatos Mihály 161
Landler Béla 142–143
Láng [?], orvos 113, 121
László Jenő, dr. 142
László, főherceg 193
Lázárok 12
Lehár Antal 202
Lemberg 194
Lénárd István, dr. 100
Lépes Győző 88
Liebich [?], őrnagy 88
Linder Béla 43–49, 52, 55
Lipót, I., magyar király német-római császár 13, 15
Lipót, II., magyar király német-római császár 14, 16
Liptai Ervin 119–120
Litke 82
Logoschan Miklós, vezérőrnagy 53
London 122
Lorx Tibor 165
Losonczy István, dr. 177
Lugos 14
Lukács Béla 89
Lukács György 137
Magyar Királyság *l.* Magyarország
Magyar Köztársaság *l.* Magyarország
Magyar Népköztársaság *l.* Magyarország
Magyarigen 21
Magyarország 7, 11–12, 19–20, 24–30, 33–35, 38, 40–45, 48–49, 52, 55–56, 63, 69–71, 73, 85, 92–93, 96, 99, 102, 104–108, 110, 115, 120–124, 126, 130, 133–134, 142, 149, 161, 169, 171–172, 176, 184, 193, 197, 202
Maior, Petru 14–15
Málnási Edéné 157–158
Malomszeg 80
Mán Elemér, dr. 159
Maniu, Iuliu 112, 125–127
Máramaros 11, 79
Máramarossziget 77
Mária Terézia magyar király 13, 15
Märisch Weisskirchen (Morva–Fehértemplom), 190
Maros 22, 31, 43, 52, 54, 159
Marostújvár 21
Marosvásárhely 14, 19, 38–39, 41, 43, 52, 56, 60, 76, 159, 176
Marosszög 14
Márton Áron 9, 35
Martonvásár 148
Maszák Hugó 23
Mátészalka 69, 93–97, 120, 152
Matrei 40–41
Mátyás, I., magyar király 12
Meisel József 32
Mén-Marót, bihari vezér 14
Meszes-hegység 84
Mezősámsond 14
Mezőség 11
Micu-Klein, Inocențiu 13–14, 18
Micu-Klein, Samuil 14, 16–17
Mihai II., Viteazul, havasalföldi fejedelem 18
Mikes János, gróf 177
Mikszáth Kálmán 190
Miskolc 142–143, 145
Misztbánya 83
Misztótfalu 83
Mitre [?] 164
Mjazovszky Géza 66
Mohán [?], százados 53
Mokcsay Sándor, dr. 177
Moldován Gergely 26
Moldva 9, 11, 14, 29, 33–34
Molnár Dezső 40
Molnár József 87
Monarchia *l.* Osztrák-Magyar Monarchia
Monostor 83
Monte San Michele 194–195
Monte Santa Croce 189–190
Monte Sisemol 39–40
Morvaország 190
Moson megye 146
Mosonmagyaróvár 145–146
Moszkva 69, 124
Munkács 28
Muzsnay Zoltán, szőkefalvi 87, 138, 145
Nagy Áron 177
Nagy György 99
Nagy Károly 177
Nagy Margit, H. 182
Nagy Pál 58, 62, 66, 77–78, 100–101, 103–104, 111, 130, 141, 171–172, 186, 197, 198–199
Nagy Szabolcs 8–9, 46, 119, 151, 169, 189
Nagy Vilmos, nagybaconi honvédelmi miniszter 63, 66, 92, 177
Nagy Vince 100–101, 109, 125
Nagybánya 83
Nagybár 31
Nagyenyed 21, 23, 56, 77, 156, 159
Nagyfalu (Szilágy) 86
Nagyhalász 140
Nagykanizsa 146
Nagykároly 79, 93, 104, 107, 113, 121, 133, 176
Nagyléta 79
Nagy-Románia 24, 72, 102
Nagysebes 80
Nagysikárló 83, 101
Nagyszeben 24–25, 30–31, 39, 41, 52–54, 56, 74
Nagyvárad 14, 46, 49–50, 56, 62, 77–80, 85, 88, 93, 111, 113, 121, 123, 127, 129, 133, 135, 137–138, 140, 152, 158, 162–163, 166, 176, 194, 196
Nagyvitéz 144
Nemes József 152–153, 156–157, 159
Nemes, Ioan 22
Német-Ausztria 38
Németország 73–74, 103
Nógrád megye 80, 82
Novoselitza 29

- Nyárádszcreda 159
Nyáry Iván 39
Nyégerfalva 138, 163
Nyékhegyi Ferenc 41–43
Nyírbakta (ma Baktalórántháza) 96, 120
Nyírbátor 93, 141, 152
Nyíregyháza 8, 78, 96, 113, 141, 144, 152, 153
Nyitra 28
- Oklánd 60
Okolicsányi [?] 166
Oláhország 30
Olasztelek 59
Olt 31
Omlás 15
Ópusztaszer 28
Orbó 176
Ormos Mária 189
Órománia 25
Orosháza 29
Oroszország 29, 34, 112
Orsova 31
Osztrák-Magyar Monarchia 7, 30, 34, 37–38, 41, 43–44, 52, 72, 91, 191, 195, 197, 202
Otrantói-szoros 191
- Örkény 148
- Paál Árpád 57
Padova 42–43, 189
Pál Imre, százados 154
Pál-Antal Sándor 161
Palermo 18
Pálóczy Dávid 114
Pannonhalma 28
Papp Antal, dr. 177
Papp Dezső 172
Papp Tibor 160
Parajd 63
Párizs 18, 114, 117, 127
Partium 119
Pásztó 145
Paxy Kornél 171, 177
Pázmándy Dénes 117
- Péchy Pál 160
Pécs 43, 47, 192
Percze, Nicolae 165
Perczel Dezső 28
Percs Aladár 66
Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye 141
Pétervár 69
Piave 37–38
Pichon, Stephen 117
Piliscsaba 63
Pinczés Zoltán 177
Plepár Ferenc 79
Pogány József 48, 51, 67, 89–90, 92, 101–103, 106–107, 109–110, 124
Popovici C, Aurél 26
Poroszló 138, 154
Pozsony 134
Presan, Constantin, tábornok 130, 155
Prodan Probus, Simion 21–22
Prut 29
Puchner Antal 21
Pusztahollód 138
Püspökladány 129, 138, 140
Raics Károly 79
- Rakamaz 144, 151
Rațiu, Ioan 26
Ravasz László 177
Regát 151, 156, 158, 168
Remete 159
Repede Nicolae, 22
Révleányvár 140
Robesth Mátyás 177
Róma 13, 14, 25
Román Királyság *l.* Románia
Románia 16, 23–24, 28–29, 33–34, 54, 72–73, 116, 119, 133, 151, 160
Románul, Miron 25
Romcalt 40
Romsics Ignac 189
Rónay István 142
Rozgonyi Rössler Viktor, dr. 182–183
Rózsa Sándor 158
Rozsnyay Dávid dr. 66, 99, 103
Röder Adolf 66
- Rubint Dezső 37
Rugonfalvi Kiss István, dr. 93, 103, 112, 115–116, 176
Ruszkay Gyula 151–153, 177, 205
- Saguna, Andrei 20, 23
Saint Laurner [?], százados 127–128
Sajó 143–144
Sajó Sándor 175
Salgótarján 80, 82, 176
Sárga Kristóf 61
Sárói Szabó Tibor 89–90, 135
Sáros megye 144
Sárospatak 140
Sárossy (Kapeller) [?] százados, 128
Schneller István 201
Schönburg 195
Schuppler Ferenc 66, 93, 156
Sebes-Körös 29, 79
Sebestyén József 169, 171
Sebestyén Mihály P. 165
Sebesvár 80
Segesvár 52
Selejan, Demeter 161
Sepsiszentgyörgy 173, 176
Serafin [?], lelkész 73
Serédi Jusztinián 202
Siegler Konrád 52, 54, 71
Sikárló 125
Siménfalvy Tihamér 160, 170–171, 173, 184, 186
Simon [?], főtörzsőrmester 141
Șincai Gheorghe 14–15
Siófok 147, 204
Sipót 33
Siroka 144
Slavici Ioan 24–25
Slog 29
Solymossy Iános 173
Sopron 145–146
Spiller Károly alezredes 53
Sréter István, ezredes, honvédelmi miniszter 146
Stern Ábrahám 161
Stetiu, Alexandru, dr., 90
- Stirnovich Jenő 79
Stomm Marcell, gróf 89, 122, 140
Strinovich Csurgay Mária 187
Strinovich Jenő 177, 183, 186, 200
Stromfeld Aurél 108, 122–124
- Szabadi Tivadar 60
Szabó Dezső, vitéz kis- és nagyhindi 141–143
Szabó Zoltán, kislejtsvai honvédelmi miniszter 51–52, 156
Szabolcs megye 96, 125, 152
Szabolcs vármegye 140–141
Szabolcsveresmart 140
Szacsay József, dr. 177
Szakáll Ferenc 113, 116
Szálasi Ferenc 205
Szamos 29, 43, 74–75, 79, 83
Szamosfalva 75
Szamosújvár 158
Szász Zoltán 134
Szászföld 11
Szászváros 59
Szatmár megye 79, 125
Szatmárnémeti (Szatmár) 56, 60, 63–65, 77–78, 82, 85, 93, 99–101, 103–113, 117, 122, 125–130, 133, 135, 141, 152, 176, 198–199
Száva 37 42
Szeben megye 33
Szécsény 82
Szeged 43, 85, 111, 116–117, 128–129, 147, 185, 204
Szeghalom 79
Székely Gyula 200
Székely Lajos 61
Székely Miklós 83
Székelyföld 12, 33, 43, 52, 55, 57–58, 60–62, 64, 72, 91, 99–100, 110, 112, 119, 176, 190, 198
Székelykocsárd 21, 31, 56, 62, 91
Székelyné Solymos Bea 177
Székelyudvarhely 59, 161–162, 168, 176
Székesfehérvár 146
Szemerjai Kovács Dénes, dr. 177
Szentendre 146

Szentmiklóssy Sándor 204
Szentpály-Juhász Miklós 122, 128
Szepezd *l.* Balatonszepezd
Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 47
Szerbia 12
Szerencs 143–144
Szilágycsehi járás 73
Szilágyi Farkas 23
Szilágynagyfalu 84
Szilágysomlyó 84
Szinérváralja 14, 94, 101, 111, 123
Szirák 145
Szlávy Dezsőné 100
Szob 74
Szolnok 74, 151
Szombathely 146
Sztotyi Nagy Gyula 158, 177
Szöllőssy Aladár 177
Szörce 176
Sztálin, Joszif Visszarionovics 204
Szterényi József 184

Tabódy Zsolt 128
Tahitótfalu 145
Takács Gyula 87
Talp 138
Tamássy Tibor 160
Tanódy Endre, dr. 101
Tárkány 163, 166
Tasnád 77, 84
Teichner [?] 153
Teleki Pál 176–177, 180, 202, 204
Telektanya 140
Thaly Kálmán 28
Than Károly báró, ezredes 40
Thuróczy István 103, 114–117, 128–129, 158–159
Timár, 144
Tirol 39, 46
Tisza (folyó) 14, 29, 71–72, 79, 92, 97, 120, 127, 132, 139–140, 144, 151, 160, 199
Tisza István, gróf 27, 29, 34
Tisza Kálmán 175
Tiszadada 144
Tiszaeszlár 144

Tiszafüred 138
Tiszakarád 140, 144
Tiszalúc 143
Tiszanagyfalu 144
Tiszántúl 84, 113, 122
Tokaj 141, 143–144, 151
Tompai István 60
Torda 21–22, 26, 56
Tövis 31, 54, 115
Traján (Trajanus), római császár 15
Trebusa 29
Trianon 160–161, 180, 189
Tuhutum, magyar vezér 14–15
Tulea [?], ezredes 155–156

Udvarhely megye 58, 60
Udvarhelyszék 158
Ugocsa megye 79
Ugron Gábor 66, 71, 99–100, 176–177, 186
Ugron Gáborné 100
Ungvári Lajos 101
Ütő Endre, dr. 177

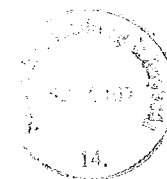
Vác 145
Vajda [?], hadnagy 156
Váli [?], főhadnagy 194
Vályi Nagy Frigyes 87
Varga Ferenc 173, 177
Vas megye 148, 189
Vásárhely *l.* Marosvásárhely
Vásárosnamény 29 111
Vaskóh 79, 131, 138, 158, 163, 166
Vasláb 12
Vén István, kovásznai, dr. 177
Vén Zoltán 82, 177
Verbőczy Kálmán 66, 79–80, 85–86, 137–139, 143–148, 162–163
Verespatak 17
Veress Gábor 177
Veress Jenő, dr. 183
Versailles 42, 105
Veszprém 8
Veszprém megye 137
Vezér Jenő 177, 181, 186–187
Vigh [?], őrnagy 140

Világos 23, 24
Vincze Sándor, dr. 54, 70
Virus *l.* Balatonszepezd
Visegrád 145
Visó 29
Vitéz Mihály *l.* Mihai II.
Vix, Fernand ezredes 77, 111
Vulpasesti 155

Washington 122
Weber, Edel von Webenau, Victor, tábornok 37–38, 41–42
Weretyszó 194
Wilson, Thomas Woodro 45–46, 105

Zabola 176
Zágoni István, dr. 57–58, 60, 62–63, 124, 159, 177, 184, 197
Zalatna 21
Zá 74
Zaránd megye 16
Zemplén megye 140, 143
Zilah 56, 78, 79, 83–84, 114, 162, 176
Zilahi Sebes Dénes, dr. 177
Zimony 28
Zita magyar királyné, osztrák császárné 202
Zobor-hegy 28

Zsibó 77–78, 83–84

X 14 10 14 7

ISBN 606922792-1

9 786069 227923

Elfeledett arcok és történetek tárulnak elénk e könyv lapjain. Krónikásai egy olyan kornak, amelynek változásai máig ható traumát okoztak a nemzet életében. A szereplők és az események mégis olyan egyetemes értékeket hordoznak, amelyek átívelnek téren és időn: az élni akarás, a küzdeni tudás és a lehetetlen legyőzésébe vetett hit kincsét. Példát adtak hazaszeretetből és elszántságból, erkölcsi táptalajt nyújtottak mindazoknak, akik nem nyugodtak bele a megváltoztathatatlanba.

A szakszerűen feldolgozott levéltári és könyvészeti anyag, a kutató történész szívét is megdobogtató tekintélyes jegyzetapparátus mellett ezekre a kiveszőfélben lévő értékekre hívom fel az Olvasó figyelmét elsősorban, s ezek okán ajánlom a két szakember tárgyilagos művét. A könyv immár éppúgy megkerülhetetlen azok számára, akik 1918/19 vérzivataros hónapjait alaposabban is meg akarják ismerni, mint azoknak, akik a magyar katonai helytállás egy kevésbé ismert fejezetéről szeretnének bővebbet megtudni.

Illésfalvi Péter

tortoma

Veszprém Megyei
Levéltár

SZÉKELY HADOSZTÁLY TÖRTÉNETE

KR4

G55

Gottfried Barna – Nagy Szabolcs

Gottfried Barna – Nagy Szabolcs

A Székely Hadosztály története

